Jhr. Dr. A. F. de Savornin Lohman

Bijdragen tot de Geschiedenis der Christelijk-Historische Unie

door

H. van Malsen

ingeleid door

Dr. J. Th. de Visser

Jhr. Dr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN

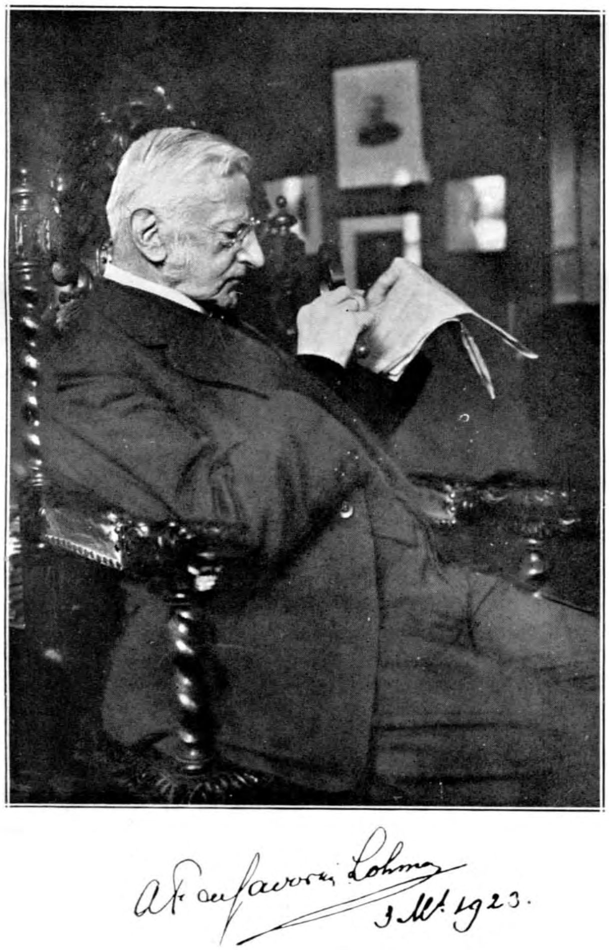

Particuliere opname van J. H. Sikemeier.

Jhr. Dr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS DER

CHRISTELIJK-HISTORISCHE UNIE

IN OPDRACHT VAN DEN SCHRIJVER VERZORGD

DOOR H. VAN MALSEN

INGELEID DOOR Dr. J. Th. DE VISSER,

MINISTER VAN STAAT, OUD-MINISTER VAN ONDERWIJS, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN, OUD-LID VAN DE TWEEDE KAMER DER STATEN-GENERAAL

Leiding en Splitsing der Antirevolutionaire Partij

C. BLOMMENDAAL
'S-GRAVENHAGE

INLEIDEND WOORD.

Eenige jaren geleden, toen de heer Van Malsen Historisch-politieke bijdragen van de Savornin Lohman uitgaf onder den titel „Calvijn en Rome", schreef ik daarvoor eene uitvoerige inleiding. Daarin deed ik uitkomen, wat hem eenerzijds in het harnas bracht tegen de Calvinistische staatkunde, anderzijds tegen Roomsche politiek — en hoe hij niet anders wilde zijn dan anti-revolutionair, in den zin van Groen's: „Tegen de revolutie het Evangelie". Tot den treure toe herhaalde hij: Niet Calvinistisch, niet democratisch of aristocratisch, niet anti-roomsch, zelfs niet protestantsch, maar enkel: Christelijk-historisch.. Eenerzijds mocht men dit te vaag, anderzijds een contradictio in terminis noemen, omdat eene gestadige ontwikkeling, gelijk de historie ons doet kennen, zich niet binden laat aan een absoluut gegeven, gelijk men in het Christendom neergelegd acht. Lohman stoorde zich aan die tegenwerpingen niet, omdat voor hem in het Evangelie zoowel beginselen liggen besloten, die voor ons denken en handelen, ook op staatkundig gebied, richtsnoer en toetssteen kunnen en moeten blijven, als daarin ontbreken bepaalde maatschappelijke en staatkundige ordeningen, tot welker vaststelling ons allereerst de historie voorlichten moet. Hij volgde dan ook Groen vooral omdat deze de historische ontwikkeling van ons volk zoo uitnemend had bestudeerd en steeds daarbij in het oog had gehouden wat het Evangelie eischt tegenover hen, die meenen, dat recht en staat en maatschappij het ook wel zonder godsdienst kunnen doen.

Door geen enkele strooming des tijds liet hij zich van dit beginsel afbrengen. Men mocht hem nu eens als te weinig kerkelijk, dan weer

als te ethisch veroordeelen; nu eens als te conservatief dan weer als een tikje rood beschouwen; nu eens te welwillend dan weer te fel tegenover Rome vinden — rustig ging hij zijn weg, diep doordrongen èn van wat zijn christelijk-historisch beginsel eischte èn van wat daarmede op practisch-politiek gebied te bereiken viel. Daarom poogde hij nooit kiezers te lokken door confessioneele of kerkelijke leuzen, noch door min of meer democratisch gedoe. Zelden zullen in een staatsman een zoo hoog gestemd christelijk idealisme en politiek realisme vereenigd zijn geweest als in hem. Kleine middelen om een partij uit te breiden en vrome termen, waaraan men in de politiek nooit houvast heeft of krijgt — waren hem een ergernis. In dit alles blijft Lohman ons een lichtend voorbeeld. Daardoor heeft hij een stempel gedrukt op de staatkundige geschiedenis van ons land, al vormde hij met de zijnen een betrekkelijk kleine groep.

Allereerst dus tot meerdere kennis van de beginselen en het werk van dezen staatsman is dit boek, in opdracht destijds van den schrijver verzorgd, onmisbaar.

Maar eveneens is het onmisbaar voor ieder, die de splitsing sinds 1894 der anti-revolutionaire, de organisatie der vrij-antirevolutionaire partij en het ontstaan der Christelijk-Historische Unie wil leeren kennen. Alles is hier authentiek. De schrijver liet Lohman alleen aan het woord. En hoeveel valt ook hier nog altijd van hem te leeren. Hoe juist kant hij zich tegen het lichtvaardig formuleeren van wenschen en het plaatsen van die wenschen op stembusprogramma's! Met welk een beslistheid wraakt hij de onderwerping van Kamerleden aan partijbesluiten, rakende den politieken gang der zaken! Besluiten door een eenzijdig voorgelichte, veelal bevooroordeelde vergadering hadden volgens hem slechts de waarde van verlangens, van wenschen. Zoodra men daaraan meerdere waarde toekent, brengt men de leiding der zaken in handen niet van het volk, maar van volksgroepen, met gevolg dat niet het recht, maar de in aantal sterkste groep, de meerderheid dus, den doorslag geeft. Met andere woorden, men beweegt zich dan op de lijn der revolutie, die geen hooger recht kent dan den wil der meerderheid.

En ook blijft nog steeds van overwegend belang, wat hij over Clericalisme en kerkelijke politiek schrijft „Het is inderdaad jammer, dat wij steeds door theologen naar dogmatische bespiegelingen teruggevoerd worden, die uitermate geschikt zijn, om alle eenheid en samenwerking tusschen Christenen te verbreken en onmogelijk te maken. Ons inziens is het Evangelie uiterst eenvoudig. Wij hebben om te weten, wat ons te doen staat, systeem noch leerstelsel noodig; slechts heeft i e d e r onzer p e r s o o n l ij k eerlijk rekening te houden met het Evangelie; dan maar ook dan alleen, kan er komen eene christelijke maatschappij, eene christelijke school! Wie dit niet wil, wie ons terug wil voeren naar kerkelijke heerschappij-voering in den staat, legt o.i. de grondslagen, hetzij voor het ongeloof, hetzij voor eeuwigdurende broedertwisten en godsdienstoorlogen, al worden deze laatste dan ook alleen maar op papier gevoerd, maar hij legt nimmer den grondslag voor eene maatschappij, waarvan Jezus Christus het hoofd is".

Zoo spreekt de groote staatsman tot ons, nadat hij gestorven is. Als alle christenen in de politiek zich tot dit standpunt konden opheffen, hoeveel minder versplintering zou er tusschen hen zijn en hoeveel meer eerbied zou er zijn voor de zoogenaamde christelijke politiek!

Daarom is dit boek als een spiegel, waarin het goed is, dat christelijke staatslieden zichzelf gedurig bezien.

De heer Van Malsen verdient onzen dank, dat hij dezen spiegel, zoo goed omlijst, voor ons heeft opgehangen.

Dr. J. Th. DE VISSER.

VOORREDE.

De samenstelling van deze twee bundels is onder niet zeer opwekkende omstandigheden tot stand gekomen. De moeilijkheden, die mij daarbij in den weg stonden, waren van dien aard, dat zij wel in staat kunnen worden geacht, om een mensch den moed te benemen. Ik wil daarop niet verder ingaan, maar achtte het toch noodzakelijk hierop te dezer plaatse te wijzen. Niet zoozeer om de aandacht te vestigen op die moeilijkheden zelf, als wel op de eigenaardigheid, dat deze volkomen overeenstemmen met wat Lohman mij een vijftiental jaren geleden terloops opmerkte: U moet niet gelooven, dat men u met rust laten zal! Hij maakte daarmede een toespeling op zijn eigen leven, dat één en al onrust is geweest. Eén en al strijd. Eén en al beweging naar een vast doel, dat hij nooit uit het oog heeft verloren, maar dat nimmer bereikbaar is zonder bovenmatige inspanning.

De weg, waarlangs Lohman getracht heeft in het openbare leven zijn doel te bereiken, wordt in deze bundels uitgestippeld. Dat doel was de vorming van een strijdbaar volksdeel, dat berekend was om op te trekken tegen dat deel der natie, dat, in de zucht om het in zijn oog achterlijk gedeelte der bevolking te knechten, geen gelegenheid ongebruikt liet voorbijgaan om zijn plaagzucht aan den dag te leggen. Die plaagzucht is door hem in de negentiger jaren onmiskenbaar ondervonden, toen hem in de wandelgangen van het Parlement werd toegebeten: „we zullen jullie treiteren tot je er dood bij neervalt''. Zoo dacht het liberalisme omstreeks 1890 over haar tegenpartij, die zij duchtte.

En niet zonder reden duchtte!!

Want deze partij zoekt het bij den Meester, die gezegd heeft: Ik ben niet gekomen om vrede te brengen, maar het zwaard. Zulk een Meester kan waard worden geacht om op den achtergrond

te worden gedrongen. En zij, die zich naar Hem noemen, die zich „Christenen'' noemen, zouden hun eeretitel niet waard zijn, indien zij Hem op dien weg van verguizing en minachting niet volgden. Lohman heeft die Christenen opgeroepen en om zich heen verzameld in een christelijk partijverband, en hen aangemoedigd (zooals hij ook mij persoonlijk heeft aangemoedigd) tot verzet tegen het Onrecht, dat de wereld regeert, en dat slechts kan worden overwonnen door het zwaard des Geestes, hetwelk, zooals door den Apostel in den brief aan de Efezen gezegd wordt, behoort tot de volle wapenrusting Gods, waarmede aangegord wij ons moeten plaatsen zoowel tegen de vijandige wereld als tegen onbetrouwbare vrienden.

Nog één opmerking: de opstellen, die handelen over de geschiedenis der gebeurtenissen van 1894 en 1895, heb ik tezamengevoegd onder het hoofd „Splitsing'', omdat Lohman zelf aan dat woord in het bedoelde geval de voorkeur gaf boven „Scheiding''.

Hiermede is wederom een deel van de taak, door den Heer De Savornin Lohman mij toevertrouwd, ten einde gebracht. Het zal voor mij een voldoening zijn ééns te zullen kunnen zeggen: ik heb mijn woord aan mijn onvergetelijken ouden vriend, dat, voorzoover het van mij afhangt, geen letter van zijn arbeid verloren zal raken, gestand gedaan.

Veel dank aan allen, die deze uitgave hebben mogelijk gemaakt. Veel dank vooral aan Zijn Excellentie De Visser, Lohmans trouwen vriend, die met zijn gezag deze uitgave wil steunen. Moge zij aan de kennis der geschiedenis onzer natie ten goede komen!

Voor de rest: *terar dum prosim!*

H. VAN MALSEN.

INHOUD VAN HET EERSTE DEEL

blz.

HOOFDSTUK I: KUYPER—LOHMAN.
1. Vrije kritiek; geen personaliteit (4 April 1885) . . 3
2. Voor of tegen Dr. Kuyper? (21 Juni 1894) . . . 6
3. Samenwerking (11 Febr. 1897) 9
4. Mislukte Zelfverdediging (15 Febr. 1897) . . . 15
5. Lyriek (19 Juli 1897) 18
6. Dr. Kuyper (29 Oct. 1907) 21
7. De leiding van Dr. Kuyper (23—28 Jan. 1908) . 26
8. Een strik (2 April 1908) 39
9. Jure Suo (22 April 1908) 42
10. Heemskerk of Kuyper? (25—27 April 1908) . . 43
11. Verguisd, gesmaad, beleedigd! (15 Juni 1908) . . 51
12. Beweerd; ook bewezen? (22 Juni 1908) 53
13. Nadere explicatie (29 April 1912) 58
14. Het dictatorschap van Dr. Kuyper (9—10 Juli 1915) 64
15. Een mislukt stelsel (20—21 Juli 1915) 69
16. Dr. A. Kuyper (27 Oct. 1917) 77
17. Kuyper als hervormer (9 Nov. 1920) 82

HOOFDSTUK II: GESCHIEDENIS VAN DEN STRIJD.
1. Personen- of Beginselstrijd? (4 Jan. 1897) . . . 86
2. Partijeenheid (29 Maart—1 April 1897) 102
3. Kantteekeningen (10 Mei—8 Juni 1899) 110

HOOFDSTUK III: GESCHIEDENIS DER SPLITSING.
1. Onderlinge Strijd (21 Mei 1894) 140

blz.
2. Het gevaar van den toestand (28 Mei 1894) . . . 142
3. Een raadsel (7 Juni 1894) 146
4. Het program bindend (14—26 Juni 1894) . . . 149
5. Eenheid (28 Juni 1894) 157
6. Onze beide clubs (3 Juli 1894) 160
7. De Scheiding (17—24 Juni 1895) 163
8. Antirevolutionair Standpunt (11 Sept. 1895) . . 177
9. Karakteraanranding (5—18 Sept. 1895) 182
10. Mr. Keuchenius (14 Oct. 1895) 189
11. Marionetten (29 Nov. 1895) 194
12. Drie vraagteekens (9 Jan. 1896) 197
13. Onbillijke aanval (20 Jan. 1896) 200
14. De oude en de nieuwe koers (24 Febr. 1896) . . 202
15. De toelichting van het program (2 Maart 1896) . 206
16. Broeders van 't zelfde huis (8 Juni 1896) . . . 210
17. Herinneringen (25—29 April 1901) 213
18. Theorie en practijk (9—10 Mei 1901) 220

HOOFDSTUK IV: REALIA EN PERSONALIA.
1. Eene kastijding (20 Maart 1885) 230
2. Protest (16 Mei 1885) 235
3. Tweeërlei Souvereiniteit (11 Juni 1896) 237
4. Twee masten op één schip (15 Juni 1896) . . . 241
5. De Deputatenvergadering (4 Mei 1897) 245
6. De wederzijdsche verhouding (17 Mei 1897) . . . 247
7. Noodelooze bezorgdheid (15 Aug. 1898) 251
8. Elk zijns weegs (10 Dec. 1900) 252
9. Welke organisatie? (22 April 1901) 256
10. Mr. Keuchenius (14 Oct. 1895) 189
11. Verschil van gevoelen (19 Dec. 1904) 262
12. Recht van oppositie (14 Nov. 1907) 265
13. Juiste toedracht (10 Dec. 1907) 269
14. Eenheid boven alles (5 Mei 1908) 272
15. Leiding van buiten (20 Mei 1908) 277
16. Een merkwaardig geschrift (20 Juli 1908) . . . 278
17. Vlak omgekeerd (9 Dec. 1908) 281
18. Geen roet, maar klare wijn (18 Dec. 1908) . . . 285
19. Te ver (20 Jan. 1912) 288
20. De drie vragen (15 Sept. 1915) 290

HOOFDSTUK V: Mr. GROEN VAN PRINSTERER. blz.
1. Mr. Groen van Prinsterer en Dr. Kuyper (Maart-April 1895) 298
2. Eene historische bijdrage (25 Maart 1895) . . . 304
3. Vóór en na 1878 (26—28 Maart 1895) 309
4. Christelijk-Historisch staatsrecht (Dec. 1897) . . 315
5. Thorbecke en Groen (28 Juli 1904) 321
6. Groen en Von Savigny (31 Mrt.—2 Apr. 1913) . 325
7. Fabiana (Juni 1916) 335

I.

KUYPER-LOHMAN.

VRIJE KRITIEK; GEEN PERSONALITEIT!

De *Standaard,* nader de houding van de antirevolutionaire Kamerclub besprekende, heeft bezwaar in discussie te treden met een blad als het onze, omdat daarin „blijkbaar een Kamerlid of een door hem geïnspireerde spreekt''.

Wij eerbiedigen gaarne de redenen, welke haar van het beantwoorden onzer bezwaren weerhouden, maar stemmen geenszins in met het evengemeld motief. Ons komt het voor, dat het meer op de vraag aankomt wat gezegd, dan door wien het gezegd wordt; dat er geen enkele reden is waarom een Kamerlid niet ook in de provinciale pers zijn gevoelen zou mogen uitspreken; dat het Kamerlidmaatschap den tegenwoordigen redacteur van de *Standaard* niet verhinderd heeft, de *Standaard* te redigeeren, zonder daarin ongeoorloofde fusie te zien; en dat, even heilzaam als voor de Kamerleden perskritiek zijn kan, kritiek der locale bladen heilzaam kan zijn voor een hoofdorgaan. Elke kritiek schijnt ons geoorloofd, mits — en dit geldt gelijkelijk voor alle bladen — over zaken, waarvan men verstand heeft. Ook voor de antirevolutionairen geldt, wat Dr. Kuyper schrijft over de gereformeerden, „dat wij elk voor ons zelven zeer beslist en desnoods kras onze overtuiging uitspreken, maar dat we het dan ook best velen en dragen kunnen, als anderen, al zijn ze dan ook onze naaste broederen, een afwijkende overtuiging daarnaast of daartegenover stellen''.

Wij vinden dit dan ook zoo geoorloofd en natuurlijk, dat wij ons verbaasd hebben over de verbazing van de *Sprokkelaar,* dat een blad als het onze „zich zóó in 't publiek tegen den hoofdman der partij uitliet''. Misschien evenwel is die verbazing van dat blad natuurlijk.

Wanneer men zich zelven steeds diets maakt dat, alwie den heer Kuyper als leider der antirevolutionaire partij in den lande beschouwt en persoonlijk met hem in vriendschappelijke betrekking staat, nu ook alle zelfstandigheid, alle vrijheid van spreken verloren heeft, en geacht moet worden in alles met dien bekwamen strijder in te stemmen, dan spreekt het vanzelf dat men, bij het vernemen van onbewimpelde tegenspraak, zich de oogen eens uitwrijft en zijn buurman vraagt wat er toch wel te doen zou zijn? Jammer, dat men daarna steeds weer indommelt, en voortgaat met mede te werken tot de verbreiding van de zooeven bedoelde legende, welke de liberalen hebben uitgevonden en ijverig gebruiken om onze partij in discrediet te brengen. Wij meenden steeds en meenen nog, dat de redacteur van de *Standaard* in eene oprechte, zij het ook ietwat warme en scherpe kritiek, geen daad van vijandschap ziet, zoolang zij zijn persoon niet aanrandt.

Tegen zijn persoon nu hebben wij onze kritiek niet gericht; alleen ter verdediging eener, o.i. onrechtvaardig beoordeelde, Kamerclub strekte ons betoog. Tot ons leedwezen schijnt dit door sommigen anders begrepen te zijn. Van liberale zijde behoeft ons dit niet te verwonderen. Zoolang wij instemmen met „*het Program*" of de *Standaard*, roepen de liberalen als om strijd, dat wij marionetten zijn van dominé Kuyper. Nauwelijks echter wordt een woord van tegenspraak tegen dien genialen aanvoerder vernomen, of de liberalen wijzen er op, hoe de broeders elkaar verscheuren. Soms slaken zij daarbij nog over zoo jammerlijke verdeeldheid een zucht!

Op dezelfde wijze vertellen zij, dat er tusschen Rome en ons een monsterverbond gesloten is. Zelfs bij mannen als Dr. Bronsveld vindt dit ijzingwekkend verhaal ingang. Maar wanneer nu een antirevolutionair of een R.-Katholiek de een den ander met zijne gewone vrijmoedigheid en openhartigheid bestrijdt, dan heet het weer, dat Rome en Dordt aan het vechten zijn; dat, als de liberalen niet tijdig politiehulp verleenen, een woeste burgerkrijg voor de deur staat, en dat, hoe gaarne men ook keuvelt over „de zonen van hetzelfde vaderland", roomschen en antirevolutionairen verplicht zijn elkaar, zelfs op politiek terrein, het licht niet te gunnen.

Allzoo beurtelings bangmakerij en twiststokerij!

Gelukkig viel ditmaal, voor zoover we weten, geen christelijk blad in dezen strik, door te beweren of te vermoeden, dat hetgeen wij schreven over „verwarring van ijver voor 's Heeren Naam met ijver voor eigen opinie", over „zelfbeheersching, nederigheid" enz., een

stille, valsche hatelijkheid tegen Dr. Kuyper ware. Wij meenen trouwens op grond van de antecedenten van de *Protestantsche Noordbrabander* eenig recht te hebben te verzoeken, ons niet te verdenken van zoo laffe daad. Van eene daad, die we niet slechts onchristelijk, maar zelfs „ungentlemanlike'', d. w. z. beneden de waardigheid van een fatsoenlijk man achten. Wordt onze zaak er beter om als wij aangetoond hebben, dat onze tegenstander een verachtelijk mensch is? Of is zulk een wijze van verdediging misschien geestig of waardig? Zij ware wellicht nog te verontschuldigen, wanneer onze aanvallen zelf ons persoonlijk karakter hadden aangerand; maar, welke grieven men ook moge hebben tegen Dr. Kuyper, elk onpartijdige moet erkennen, dat deze geweldige publicist anderen wel om hun daden en beginselen bestrijdt, maar nooit in hun persoonlijk karakter aantast.

Onze opmerkingen *konden* door elken lezer op zich zelven worden toegepast. Ook in de kleinste kringen toch komt die verwarring en zelfmisleiding, waarop wij doelden, voor. Past men ze bij voorkeur toe op een ander, dan is dit toch niet onze schuld!

Iedereen draagt zijn gebrek
  In een broodkorf op zijn nek,
Daarom kan hij 't zelf niet zien,
  Maar hij toont 't anderen liên;
En de man, die achter gaat,
  Ziet altijd des voorsten kwaad.

Maar onze opmerkingen *doelden* noch op den eerzamen lezer, noch op den redacteur van de *Standaard,* maar eenvoudig, gelijk uit den samenhang blijkt, op de antirevolutionaire Kamerclub. Wij meenden, dat de *Standaard* uit het *niet* spreken van Kamerleden had afgeleid, dat niet genoeg de Naam des Heeren beleden was; althans werd en is er geen ander feit aangeduid, waaruit dat zou kunnen blijken. Wij nu beweren dat, evenzeer als in het particulier leven, ook op politiek gebied en in openbare vergaderingen, het stilzwijgen zelf een bewijs van echt-christelijke gezindheid *kan* zijn; dat het heftig of scherp beantwoorden van hen, die 's Heeren Naam hoonen, *niet altijd* uit ijver voor Zijnen Naam ontspruit; dat thans vooral, nu de groote menigte meer op de hand is van de antirevolutionaire partij, het bij eene christelijke politieke partij *wel-*

licht van meer ijver getuigt, wanneer zij haar kracht zoekt in de beoefening van de door ons bedoelde eigenschappen, dan in het openlijk belijden van 's Heeren Naam.

Men versta ons wel. Wij zeggen niet en wij zeiden ook niet, dat de antirevolutionaire Kamerclub dit gedaan *heeft;* dit staat niet ter onzer beoordeeling. Maar wij komen alleen op tegen eene o.i. niet genoegzaam gemotiveerde terechtwijzing.

En hiermede over deze zaak genoeg. Wij meenden, zonder iemands verlof, onze vrienden in de Kamer te mogen verdedigen tegenover elke kastijding, die wij onbillijk achten, zonder daarmee in het minst hetzij het recht van kritiek, hetzij de trouw van hem, die meende te moeten terechtwijzen, te betwisten. Dit zou trouwens tegenover den redacteur van de *Standaard* eene aanmatiging zijn en eene dwaasheid.

Naar onze meening kan de antirevolutionaire Kamerclub uit de kritiek van de *Standaard,* al was ze niet billijk, en kan de *Standaard* uit onze verdediging, al was ze te scherp, het een en ander trekken, dat bevorderlijk is voor de goede zaak, die de *Standaard* en de Kamerclub, en 't zij met bescheidenheid er bij gevoegd, ook de *Protestantsche Noordbrabander* dienen.

Dat dit zoo zijn moge, is onze wensch.

(Uit: *De Protestantsche Noordbrabander* 4 April 1885).

VOOR OF TEGEN Dr. KUYPER?

Er worden thans op verschillende plaatsen demonstraties gehouden, om afkeuring over de *Nederlander* uit te spreken en adhaesie aan Dr. Kuyper als leider te betuigen.

Wat het laatste punt aangaat — daarover kunnen wij zeer kort zijn. Het te doen voorkomen alsof wij Dr. Kuyper niet als leider wilden, is vervalsching der feiten. Wij hebben integendeel erop aangedrongen, dat door hem het leiderschap der partij *in ernst* werd aanvaard. Het gaat niet aan eene partij, die als zoodanig in de Staten-Generaal optreedt, te leiden, zonder zelf *in dat lichaam* de leiding te voeren. Ieder, die van Staatszaken verstand heeft of zien wil wat overal elders geschiedt, zal dat toegeven. Een toestand als thans bestaat *kan,* hoe goed en lieflijk ieders *bedoeling* ook zijn

moge, niets anders teweegbrengen dan wantrouwen bij het volk, wederzijdsche miskenning en verwijdering. Niet, dat Dr. Kuyper leider — doch dat *hij,* redacteur van de *Standaard, geen* leider is, is één onzer grieven.

De strijd loopt tusschen ons en de *Standaard;* loopt intusschen niet over het leiderschap, maar over de verbindbaarheid van *het antirevolutionair program.*

Men heeft vaak de liberalen, en ook ons antirevolutionairen, beschuldigd van het Koningschap te bestrijden, wanneer niets anders beoogd werd dan handhaving van het recht van contrôle en van onze grondwettige vrijheden en rechten.

Zoo beschuldigt men ons thans Dr. Kuyper te bestrijden, terwijl wij inderdaad niets anders doen dan *onze constitutie,* het antirevolutionair program, verdedigen.

Als *antirevolutionair,* zoo beweren wij, *mag* men ons niet *verplichten,* in te stemmen met „Tak's plannen'', d.w.z. met invoering van algemeen stemrecht. Desniettemin wil men ons daartoe dwingen, en, nu wij dat weigeren, scheldt men ons voor „conservatieven van alle gading''. Om het doel te bereiken, heeft men ons volk doen stemmen en medewerken met de radicalen; op vergaderingen, waar met voorbijgang van antirevolutionairen, radicalen werden aanbevolen, werd 's Heeren zegen ingeroepen.

Hiertegen zijn wij in verzet gekomen. Dat zoo iets mogelijk geweest is, komt o.i. daarvandaan, dat een deel van ons volk meer en meer aard en wezen onzer antirevolutionaire beginselen miskent, en meent dat, als men maar de Heilige Schrift als Gods onfeilbaar Woord erkent, men dan ook vanzelf antirevolutionair is. Wij beproeven daarom die beginselen wat duidelijker uiteen te zetten dan in den laatsten tijd is geschied.

Dat wij, zulks doende, soms met de *Standaard* in botsing komen, is natuurlijk niet *onze* schuld. Wij wenschen te sturen in *antirevolutionaire* richting, en gevoelen daarom ook niet, zooals de *Standaard,* eenige behoefte aan partijbenamingen.

Natuurlijk kunnen wij in dezen strijd evengoed dwalen als de *Standaard.* Doen wij zulks, men toone het ons aan, opdat men kunne overwegen wie gelijk heeft. Maar motiën, waarbij *met applaus* wordt geconstateerd, dat Dr. Kuyper's leiding geheel overeenkomt met de beginselen van het program, laten ons volkomen koud.

Niet, omdat wij op zichzelf waarde ontzeggen aan de algemeene opinie eener partij. Het tegendeel is het geval. Maar die opinie heeft

eerst waarde, wanneer men mag onderstellen dat er behoorlijk, ernstig onderzoek heeft plaats gehad.

En wat doet nu de *Standaard,* en wat doen de locale leiders?

De *Standaard* heeft — ieder, die den strijd gevolgd heeft, moet dit toegeven — zoo goed als nimmer ons gevoelen aan haar lezers meegedeeld, laat staan *zuiver* meegedeeld; alleen telkens haar tegenstanders *ingedeeld* bij de openbare, erkende bestrijders onzer beginselen; zij heeft stelselmatig, ondanks voortdurenden aandrang, geweigerd begane onjuistheden te herstellen; zij heeft de feiten, noodig ter beoordeeling, verzwegen.

En wat deden en doen de *locale* leiders?

Als uit één mond roepen de meesten: wacht u voor de *Nederlander.* Alsof onze hoofdredacteur geen *recht van spreken* had; alsof allen, die het met hem eens zijn, enkel bestaan bij de gratie van het kiezersvolk; alsof ons blad verderfelijker en gevaarlijker ware dan welk liberaal blad ook, poogt men ons eenvoudig als tegenstanders van Dr. Kuyper *in verdenking te brengen.* De redacteur van de *Zuid-Hollandsche Kerkbode,* Ds. Sikkel, ging daarbij voorop! Toen wij onlangs zekeren localen leider, die een blad van dubbelzinnigheid beschuldigde, omdat het èn *Standaard* èn *Nederlander* beide had aangehaald, vroegen, of hij den inhoud van die aanhalingen kende en of hij ook de *Nederlander* las, luidde op beide vragen het antwoord ontkennend!

Juist op de „kleine luyden'', die de motie-vergaderingen bijwonen doch eenzijdig zijn ingelicht, hebben die verdachtmakingen grooten invloed. Zij kennen de *Nederlander* gemeenlijk niet anders dan uit hetgeen de *Standaard* goedvindt hun mee te deelen!

Ziedaar de reden, waarom die demonstraties in onze oogen *volkomen waardeloos* zijn.

Die demonstraties zullen eerst iets beteekenen, nadat ernstig en kalm aan weerszijden het vóór en tegen gehoord is. Staan wij, „staan de stoere zonen van Calvijn'' minder vast in hunne schoenen dan die „bekrompen'' Roomsch-Katholieken?

Het schijnt wel zoo! Althans lezen de Roomsch-Katholieken, hoewel vrij eensgezind bij de stembus, bladen van *verschillende richting: Tijd, Maasbode, Centrum.*

Maar als wij, die anders niet schromen over de diepste vraagstukken een beslist oordeel te vellen, op staatkundig gebied twee bladen lezen, die beide het antirevolutionair program beamen, doch onderling verschillen, dan roept men ach! en wee! Alsof nu

de partij uiteen moest spatten! Om elk zelfstandig woord af te snijden, worden diegenen, die sinds vele jaren de duidelijkste *bewijzen* gegeven hebben van beproefde antirevolutionairen te zijn, op de ruwste en onbillijkste wijze bejegend; soms uitgejouwd.

In plaats van een eerlijken strijd over beginselen voert men een oneerlijken strijd over personen!

„De pers is een zelfstandige macht, die zich niet verpanden noch verkoopen mag."

Deze woorden van de *Standaard* (no. 6819) nemen wij gaarne over.

„Nemini me mancipavi", ik heb mijne vrijheid aan niemand verpand, was ook de leuze van onzen onvergetelijken Groen van Prinsterer.

Wat men derhalve ook „verklare" of „betreure", hoevele motiën men ook moge aannemen en opzenden, — men bereikt er geen doel mee. Op *die* wijze ontstaat er niet eenheid, maar wel scheuring.

Zoolang ons de kracht daartoe geschonken wordt, zullen wij, vertrouwende op Hem, in Wien ook wij gelooven, kalm onzen weg gaan en verongelijking rustig pogen te dragen. Wij dienen niet een partij, maar de waarheid. En al beweren wij geenszins de waarheid in pacht te hebben, toch meenen wij ons niet aan verwaandheid schuldig te maken, wanneer wij ons eigen gevoelen tegenover anderen, ook tegenover de *Standaard,* verdedigen.

Daarbij zal het steeds onze leuze zijn, — niet: vóór of tegen Dr. Kuyper, — maar: *Vóór of tegen het Program.*

21 Juni 1894.

SAMENWERKING.

De *Standaard* schreef dezer dagen een artikel over „Samenwerking", waarvan wij de *conciliante* strekking gaarne waardeeren, al schijnt ons de vergelijking van haar tegenpartij met een roofspin minder gepast. Maar als twee groepen zullen samenwerken, moet men over en weer elkanders positie recht verstaan, en het komt ons voor, dat nog steeds Dr. Kuyper ten aanzien van het punt in geschil in dwaling verkeert. Hij zou dit bemerken, zoodra hij zijn eigen voorstellingen eens nauwkeurig aan de feiten wilde toetsen; hij zou dan ontdekken, dat die voor een groot deel op onbewezen onderstellingen berusten.

Steeds spreekt Dr. Kuyper — wij opponeeren hier niet alleen

tegen een blad, maar tegen den partijleider — van *droite* en *gauche*, waarmee dan blijkbaar bedoeld wordt de tegenstelling van hoogeren en lageren stand; van aristocratisch en democratisch; van conservatief en vooruitstrevend. Hij vindt in dit opzicht bijval bij zeer velen, zelfs onder zijne bestrijders.

Naar onze innige overtuiging bestaat in de antirevolutionaire partij voor die onderscheiding geen grond. Wij zeggen dit niet eerst nu; als redacteur van de *Protestantsche Noordbrabander* in den tijd toen hij samenwerkte met Dr. Kuyper en zelf vaak als „hoofd van de gauche'' werd betiteld, heeft de schrijver van dit artikel die tegenstelling bestreden, en *zulks op grond der ervaring;* een ervaring, die ieder maken kan, die maar eens nauwkeurig de stemmingen wil nagaan van de individueele Kamerleden. Dan zal hij bemerken, dat hetzelfde lid den eenen keer in zeer behoudenden, den anderen keer in zeer vooruitstrevenden zin heeft toegestemd, en dat het ter verklaring van die stemmingen onmogelijk is aan te nemen, dat de leden onbewust zich lieten leiden door standsvooroordeelen of maatschappelijke interessen. Trouwens, wie een weinig nadenkt over de beteekenis van het antirevolutionair beginsel zal gevoelen, dat voor deze aan revolutionaire voorstellingen ontleende onderscheiding zelfs geen plaats is in een antirevolutionaire partij.

Wij ontkennen niet, dat er onder de antirevolutionairen eenigen zijn, die van huisuit eigenlijk meer conservatief zijn, en de antirevolutionaire partij meer volgen dan tot haar behooren; in elke partij vindt men personen, die als het ware op de grenzen, en bijna daarbuiten staan, maar deze personen hebben in onze partij nimmer den doorslag gegeven; ten slotte zegevierde altijd *het beginsel.*

Het citaat, dat de *Standaard* aanhaalt uit de Nederlandsche Gedachten van Groen 1869 bl. 5, bewijst dan ook niet de juistheid van zijn beweren. Men moet niet alleen een plaats aanhalen, maar ook bewijzen, dat de schrijver er hetzelfde mee beoogt als hij, die ze aanhaalt. Groen nu schreef over de hoogere standen, die *niet* medededen; die niet eens de presentexemplaren van zijn geschriften, die hij hun toezond, opensneden; veel min zijn *Nederlander* lazen of steunden, en hem, met Wormser, Van Otterloo, Keuchenius en Dr. Kuyper, vaak bijna alleen lieten staan. Toen gingen die hoogere standen dus *niet* mee. Doch sinds 1878 is dat anders geworden. Toen hebben zij gestreden onder hetzelfde vaandel; hebben het goed recht der christelijke, vrije school weten te

doen eerbiedigen; hebben vaak geld, tijd, sommigen hun persoon en hun volle toewijding gegeven ten bate van de zaak, die ook Groen verdedigde.

En zij doen dat nòg. Zij strijden nòg voor dezelfde beginselen, al strijden zij niet vóór Dr. Kuyper. *Op geen enkel punt kan Dr. Kuyper afwijken van beginselen, of een zich onttrekken aan den politieken strijd aanwijzen.* Het eenige, wat hij hun verwijt, is, dat zij *hem* niet volgen; maar hij is niet het antirevolutionaire beginsel of de antirevolutionaire partij.

Het is dan ook geen standenquaestie, die ons verdeelt. Ook aan de zijde van Dr. Kuyper staan eenige aanzienlijke heeren; ook aan de zijde van zijn bestrijders staan vele „kleine luyden'', althans indien men daartoe die klasse rekent, die tot dusver in onze partij daarmee bedoeld werd.

Naar onze meening loopt de strijd niet over gauche en droite, maar over iets heel anders.

Dr. Kuyper is, evenals vele theologen, in zijn wezen een *dogmaticus;* een man van stelsels; iemand, die de wereld naar zeker systeem wenscht te hervormen. Mr. Groen was een beslist aanhanger van de *historische school.* Hij wist, dat wet en recht zich steeds uit het bestaande ontwikkelen; zeer langzaam, en niet naar vooropgezette stelsels. Hij wilde die natuurlijke ontwikkeling leiden naar die beginselen der rechtvaardigheid, die wij in de Heilige Schrift aantreffen.

Deze tegenstelling vindt men overal terug. Alle eigenlijke volksleiders staan op het eerste standpunt; het volk gelooft, dat dit het ware is; wie daarvan uitgaat, schijnt het spoedigst zijn doel te zullen bereiken. Het is radicaal. Wie de historische lijn volgt, schijnt den slakkengang te gaan.

Het is er intusschen verre van af, dat deze beide opvattingen elkaar behoeven uit te sluiten. Integendeel hebben zij elkaar noodig; vullen zij elkaar aan. De mannen van de historische ontwikkeling en van de practische politiek hebben van tijd tot tijd de schittering van een, zij 't ook in de lucht zwevend, ideaal noodig. Maar voor de praktijk hebben de dogmatici gemeenlijk weinig oog. Gaat het niet naar hun zin, dan zoeken zij de fout altijd in de lauwheid, de vooringenomenheid, de behoudzucht, het eigenbelang, enz., in één woord in allerlei motieven van persoonlijken aard; natuurlijk niet zeer fraaie motieven. De hooge, groote, moedige gedachten zijn

altijd bij den niets ontzienden — wijl in de lucht slaanden — dogmaticus.

Van 1878 tot 1888 heeft men gepoogd beide richtingen te doen samenwerken. Er was eenheid van beginsel, van uitgangspunt. Die eenheid is eer sterker geworden dan verslapt. Maar er was geen stelsel van hervorming; geen program van actie. De fraaie teekening van een staatsregeling, zooals die *in de toelichting* van ons Program wordt aangetroffen, liet men voor wat ze was. Zij verschilt dan ook te veel van de „proeve eener grondwetsherziening'' van onzen Groen, wiens schets zich natuurlijk aan het bestaande aansloot. De Kamerclub arbeidde aan het bestaande staatsgebouw met de anderen mee; zij bromde wel eens over de kritiek van de *Standaard,* doch ging haar gang. Dat deden ook de leden, die zich nu geheel aansluiten bij de nieuwe leiding! De notulen der Club zouden het kunnen getuigen.

De *Standaard* op hare beurt steunde de Kamerleden, maar bromde vaak niet minder over de Club, dan deze over haar. Na den val van het Kabinet-Mackay zocht de leider, die steeds van gauche en droite droomt, en elk verschil van gevoelen aan persoonlijke, min edele drijfveeren pleegt toe te schrijven, zich van die lastige zoogenaamde „droite'' los te maken. Hij geloofde niet, dat men alleen dáárom vaak niet met hem mee wilde gaan, omdat men overtuigd is dan niet te zullen bereiken wat bedoeld wordt, n.l. verbetering van de toestanden voor *heel* het volk. Wie tegenover hem zelfstandig oordeelt, was verdacht.

In 1894 is die splitsing evenwel mislukt; de meerderheid der partij heeft duidelijk te kennen gegeven, dat zij de mannen, die tot dusver moedig voor het volk hadden gestreden, niet wilde loslaten.

Nu beproeft Dr. Kuyper het op een andere manier. Zijn groote kracht ligt in *organiseeren.* Daarin is hij onovertreffelijk. Daarbij komt, dat hij, gereformeerd theoloog, de meeste gereformeerden kerkelijk weer onder eigen organisatie gebracht heeft, en dus in dezen een even natuurlijken steun vindt, als de Roomsch-Katholieke Kerk in haar kerkelijke organisatie. Meesterlijk is de wijze, waarop ook nu weer in het geheele land alle troepen worden geëncadreerd. Men zou voor z'n pleizier exerceeren, en geen mensch doet hem zoo iets na. Van antirevolutionaire beginselen hooren we evenwel weinig. De groote vraagstukken worden zelden besproken; de moeilijkheid der quaesties nimmer in het licht gesteld. Ja, reeds is mee-

gedeeld, dat het Program van actie eerst laat zal worden gepubliceerd uit vrees, dat de kleuren niet te best tegen den regen en het gure weer bestand zijn.

Zóó iets teekent. Het program behoeft alleen het denkbeeld uit te drukken van den leider en den door hem geïnspireerden staf. Het richt zich naar de denkbeelden van hen, wier stemmen men behoeft, want het moet dienst doen bij de stembus als vaandel. Blijkt later de stof van dat vaandel niet al te best te zijn, geen nood; de slag is gewonnen, en de *Standaard* zal wel van tijd tot tijd, naar gelang de kritiek dit noodig maakt, de kleuren wat wijzigen, en wat men niet lezen moet, doen verdwijnen achter een plooi.

Wat de leider noodig heeft, is een leger. Als hij het sein geeft, moet het leger strijdvaardig zijn. Evenals Napoleon, die zich ook een leger schiep, dat met hem dweepte en hem volgde naar Egypte, naar Duitschland, naar Italië, en toen het in Rusland te gronde gegaan was, toch nog met hem bleef dwepen. Waarheen het ging — dat moest de veldheer maar weten.

Dit nu is ook het stelsel van Dr. Kuyper. Hij heeft van den aanvang af vóór alles gezorgd, dat hij „eene partij achter zich had". Welnu! Die heeft hij. Hij heeft ook een *Heraut* en een *Standaard*. Wat deze spreken, wordt door die partij — althans zoodra het de *politieke* vraagstukken betreft — geloofd. Niet alsof Dr. Kuyper niemand raadplegen wou. Ook niet, omdat hij niet gaf om de opinie der menigte. Integendeel; hij laat zich misschien te veel daardoor leiden. Maar hij *beslist;* openbare discussie is niet toelaatbaar; zij heet verzet, ontrouw, afval. Zoolang hij aantoont, dat b.v. protectie een verderf is voor onze economische toestanden, zwijgen de meesten; ook zij, die er nogal heil in zien; maar verandert hij van meening, dan steken deze laatsten het hoofd op, en de overigen, al betwijfelen zij de juistheid van het oordeel des leiders, houden zich, om de broeders niet te bedroeven en de eenheid niet te verbreken, stil. Want „de partijorganisatie" gaat bovenal en vóór alles.

Dit nu willen zij, die met Dr. Kuyper niet meegaan, niet. Zij zeggen niet, dat zij Dr. Kuyper's program niet willen, of zich zullen verzetten tegen wat de Deputatenvergadering te dien opzichte zal besluiten, want zij kennen dat Program niet; het maakt niet, zooals bij andere partijen, een voorwerp van alzijdige kritiek uit, maar wordt ons voorgelegd op een tijdstip, waarop men het wel moet aannemen, omdat men anders niets heeft, iets dat velen erg

verschrikkelijk vinden. Maar zij willen in geen geval geheel de organisatie der partij *ten dienste stellen van den leider.* Zij willen niet gedwongen worden zich neer te leggen bij de adviezen van de *Standaard* en van de bij dat blad zwerende vereenigingen, op straffe van als slechte antirevolutionairen te worden verketterd. In 1894 hebben voornamelijk diegenen, die uithoofde van hun maatschappelijke positie het best in staat zijn de moeilijkheden van staatkundige quaesties te beoordeelen, geweigerd de scheuring te aanvaarden, die van de aanneming der bekende resolutie der Deputatenvergadering het gevolg moest zijn. Zij hebben zich aan de *centrale* leiding, maar *niet* aan de antirevolutionaire partij onttrokken, en de oud-anti-revolutionaire kamerclub heeft onmiddellijk na de algemeene verkiezingen samenwerking gezocht — echter niet verkregen — met de fractie Kuyper.

Het ligt voor de hand dat de meesten hunner ook thans wederom dezelfde gedragslijn zullen volgen, althans voor zoover zij het eens zijn met het advies van de Utrechtsche Commissie. Vijandschap tegen diegenen, die zich onvoorwaardelijk aansluiten bij het Centraal-Comité en zich onder de leiding van Dr. Kuyper plaatsen, behoeft er niet te bestaan, en zoolang het Program van actie en de adviezen van de *Standaard* met hun inzichten overeenstemmen, valt natuurlijk de gelegenheid tot verschil weg.

Maar zij zullen bij verschil van gevoelen, zich noch door eenig ander program dan dat van beginselen, noch door eenig advies van wien ook gebonden achten, evenmin als zij het zich zullen aantrekken, door groote of kleine leiders deswegens voor niet-goedq antirevolutionairen te worden gescholden. Want zij meenen, dat alleen door alzijdig overleg ook met andere partijen, en na overweging van hetgeen ook in de Kamer te berde zal worden gebracht, met kennis van zaken kan worden geoordeeld. Zij wenschen de beslissing niet buiten, maar in de Staten-Generaal te doen nemen. Dit is voor hen een beginsel, dat van veel meer gewicht is dan persoonlijke geschillen tusschen leiders, en zij gaan daarvan niet af, enkel om in schijn de partijeenheid te versterken, overtuigd als zij zijn, dat een ander beginsel, volgens hetwelk de eenheid der partij vóór alles moet gaan, wel veel goeds belooft maar weinig goeds tot stand brengt. Dit is, ook blijkens het onlangs gepubliceerd advies, het gevoelen van de Utrechtsche Commissie van Advies, en de *Standaard* weet nu, *onder welke voorwaarde* de samenwerking, die ook zij zegt te wenschen, verkrijgbaar zal zijn.

11 Februari 1897.

MISLUKTE ZELFVERDEDIGING.

Dr. Kuyper heeft, in een tweetal artikelen, zich ten aanhoore des volks verdedigd tegen de „achtervolging'', waaraan hij nu „maand in, maand uit'' blootstaat. Als naar gewoonte, eene meesterlijke verdediging. Hij is niet een leider, maar op Engelsche manier een *leader*. In ons land evenwel kan men het niet uitstaan, dat één wat uitsteekt boven anderen. Tegen zóó een „roept men allen naijver wakker'', en door hem leader te noemen, ontneemt gij hem alle leiding.

Na aldus zijn bestrijders in het juiste licht te hebben geplaatst — dat hunne innerlijke drijfveeren voor hem bloot liggen en hij daarover dus met de meeste stelligheid kan en mag oordeelen, spreekt vanzelf — gaat hij voort met te betoogen, dat hij zichzelf nimmer leider genoemd heeft. Die ondienst is hem aangedaan door Mr. Groen van Prinsterer, toen deze in 1871 hem hoog verhief; hem leider *jure suo* betitelde, en tevens eigen onafhankelijkheid tegenover hem handhaafde.

Wat deden toen die booze tegenstanders? Ze gaven aan de woorden van Groen juist een tegenovergestelde beteekenis, alsof het Groen niet om die verheerlijking van Dr. Kuyper, maar om constateering van eigen zelfstandigheid te doen ware geweest. Men deed het voorkomen, alsof Dr. Kuyper zichzelf als leader had opgeworpen. En och! daar is nu volstrekt niets van aan. Integendeel, Dr. Kuyper heeft eigenlijk zich tot stillen arbeid bepaald, alles overlatende aan anderen; hij steunde bij voorkeur de *droite;* deed niets dan beginselen propageeren en organiseeren; liet het Centraal-Comité, waarvan hij voorzitter was, rustig slapen, behalve als er een verkiezing op til was, en deed nooit iets anders dan advies geven, met of zonder critiek, iets waarop hij als vrij burger, als publicist en als voorzitter van het Centraal-Comité recht had, zonder ooit de eere van het leaderschap voor zich op te eischen.

Dr. Kuyper is dan ook, zegt hij, geen *leader;* hij was het nooit; zelfs de *schijn* van een zoo hinderlijk wezen is nu weggenomen; men kan dus voortaan niet meer tegen hem opponeeren, tenzij men den *persoon* wil treffen. Wat nu tegen Dr. Kuyper gedaan wordt, is ongehoord!

Als men dat alles zoo leest, dan roept men uit: hoe is 't toch mogelijk, zoo'n onschuldig schaap zóó te belasteren! Wat moeten

die bestrijders van Dr. Kuyper toch ellendige, kleinzielige, lage menschen zijn! 't Is om van weg te loopen.

Evenwel, laat ons aan de schildering van Dr. Kuyper nog het een en ander mogen toevoegen. Er zijn er, die Dr. Kuyper's karakter in het geding brengen, dit is zoo. Wij echter deden dit nimmer, hoewel Dr. Kuyper en zijne volgelingen steeds aan onze zijde slechte motieven onderstellen. Wij zouden zeker in veler oogen goed doen, met ook eens het karakter en de motieven van Dr. Kuyper te beoordeelen, maar wij achten dit ongeoorloofd, al moeten wij ook soms feiten meedeelen, die niet strekken tot verhooging van den eerbied voor den persoon. Doch dit laten wij verder rusten. Voor wie nog niet betooverd is door Dr. Kuyper's schitterende zelfverdediging, eenige opmerkingen slechts.

Groen sprak in 1874 dat woord, dat Dr. Kuyper zooveel kwaad zou berokkend hebben, wijl het veler naijver moest opwekken. Maar in 1879 verzamelden zich op een door *hem* ontworpen program, waarvan altijd *hem* de eere gegeven is, mannen van allerlei stand. Het woord van Groen was toen bekend. Toch was er jarenlang samengaan; tòch toewijding; tòch waren er mannen, die hun maatschappelijke positie prijs gaven om den stichter der Vrije Universiteit te steunen met hun geld, hun kracht, ja met algeheele persoonlijke toewijding; tòch deputatenvergaderingen, die hem *unaniem* tot Voorzitter kozen; tòch mannen, die hem in 't openbaar en op allerlei wijze verdedigden, waaronder één, die „hem in alle opzichten zijn meerdere'' genoemd heeft; tòch mannen die, schoon in hoogheid gezeten, *onder* hem, den Voorzitter van het Sociaal Congres, de nederige functie van sectievoorzitter hebben uitgeoefend; tòch mannen, die de opinie van bijkans heel het protestantsche Nederland braveerden, om zich bij de door *hem* geleide doleantie aan te sluiten. En juist van die mannen staan thans velen tegenover hem.

Hoe is dit alles, en zooveel meer, nu te rijmen met het feit, dat diezelfde mannen thans, bijkans twintig jaren na dato, plotseling naijverig geworden zijn op den eminenten leider?

Vergeet Dr. K. niet eenige feiten, die, beter dan die ondersteld slechte motieven, de oppositie verklaren? In 1871 was Dr. K. Kamerlid. Toen noemde Mr. Groen hem een *leader,* en terecht. Maar om leader te blijven, moet men hier zoowel als in Engeland zooveel mogelijk deel nemen aan den *parlementairen arbeid. Dit deed echter Dr. K. niet. Daarentegen zocht hij zijn voornaamste kracht in kerke-*

lijke leiding, welke ten slotte de doleantie ten gevolge had. Dit verklaart reeds veel. Maar nog ware er voor politieke leiding van heel de partij plaats gebleven, indien met de grootste zorgvuldigheid het kerkelijk en politiek gebied ware uiteen gehouden. Dit is gebleken in de Kamerclub, waar de leden, hoewel kerkelijk verdeeld, bleven samenwerken. Maar het tegendeel is onder leiding van Dr. K. geschied. Het *goochelen met de woorden „calvinistisch''* en *„gereformeerd''* heeft feitelijk een groot deel onzer partij tot eene kerkelijke gemaakt. Doch er is meer. De voorstelling, alsof Dr. K. niets gedaan heeft dan als een gewoon burger te schrijven is, iedereen weet het, met de feiten in strijd. Hij heeft nooit openlijke tegenspraak geduld; hij en zijne volgelingen hebben niet alleen gepoogd de tegensprekers dood te zwijgen, maar hen in hun persoon verdacht te maken; zelfs is, om die reden, van de Vrije Universiteit verwijderd wie hem tegenstond. Wie tegensprak, heette den voorzitter, den leider aan te vallen; was afvallig, scheurmaker, verrader en wat niet al! Meer en meer ontwikkelde zich de *partijtyrannie.* Dat alles kon niet anders. Want sinds 1894 is geheel het streven van Dr. Kuyper duidelijk geworden, *om de actie,* tot dusver evenals in Engeland uitgeoefend *in* en *door* het parlement, *over te brengen op de kiezers,* en door middel van dezen hem den invloed te verzekeren, dien hij in de Staten-Generaal niet heeft weten te veroveren.

Tegen dat stelsel komt de oud-antirevolutionaire partij in verzet. Zij meent, dat dit stelsel op den duur moet leiden tot demagogie. Daarom handhaaft zij wel eensdeels den invloed der kiezers op de vertegenwoordiging, maar niet minder krachtig de zelfstandigheid van de vertegenwoordiging tegenover de kiezers. Deze laatste is echter onmogelijk, zoodra de kiezers zich onder eene leiding stellen als door Dr. Kuyper wordt beoogd. Wanneer wij letten op de beloften, die nu onlangs in Hilversum door den Kuyperiaanschen candidaat waren gedaan; beloften, die zoowel de „vooruitstrevende liberalen'' als de verdedigers van die candidatuur hebben doen watertanden, springt het dan niet in het oog, dat die antirevolutionairen, die het verkeerde van die richting inzien, oppositie *moeten* maken, willen zij niet in de armen vallen van den almachtigen Staat of van het Staatssocialisme? Men kan ieders gevoelen evenals den persoon van zijn tegenstander waardeeren, zonder daarom nog uit schaapachtigheid zich een weg op te laten leiden, dien men verderfelijk acht!

Wij hebben naar ons beste weten de feiten laten spreken. Laat ons

nu daarover spreken als men wil. Dat alleen betaamt mannen van overtuiging. Het zijn twee stelsels, die tegenover elkaar staan, en waar wij tusschen te kiezen hebben. Maar het voortdurend verlagen van politieke geschillen tot persoonlijke quaesties, om dan te weeklagen en te jammeren over het leed, dat men te verduren heeft, en over de booze natuur van zijn tegenstander — dat achten wij beneden de waardigheid van een politiek man en dat ondermijnt langzaam maar zeker de politieke moraliteit.

15 Februari 1897.

LYRIEK. [1]

Dr. Kuyper is in de stukken, die van hem persoonlijk uitgaan, doorgaans beleefd; verheven soms in stijl en taal, ook als hij zijn tegenstander poogt af te maken. Hij heeft zelfs vaak te kennen gegeven, tot de fatsoenlijke manieren in de pers veel te hebben bijgedragen. Maar er zijn kleine persorganen, die zich tot taak schijnen te hebben gesteld hem te verheerlijken, en zijn bestrijders letterlijk met vuil te werpen; persorganen, die op zijn wenken letten. Deze laat hij hun gang gaan; hij weerspreekt ze niet, zelfs niet als ze medechristenen lasteren; een enkele keer neemt hij die stukken over en prijst ze dan zelfs om „de lyriek'', die erin schuilt. Die persorganen bereiken de „kleine luyden''. Maar Dr. Kuyper is het niet, die op die wijze strijd voert. O neen! Evenmin als het de

---

[1]) Fragment van een artikel geschreven naar aanleiding van een stuk uit *Hollands Kerkblad*, door den heer Sikkel, leeraar bij de Gereformeerde Kerk B te 's-Gravenhage, welk stuk door Dr. Kuyper in de *Heraut* is geprezen als een „aangrijpend klaaglied", „echte lyriek" enz. De ontboezeming van dezen leeraar besluit met de volgende schuimspatten: „En wat het meeste, het diepste smart!... *Wie* hebben aan dit laaggezonken, onbeschaamd liegende ongeloof den triomf bezorgd? *Wie* hebben deze nachtelijke bende aangevuurd en aangevoerd? *Wie* hebben die speculatie, om door bedrog zelfs geloovige maar eenvoudige en onkundige protestanten voor den opzet van het ongeloovig liberalisme te winnen, aangegeven en ingezet? *Wie* hebben langs een omweg, liegende dat het tegen Rome ging, het volk opgehitst, om *onze banier voor het Woord Gods* over te leveren aan het ongeloof?... O noemt den Judasnaam niet!... Hier bijt de slang aan den weg, voor welke Jacob in zijn sterven sidderde!"

Turksche Overheden zijn, die de Armeniërs vermoorden, welke onder hare oogen worden geslacht.

Deze manier van strijdvoeren is te ergerlijker, omdat men zorg draagt, dat eventueele tegenspraak nooit komt onder de oogen van eigen volgelingen. Daartegen waken de „keurkamers''.

Wie heeft de heer Sikkel aan het slot van zijn schrijven op het oog? Hij mist den moed het te zeggen. Nu, het doet er ook niets toe. Geen verstandig mensch trekt zich zulke taal aan. Maar in elk geval — anders hebben de woorden geen zin — bedoelt hij broeders; medebelijders van zijnen Heer en Meester. *Met welk doel* beschimpt hij dezen? Toch niet om ze te overtuigen van dwaling? Niet één enkel tegenstander zal langs dien weg tot ander inzicht komen. Veeleer is juist deze manier van strijden bij velen de oorzaak van felle verbittering. Ook in Groen's tijd was er strijd tusschen broeders; maar men eerbiedigde elkanders gevoelen. Nimmer is destijds zulk een taal gehoord; en tevergeefs zoeken wij ernaar in de bladen van de „ongeloovigen, die geen Woord Gods erkennen''. Alleen christelijke bladen veroorloven zich zoo iets. Maar laat men zich er dan ook niet over verbazen, wanneer nu en dan antirevolutionairen weigeren te stemmen op de beschermelingen van zulke bladen, zelfs al wordt door die onthouding het liberalisme gebaat!

Met welk recht spreekt de heer Sikkel alzoo? Is hij de geroepene om aldus over zijne broederen te oordeelen? Ontleent hij dit recht aan zijn betrekking van leeraar, en moeten „kerkbladen'' gebezigd worden tot zulke doeleinden? Doch dan vragen wij, of voor politiek, vooral voor de kunstmatige politiek, die nu ook van antirevolutionaire zijde gevoerd wordt, niet eenig verstand ook van wereldsche zaken en wereldsche verhoudingen vereischt wordt, en of nu juist een gereformeerd predikant, gewoon enkel in kleinen kring van eigen geestverwanten te verkeeren, de aangewezen man is om over *die* politiek *met gezag* te spreken?

In de vorige eeuw hebben de predikanten zich vaak met de politiek bemoeid, en met ontzagwekkende woorden soms juist datgene voorgestaan, wat hun geestelijke kinderen thans niet meer verdedigen. Gedurende meer dan twee eeuwen hebben zij de achteruitzetting en onderdrukking gevorderd van de Roomsch-Katholieken op grond van een artikel der Belijdenis, dat nu van diezelfde zijde beweerd wordt in strijd te zijn met Gods Woord. Nu maken wij hun daarvan geen verwijt; dwalen is menschelijk, en ieder is een kind van zijn tijd. Maar voegt het hun, die zich

zóó lang en zóó erg vergissen konden, niet, thans een paar tonen lager te zingen?

Voorzeker betwisten wij het recht der predikanten niet, dáár waar de eere Gods en Zijn Woord worden aangerand, moedig en krachtig op te komen voor de waarheid. Maar is voor ons Calvinisten, de weigering, om in de Roomsch-Katholieken onze natuurlijke en blindelings te vertrouwen bondgenooten te erkennen, een blijkbare aanranding van de eere Gods, eene terzijdestelling van Zijn Woord? Niet lang geleden nog poogde Dr. Kuyper een brief van Mr. Keuchenius uit te spelen tegen een politieken tegenstander, omdat blijkens dien brief Mr. Keuchenius Mr. Lohman verdacht te veel tot de Roomsch-Katholieken over te hellen. Thans is het blaadje juist omgekeerd. En nu randt, wie die *volte face* niet spoedig genoeg meemaakt, de eere Gods aan.

Of is verzet tegen „*onzen* leider'' eene zonde voor God? Is Dr. Kuyper een Godsprofeet? Zoo ja, men zegge het ronduit. Zoo neen, welk recht hebt gij dan Bijbelwoorden in dit verband te bezigen, alsof gij het opnaamt voor een Godsprofeet in het Oude Testament?

Het is waar, dat, naar de *voorstelling* van den heer Sikkel en zijne vrienden, door de optreding van een christelijk Kabinet eindelijk de Schrift tot haar recht zou zijn gekomen bij de regeling der sociale toestanden.

Inderdaad, dit wordt ons voorgespiegeld. Maar eilieve! hebben dan de Christenen, als ze niet in een Kabinet, doch enkel in de Kamer zitten, hun recht van spreken verloren? Laat de heer Sikkel en laten zijne vrienden, liever dan hun tegenstanders uit te schelden, eens duidelijk maken, op welke wijze die toestanden geregeld moeten worden, indien de Schrift tot haar recht zal komen, en op welke punten „de ongeloovigen'' de Schrift ter zijde stellen.

Gedurende de verkiezingen hebben wij veel gehoord van duur en goedkoop brood; van in- en uitvoer; van stoffelijke belangen; maar van „de Schrift'' *zeer* weinig. Waarom *toen* niet aan de afgedoolden duidelijk gemaakt, dat alleen de gereformeerde en roomsch-katholieke vrienden van den heer Sikkel in staat zijn eene rechtvaardige regeling tot stand te brengen. Wij herinneren ons wel, dat bij gelegenheid van éene der sociale wetten sprake is geweest van eerbiediging van de Zondagsrust. Maar ziet, juist toen stemden „*onze* leider'' en zijne volgelingen, met de meeste radicalen en eenige verstokte oud-liberalen, *tegen* hetgeen tot handhaving van de Zondagsrust werd voorgesteld!

De heer Sikkel, zijn taal moge lyrisch zijn, misleidt dunkt ons zichzelven. Hij verwart de zaak des Heeren met zijn eigen zaak.

Als overtuigd volgeling van Dr. Kuyper heeft hij diens politiek, eene politiek vol van slim en kunstig overleg, warm verdedigd. Dit was zijn recht. Hij heeft den strijd verloren en is nu verbitterd. Dat is menschelijk. Als dan ook de heer Sikkel, evenals zoovele andere teleurgestelden, de fiolen van zijnen toorn had uitgegoten over allen die zijn inzicht niet deelen of gedeeld hebben, zouden wij er het zwijgen toe hebben gedaan, gedachtig aan het: *on a trois jours pour maudir son juge.*

Maar als nu de eere onzes Gods, de Heilige Schrift, de verrader des Heeren en zooveel meer erbij gehaald wordt, om aan dien menschelijken hartstocht den schijn te verleenen van het opkomen voor de eere Gods; als nu daaraan het recht wordt ontleend zijn broeders te veroordeelen en te smaden op de uitgezochtste wijze; en zelfs door de *Heraut* deze lyriek als pijnstillend geprezen wordt; dan protesteeren wij daartegen met den grootsten ernst. Indien over een viertal jaren de antirevolutionaire partij nog hopeloozer verdeeld is dan thans, kunnen de heeren Sikkel en zijne vrienden dit op hunne rekening schrijven.

Maar de zaak des Heeren zal door zulke lyriek niet zijn bevorderd.

19 Juli 1897.

Dr. KUYPER.

Op politiek gebied vooral is het moeilijk bij hun leven mannen van beteekenis objectief te beoordeelen, omdat het oordeel over den persoon onwillekeurig beheerscht wordt door des beoordeelaars subjectief inzicht in de politiek.

Dit behoeft ons evenwel niet te weerhouden, den merkwaardigsten persoon, die na Thorbecke zich hier te lande op politiek gebied heeft bewogen, op zijn 70en verjaardag als politieke verschijning te gedenken. Want hoe men over Dr. Kuyper oordeelen moge, zijn leven is een stuk geschiedenis van ons land. Nimmer wellicht heeft ten onzent iemand zich zóó zelfbewust, met een zóó wel vooraf beraamd plan als leider en politiek hervormer opgeworpen, als evengenoemde jubilaris gedaan heeft.

Scherper dan één zijner tijdgenooten zag hij reeds gedurende zijn

academischen loopbaan in, dat de liberale partij, destijds schijnbaar nog in vollen bloei, haar tijd gehad had; dat de beweging, die in Duitschland reeds in vollen gang was, ook tot ons land zou overslaan, om een gansche omkeering te brengen in onze staatkundige en maatschappelijke verhoudingen, en dat in een tot dien tijd toe kunstmatig onderdrukt deel van ons volk een kracht school, die, tot ontwikkeling gebracht, een dam kon opwerpen tegen de naderende, het christendom in haar wezen vijandige sociaal-democratie.

Opvolger van Groen van Prinsterer, den grondlegger der antirevolutionaire partij, sloeg hij een anderen weg in dan deze. Wel had Groen steeds ingezien en uitgesproken, dat hij het best „begrepen'' werd door de „kleine luyden'', het „volk achter de'' (toenmalige 120.000) „kiezers'', omdat hij met dezen stond op den grondslag van het Evangelie, van het historisch Christendom. Maar hij zocht zijne kracht meer in de uitwerking en propaganda van zijne beginselen, dan in de organisatie dergenen, die zijne beginselen waren toegedaan. Hij was en bleef de „veldheer zonder leger''.

Edoch, het leger was er en wachtte slechts op een organiseerend hoofd. Dat hoofd was Dr. Kuyper. Van zijn eerste optreden af heeft hij zich zelf beschouwd als den leider, geroepen om het nog geloovige deel der natie aan te voeren tegen alle liberale-groepen, wier kenmerk ten onzent, evenals in Frankrijk, doch anders dan in Engeland, is, dat zij op staatkundig gebied met het christendom en de christelijke kerk weigeren te rekenen. Vóór alles was daarvoor noodig een wel geordend leger, maar dan ook een leger, dat onvoorwaardelijk geloofde in de voortreffelijkheid van zijn aanvoerder.

Merkwaardig is de stelselmatigheid, waarmee dit plan ten uitvoer werd gebracht.

Allereerst werd het middel aangewend, waarvan destijds hier te lande de beteekenis nog niet zoo algemeen werd gevoeld: de pers. Onbeduidend gewis was, en is nog, wat omvang betreft, de christelijke pers; maar hierover was al dadelijk ieder, van welke partij ook, het eens, dat als redacteur van de *Standaard* een journalist was opgetreden, die ver boven alle andere uitblonk, inzonderheid door het pakkende van zijn stijl en de wijze waarop, gelijk men spottenderwijs, doch niet onjuist, zich uitdrukte, „het klavier der volksconsciëntie bespeeld werd''. Spotten kon — maar luisteren moest men. De tijd, waarin de „Nederlandsche Gedachten'' van Groen soms zelfs door diens eigen partijgenooten eerbiedig, maar onopengesneden, ter zijde werden gelegd, was voorbij.

De *Standaard* werd gebezigd voor een populaire systematische uiteenzetting der antirevolutionaire beginselen op het geheele gebied van het staatsrecht, terwijl tegelijkertijd de *Heraut* moest dienen om dat deel des volks, waarop boven gedoeld werd, de Gereformeerde leer der Vaderen duidelijk en op voor ieder bevattelijke wijze nader aan het hart te leggen.

Nauwelijks was de *Standaard* met hare artikelen gereed, of deze werden vereenigd in het bekende boekwerk „Ons Program", terwijl, op een manier als in ons land nog niet had plaats gehad, het kiezersvolk werd opgeroepen tot vaststelling van een partij-program en van een daarop berustende partijorganisatie. Dat bij dit alles het volk meer volgde dan zelf zich uitsprak, is natuurlijk. Niettemin werd op die wijze meer dan vroeger in dat volk het politiek bewustzijn opgewekt.

Intusschen werkten tot die partijvorming de liberalen zelven krachtig mee, door hun afgoderij met de neutrale school. Niets heeft destijds de christelijke groepen inniger saam verbonden, dan de strijd vóór de vrije- tegen de neutrale overheidsschool. De wet-Kappeyne had het onvergetelijk Volkspetitionnement, waarvan wederom Dr. Kuyper de hoofdleider was, tot onmiddellijk gevolg. Wel was die wet-Kappeyne de laatste stuiptrekking van de toenmalige liberale partij, het begin van haar einde, maar toch moest nog een tiental jaren een heftige kamp worden gevoerd alvorens die partij was overwonnen.

Zeer wel inziende, dat de overmacht der liberale partij steunde op de in ons land bestaande, door die partij zelve steeds sterk aangewakkerde antipathie tusschen de geloovige Protestanten en de Roomsch-Katholieken, moest vóór alles de samenwerking van die beide elkaar afstootende volksdeelen worden bewerkstelligd. Vandaar het rusteloos streven van Dr. Kuyper om de Roomsch-Katholieken te dringen tot eene politieke partijformatie, omdat alsdan tusschen twee politieke partijen kon worden onderhandeld over bepaalde punten van staatsbeleid, zonder dat beide groepen in elkaar behoefden op te gaan, wat natuurlijk onmogelijk is. Fusie niet, maar federatie.

Dit gelukte. Toen was de executie van de liberale partij nog slechts een quaestie van tijd. In het bestaande kiezerscorps, ingedeeld met liberale kunstvaardigheid, hadden nog steeds de liberalen de meerderheid. Maar uitbreiding van het kiesrecht kon niet uitblijven. Immers vloeit algemeen stemrecht, hoewel niet door de liberalen begeerd, uit hun eigen beginselen rechtstreeks voort. Omgekeerd

begeerde Dr. Kuyper, dat het kiesrecht zoo algemeen mogelijk werd, hoewel algemeen kiesrecht met de antirevolutionaire beginselen in strijd is. Tegen het beginsel der liberalen en de begeerte der nietliberalen was het oude beperkte kiesrecht niet bestand!

Na de grondwetsherziening van 1886 verdween de alleen-heerschappij der toenmalige liberale partij.

Voor den volksleider, aan wiens politiek beleid dit resultaat grootendeels was te danken, was het niet weggelegd het beginsel, dat de liberale partij ten onzent ten verderve gevoerd heeft, door een beter, ruimer, waarlijk vrijzinnig te vervangen. Die eer viel het Kabinet-Mackay te beurt.

Maar de „eminente leider'' had wel vooruit gezien, dat eene politieke partij niet leven kan bij ééne quaestie. Ware de antirevolutionaire partij geheel opgegaan in de schoolquaestie, dan had zij bij de oplossing daarvan moeten verdwijnen. Dat hoopte dan ook de liberale partij. Doch ijdel was die hoop.

Reeds wezen wij er op, dat het beginselprogram der antirevolutionaire partij veel meer omvat, dan beginselen op schoolgebied. Het raakt geheel het gebied van het Staatsrecht. Ook derhalve de quaestie op sociaal gebied. Door de oud-liberalen was te weinig rekening gehouden met wat op dat gebied in Duitschland voorviel. Dr. Kuyper zag zeer juist in, dat er nieuwe vragen aan de orde kwamen, voor welker oplossing de oud-liberale beginselen geheel onvoldoende waren. Al is het zeer te betwijfelen, of het hem gelukt is een oplossing te vinden, die met ons nationaal bewustzijn overeenstemt, en al heeft naar sommiger oordeel de leider op dit gebied teveel naar Duitsch model gewerkt, toch zal niemand hem de eer betwisten ook op dit gebied aan ons volk een krachtigen stoot tot het inslaan van nieuwe banen te hebben gegeven.

Door deze ruimte van blik is voorkomen, dat de antirevolutionaire partij, na haar eerste doel in 1889 te hebben bereikt, ineenzonk. Daartoe heeft natuurlijk niet weinig bijgedragen de oprichting der Vrije Universiteit. Beter dan iemand anders wellicht, zag Dr. Kuyper in dat, wil men op den duur staande blijven tegenover Ongeloof en Revolutie, voor elk onderdeel van het gebied der wetenschap het verband tusschen het christelijk geloof en de wetenschap behoort te worden aangetoond. Nog steeds wordt dit door de Christenen, die buiten de Vrije Universiteit staan, niet of ter nauwernood ingezien, wordt door hen in allerlei christelijke zaken behalve in Christelijk Hooger Onderwijs belang gesteld, en over het

hoofd gezien, dat tegen de richting der sociaal-democratie slechts een op de Openbaring steunende wetenschap bestand is.

De oprichting der Vrije Universiteit is dan ook ongetwijfeld een daad geweest van het hoogste gewicht voor de toekomst. Zij moest echter tevens een der oorzaken worden, die het verband losmaakten dat tot aan hare oprichting de christelijke groepen zoo nauw had vereenigd. Want zij kon alleen op den steun der gereformeerden rekenen, indien haar theologische faculteit de gereformeerde theologie doceerde, en ook de andere faculteiten geschoeid werden op „gereformeerde beginselen", waarvan echter de beteekenis en inhoud niet objectief waren, en ook nooit zullen kunnen worden vastgesteld. Dezelfde verdeeldheid als in de Kerken bestaat, deed zich in meerdere of mindere mate op politiek terrein gevoelen, en de scheuring door de doleantie veroorzaakt, werkte op alle andere verhoudingen terug. Hoever dat gaan zal, is niet te voorspellen; vast staat evenwel, dat ook deze kerkelijke strijd door Dr. Kuyper met verwonderlijk beleid en taaie volharding gevoerd is. In eigen kring heeft hij dan ook bijna elken tegenstand, o.a. dien van de Theologische School te Kampen, weten te overwinnen.

Het van zijn eerste optreden af beoogde doel was nu bereikt. De kroon op dien arbeid was, zonder twijfel, zijn optreden als Premier van een Kabinet. Wat hij in die hoedanigheid heeft vermocht, ligt te dicht bij ons, dan dat herinnering daaraan noodig ware.

Men moge in dezen merkwaardigen partijleider afkeuren wat men wil, men moge het betreuren dat hij, ter bereiking van zijn doel, soms daden gepleegd heeft, die beter achterwege waren gebleven, toch zal elkeen moeten erkennen, dat hij met zeldzame kunde, beleid en energie sluimerende krachten in ons volk tot ontwikkeling heeft gebracht, krachten, die in de steeds heftiger wordende worsteling van tegenstrijdige beginselen van groote en duurzame beteekenis kunnen blijken.

Te verlangen, dat zulk een man niet van tijd tot tijd misslagen had moeten begaan, is een onredelijke eisch. En wijst men op de ergernis en den onwil, die hij gedurende zijn Premierschap bij velen heeft opgewekt, dan ontkennen wij niet, dat hij soms noodeloos daartoe aanleiding heeft gegeven, maar merken tevens op dat een forsch strijder noodzakelijk onwil en wrevel opwekt, en dat, in Nederland niet minder dan elders, het hoog uitsteken boven anderen niet dan noode verdragen wordt. Dit althans staat vast, al is zelfs dit geloochend, — dat zelden een minister een zóóveel omvattende werk-

kracht heeft ten toon gespreid als deze Premier. Al zijn velen zijner vroegere vrienden en mede-arbeiders in latere jaren meermalen met dezen partijleider in heftigen strijd geweest, en al blijven dezen het hun plicht achten te scherper toe te zien, naarmate hij, met wien zij in vriendschappelijke of niet-vriendschappelijke aanraking komen, hooger staat, — toch mag geen oogenblik vergeten worden, dat deze eminente leider aan het Christelijk volk in Nederland en zelfs daarbuiten zeer gewichtige diensten bewezen heeft, door de Christenen beter dan voorheen in staat te stellen den strijd te voeren tegen Ongeloof en Revolutie, waartoe zij nu eenmaal van Godswege geroepen zijn. Moeilijke dagen heeft hij doorleefd. Moeilijke dagen wachten hem wellicht nog. Rust durven wij hem niet toewenschen, omdat wij niet weten of hij die bij zijn leven begeeren zou. Trouwens een rustenden Kuyper kunnen wij ons moeilijk voorstellen.

Wij eindigen daarom met den oprechten wensch, dat hij nog lang de verbazende werkkracht, die hem geschonken is, moge blijven aanwenden ten bate van ons volk.

29 October 1907.

DE LEIDING VAN DR. KUYPER

De hoogleeraar Fabius ligt (of lag) met Dr. Kuyper in geschil over de vraag, of, naar antirevolutionaire beginselen te oordeelen, van staatswege op te leggen verzekeringsdwang geoorloofd is. Na herhaalde en uiterst scherpe uitvallen, vooral aan de zijde van professor Fabius, plaatste Dr. Kuyper in de *Standaard* een brief.

Wij steken ons niet in het geschil of men, eenmaal aangesloten aan „de georganiseerde partij", handelen mocht gelijk gedaan werd. Dat is eene quaestie, die de bedoelde partij, niet ons, raakt. Maar het beleid van Dr. Kuyper, niet als partij-organisator en partij-aanvoerder, maar als staatsman en hervormer op sociaal gebied, raakt ons wèl. Niet om den persoon van dien leider gaat het, maar wel om de vraag, of hij den rechten en juisten weg heeft ingeslagen om te komen tot de sociale wetgeving, die, niet door hem alleen, maar ook door zoovelen buiten zijne partij wordt beoogd.

Vrijelijk willen wij dáárover ons oordeel uitspreken. Wij weten, dat vele zijner vereerders zoodanige vrije uiting moeilijk kunnen verdragen; elke kritiek wordt terstond als een vijandelijke daad tegen den eminenten leider veroordeeld. Maar de christelijk-histori-

schen hebben mede juist daarom zich aan de organisatie onttrokken, en kunnen vrijelijk hun gevoelen uitspreken, zonder van afval en verraad te worden beschuldigd, zooals nog onlangs vanwege een antirevolutionair blaadje den hoogleeraar Fabius te beurt viel. Wij beginnen met den brief in zijn geheel mede te deelen:

„M. de Redacteur, Reeds meer dan eens heeft mijn hooggeachte ambtgenoot, de hoogleeraar Fabius, het doen voorkomen, als had ik mij in 1891 verklaard tegen *verplichte verzekering*. Hierbij is een begrijpelijk misverstand in het spel, dat ik met een kort woord wensch toe te lichten. Terecht werd opgemerkt, dat ik op blz. 29 van mijn rede: „Het sociale vraagstuk en de Christelijke Religie'', waarschuwde tegen het *Staatssocialisme,* en werd voorts verwezen naar wat ik op blz. 76, in de aanteekeningen, nader hieromtrent ten beste gaf. Bedoelde aanteekening no. 99 op die bladzijde luidde aldus: „Ook de antirevolutionaire partij heeft toe te zien, dat ze zich niet door het Staatssocialisme laat meeslepen. Ook al staan we lijnrecht tegen het individualisme van de liberale partij over, toch onderschrijven we van harte de waarschuwing van Goschen door Léon Say aldus vertaald: Si nous avons appris quelque chose de l'histoire, nous pouvons dire que la confiance de l'individu et le respect de l'Etat de la liberté naturelle sont les conditions nécessaires des Etats, de la prospérité de la société et de la grandeur du peuple (C. Léon Say „Le Socialisme d'Etat'', Paris 1890 p. 214). In dien toon is dan ook geheel ons antirevolutionair program gesteld. Het veiligst zelfs ware het, alle kracht saam te trekken op de organisatie van den arbeid en het arbeidscontract.

„Ik ontken dan ook allerminst, dat ik in 1891 nog de hoop koesterde, dat we aan een regeling der verplichte verzekering van Staatswege zouden kunnen ontkomen; maar het is een vergissing, zoo men hieruit afleidt, dat ik de *verplichte verzekering* als zoodanig bestreed.

„Reeds in 1878 heb ik de *verplichte verzekering* voorgestaan, gelijk blijkt uit „Ons Program'', 5e druk, blz. 380 (coll. p. 378). Ik poogde daar namelijk de vraag te beantwoorden, welke titels o.m. den inhoud zouden moeten vormen van het reeds in 1878 door mij gevraagde „Wetboek op den arbeid''. Onder de titels nu, die m.i. in zulk een wetboek zouden moeten voorkomen, behoorde o.a.: „Van de invalieden van den arbeid''. Een algemeene titel, waaronder de verzorging van allen aan wie een ongeluk overkwam, die door ziekte getroffen werden, of door ouderdom onbekwaam waren geworden,

door mij werd saamgevat. Op blz. 378 had ik toch uitdrukkelijk gespecificeerd: „Hoe het ging bij *ongelukken* aan eigen lijve, hoe bij *ziekte,* hoe als ze *te oud* waren voor het werk, enz.'' Deze alomvattende zorge wenschte ik nader verzekerd te zien in een *wet van Staat,* en derhalve als een *rechtstreeksche verplichting,* die met *dwang* werd opgelegd.

„Herhaaldelijk, o.a. op het congres, in 1891 gehouden, gaf ik aan, hoe ik mij dit voorstelde. Zie het Verslag blz. 507, waar ik mij aldus uitliet: „Men kan hierbij op tweeërlei wijze te werk gaan. De eerste is, dat de Staat mannen aanstelt, die als mannen van vertrouwen de zaak onderzoeken, terwijl de uitkomsten van dat onderzoek dan aanleiding worden tot eene codificatie; òf men kan het zoo inrichten, dat de maatschappij, dus in dit geval de arbeid zelve, tot bewustzijn kome van hetgeen de door God gestelde ordinantie wil. Zoo doet de Staat voor het huisgezin, waarom kan de Overheid niet evenzoo te werk gaan met opzicht tot den arbeid? Men heeft dan twee kringen, die van het huisgezin en die van den arbeid, die elk voor zich hun levensregel naar dezen aldus gevonden regel ijken.

„Ik stelde mij voor, dat we heel andere Kamers van Arbeid zouden verkregen hebben, dan we thans bezitten. Dat deze Kamers van Arbeid de bedingen voor het arbeidscontract tot rijpheid zouden doen komen. En dat deze Kamers alsdan de dwingende macht zouden ontvangen, om deze bedingen tot gelding te brengen. Niet de Staat zou deze bedingen van bovenaf vaststellen. Uit den arbeiderskring, in overleg met de patroons, zouden deze bedingen moeten opkomen. De Kamers van Arbeid zouden in staat zijn, om de naleving ervan af te vorderen. En eerst op die wijs zou de Staat allengs tot de wetenschap geraken, op wat wijs hij deze bedingen in het Wetboek op den Arbeid had vast te leggen.

„Dr. Wagenaar merkte onlangs op, dat ik er niet in geslaagd was, de methode aan te geven, waardoor men, op Christelijk terrein, tot afdoening van het sociale vraagstuk behoorde te geraken. Hierin vergiste hij zich. Ik gaf die methode wel terdege aan. Maar voor de behandeling van de sociale vraagstukken krachtens die methode, waren geheel andere Kamers van Arbeid noodig dan we na dien tijd verkregen hebben. Reden waarom ik mij dan ook, als lid der Tweede Kamer, ten ernstigste tegen de inrichting, die ze kregen, heb verzet. Bij mij kwam alles aan *op het arbeidscontract.* In dat contract zelf wenschte ik ook de verplichte verzekering geregeld te zien. En aan de Kamers van Arbeid had ik de taak willen opdragen, maar dan

ook de macht willen toebedeelen, om de naleving der bepalingen van het arbeidscontract, ook wat de zorge voor de invalieden betreft, met dwang af te eischen.

„Alzoo welterdege verplichte verzekering tegen ongevallen, geregeld, doch geregeld in den kring van den arbeid zelf, door patroons en arbeiders saâm, en eerst daarna door den Staat gesanctioneerd.

„Nog steeds blijf ik het betreuren, dat die weg ons onder Minister van der Kaay door de tegenwoordige inrichting van de Kamers van Arbeid is afgesneden, en in zooverre heeft mijn hooggeachte ambtgenoot volkomen gelijk, dat ik, gelijk nu de zaken liepen, mij ten slotte genoodzaakt zag zelf tot regeling van bovenaf mede te werken. Maar dit verschil tusschen wat ik in 1891 voorstond, en sinds zelf deed, betreft niet de verplichte verzekering als zoodanig; die heb ik steeds voorgestaan; maar alleen de methode, waardoor die verplichte verzekering tot stand moest komen.

„In 1892, '93 en '94 ben ik hier telkens op teruggekomen. In 1895 heb ik in mijn „Proeve van pensioenregeling" in meer dan honderd bladzijden mijn denkbeelden nader uitgewerkt, en in de „Gemeene Gratie" Deel II p. 545—589 heb ik geheel het verzekeringswezen nog nader theologisch toegelicht. Bovendien gaf ik aan hetzelfde onderwerp 't vorig jaar nogmaals *zeven* artikelen ten beste. Ik heb mij dus waarlijk, wat de bestudeering van dit aangelegen vraagstuk betreft, niet onbetuigd gelaten.

„Maar ziehier het pijnlijke.

„Toen ik van 1878—1895 om regeling van deze materie *van onderen af* riep, heb ik geen gehoor gevonden. Men liet mij alleen staan. Daardoor verliep het gunstige getij. En zoo is het, dat ik mij ten slotte, tegen wil en dank, zelf genoodzaakt zag, mee te gaan met een *methode* van regeling, die ik op zich zelve ongewenscht achtte. Uitstel, tot een regeling van onderen af mogelijk zou worden, werd mij niet gelaten. De nood van de arbeiders dwong mij op de andere methode over te gaan. Gelijk ik 't eens uitdrukte: „De arbeiders konden niet wachten, geen dag en geen nacht!"

„Maar hoe hinderlijk mij zelven dit nu meegaan met een aanvankelijk door mij bestreden methode ook zij, dit verschil tusschen 1891 en 1897 geldt niet de *verplichte verzekering*. Die heb ik altoos voorgestaan. Van 1878 tot nu toe. Nu reeds bijna dertig jaren.

„U dankende voor de plaatsing van deze regelen, blijf ik hoogachtend,

's-Gravenhage, Januari 1908.

Uw dw.
KUYPER."

De inhoud van dit schrijven komt kortelijks hier op neer: Dr. Kuyper was aanvankelijk, uit beginsel, tegen Staatssocialisme, en daarom tegen verzekeringsdwang van Staatswege; hij was wèl vóór verzekeringsdwang, maar door tusschenkomst van destijds nog niet bestaande Kamers van Arbeid; die Kamers zijn er wel gekomen, maar geheel anders dan hij ze verlangd had, en daardoor onbruikbaar voor het door hem beoogde doel; wij kregen die door hem beoogde Kamers niet; van 1878 tot 1895 liet men hem alleen staan. Daardoor verliep het gunstige getij; derhalve is hij omgedraaid, en gaat hij over naar het vroeger bestreden Staatssocialisme; hij voert eene *methode* in (d.w.z. Staatsdwang) die hij nu wel „ongewenscht" acht, maar waartegen hij vroeger principieel in verzet was gekomen. Dit deed hij, omdat het volk niet langer wachten kon. Zoo voerde hij dan ten slotte, om spoedswil, ons juist dáár, waar wij om des beginsels wil niet hadden moeten komen. En nu behooren zijn volgelingen te zwijgen, dewijl zij vroeger niet tijdig hebben gesproken. Anders zijn ze aan de partij ontrouw, en grieven zij den leider.

Dit is, dunkt ons, de gedachtengang van den brief, in verband met de vroeger geuite klacht over de onredelijke houding van professor Fabius tegenover Dr. Kuyper. Het wil ons voorkomen, dat deze schets van de leiding van Dr. Kuyper, door hemzelven gegeven, juist is. Zij karakteriseert zijn methode van optreden in zaken van staatsbeleid, vooral op het gebied van sociale hervorming, en verklaart tevens, waarom, aan het einde van het ingeslagen pad gekomen, zoovelen, die aanvankelijk welgemoed meegingen, zich teleurgesteld voelen. Want wie de door dien staatsman op sociaal gebied geleverde wetsontwerpen nagaat en bestudeert, voelt zich, ook al bewondert hij de massa verrichten arbeid, teleurgesteld en onvoldaan.

Hetzelfde ondervindt men, als men nagaat wat Dr. Kuyper op kiesrechtgebied verrichtte. Aanvankelijk erg en principieel gekant tegen het bestaande, individualistische kiesrecht, werd de koers ge-

richt naar „een ander'' kiesstelsel, waarbij algemeen huismanskiesrecht gepaard aan meervoudig stemrecht de hoofdrol zou vervullen. De grondwetswijziging van 1886 gaf dat kiesrecht niet en kon het, onder de destijds bestaande verhoudingen, ook niet geven, evenmin als het Kabinet-Mackay dit vermocht. Nauwelijks echter kwam diens opvolger, Tak van Poortvliet, met zijn bekende voorstellen, of er kwam bij Dr. Kuyper eene zwenking.

Het algemeen huismanskiesrecht werd losgemaakt van het „meervoudig stemrecht''; naast een soort huismanskiesrecht kwamen de daar mee „gelijkgestelden'', dus het *niet*-huismanskiesrecht; ja ten slotte werd niet slechts geheel het stelsel-Tak aanvaard, maar de tegenstand daartegen zelfs, als conservatief, principieel veroordeeld. Tegenspraak werd, nadat de deputatenvergadering uitspraak gedaan had, door de massa der volgelingen niet toegelaten.

Ook hier dus: eerst principieele bestrijding; daarna, toen men het beoogde niet verkreeg, aangepakt wat men verkrijgen kon, al werd dit voorheen principieel veroordeeld; en eindelijk, met vuur hiervoor gestreden, en in den ban gedaan al wie nog bezwaar maakte of aarzelde!

Toen echter de meerderheid zich verplaatst had en van urgentie van kiesrechtuitbreiding in de richting van algemeen kiesrecht niet meer bleek, taande de ijver voor datgene, ter wille waarvan in 1894 „de scheiding'' was tot stand gebracht. En hoewel in de laatste jaren de strijd voor algemeen huismanskiesrecht weer meer levendig werd, naarmate meer te voorzien is dat „van links'' het algemeen kiesrecht zal worden opgedrongen, blijkt ook nu weer, althans tot dusver, van eene principieele herziening, in den zin als in „Ons Program'' was ontwikkeld, weinig.

Ook hier dus werd steeds de politieke houding veel meer beheerscht door de behoefte aan succes van den partijleider met de hem toebehoorende groep, dan door het aanvankelijk vooropgezette, en theoretisch nooit losgelaten beginsel.

Laat ons nu, aan de hand van Dr. Kuyper's brief, de koersverandering inzake het opleggen van Staatsverzekeringsdwang en hare oorzaken wat nader beschouwen, om ons rekenschap te geven van den huidigen onbevredigenden toestand. Dr. Kuyper, die reeds in zijn jeugd vele Duitsche werken over sociale vragen gelezen had, gevoelde eerder en dieper dan de meeste anderen hier te lande de beteekenis van den komenden strijd op sociaal gebied. Deze eer blijft hem.

Terwijl liberalen en antirevolutionairen aan weerszijden geheel opgingen in den toenmaligen schoolstrijd, drong zich aan hem, meer nog dan aan Groen, de noodzakelijkheid op, om wijziging te brengen in vele sociale verhoudingen. Niettemin bepaalde ook hij zich destijds meer tot het uitstippelen van groote lijnen, het uitspreken van algemeene ideeën, dan tot het uitwerken van eenig vast stelsel.

Toch kwam het op die uitwerking juist aan.

Gaat men na, welk een arbeid het gekost heeft, het tegenwoordig subsidiestelsel voor de bijzondere school in te voeren, dan kan men zich voorstellen, welke afstand er is tusschen het uitspreken van hervormingsgedachten en de verwezenlijking daarvan. Want het verzekeringsstelsel, waarvan hier sprake is, is een oneindig ingewikkelder vraagstuk, dan het subsidiestelsel voor de bijzondere school. Zulk een stelsel toch kan niet eenvoudig van een ander volk worden overgenomen. Evenals in Duitschland het stelsel zich geheel aansluit aan daar bestaande toestanden, zoodat bij invoering ervan men gebruik kon maken van de daar te lande bestaande arbeidsorganisaties, zoo moet ook in ons land rekening worden gehouden met de bestaande toestanden, doch deze leveren veel minder aanknoopingspunten op, wil men niet alles direct van „den Staat'' laten uitgaan.

Er was dus een groote voorarbeid noodig; veel voorstudie; er moest allerlei worden onderzocht, vrij bediscussieerd, en nagegaan hoe, wat in Duitschland bestond, in onze toestanden kon worden overgebracht.

Edoch, aan dien arbeid togen, vooral aan de zijde der anti-revolutionairen, weinigen. Wel hadden de Roomsch-Katholieken reeds, minder hier te lande dan in Duitschland, jaren lang ook dit vraagstuk evenals vele andere van socialen aard bestudeerd, en veel geschriften daarover in het licht gezonden. Dr. Kuyper zegt terecht: „men liet mij alleen staan van 1878—1895''. Maar, voor zoover in die woorden een klacht of een verwijt ligt, merken wij op, dat hij ook niet anders verwachten kon. De meesten, zoo niet allen, die hem hadden kunnen steunen, waren dag aan dag, onafgebroken in en buiten de Kamer, te midden van den schoolstrijd, die de inspanning eischte van alle krachten. Niet minder nam van velen de kerkelijke strijd den tijd in beslag. Rustige studie aan de in 1880 gestichte Vrije Universiteit had hulp kunnen aanbrengen, indien de daarvoor noodige krachten beschikbaar waren geweest.

Velen, in staat om die quaesties te bestudeeren, zijn er onder de antirevolutionairen niet geweest en zijn er nog niet. De oprichting van een in algemeenen zin Christelijk tijdschrift, waarin de

quaesties misschien hadden kunnen worden behandeld, streed met de inzichten van de meesten die van 1880 tot 1895 tot den kring van Dr. Kuyper behoorden. Alzoo was dat „alleen staan" van den leider het natuurlijk en onvermijdelijk gevolg der toenmalige, mede door hem zelven in het leven geroepen tijdsomstandigheden.

Men had dus moeten wachten met het aan de orde stellen van deze moeilijke vraagstukken tot een gunstiger oogenblik, althans indien men meende te moeten volharden bij het innemen van een eigen standpunt in deze quaestie. Maar — en dit schijnt ons een hoofdtrek in de leiding — Dr. Kuyper kon en wilde niet wachten. Liever dan maar vooruit, zonder den noodigen vóórarbeid.

Intusschen kon Dr. Kuyper zijn inzichten niet verwezenlijken, zegt hij, zonder Kamers van Arbeid, ingericht zooals hij in zijn brief omschrijft. Deze toch moesten den tusschenschakel vormen tusschen den wettelijken dwang en de regeling van de arbeidsverhoudingen, die moest uitgaan uit de kringen van arbeiders en patroons. Ook op dit punt evenwel treffen wij dezelfde vaagheid aan. Wat Dr. Kuyper eigenlijk wilde, en hoe dat in praktijk kon worden gebracht, is ook nu nog niet duidelijk; werd hier te lande door geen partij verdedigd; lijkt ons onmogelijk en zou in elk geval in de verhouding tusschen patroon en arbeider nog dieper ingrijpende wijziging gebracht hebben, dan de staatsverzekeringsdwang zelf. Het weekblad *Patrimonium* viel dat denkbeeld wel bij, maar de vraag is geoorloofd of dat blad volkomen in staat was te beoordeelen, of zoodanige regeling, als Dr. Kuyper bedoelde, met onze hedendaagsche economische toestanden in overeenstemming is te brengen. Arbeiders en patroons toch, tot Arbeidskamers vereenigd, zouden overeenkomsten moeten maken, waaraan allen gebonden werden, en, ter handhaving daarvan, met *publiekrechtelijke* bevoegdheid worden bekleed.

Zoover wij weten heeft geen deskundige aangetoond hoe ten onzent en in onzen tijd zulke Kamers van Arbeid mogelijk waren.

Ook Dr. Kuyper zelf niet anders dan in algemeene trekken. Wel heeft hij tegen de Kamers van Arbeid, door den minister Van der Kaay tot stand gebracht, groot wantrouwen in het leven geroepen en zekere onverschilligheid doen ontstaan, maar een andere regeling heeft hij nooit voorgesteld. Indien het dus waar is, dat de gelegenheid voorbij is gegaan om de organen in het leven te roepen, die hij noodig achtte, dan is dit toch mede aan hemzelf te wijten, daar hij zijn ideeën had moeten uitwerken, of althans haar

mogelijkheid bewijzen. Het gaat niet aan, zich te beroepen op het laten voorbijgaan eener goede gelegenheid om eigen beginsel in te voeren, ten einde daarmee het in den steek laten van dat beginsel te verklaren, zoolang niet bewezen is, dat die gelegenheid in waarheid bestaan heeft.

Doch al ware dit niet zoo, het beroep op die onvoldoende Kamers van Arbeid blijft zonderling, als men weet, dat Dr. Kuyper zelf bij het tot stand komen van de wet op die Kamers verklaard heeft, dat die wet de invoering van andere Kamers, geheel in zijn geest, in het allerminst niet belette, waarom hij dan ook tegen die wet op zichzelve geen bezwaar had. Tevens was hij destijds van meening, dat aan de door hem bedoelde Kamers van Arbeid, zonder welke, zooals hij toen verklaarde, een goede regeling ook van het verzekeringswezen niet mogelijk was, een voorbereiding moest voorafgaan.

In de zitting van 23 Februari 1897 toch verklaarde Dr. Kuyper tegen het wetsontwerp ter oprichting van de Kamers geen bezwaar te hebben. Er zou alleen reden zijn om die invoering tegen te houden, „indien men van oordeel is dat de ingevoerde regeling later het invoeren van wat gij wenscht, zal beletten; *maar juist dit motief geldt hier natuurlijk niet,* waar het een verschil tusschen twee regelingen geldt, die volmaakt niets met elkander te maken hebben en geheel vrij naast elkander loopen''.

„Komt men toe aan de invoering van een nadere regeling in zake... de pensioneering, aan het leerlingstelsel... dan staat men terstond voor deze vraag; *hoe* kan de overheid zulke regelingen uitvoeren, als ze geen organen bezit om haar bij de uitvoering der wetten behulpzaam te zijn?'' En na aangetoond te hebben, dat de destijds voorgestelde Kamers van Arbeid deze functie niet kunnen verrichten, zegt hij: „is dit zoo, dan ligt het ook in den aard der zaak, dat er voor mij, *die in het laatste stelsel alleen het afdoende middel zie, geen de minste* aanleiding bestaat om, op dit oogenblik, de tijdelijke invoering van het andere hulpmiddel tegen te houden, overmits het andere er nog niet is. *Het door mij gewenschte kan men niet op eenmaal bij wet invoeren.* De overheid kan niet opeens van bovenaf, plotseling door eene zekere wet, geheel dit stelsel der belangen scheppen. Wetten van dien aard kunnen wel een skelet, maar nooit een werkelijk lichaam scheppen, dat met vleesch bekleed is. Dit doel kan eerst worden bereikt, indien de actie in de maatschappij zelve met de wet mede correspondeert, en indien eenerzijds particulier initiatief in het vereenigingsleven, en anderzijds de maatregelen van overheidswege genomen,

zóó op elkander inwerken, dat het eene de stof en het andere den vorm biedt." [1])

Als dit alles in 1897 zoo was, hoe kan dan het tot stand komen van de tegenwoordige Kamers van Arbeid de oorzaak geweest zijn van het verlaten van het eerste door hem verdedigde beginsel?

Er is van antirevolutionaire zijde geen behoorlijke voorarbeid verricht. Dr. Kuyper beroept zich wel op hetgeen hij schreef in „Gemeene Gratie", doch geheel dit betoog raakt de quaestie, waarover het hier gaat, niet. Van eenige meerdere beteekenis zijn de artikelen, voorkomende in de *Standaard* van 10 October 1906 en volgg. Maar — daargelaten nog, dat die artikelen verschenen lang nadat de antirevolutionaire partij reeds officieel het beginsel van staatsverzekeringsdwang aanvaard had en de verzekeringswetten door Dr. Kuyper ingediend waren — kwalijk kan worden volgehouden, dat die artikelen eene eenigermate afdoende studie bevatten van het moeilijke onderwerp. Dagbladartikelen zijn trouwens dáárvoor minder geschikt.

Die artikelen, merkten wij zooeven op, verschenen, *nadat* het stelsel reeds aanvaard was. De beteekenis van deze opmerking moet, waar wij het gemis aan behoorlijke voorbereiding te bespreken hebben, nog nader worden aangeduid.

Op 20 Maart 1897, dus toen nog niet in het allerminst de groote hervorming, waarom het ging, was doorgedacht, werd een „stembusprogram" rondgezonden, waarin op een pensioenregeling werd aangedrongen, welk voorstel met slechts een halve kolom druks, hoogst oppervlakkig werd toegelicht. Eventueele critiek moest binnen drie weken worden ingeleverd. Dat die uitbleef, spreekt vanzelf. Reeds op 29 April werd het Program met bijna algemeene stemmen aangenomen. Ook dit spreekt vanzelf. Van eene ernstige en zaakrijke discussie over beginselen en hunne uitwerking kan in zulk eene vergadering geen sprake zijn. Intusschen, voor de partij, voor de aaneengesloten kiesvereenigingen, *stond de zaak nu vast*. Latere tegenspraak — professor Fabius ondervindt het — wordt, als verzet tegen de besluiten der georganiseerde partij, afgekeurd, ja soms allerheftigst veroordeeld. Van de massa, die meer naar vastheid dan naar waarheid verlangt, is niets anders te verwachten.

Intusschen kwam al spoedig het eerste — namelijk het ongeval-

---

[1]) Handel. Tweede Kamer 1896/7, bl. 750, bl. 752, 770. De cursiveeringen zijn van ons.

lenverzekeringsontwerp — aan de orde; een verzekering, waarbij dwang op zeer goede gronden te verdedigen is. Er was toen evenwel nog gelegenheid om de uitvoering van het dwangstelsel over te laten aan het particulier initiatief. Want hierop werd destijds door het Kamerlid De Savornin Lohman aangedrongen. Krachtige ondersteuning van Dr. Kuyper ondervond hij echter niet. Wel heeft, schoon vruchteloos, de leider der antirevolutionairen getracht de directe Staatsbemoeiïng te verzwakken; maar het vertrouwen op de individueele krachten en het inzicht der belanghebbenden — waarop de Deensche wetgever steunde — was ook bij hem niet levendig genoeg om zich principieel tegen de eerst-ingediende ongevallenwet te verzetten.

In 1901 nam hij zelf achter de bestuurstafel plaats. Natuurlijk moest toen geleverd worden, wat op de partijprogramma's en door hem persoonlijk in de Kamer was aangekondigd. Bewezen moest worden dat men de kiezers niet om den tuin had geleid. En een Kabinet zat allicht niet langer dan vier jaar. Alzoo: er was haast! Verwonderlijk snel heeft dan ook de Premier gearbeid en doen arbeiden. Belachelijk — een ander woord is er niet voor — is het te beweren, dat Dr. Kuyper te lang getreuzeld heeft met het indienen van zijn talrijke ontwerpen, o.a. betreffende de verzekering tegen de geldelijke gevolgen van invaliditeit of ouderdom, van bedrijfsongevallen in het zeevisschers- en van die in het landbouwersbedrijf, van ziekte, kraam en overlijden. Geen minister heeft op sociaal gebied ooit zooveel arbeid gepresteerd; want behalve deze, waren op sociaal gebied nog andere, ook belangrijke ontwerpen ingediend.

Maar was dat vele ook gebeurd op de beginselen vroeger van antirevolutionaire zijde steeds voorgestaan? Wie kennis neemt van die ontwerpen, zal dit niet bevestigend beantwoorden. De steller waagde zelfs niet een poging om een eigen, principieel standpunt bij de verzekeringswetten in te nemen, zoodat het volgend Kabinet, zonder eenige wijziging in de toelichting, alles kon overnemen wat door hem was voorgesteld. Wel heeft later Dr. Kuyper, in een der artikelen van de *Standaard,* waarop hij zich beroept, (no. 10615), gezegd, dat de principieele beweegredenen allerminst volledig waren uiteengezet, en dat de usance meebrengt dit eerst te doen bij de Memorie van Beantwoording, maar, daargelaten dat die usance ons niet bekend is, de hoofdbeginselen moeten dan toch van den aanvang

af worden vooropgesteld, òf wel men moet van de beginselen geheel zwijgen. Doch datgene als hoofdbeginsel aan te voeren, waarmee eens is wie steeds beweerd werd principieel tegenstander te zijn, en over het andere te zwijgen, heeft, dunkt ons, weinig zin.

Wie thans deze gewichtige ontwerpen bestudeert, moet erkennen, dat er wel een groote stapel ter verwerking ligt, maar dat de Regeering, die den stapel indiende, over tal van belangrijke vraagstukken vrij vluchtig is heengeloopen, en tevens dat zelfs bij de ziekteverzekering aan het individueel initiatief, waarvoor de antirevolutionairen vroeger steeds een open oog hadden, de kop werd ingedrukt.

Indien nu, gelijk Dr. Kuyper in zijn belangrijken brief in de *Standaard* beweert, dat overgaan naar het kamp van den tegenstander eeniglijk verdedigd wordt op grond, dat, toen hij nog anders wilde, „men hem alleen liet staan'' en dat men de gelegenheid liet voorbijgaan om een beteren weg in te slaan — mag men dan niet vragen: zou, bij mindere overhaasting, er niet gelegenheid genoeg geweest zijn om te onderzoeken of niet althans sommige verzekeringen ook zonder staatsdwang kunnen worden ingevoerd; of niet meerdere personen daarbij zouden zijn geholpen dan thans het geval dreigt te worden, en of het niet raadzamer is òf het staatssocialistisch beginsel flink te aanvaarden, door één verzekeringsstelsel in te voeren voor alle gevallen, òf wel principieel daartegenover in beginsel het vrije bedrijf, zooveel mogelijk ook het vrije initiatief te eerbiedigen? Neen, kan Dr. Kuyper antwoorden. Er is haast bij. Het volk, zoo sprak hij eens in zijn gebed, en hij herinnert zelf daaraan, „kan niet wachten, geen dag en geen nacht''.

Gesteld, dat dit zoo ware, had dan voorzichtig staatsmansbeleid toch niet vereischt, in plaats van te groote verwachtingen op te wekken, met een enkel weldoordacht ontwerp voor den dag te komen, en vervolgens rustig de beginselen door te denken totdat men ook voor de rest klaar was? Dan ware er geen verstopping, geen overlading, geen verwarring gekomen. Maar door ontijdig op kiezersprogramma's te brengen wat onvoldoende is voorbereid, maakt men rustigen, en dientengevolge goeden arbeid onmogelijk. Want nooden worden te ondragelijker, naarmate het middel, dat er een einde aan schijnt te kunnen maken, naderbij is.

Het is waar, dat, indien men hoofd eener partij wil zijn en blijven, en aan zijn volgelingen groote hervormingen belooft, men zich soms tot spoed en overijling gedwongen ziet. Om niet overtroefd te wor-

den en het kiezersvolk op zijn hand te houden, moeten de leiders veelbelovende programma's opstellen, ook al weten ze nog niet of datgene, wat zij beloven, kan, en *hoe* dat kan. Maar als het op handelen aankomt, komt dan ook veelal teleurstelling. Aan deze drijfjacht, waaraan bijna alle partijen deelnemen, heeft ook Dr. Kuyper zich niet kunnen onttrekken.

Als tegenstelling herinneren wij aan den schoolstrijd. Ook daarbij gold het een omkeering van het bestaande. Het volk, dat Christelijk onderwijs verlangde, werd onderdrukt; het kon „niet wachten, geen dag en geen nacht''. Maar *hoe* die omkeering kon of moest geschieden, daarover was men noch aan gene, noch aan deze zijde het eens. Beloofd werd dan ook niets. Intusschen werd het beginsel van alle zijden bekeken, aangevallen en verdedigd. Met de uiterste voorzichtigheid ging Mr. Groen van Prinsterer te werk, en veelal stond in het „program van actie'' niets, dan een schijnbaar onbeduidende wetswijziging. Dit ging zoo, totdat de tijden rijp werden. Groen zelf mocht die niet aanschouwen. Maar hij had de hervorming niet verbonden aan zijn persoon, doch het hervormingswerk, door het verspreiden van juistere beginselen, voorbereid.

Kalm en rustig ging die arbeid voort, totdat ten slotte storm geloopen kon worden en de vesting der liberalen viel.

Zouden wij ook thans niet verder zijn gekomen, indien niet, nog vóórdat men wist wat mogelijk was, een geheele schotel van heerlijke vruchten — *zes* verzekeringen heeft „Patrimonium'' op zijn program — den volke ware aangeboden? Indien men zich b.v. tot de ziekteverzekering bepaald had? Misschien zal men aanvoeren, dat geheel de quaestie van verzekering genoeg ook van andere dan van antirevolutionaire zijde is onderzocht, en dat de *van andere zijde* gemaakte studie *voldoende* was om op *goeden grond* terstond al die verzekeringen in te voeren. Er mocht niet langer meer worden gewacht. Welnu, dan had dit openlijk moeten worden uitgesproken.

Het is inderdaad mogelijk, dat, na gezette studie, ook de antirevolutionairen zullen moeten komen tot Staatsverzekeringsdwang, doch laten zij deze dan aanvaarden op goede en redelijke gronden, evenals zij, bij nader inzien, meer dan eene illusie op schoolgebied hebben moeten prijsgeven, om te geraken tot een dragelijken toestand, en evenals ook de liberalen hun dogma, „geen cent uit de Staatskas aan een Christelijke school'' hebben moeten loslaten, zonder op te houden

liberaal te zijn. Doch laat men dien dwang niet aanvaarden, enkel op grond, dat door een onvoldoend voorbereide kiezersvergadering een besluit tot verzekeringsdwang genomen is. Daarvoor is de zaak te ernstig. Want het geldt hier een omkeering in onze begrippen van overheidsbemoeiïng en een wijziging in onzen ganschen economischen toestand, veel ingrijpender dan de invoering van soortgelijke wetgeving in Duitschland heeft teweeg gebracht. Men kan wel zeggen, dat het volk niet wachten kan, maar beter is het te wachten, dan een verkeerden weg in te slaan, waarop het hoogst moeilijk is rechtsomkeert te maken.

Wij mogen daarom het beleid van Dr. Kuyper ook in deze zaak niet prijzen. Want hij had, òf moeten wachten met het indienen van ontwerpen, totdat voor hem duidelijk vaststond wat de vroeger beleden beginselen vorderden, òf moeten erkennen, dat de van andere zijde aangevoerde, uit ander beginsel afgeleide redenen hem ertoe gedreven hadden het standpunt te aanvaarden, dat hij vroeger bestreden had. Maar het schijnt ons onjuist, noch het een noch het ander te doen, doch te beweren, dat men enkel *spoedshalve,* en omdat eigen vrienden niet ondersteunden, naar het tegenovergestelde kamp heeft moeten overloopen.

23—28 Januari 1908.

EEN STRIK.

Telkens en telkens wordt het in de liberale pers voorgesteld, alsof het onzerzijds er om te doen is den persoon van Dr. Kuyper te grieven. Natuurlijk niet zonder politieke bijbedoeling geschiedt dat. Hoe heerlijk zou het voor die vaderlandslievende pers zijn als „rechts'' even verdeeld was als „links''. En men weet zoo goed, dat een goed deel der rechtsche kiezers hun leider persoonlijk eeren en hoogachten, en het naar beneden halen van diens persoon kwalijk kunnen uitstaan. Zelve heeft die pers vaak genoeg den persoon van Dr. Kuyper naar beneden gehaald; het is dus geen medelijden met hem, dat haar beweegt telkens in het licht te stellen, hoe die arme man door ons wordt toegetakeld.

Indien wij daarop nog even ingaan, geschiedt dit niet om die persorganen, die wij op het oog hebben, tot juister inzicht te brengen, maar om onze eigen vrienden te waarschuwen, zaken en personen niet te verwarren. Als men tegenwoordig de liberale beginselen bestrijdt, loopt men weinig gevaar den schijn op zich te

laden van persoonlijke hatelijkheid; dit komt omdat de liberalen een persoonlijkheid missen, waarin, zooals vroeger in Thorbecke, de kracht van hun beginselen zich concentreert en vertoont. Men kàn niemand aanvallen als erkend hoofd. Trouwens, de liberalen zijn *allen* knappe koppen. Maar bij de antirevolutionairen is dit anders. Die hebben het ongeluk van een uitstekend leider te hebben. En ook uitstékend genoeg, naar wij hopen, om zelf het verschil tusschen zakelijke en persoonlijke bestrijding te beseffen.

Nimmer heeft ons blad gepoogd een persoon, laat staan den persoon van Dr. Kuyper, naar beneden te halen. Van dezen laatste zijn steeds de hooge verdiensten dankbaar erkend, en eveneens dat, zoo aan iemand, aan hem het partijleiderschap toekwam.

Maar tegen de leiding zelve en de beginselen, die daaraan ten grondslag liggen, kwamen wij steeds in verzet. Meer en meer werd het ons duidelijk, dat die leiding voert tot te groote directe inmenging van de geregeerden met 's lands bestuur; tot te groote partijmacht in de plaats van partijinvloed. Natuurlijk, ten nadeele van de geregeerden zelf. Datgene, wat wij vroeger in onze tegenpartijders veroordeelden, schoot ook onder ons wortel. Wij zeggen niet, dat dit aldus bedoeld werd, maar dat de organisatie met de daarbij aangenomen beginselen daartoe leiden moest.

Dat men, dat ook de *Standaard* en de antirevolutionaire leider, ons deswegens onder de conservatieven (fractie der liberalen) heeft pogen te rangschikken, is bekend. Die poging is echter tot dusver niet gelukt. Wij waren en blijven antirevolutionair.

Toen derhalve in 1901 het Kabinet-Kuyper optrad, werd dit door ons beschouwd als een van onze, d.w.z. van antirevolutionaire beginselen. Tegen Dr. Kuyper, die daarin als Premier optrad, hadden wij geen bezwaar, juist omdat hij toen *niet* als partijleider fungeerde. Evenmin hinderde het ons, dat toen geen christelijk-historische in het Kabinet zat. Tegen de leiding van het Kabinet onder leiding van Dr. Kuyper hadden wij, behoudens ons recht van kritiek, geen bedenking. Toen hij echter als minister aftrad, herrees het bezwaar van samenwerking met den partijleider. Dit spraken wij onmiddellijk uit.

Juist omdat wij niet aan *persoonlijke* politiek doen was het nu pas opgetreden Kabinet ons, als zijnde antirevolutionair, *even* sympathiek als dat van 1901. Toen echter in sommige organen van rechts meer of minder openlijk uitgesproken werd, dat een antirevolutionair Kabinet zonder den partijleider der antirevolutio-

nairen niet echt was en slechts als noodhulp dienst kon doen, hebben wij ons daartegen even onbewimpeld gekant, als in 1894 een deel der antirevolutionairen zich verzet heeft tegen de leiding van Dr. Kuyper.

In 1901 steunden wij het toenmalig Kabinet, niet om, ook niet ondanks Dr. Kuyper, maar om de beginselen, die het beleed. Zoo ook thans het nieuwe Kabinet, niet om Mr. Heemskerk, ook niet omdat Dr. Kuyper er niet in is, maar alweer, omdat wij met vrije beginselen instemmen. Had Dr. Kuyper de gelegenheid geschikt geacht om zelf in dat Kabinet zitting te nemen, dan zouden wij het evenzeer als in 1901 hebben gesteund. Alleen zouden wij onzen christelijk-historischen vrienden ontraden hebben, ook nu weer, evenals destijds, met het Kabinet een regeeringsprogram vast te stellen. Want ook dat komt o.i. uit den inconstitutioneelen hoek.

In onze lijn ligt het geheel dit Kabinet te steunen, zelfs tegen aanvallen van rechts, zoodra deze uitgaan van de stelling, dat zonder Dr. Kuyper een echt antirevolutionair Kabinet niet mogelijk is. Het optreden van dit Kabinet als voorlooper van een ander en beter achten wij bespottelijk en voor dit Kabinet vernederend. Bovendien: „niet lichtelijk zal een ander Kabinet van rechts beter dan het tegenwoordige zijn te vinden''. Zóó schreven wij vroeger. De bedoeling is, en kon in het verband geen andere zijn, dan dat op dit oogenblik de *besten* uit de rechtsche groepen zijn opgetreden, en vervanging door een beter Kabinet reeds daarom niet wel mogelijk zou zijn. Zooveel „knappe koppen'' als de liberalen, bezitten wij nu eenmaal helaas! niet. De bedoelde linksche persorganen cursiveeren eerst onze woorden, en geven er dan eene den persoon van Dr. Kuyper honende beteekenis aan. Walgelijk!

Ons blad heeft, evenals de christelijk-historische partij, van haar optreden af nimmer eene andere dan zakelijke politiek gevoerd. Van persoonlijk geharrewar zijn wij diep afkeerig. Al zijn er, wat onvermijdelijk is, nu en dan redenen voor persoonlijk beklag, wij lieten die zaken in ons blad onbesproken, en constateeren, tot ons genoegen, dat ook de *Standaard* dit steeds deed. Persoonlijk getwist leidt niet slechts tot ondergang van de partij, maar ook tot groot nadeel voor het land. Kritiek van den politieken leider is geen persoonlijke kritiek, komt ook niet voort uit persoonlijke, maar uit zakelijke motieven.

Indien de pers, nu en dan, alsof het de natuurlijkste zaak ter wereld gold, ons motieven van persoonlijken aard toedicht, vragen

wij haar slechts, of zij dan zelve zich door zulke motieven laat leiden, en, zoo neen, waarom zij het dan zonder eenig bewijs bij anderen onderstelt. En aan onze eigen vrienden verzoeken wij, zich niet in den door die pers gestelden strik te laten vangen.

2 April 1908.

JURE SUO.

Vele malen treffen wij in de antirevolutionaire pers de bewering aan, dat Dr. Kuyper *jure suo* de partijleider is, en daaruit wordt dan afgeleid, dat tegenspraak onbetamelijk en ongeoorloofd is. Ongetwijfeld is Dr. Kuyper leider *jure suo;* krachtens eigen recht. Maar wat beteekent dit? Toch niet, dat hij eenig recht, eenige zeggenschap over anderen heeft? Natuurlijk niet; alleen, dat zijn leiderschap niet berust op eenige opdracht van anderen, b.v. van Mr. Groen van Prinsterer, van een partijvergadering of van wien ook, maar alleen op de hem van God geschonken gaven.

Zulk een leiderschap is moeilijker dan eenig ander, omdat, om als zoodanig erkend te blijven, het zich zonder ophouden geheel op de hoogte moet houden. Veel minder inspanning behoeft degene, die b.v. door geboorte of andere omstandigheden eene boven anderen uitstekende stelling inneemt. Het is dan ook heel natuurlijk, dat de leider der antirevolutionaire partij voor zichzelf een soort machinerie in het leven geroepen heeft, die het hem wat gemakkelijker maakt. Een organisatie, geheel door hem persoonlijk beheerscht, die hem op geregelde tijden op het schild verheft, verdubbelt en vertiendubbelt zijn invloed. Wat hij denkt en betoogt vindt zijn natuurlijken weg in al de deelen en onderdeelen der organisatie, en, daar leider en organisatie één zijn, wordt elke tegenstand door de groote massa bijna onmogelijk gemaakt en gebroken.

Zeer wel is dit stelsel, om invloed op den gang van zaken uit te oefenen, te verdedigen. Mits men in het oog houde, dat iets niet enkel door het duizendvoudig herhalen meer waarde krijgt dan het te voren had, en dat dus bij tegenspraak de leider steeds zijn gezag door eigen voortreffelijkheid zal hebben te handhaven. Anders is hij niet meer leider *jure suo,* doch slechts leider door middel van de dommekracht der organisatie. De organisatie komt dan in des leiders plaats. Juist om die reden moet tegenspraak, indien zij niet gezocht, niet persoonlijk, maar zakelijk is, steeds toelaatbaar zijn;

opdat het zedelijk gezag van den leider zich daartegenover kunne handhaven.

Heel iets anders wordt het, wanneer men den tegenspreker maar praten laat; de vrees voor verdeeldheid opwekt, lastige bladen tracht te boycotten, zoo men ze niet vernietigen kan, of de aandeelhouders bewerkt ten einde het blad tot zwijgen te brengen; oud-gedienden, die waarschuwend optreden, verdacht maakt en uit het verband stoot; in één woord, in de plaats van de macht van het woord dwang en geweld plaatst. Moeilijk is dat niet, omdat de menigte, die meent, dat alles door geweld bereikbaar is, en wel voelt, dat in eensgezindheid groote kracht ligt, lichtelijk meegaat. Op den duur echter raakt men ermee achterop.

Alleen zoolang de leider *jure suo* persoonlijk tegen kritiek bestand blijkt of, zoo noodig, de kritiek aanvaardt en in het wijzigen der gevolgde gedragslijn vóórgaat, kan de machinerie der organisatie de kracht ontwikkelen, waarvoor zij bestemd is. Verzuimt hij dat, dan gaat op den duur èn zijn gezag èn de organisatie zelve verloren. In plaats van 's leiders gezag komt der menigte dommekracht.

22 April 1908.

HEEMSKERK OF KUYPER?

Er zijn op dit oogenblik onder de rechtsche partijen *twee* punten in geschil, die wèl behooren te worden onderscheiden, doch nu en dan verward worden. Met het éene punt in geschil — *de houding van de Rotterdammer en professor Fabius* — hebben wij christelijk-historischen niets te maken. Wij staan daar totaal buiten. Het geldt daarbij denzelfden strijd, die in 1894 geleid heeft tot de „scheiding". Door de wijze, waarop de antirevolutionaire partijorganisatie verbonden is aan Dr. Kuyper en diens *persoonlijk* orgaan, de *Standaard*, is bestrijding van een door de partij gedanen stap tevens eene bestrijding van den leider persoonlijk. Het volk, waaraan nog onlangs [1]) uitvoerig betoogd werd hoe, in zaken het staatsbestuur betreffende, het instinctieve (het gevoelsleven) staat boven de reflexie (het nadenken), volgt „instinctief" den man, waaraan het zijn tegenwoordigen politieken invloed dankt. Wie zich verzet, moet

[1]) Ons instinctieve leven, *Standaard* 18 Maart en volgg.

verwijderd, ja smadelijk uitgeworpen worden, want „instinctief'' schrijft het volk verschil van inzicht met den geliefden voorganger aan meer of min onedele drijfveeren toe. Vrijheid van spreken en denken staat geschreven boven den ingang der fuik, en ieder zelfstandig denkend, vrij-gevoelend man zwemt spoedig naar binnen, totdat hij, doch te laat, bemerkt, dat daar binnen ook staan de woorden: mits ge u houdt aan 't geen, onder leiding van een persoonlijk gouvernement, in democratischen vorm gedecreteerd is.

Niet met leedvermaak, doch met weemoed — omdat wij den toestand zelven betreuren — aanschouwen wij dien strijd, na Seinpost opnieuw gestreden. Vruchteloos is het spartelen van den visch, die in de fuik gevangen zit. In zulk eene worsteling, waarbij de „reflexie'' gedoemd is te bukken voor het instinct, het verstand, ook het zich aan Gods Woord gebonden achtende verstand, ligt, voor het gevoel der massa, altijd iets tragisch. De *Rotterdammer* zal moeten zwichten en Mr. Fabius ook — al staat voor laatstgenoemde waarschijnlijk toch geen Seinpost-executie in het verschiet. Het meest tragische is, dat wij in de „bootjes'', op wier bemanning aan hunne zijde steeds als op een afgedoold en conservatief gezelschap gesmaald werd, moeilijk een onderkomen zullen kunnen zoeken.

Wij zien den afloop kalm tegemoet. Intusschen zal men thans duidelijker nog dan vroeger kunnen zien, hoe voorzichtig wij handelden, toen wij, in Juni 1905 onmiddellijk na het aftreden van den minister Kuyper — op het oogenblik dus, dat onze *wettige* contrôle op diens handelingen ophield — ons van elk officieel verband weer losmaakten. Daardoor staan en stonden wij steeds vrij.

Het andere punt in geschil is van geheel anderen aard, en heeft met het eerste niets te maken. Ook het geschil raakt Dr. Kuyper persoonlijk, niet echter tengevolge van de kunstmatige organisatie, die hij zich schiep, maar tengevolge van zijne persoonlijke, buitengewone hoedanigheden, die ieder, ook bij verschil van inzicht, in hem bewonderen mag en moet. Dat geschil raakt *de verhouding van het Kabinet-Heemskerk tot Dr. Kuyper en diens positie in het land en zijne partij,* en is niet onzerzijds, maar juist door de „antirevolutionaire'' pers op den voorgrond gedrongen.

Wij vestigden in ons nummer van 18 April j.l. de bijzondere aandacht op een stuk in de *Stichtsche Ct.* geplaatst, weliswaar anoniem, maar uitdrukkelijk door de *Standaard* geijkt. Wij mogen het dus beschouwen als geheel uitdrukkende het gevoelen van dat

blad. Aan het slot van dat stuk wordt duidelijk en onbewimpeld gezegd, waar het om gaat. Het gaat n.l. om de vervanging, in 1909, van het Kabinet-Heemskerk door een Kabinet-Kuyper.

Voortreffelijk, dat dit *openlijk,* en dat het *nu* gezegd wordt. *Openlijk;* wij hebben dan niet meer over en weer ellenlange artikelen te schrijven over „normaal en abnormaal''; „Christelijk of antirevolutionair of rechts''; „homogeen dan wel Zaken-Kabinet'' en wat dies meer zij. Iedereen gevoelt toch wel waarom het gaat, al kan uiteraard de *Standaard* dit niet zoo duidelijk uitspreken; maar het is veel aangenamer te strijden met open vizier, dan te beproeven stillekes de pooten door te snijden van den zetel, waarop de tegenstander plaats nam. *Nu;* thans kan de strijd, mits met open vizier, kalm gestreden worden, met vooruitzicht op vrede; in 1909 gestreden, zou hij tot niets anders kunnen leiden dan tot ondergang der rechtsche partijen.

Dr. Kuyper is onbetwist de leider der antirevolutionaire partij. Behoort dan een Kabinet van rechts, waarin nog wel het „antirevolutionair'' element de overhand heeft, niet te staàn onder zijn leiding; thans evengoed als in 1901? Ziedaar de quaestie.

Dit is geenszins eene personen-quaestie. Zeker kán het dit zijn. Maar het is op zichzelf geenszins veroordeelenswaardig, dat iemand, die in zichzelve kracht om te besturen gevoelt, dingt naar de plaats, waar die tot haar recht kan komen, noch dat anderen in zoo iemand de *belichaming* zien van de beginselen, die zij zelf zijn toegedaan. De vraag, of iemand, of inzonderheid een Christen mag verlangen naar „de plaats der eere'', hangt nauw samen met het motief, dat hem daartoe beweegt, en vermits dat voor ons meestal verborgen is, hebben wij ons daarmee nimmer ingelaten, en doen dat ook nu niet, gedachtig aan het woord: „oordeelt niet, opdat gij niet geoordeeld wordt; want met welke mate gij meet, zult gij wedergemeten worden''. Wij hebben de vraag alleen in verband met het uitwendige feit te beoordeelen, en dan achten wij het op zichzelf volkomen geoorloofd, dat iemand strijdt om de plaats, die hij in het belang van zijn volk meent te moeten innemen.

Wij kunnen dan ook niet geheel instemmen met de afkeuring aan rechtsche zijde van de door alle linksche groepen in 1905 aangeheven leuze: anti-Kuyper. Een practisch program is dit zekerlijk niet; maar wanneer zich in een persoon zeker beginsel belichaamt, uit de antipathie tegen het beginsel zich in antipathie tegen den persoon, al is het helaas! niet tegen te gaan, dat ook het omge-

keerde plaats heeft, n.l. dat antipathie tegen den persoon soms antipathie tegen het beginsel opwekt.

Zoowel hier als in andere landen heeft men personen gehad, die in de oogen des volks met een staatkundig stelsel verbonden werden; Thorbecke b.v., Gladstone e.a. Vooral, wanneer zulke mannen als leiders van een Kabinet hun gedachten in daden hebben omgezet, kan zulk een leuze gezonde beteekenis hebben. Waarom zou men dan ook niet mogen zeggen: vóór of tegen Kuyper?

Er is daarom o.i. niets tegen, dat de aanhangers van Dr. Kuyper hem, als „de zon'' stellen tegenover zijne broeders „de maan en sterren'', en het verheugt ons, dat dit nu ook in bedoelden brief uitdrukkelijk aan die zijde wordt erkend. Pro-Kuyper en anti-Kuyper. Daarover moet dan volgens den briefschrijver in 1909 de strijd loopen.

Zij gaan nog een stap verder. Indien een Kabinet „van rechts'' optreedt, dan achten ook wij Dr. Kuyper de eerst aangewezene tot leider van dat Kabinet. Aan zijne leiding buiten het Kabinet heeft de christelijk-historische partij zich onttrokken, omdat zij bij droevige ervaring geleerd had, dat zijn partijorganisme geest- en vrijheiddoodend is; dat hij zelf een kunstig verborgen ideeën-despotisme uitoefent, en onze uiting slechts toelaat, zoolang de *Standaard* niet een andere meening vastgesteld heeft. Maar als Minister der Kroon was hij minder gevaarlijk; kon hij ons niet onvoorbereid plaatsen voor het voldongen feit; kwam ook de „reflexie'' tot haar recht en werd zelfs met het „instinctieve'', behalve in redevoeringen, vaak weinig gerekend. Waar de leider handelend moest optreden, en ook met „dissentieerenden'' te rekenen had, was hij zoo plooibaar als een staatsman, die iets bereiken wil, moet zijn. De contrôle van de Staten-Generaal op een Kabinet is uiteraard zeer werkelijk!

Ziedaar de reden, waarom wij — hoeveel bezwaren er onzerzijds bestonden tegen den volksleider — Dr. Kuyper als Premier niet vreesden, al waren wij het natuurlijk niet in alles met hem eens, en waarom wij vaak zijn groote gaven, gevatheid en werkzaamheid bewonderd en hem naar vermogen gesteund hebben.

Alzoo staande tegenover dezen „eminenten leider'' doet zich de vraag voor: behoort dan *ook thans* het Kabinet-Heemskerk niet de plaats te ruimen voor een Kabinet-Kuyper?

Ware Dr. Kuyper ook ditmaal met de Kabinetsformatie belast,

dan zouden wij hem even beslist hebben gesteund als wij dit thans het Kabinet-Heemskerk doen, en als wij dit van 1901—1905 het Kabinet-Kuyper gedaan hebben, daarmee alle insinuaties, die van 1894 af door een deel der antirevolutionaire pers, *Standaard* incluis, tegen ons waren uitgestrooid, te schande makende. Alleen zouden wij ditmaal beslist ontraden hebben, ons wederom aan een soort ministerieel program te binden. Waarom wij dit inconstitutioneel, in elk geval hoogst ondoelmatig achten, doet in dit verband minder ter zake. Wij zouden het ook hebben afgekeurd, indien de antirevolutionaire partij niet erkende, dat bij eene Kabinetsformatie Dr. Kuyper in de eerste plaats door haar moest worden erkend. In de gegeven omstandigheden moest de Koningin de Kabinetsformatie opdragen aan „rechts'' en wel aan Mr. Heemskerk. Dit is door vriend en vijand, dit is ook door Dr. Kuyper en de *Standaard* erkend. Maar als Mr. Heemskerk optrad als formateur van een rechtsch Kabinet, dan lag het *op zijn weg* Dr. Kuyper zelven te raadplegen en hem desverlangd te laten vóórgaan. Wat de Kroon onder de gegeven omstandigheden *niet* doen *kon, moest* Mr. Heemskerk doen.

Wij nemen aan, dat hij dit ook werkelijk gedaan heeft. Dat hij er geen oogenblik aan gedacht heeft een gemengd Kabinet samen te stellen, staat vast. Hij wilde blijkbaar òf niet òf in een „rechtsch'' Kabinet optreden. Dat hij daarbij niet den minsten tegenstand ondervond van christelijk-historische zijde, en dus van die zijde geheel vrij gelaten werd, is ons bekend. Het verhandelde met de Koningin zelve en met verschillende Staatslieden is niet bekend gemaakt, maar uit hetgeen door de *Standaard* gezegd en uit hetgeen door haar niet beantwoord is, kan iedereen wel opmaken, dat Mr. Heemskerk zich zou hebben teruggetrokken, van het oogenblik af, dat hij ook maar vermoeden kon, dat Dr. Kuyper zich een opdracht zou laten welgevallen, terwijl, zoolang dit niet vermoed kon worden, *hij zich niet terugtrekken mocht of kon.*

Indien Dr. Kuyper het niet wenschelijk geacht heeft zich zelf in te laten met de formatie van een rechtsch Kabinet, dan kan dit niet geweest zijn omdat hij den tijd voor de optreding van zoodanig Kabinet nog niet gekomen achtte. Zelf heeft hij in zijn blad duidelijk de „impotentie'' van links om het bestuur des lands nog langer in handen te houden, uitgesproken. Nooit heeft hij beweerd, dat „links'' de meerderheid in de Tweede Kamer had. Heeft hij om persoonlijke redenen — b.v. leeftijd — zich teruggetrokken, dan

blijft die reden voortwerken ook na 1908. Of heeft hij gemeend, niet te kunnen optreden tegenover eene Kamer, waarvan de meerderheid niet aan zijne zijde stond? Maar Mr. Heemskerk stond voor diezelfde zwarigheid. Gene had dus evengoed als deze kunnen optreden, omdat, in geval de meerderheid van haar numerieke overmacht gebruik maakte, Kamerontbinding voor de deur stond. Men had bij de verkiezing wederom „vóór of tegen Kuyper'' kunnen stemmen. Dat wij tegen zoodanige oplossing geen principieel bezwaar hebben, ja, dat zij *in ons staatsrecht* ons de eenig mogelijke toeschijnt, zouden wij niet uitdrukkelijk behoeven te verzekeren, indien niet de anonieme briefschrijver, wiens schrijven wij hier bespreken, het tegendeel onderstelt. Wij betwijfelen evenwel, of deze anonymus ooit eenige ernstige zelfstandige studie gemaakt heeft van de door ons voorgestane staatsrechtelijke beginselen.

Dr. Kuyper kon, thans optredende, vreezen, dat men hem den voet dwars zou zetten. De strijd over zijn persoon kon dan opnieuw gestreden zijn geworden. Misschien heeft hij den uitslag daarom gevreesd, in welk geval „rechts'' voor langen tijd uit den zadel gelicht zou zijn. Dit kan de reden voor zijne terughouding zijn geweest, zooals dit ook het geval schijnt te zijn geweest, toen hij te Sneek zich aan de candidaat-stelling onttrok. Wij moeten die reden eerbiedigen.

Zijn onze onderstellingen juist, dan *moest* er thans een Kabinet van „rechts'' optreden, en *wilde* Dr. Kuyper daarvan de formateur niet zijn. Wij staan hier dus voor een geheel ander geval, dan in 1848, toen Mr. Thorbecke *door anderen* uit het Kabinet geweerd werd.

Is nu dat „rechtsche'' Kabinet *van kleur* veranderd, enkel doordat Dr. Kuyper er niet in zit? Het is samengesteld uit *de beste*, de als *voorgangers* erkende mannen der antirevolutionaire partij. Wie kunnen, behalve Dr. Kuyper zelf, genoemd worden naast Idenburg, Heemskerk, Talma? Op z'n best een enkele. Hetzelfde moet erkend worden van de roomsch-katholieke leden, wanneer men thans niet diegenen meetelt, die om persoonlijke — gezondheids- — redenen niet wilden.

Van „de kleur'' des ministers van Marine is hetzelfde ongeveer te zeggen als van de kleur van sommige ministers in de Kabinetten-

Mackay en Kuyper. Niets is gedaan om de christelijk-historische partij te believen, de minister van Buitenlandsche Zaken is niet gevraagd om zijn politieke kleur, maar om zijn bekwaamheid; al was het een aangename verrassing hem ook als politieken geestverwant te mogen begroeten.

Evenals in 1901—1905 is de christelijk-historische partij tevreden met „toezien", 't geen dan ook haar natuurlijke, constitutioneele taak is. Natuurlijk roept nu de tegenstander: ziet ge niet, dat haar leider „achter het Kabinet staat?" Nu, dat riep men ook toen Dr. Kuyper optrad, tenzij men nu en dan precies het omgekeerde beweerde, n.l. dat de christelijk-historische partij aan den leiband van Dr. Kuyper was gaan loopen. Dat zal wel, op het politieke slagveld, altijd zoo blijven. *Vieux jeu,* noemen de Franschen dat.

Van christelijk-historische zijde is tot dusver ten aanzien van het nieuwe Kabinet niets anders gedaan, dan wat gedaan is tijdens de formatie van het Kabinet-Kuyper, waarvoor destijds de Premier en de antirevolutionaire pers erkentelijkheid hebben betoond.

Wij hebben dus nu een „Kabinet van rechts"; praedomineerend antirevolutionair en roomsch-katholiek, het christelijk-historisch element daarin tot een minimum herleid; aldus rekening houdende met de „partijensterkte" in de Kamer, nu de linksche partijen te oneensgezind bleken om het heft in handen te houden; tevens rekening houdende met datgene, waarmee ook Dr. Kuyper zelf rekening meent te moeten houden, n.l. met de antipathie tegen diens persoon.

Tegen dat laatste, hoe onaangenaam ook, kan Dr. Kuyper, die aan het „instinctieve" zoo groote, ook politieke, waarde hecht, geen bezwaar hebben.

Wat wil men nu?

In dit Kabinet zit, zegt men, nu niet onze zon — al betwist men niet, dat de zon ook van buiten af in het Kabinet haar weldadigen invloed kan doen gevoelen — er zitten alleen de sterren en de maan. Dat nu moet in 1909 anders worden. Waarom? Omdat het Kabinet-Heemskerk niet goed antirevolutionair is? Goed; mits dit blijke uit zijn handelingen. Of omdat het niet bekwaam is? Goed alweer; mits het blijke. Maar als dan dat Kabinet vervangen wordt door het Kabinet-Kuyper, waar haalt deze dan zijn wèl antirevolutionaire en zijn wèl bekwame ambtgenooten vandaan? Te verwachten, dat die te vinden zijn, achten wij *bespottelijk.* Of wel: bedoelt men, dat alleen minister Heemskerk zal aftreden; als een schaap zijn leiding

zal neerleggen; geheel zijn politieke loopbaan en reputatie zal opofferen, om, als maanlicht, te wijken voor het zonlicht?

Misschien is Mr. Heemskerk „ein Uebermensch''. Maar is hij dat niet, dan zouden wij zoodanige houding voor hem *vernederend* achten. Wij moeten dus onze vroegere meening — „het optreden van dit Kabinet als voorlooper van een ander en beter, achten wij *bespottelijk* en voor dit Kabinet vernederend'' — ondanks de ergernis van den briefschrijver handhaven.

Ons erachtens is de huidige toestand gansch normaal. Er is een Kabinet van rechts; tegenover eene Kamer, waarvan het niet *zeker* is. Maar is het dat ooit? Het is intusschen blijkbaar bereid òf terstond òf het volgend jaar de proef, of het land op zijn hand is, te wagen. Voor die zware en gevaarlijke taak offerden de tegenwoordige ministers hun betrekkingen op. Geschiedt bestrijding van dat Kabinet als betoon van dankbaarheid? Er is *niets* hoegenaamd gedaan om Dr. Kuyper op zijde te schuiven, of om een verwaterd Kabinet van rechts te doen optreden. De „coup'', die den val van het vorig Kabinet ten gevolge had, is stellig niet gedaan met de bedoeling om Dr. Kuyper van de baan te krijgen. Dat is uitgesloten, als men let zoowel op de namen van hen, die tegen, als van hen, die vóór de begrooting gestemd hebben.

Er is niets abnormaals geschied. Maar wel, zooals trouwens op politiek gebied zoo vaak gebeurt, *iets onverwachts.*

Verwacht werd, in 1909, strijd tegen het Kabinet links. Bij overwinning, Kabinet-Kuyper. *Onverwacht,* niet abnormaal, was de ministerieele crisis. Daardoor kwam „rechts'', vroeger dan verwacht werd, op den voorgrond. Eerlijk is toen gehandeld; niemand heeft gepoogd Dr. Kuyper te verdringen. Maar — de omstandigheden brachten mee, dat Dr. Kuyper niet optrad als Kabinetsformateur.

En nu een ernstige vraag. Zou hier van „leiding Gods'' geen sprake moge zijn? Is die leiding alleen dan „zichtbaar'' als ze met *onze* plannen overeenkomt? Zou 't ook mogelijk zijn, dat de Voorzienigheid andere middelen bezigt dan die wij noodig achten? Jozef werd tot hoofd van Egypteland gesteld; maar zelf deed hij daarvoor geen stap. Ook het volk niet. God leidde het zoo. Eveneens Mozes en de profeten. God was het, die hen op hunne plaats bracht.

Wij weten wel, dat wij niet op die bijzondere leidingen Gods hebben te wachten. Dat doen wij ook niet. Daarom houden wij ons aan den *natuurlijken* loop der dingen. Die natuurlijke loop heeft tot den huidigen toestand geleid. Niemand heeft ongeoorloofde of min voeg-

zame middelen gebezigd om dien in het leven te roepen. Welnu, is het dan niet Christenplicht zich te laten leiden; niet kunstmatig te verwoesten, wat rechtmatig en natuurlijk ontstaan is; eerst dàn op te treden, wanneer *onze beginselen* worden aangerand? In 1909 hebben wij een zwaren strijd te voeren. Er is dan geen andere strijd mogelijk dan „vóór of tegen het Kabinet-Heemskerk''. Valt dit tegen, dan — maar ook eerst dàn — kan de leuze: vóór of tegen Kuyper worden aangeheven. Dat alleen schijnt ons gezonde en geoorloofde, dat alleen Christelijke politiek.

25-27 April 1908.

VERGUISD, GESMAAD, BELEEDIGD!

„Verguisd, gesmaad en beleedigd te worden door de tegenpartij „is nu eenmaal het lot, waaraan een principieel strijder voor het „Christelijk karakter van ons volksleven ten onzent niet ontkomen „kan. Maar een veeg teeken voor de Christelijke politiek wordt „het, als zelfs de Christelijke pers aan die verguizing met zekeren „wellust en met kwalijk verholen genot gaat meêdoen. Dan werpt „die pers haar eigen eer en eigen waardigheid te grabbel. Vooral „het volharden in die verguizing, nadat uitdrukkelijk verklaard „was, dat een optreden van Dr. Kuyper in het Kabinet van 1909 *„volstrektelijk was uitgesloten,* was dan ook zoo verregaand, dat „zelfs „Het Volk'' er de „Christelijke liefde'' in haar nummer „2504 om bespotten kon.

„Doch juist daarom moet het te meer gewaardeerd, dat de *„Gelderlander* den moed had tegen zulk een onverdedigbare ver„guizing door bondgenooten ernstig protest in te dienen. Tevens „verried ze hierdoor een politieken zin, door goede politieke voel„horens gedragen. Of wie verstaat niet, hoe niets zoozeer als juist „die verguizing in de Christelijke pers de toekomst der Coalitie „in gevaar brengt''?

Aldus de *Standaard.* Volgens haar is de „christelijk-historische pers in deze lafbeleedigende voorstelling van zaken voorgegaan'', in de voorstelling n.l., dat „de consideratiën (van de *Standaard*) over hetgeen in 1909 de eisch van den toestand zou zijn, eigenlijk hun (haar) oorsprong vonden in persoonlijke eerzucht en lichtgeraaktheid''.

Het is inderdaad verbazingwekkend, wat de *Standaard* zooal aan haar lezers durft vertellen.

Ons blad — dat toch wel tot„ de christelijk-historische pers'' zal

worden gerekend — heeft nooit met een enkel woord *de motieven* van Dr. Kuyper's houding besproken. Wat meer is, het heeft verklaard [1]) het „niet veroordeelenswaardig'' te achten, dat iemand, die in zichzelven kracht om te besturen gevoelt, dingt naar de plaats waar die tot haar recht kan komen, noch dat anderen in zoo iemand de *belichaming* zien van de beginselen, die zij zelf zijn toegedaan'', terwijl het daaraan uitdrukkelijk toevoegde, de motieven, die iemand tot die ambitie bewegen, te mogen noch te kunnen beoordeelen.

Wel hebben wij, onvermoeid, de *beginselen* verdedigd, die ook in 1909 onze houding tegenover het huidige Kabinet zullen hebben te bepalen. Daarbij zijn wij in voortdurenden strijd geraakt met de *Standaard,* die naar onze meening een onhoudbare stelling heeft ingenomen, door te beweren, dat, ook al vallen de verkiezingen in rechtschen zin uit, het Kabinet dient te worden gereconstrueerd. Bovendien hebben wij het opgenomen tegen hen, die het voorstellen alsof Dr. Kuyper als partijleider is miskend; onze bewering is, dat, indien deze niet is op de plaats, die hem toekomt, dit *uitsluitend aan hem zelven* te wijten is.

Tegen het karakter of tegen den persoon van Dr. Kuyper is door ons, en, voorzoover wij weten, ook niet door eenig christelijk-historisch orgaan, één enkel woord gezegd. Dat spotprenten de zaken wat anders voorstellen en het doen voorkomen alsof het onder ons vooral personen-quaesties geldt, raakt ons natuurlijk niet. Wij dachten niet dat de *Standaard* zich die dingen aantrok, en geven haar in overweging, liever die spotprenten maar niet in te zien. Voor de kalmte van haar oordeel is dat wenschelijker.

Wij zouden wel gaarne het blad uitnoodigen eens het tegendeel van wat wij hier beweren aan te toonen, ondervonden wij niet dagelijks, dat het in doodzwijgen van al wat wij aanvoeren zijn heil moet zoeken, een probaat middel, dat evenwel niet van kracht getuigt! Doordat het nooit iets van wat wij aanvoeren meedeelt, kan het ook met gerustheid aan zijn lezers Dr. Kuyper voorstellen als „verguisd, gesmaad, beleedigd''. De goede lieden, voor zoover zij geen ander blad lezen dan de *Standaard,* zullen daardoor allicht in hun ziel worden geschokt, en dientengevolge Dr. Kuyper, indien het mogelijk ware, nog hooger vereeren dan zij nu reeds doen. Maar wat baat dit alles? Wat heeft men daaraan? Meent de *Standaard* met zulke onjuiste voorstellingen „de Coalitie'' te bevestigen? Een beetje meer „correctheid'' zou wellicht daarvoor nog dienstiger zijn.

15 Juni 1908.

[1]) Zie het voorgaande artikel „Heemskerk of Kuyper".

BEWEERD; OOK BEWEZEN?

Wij verzochten onlangs de *Standaard* ons eens aan te wijzen, waar door ons „één enkel woord geschreven is tegen het karakter of tegen den persoon van Dr. Kuyper''. Het blad antwoordt daarop onder het opschrift „Zakelijk of karakter-krenkend''? het volgende:

„De hoofdredacteur van de *Nederlander* acht, dat hij in zijn be-
„strijding van Dr. Kuyper zakelijk is gebleven, en meent te mogen
„verklaren: „Tegen het karakter of tegen den persoon van Dr.
„Kuyper is door ons *niet één enkel woord gezegd.''* Wat is dat
„anders dan zelfmisleiding? Of is het niet karakterkrenkend en
„persoonlijk beleedigend, indien men op de publieke markt iemand
„toevoegt, dat *„hij onwaarheid op onwaarheid stapelt'';* wanneer
„men zijn verandering van inzicht op een punt van Staatsbeleid als
„*draaien''* brandmerkt; en hem ten aanhoore van de tegenpartijen
„beschuldigt van *„snoeven''.*

Terloops veroorloven wij ons de opmerking, dat het blad, *ons* beantwoordende, „den hoofdredacteur'' beantwoordt; wij meenden, dat dit niet tot de „goede persmanieren'' behoort. Voorts, dat het niet zeer hoffelijk is uit een groot aantal persartikelen drie *woorden* aan te halen, zonder ook maar eenigermate aan te duiden, waar die te vinden zijn! Daar wij echter te veel prijs stellen op onzen goeden naam, om ons niet de moeite van het nazoeken te getroosten, hebben wij *al* onze artikelen van dit jaar, voorzoover die met de *Standaard* of met Dr. Kuyper in verband staan, nog eens doorgelezen, eene lectuur, die ons versterkt heeft in onze overtuiging, dat wij nimmer iets anders gedaan hebben dan bestrijding van Dr. Kuyper op zakelijke, meestal staatsrechtelijke gronden, en enkel als staatsman en als partijleider; *nimmer hebben wij bij hem een enkel min nobel motief ondersteld.* Van wat wij schreven wenschen wij dan ook geen woord terug te nemen, en, bij tegenspraak, zijn wij tot nadere verdediging bereid.

Vermoedelijk doelt de *Standaard* op de volgende passages in ons blad, die wij in haar verband weergeven, opdat de lezer zelf kunne oordeelen over de waarde harer beschuldiging:

Snoeven.

Den 27en Februari bespraken wij een artikel van de *Standaard,* waarin gewaarschuwd werd voor de sympathie van christelijk-historische zijde met het Kabinet; voor het conservatief-liberale element, waarmee ook op ons gedoeld werd. *Daartegenover* staat dan de „anti-

revolutionaire en de roomsch-katholieke partij, gereed zich in dit conservatieve zog niet te laten meetrekken"; „daarvoor zijn beide deze partijen innerlijk veel te deugdelijk georganiseerd, weten te goed wat ze willen en staan muurvast in hun (hare) overtuiging. *Op eigen terrein* blijven ze, die ze zijn. Voor als na zullen ze leven uit de Christelijke beginselen".

Daarop schreven wij: „wij zullen evenwel eens nagaan, wat nu eigenlijk van al dat snoeven over echt-antirevolutionair in tegenstelling van christelijk-historisch aan is," en wij toonden *met feiten* aan dat er *niets* van aan is. Is dat woord „snoeven" in dit verband persoonlijk, beleedigend? Is het onjuist? Is het — tegenover die valsche en tergende beweringen, te kras?

Draaien.

Den 23en Januari deelden wij den bekenden brief van Dr. Kuyper over zijn houding in zake de Verzekeringswetten volledig mee. Daarop volgde een korte resumtie, waarin o.a. het volgende: ‚daardoor verliep het gunstige getij; derhalve is hij (Dr. Kuyper) omgedraaid, en gaat hij over naar het vroeger bestreden Staatssocialisme", enz. Hoe kon, wat Dr. Kuyper zelf ons berichtte, duidelijker worden weergegeven? Wat beleedigends steekt daarin? Dit laatste ware nog aan te nemen, indien van dat „omdraaien" (niet „draaien") een verwijt ware gemaakt; het betoog strekte echter niet, om de aandacht daarop te vestigen, maar op iets geheel anders, nl. dat de volgelingen hadden te zwijgen dewijl zij vroeger niet tijdig hadden gesproken.

Hij (Dr. Kuyper) *stapelt onwaarheid op onwaarheid.*

Het is ons niet gelukt het nummer te vinden, waarin dit staat. Misschien wordt gedoeld op ons artikel van 5 Mei. „Eenheid boven alles", waarin wij trachtten te *verklaren,* hoe het komt dat letterlijk ieder, die met de *Standaard* moet debatteeren, klaagt over het „onjuist meedeelen van het gevoelen harer bestrijders"; „het stelsel„matig verzwijgen en doodzwijgen". Wij betoogden, dat „als men aan eenheid de hoogste waarde in het geestelijke toekent, bepaaldelijk in het politieke leven, alles, ook de waarheidsliefde, moet wijken".

Hoe ook geneigd dit stelsel zacht te beoordeelen — bedoeld artikel draagt daarvan de blijken — van ons beweren op dit punt iets terug nemen, kunnen wij niet. Mooi is het stelsel niet, maar politiek is het wel, en groote mannen zijn Dr. Kuyper er in vóórgegaan. Hoe, door eerst onjuist te citeeren en dan op alle tegenspraak te zwijgen, de *Standaard* legenden in de wereld brengt,

daarvan leverde zij nog onlangs een merkwaardig staaltje, toen zij vertelde, dat volgens *Ons Tijdschrift* „het nu een soort van jolig Christendom moest worden''.[1])

Mocht de *Standaard* beweren, dat wij, Dr. Kuyper ten laste leggende wat bedoeld artikel beweert, ons zelf aan onwaarheid schuldig maakten, dan zijn wij bereid ons tegenover hem voor een onpartijdigen arbiter te verdedigen.

Wij haalden nu, in hun verband, de drie *woorden* aan, die uit *al* onze artikelen van het laatste halfjaar zijn opgevischt, ten bewijze dat wij Dr. Kuyper hebben „verguisd, gesmaad, beleedigd''. Maar het blad, misschien zelf het onvoldoende van het bewijs inziende, voert nog enkele uitspraken van bladen aan, om te doen zien, „dat ook door anderen deze weinig kiesche wijze van bestrijding is opgemerkt''; „dat de opmerking, dat hier het karakter gekrenkt werd, ook bij anderen opkwam''.

Vooreerst het *Volk* en de *Middelb. Ct.* Zou de *Standaard* nog nooit hebben opgemerkt, hoe tegenstanders voortdurend erop uit zijn, de „bondgenooten'' tegen elkaar op te hitsen? Kent zij zelve aan zulk geschrijf eenige *bewijskracht* toe?

Dan *ons* „Friesch Dagblad'', waarin o.a. staat, dat „onze toon giftig is'' en „dat de *Nederlander* telkens den persoon, het karakter van Dr. Kuyper aantast''. Dat citaat is niet volledig. Toevallig kwam het ons dezer dagen onder de oogen. Daar staat ook in: „Wie heeft door de politiek meer verworven voor zich en zijn familie, Dr. Kuyper of Mr. Lohman? Het antwoord kan niet anders luiden dan Mr. Lohman.'' De *Standaard*, die — wij danken haar daarvoor — deze woorden oversloeg, veroorlove ons *haar* „Friesch Dagblad'' nu maar verder te laten voor wat het is.

Eindelijk maakt de *Standaard* gewag van een afkeurend oordeel in *Onze Courant*, de *Westfries* en de *Stichtsche Courant*. Deze bladen zien iets krenkends voor Dr. Kuyper in de laatste zinsnede van hetgeen wij schreven over „Het plankenkabinet'': [2]) „Het kon weleens blijken, dat bij de goede planken, toch een enkele niet „overgeschilderd'' en dus in het nieuwe Kabinet niet op haar plaats ware. Dan moet zij er uit vallen en door een beter exemplaar vervangen worden. Dat ware een buitenkansje; althans voor hem, die er gaarne in wil.''

---

[1]) Zie *Ons Tijdschrift*, 13e jg. blz. 175.

[2]) 3 Juni 1908.

Wij willen rekenschap geven van die zinsnede, niet evenwel aan den hoofdredacteur van de *Standaard* tegenover wien wij, na diens beleedigende houding bij de Sneeksche verkiezing tegenover den persoon van den hoofdredacteur van ons blad aangenomen, geen behoefte gevoelen ons te verdedigen, maar tegenover de genoemde bladen, op wier oordeel wij prijs stellen.

Toen wij, eenigszins ironisch, den gedachtengang nagingen, die den schrijver bij zijne vergelijking van ons Kabinet met een plankenkabinet zal hebben geleid, schoot ons de gedachte te binnen, dat den schrijver de omstandigheid voor oogen kon hebben gestaan, dat in elk geval één der planken — de christelijk-historische — van die plankenomkeering wel eens niets zou kunnen willen weten. In dat geval — zoo schreven wij aanvankelijk — komt er toch nog plaats voor de „bovenste plank''. Bij nader inzien echter vervingen wij die laatste woorden door wat er nu staat, omdat wij bedachten, dat uiteraard Dr. Kuyper alleen de plaats kán innemen van Mr. Heemskerk, niet die van een anderen minister, en dat dus in diens gedachtengang de door ons aangeduide gedachte niet paste. Beter ware het geweest, toen maar den geheelen passus te schrappen. Maar uit den hier aangeduiden gedachtenloop — is de drukker nog in het bezit der copie, dan zou deze kunnen worden geconstateerd — blijkt 1e. dat met de *nu* gekozen bewoordingen Dr. Kuyper *niet* bedoeld is; 2e. dat wij er niets beleedigends in gezien zouden hebben, indien hij wèl ware bedoeld.

Ziehier waarom.

Er zijn menschen, die een Kabinetsportefeuille begeeren uit ijdelheid. Maar er zijn er ook, die een hooge plaats slechts begeeren, om van daaruit hun eigen ideeën ingang te doen vinden, niet uit ijdelheid, maar in het belang des lands. Nu hebben wij, zoomin in privaat gesprek als in het openbaar, ooit aanleiding gegeven om te vermoeden, dat wij Dr. Kuyper in de eerste categorie plaatsten. Hartenkenner zijn wij niet en over iemands diepste en verborgenste drijfveeren kunnen noch mogen wij oordeelen. Maar er is geen enkele reden voor ons, waarom wij Dr. Kuyper niet in de tweede categorie plaatsen zouden. Als wij telkens letten op de eigenaardige, geheel eenige positie, die Dr. Kuyper in zijn partijformatie, in verband met pers en Kamer, inneemt, dan heeft dit niet te maken met zijn persoon of karakter, maar met *een welbewust door hem ingevoerd en gewild stelsel.*

Dat stelsel bestrijden wij, bestreden wij steeds en zullen wij

blijven bestrijden, al laden wij den schijn op ons, dat wij niet dat stelsel, maar den persoon van Dr. Kuyper aanvallen. Die vereenzelviging is niet onze schuld. Elke antirevolutionair, die zich genoodzaakt ziet tegen de stellingen van Dr. Kuyper op te komen, raakt ook hem zelven. Professor Fabius ondervond het nog in den laatsten tijd, gelijk wij zelven het ondervonden in 1894. Het volk onderscheidt niet den leider en de politiek, en de antirevolutionaire pers moet systematisch die vereenzelviging in de hand werken.

Wij, onzerzijds, laten den persoon van Dr. Kuyper, en de eigenschappen van zijn persoon, buiten het debat. Wij achten het volkomen begrijpelijk én volkomen gerechtvaardigd, dat na de nederlaag in 1905 Dr. Kuyper verlangde opnieuw aan het bewind te komen. Wat meer is, van „rechts'', ook onzerzijds dus, is steeds van de gedachte uitgegaan, dat bij eene verplaatsing der meerderheid *hij* de aangewezen Kabinetsformeerder zou zijn. Alleenlijk werd door velen gevreesd, dat juist dit als vanzelfsprekend feit in 1909 de niet-verplaatsing der meerderheid ten gevolge zou kunnen hebben.

Dáár was echter niets aan te doen. Toen kwam, onverwacht en gelijk wij met stelligheid weten, *onvoorbereid* de crisis. Indien ook toen nog de Premier van 1901—1905 met de Kabinetsformatie had *kunnen* worden belast, zou daartegen door ons toen evenmin als in 1901 gereageerd zijn. Het schijnt echter niet wel mogelijk te zijn geweest, en wij begrijpen en *billijken* de gemoedsstemming van Dr. Kuyper, die zich de gelegenheid, om opnieuw den hoogsten zetel in te nemen, ten einde zijn krachten te wijden aan 's lands bestuur, afgesneden zag. Aan ijdelheid en dergelijke behoeft daarbij in het minst niet te worden gedacht.

Maar van het oogenblik af, dat het getij verloopen was en een ander als Premier optrad, terwijl naar menschelijke berekening, d.w.z. naar den gewonen loop der dingen, er niets meer aan te doen was, hebben wij èn beslist het huidige Kabinet als een „Kabinet van rechts'', (niet derhalve als een conservatief Kabinet) verdedigd, èn ons met alle kracht tegen de *Standaard* verzet, toen deze, naar ons voorkwam met het oog op wat Dr. Kuyper verlangde en o.i. *verlangen mocht*, stellingen verdedigde, die ons onhoudbaar, soms ook inconstitutioneel toeschenen.

Wij hopen, dat deze uiteenzetting van ons standpunt bedoelde bladen, en hen, die hun gevoelen deelen, overtuigd zal hebben, dat wij ons aan de o.i. altijd kleinzielige aanvallen op persoon en karak-

ter van den politieken tegenstander niet schuldig hebben gemaakt. Op het citaat van de *Gelderlander*, mede door de *Standaard* aangevoerd, behoeven wij niet te antwoorden, omdat gelijk de *Standaard* trouwens zelve opmerkt, het een zakelijk geschil betreft, en dat het o.i. reeds voldoende en afdoende is weerlegd aan het slot van ons artikel: „Wien komt het landsbestuur toe?" Wij veroorloven ons evenwel nog de opmerking, dat wij zeer betwijfelen, of legeraanvoerders buiten actieven dienst ooit een veldslag raadplegen, en nog veel meer of zulk een veldheer zich over dat niet raadplegen gekrenkt gevoelen zou. In elk geval achten wij het voor een Kamerclub, op het oogenblik, dat deze tot snel beslissen genoodzaakt wordt, *onmogelijk*.

22 Juni 1908.

NADERE EXPLICATIE.

Wel is de *Standaard* bij haar 40-jarig bestaan bewierookt! Wij benijden haar die Wierook niet. Ook in onze oogen was er, niet slechts voor verwondering, maar ook voor bewondering, ruimschoots stof. Nochtans mengden wij ons niet in het koor, weinig vermoedende, dat de *Standaard*-redacteur zich dat zóó zou aantrekken als nu gebleken is. [1]) Op zijn rede te Utrecht, waarin hij onze houding signaleerde, gaven wij zoo sober mogelijk te kennen, dat we de *wijze*

---

[1]) De *Nederlander* van 10 April 1912 bevat het volgende:

„Dr. Kuyper, zoo melden de bladen, heeft in eene rede te Utrecht verklaard, van zijn hart geen moordkuil te kunnen maken, en dies zich verplicht geacht te zeggen, dat het hem gegriefd en gesmart heeft, dat de *Nederlander* hem op 1 April geen eeresaluut heeft gebracht. Eenigermate begrijpen wij dat. Ook ons zelf smartte het. Waarom dan gezwegen? Moest de lof gezongen worden van Dr. Kuyper als theoloog, als hervormer, als staatsman enz., dan ware een bescheiden medezingen in het algemeene koor ons niet moeilijk gevallen. Maar het gold hier speciaal de *Standaard*. Zeker, ook over dat blad en over het mede door dat blad verrichte hadden we veel goeds kunnen zeggen. Maar, dan hadden wij moeten zwijgen van de *wijze van strijdvoeren*, enkel aan dat orgaan eigen, waarover de *Nederlander* zich, van geboorte af tot op den huidigen dag toe, voortdurend bitter beklaagd heeft, en dan zou onze lofspraak in de ooren van ieder, die ons blad geregeld gelezen heeft, als onwaar, als een schijn-beleefdheid geklonken hebben. Dat nu wilden wij niet. Of wel, wij hadden *op dat punt* eene reserve moeten maken, en dan zou zich in de schoone koren een nogal onaangename wanklank gemengd hebben. En ook dat wilden

van strijdvoeren, aan dat orgaan eigen, afkeurden, en, onze klacht daarover niet willende mengen in de feestvreugde, liever gezwegen hadden.

Nu de *Standaard* het noodig geacht heeft haar „wijze van strijdvoeren'' in drie *artikelen* te verdedigen, gevoelen wij ons gedwongen ook aan onze lezers duidelijk te maken, waarom wij tegen die „wijze van strijdvoeren'' zóó groot bezwaar hebben, dat wij meenden beter te doen met ons aan de huldebetooging te onttrekken. Het blad overweegt, dat er toch iets aan haperen moet. En terecht. Waarom anders van alle zijden aangevallen? Enkel om de belijdenis van den Christus? Maar waarom dan niet zóó felle aanval, b.v. tegen Bavinck, Woltjer, Hovy, toch ook besliste antirevolutionairen en belijders? 't Is waar, deze allen zijn voor de liberalen uit politiek oogpunt minder gevaarlijk dan de redacteur van de *Standaard*. Maar daarmee alleen is de felle oppositie tegen Dr. Kuyper nog niet verklaard.

De *Standaard* heeft dit dan ook gevoeld en geeft thans nadere verklaring van haar gedrag. Zij schrijft: „Voor zoover we nu konden nagaan, is het drieërlei klacht die men tegen ons inbrengt: 1e. dat we de meening van andere bladen onjuist of onvolkomen weergeven, en zoo bestrijden wat ze niet verdedigen; 2e. dat we hun verweer tegen onzen aanval niet in ons blad afdrukken; en 3e. dat we op polemiek, die men tegen ons opzet, vaak niet ingaan.''

Daarop geeft zij dan eenige regelen, die Dr. Kuyper als hoofdredacteur in acht pleegt te nemen. Zeker getuigen die „regelen'' van journalistieke wijsheid, die de aandacht der dagbladschrijvers zal trekken. Wij hadden echter gaarne ook eenige „regelen'' ontmoet, meer speciaal voor de *christelijke* pers. Deze toch behoort aan de hoogste eischen van moraliteit te voldoen. Hoe heeft een politieke pers, die natuurlijk met succes te rekenen heeft, te handelen, als zij b.v. zich vergist, feiten averechts voorgesteld of in journalistieke haastigheid, haar mede- of tegenstander verkeerd beoordeeld heeft?

Voor den Christen moet zijn ja — ja zijn; oprechtheid en eerlijkheid dient hij te betrachten; hij mag anderen niet doen, wat hij niet zou willen dat men hem deed. Hoe moet nu de christen-dagbladschrijver handelen, wanneer, met voldoening aan die hoogere eischen,

---

wij niet. Wij meenden daarom Dr. Kuyper het meeste genoegen te doen door te zwijgen, al wisten wij, dat ons zwijgen door velen aan minderwaardige motieven zou worden toegeschreven. En het spijt ons, dat Dr. Kuyper zelf deze explicatie, die wij *nu* niet mogen terughouden, uitgelokt heeft."

het succes gevaar loopt? Het ware interessant geweest ook omtrent deze punten de gedragslijn van de *Standaard* nader omschreven te zien. Doch wij hebben ons te houden aan hetgeen ons gegeven is.

Op de klachten sub 2 en 3 gaan wij niet in. Niet, omdat wij ze ongegrond achten, maar omdat het hierbij een verschil van inzicht betreft. Iemand, wiens hoofddoel is als partijhoofd op te treden, om met behulp der massa de politiek te leiden, vraagt allereerst wat in die massa leeft en brengt dat tot uiting. Dit verzekert hem de volksinstemming; en bezorgt hem een grooten naam, die vóór alles ongeschonden moet blijven. Hierdoor wordt geheel de taktiek beheerscht: gezorgd moet worden, dat niet te veel gediscussieerd wordt, vooral niet met niet-partijgenooten, en dat alles, wat het te bereiken doel schaadt, voor de massa verborgen blijft. Zulk een taktiek is in ons land alleen mogelijk, waar de leider ook op kerkelijk gebied zich een partij weet te vormen.

Hiertegenover staat het inzicht, dat het volk niet alleen geleid, maar ook opgeleid moet worden, en dat dáárom voortdurende, ook onderlinge discussie en volledige meedeeling van feiten, ter verheldering van eigen denkbeelden, noodig is. Een methode, die o.a. gedurende de eerste periode van den schoolstrijd in praktijk gebracht is, maar die niet spoedig tot het doel voert.

Reeds in 1908 [1]) bespraken wij deze taktiek uitvoerig en met de meeste kalmte, zoodat wij daarop nu niet terugkomen. Wij hebben den toestand te aanvaarden, zooals hij nu eenmaal geworden is.

Onze klacht is uitgedrukt in het boven-aangehaalde sub 1°.

Hiertegen nu voert de redactie allerlei redeneeringen aan, die zij zelve wel niet voor heel ernstig houden zal. — Men verstaat, zegt zij, zoo licht iemand verkeerd; zelfs in de Kamer. O ja, maar dáár wordt dan ook de meest volledige vrijheid gewaarborgd, om in de Kamer zelve alles te rectificeeren wat misverstaan is. Maar als men alles gaat herkauwen, wat de tegenpartij zegt, loopen de hoorders en lezers weg. Laat, wie zich verdedigen wil, een vlugschrift ter perse leggen.

Dat dit nu — wij kunnen hier geen eerbiediger woord gebruiken — praatjes voor de vaak zijn, gevoelt ieder. *Als men wil*, kan altijd, vooral indien men niet op het geheugen af citeert, de bedoeling juist worden teruggegeven; in elk geval is men daartoe als fatsoenlijk

---

[1]) Zie de *Nederlander* van 5 Mei „Eenheid boven alles". Alsmede die van 23, 27 en 28 Januari 1908 „De leiding van Dr. Kuyper". Zie boven blz. 26 e.v.

man verplicht. Het is opmerkelijk, dat die klacht over onjuist citeeren en onjuist weergeven, bijna alleen gehoord wordt tegenover de *Standaard*, aan welker hoofd een zoo wetenschappelijk gevormd man als Dr. Kuyper staat. Hoe komt dat? vragen wij. En zou menigmaal de herstelling eener onjuistheid niet minder plaatsruimte ingenomen hebben, dan het betoog, dat men niet gedwaald heeft?

De *Standaard* gevoelt dan ook zelve wel, dat die redeneeringen geen steek houden, en heeft daarom sedert 1897 het middel te baat genomen, den naam ven eenig blad of schrijver niet te noemen, en alleen de zaak zelve ter sprake te brengen. Geen polemiek meer; men kon dan rustiger doorgaan. Wien de schoen past, trekke hem aan.

Deze mededeeling verklaart misschien veel. De nieuwe methode is evenwel een geneesmiddel, erger dan de kwaal. Ook zonder namen te noemen, weet in de meeste gevallen elkeen wel wie bedoeld is; welke persoon, welke groep, welke richting. De journalist nu geeft daarvan de meest averechtsche beschrijving, naarmate die in zijn kraam te pas komt, maar... noemt niemand. Zoo kan hij rustig voortborduren. *Niemand* behoeft het zich immers aan te trekken; tegenover *niemand* behoeft men zich te verdedigen. En „onze lezers'' weten toch wel wie en wat bedoeld wordt.

Komt er tegenspraak — wel foei; geen polemiek s.v.p. Val vooral den *Standaard*-redacteur niet aan; die heeft al zooveel te lijden! Voor repliek en polemiek is nu eenmaal geen plaats!

Deze journalistiek van de *Standaard* verklaart, zeiden wij, veel, doch zij rechtvaardigt niets. Wij willen gaarne aannemen, dat die regel niet is uitgevonden, om des te gemakkelijker de tegenpartij in het oog der partijgenooten naar beneden te kunnen halen; maar die regel brengt er den journalist nog lichter toe zijn tegenstander in een valsch licht te stellen, zonder de zoo noodige zelfkritiek uit te oefenen. En het publiek went zich aan die manier van polemiseeren. Het vindt misschien de wijze, waarop de tegenstander wordt neergehaald, zonder dat deze zich kan verweren, wel niet mooi, maar 't heeft succes en „'t is gochem''!

Er is nog een klacht, die de *Standaard* niet aangaf.

Dat de *Standaard* meewerkt om het partijhoofd in de hoogte te steken, is, in het stelsel dat nu eenmaal door dezen leider is aanvaard, natuurlijk. 't Is wel jammer, want door dat stelsel wordt de bestrijding van des leiders gevoelen ook steeds een strijd tegen diens persoon. Doch dat kan nu eenmaal niet anders.

Maar veel erger is het, dat de *Standaard* telkens ook het karakter van den tegenstander in den strijd betrekt. Wij bepalen ons tot enkele voorbeelden uit den laatsten tijd.

Herhaaldelijk wordt, bij bestrijding van een tegenstander, de *Standaard*-lezer erop attent gemaakt, dat die tegenstander wordt toegejuicht door de liberalen, zelfs te kennen gegeven, dat men voor dat applaus gevoelig is. Zoo, toen Dr. De Visser de openbare leeszalen verdedigde. Ook nu weer, nu de *Kölnische,* naar de *Standaard* meêdeelt, den heer Lohman prees, „om de wijze, waarop hij zijn vroegeren bondgenoot bejegende''. En dezen winter, toen minister De Waal Malefijt werd terechtgewezen, en minister Regout. Alsof het dien heeren om den lof der liberalen te doen ware!

Maar wat bewijst het applaus van den tegenstander vóór of tegen de waarheid of de juistheid? Is dan *alles,* wat van de tegenpartij komt, verdacht? De groote menigte denkt zoo. Maar Dr. Kuyper weet beter. Door die dwaalbegrippen te steunen, wordt de politiek vervalscht. En met welk recht onderstelt men bij zijn tegenstander zulke misselijke motieven, legt men die openlijk ten laste?

Hoe heeft Dr. Kuyper, ook nu weer, het *persoonlijk* element in de politieke discussie gemengd! In Utrecht vestigde hij de aandacht op de niet meejuichende *Nederlander;* daartegen kwam de nobele figuur van den spreker te beter uit, die juist den heer Lohman wèl in de hoogte stak; niet evenwel, zooals, ging de tegenstelling op, verwacht moest worden, als hoofdredacteur van de *Nederlander,* b.v. als van een „blad dat mij mijn feilen toont'' of zoo iets, maar als oud-medestrijder, die vroeger zoo dapper meevocht, en daarna — doch hieraan werd niet herinnerd — door hem den spreker zelven, was uitgestooten uit den kring, waartoe de heer Lohman, om hem in zijn werk bij te staan, niet zonder persoonlijke opoffering was toegetreden. Zou die „zielskreet'' in Utrecht niet beter zijn doorgedrongen tot hem voor wien ze bestemd moest zijn, indien zij, naar Christelijk voorschrift, tegenover den schuldige binnenskamers was geuit?

Nu was terzelfder tijd in de *Standaard* een artikel verschenen, waarin, na de mededeeling, dat „in heel de antirevolutionaire pers steeds het geestelijk motief, het geestelijk element de eerste plaats innam'', gezegd werd: „ieder voelt en ieder erkent dat wie bedoelde tariefadvertentie opnam, het uitsluitend deed om het gewin van het geld''.

Namen van hen, die anders deden, werden volgens de sedert 1897

aangenomen regel, niet genoemd! Maar ieder wist dat o.a. ook de *Nederlander* die advertentie had opgenomen. Ons blad van 10 April deelde toen mee, dat die opneming *niet* om geldelijk gewin was geschied. Welk een schoone gelegenheid voor Dr. Kuyper, om nu die liefde, waarvan te Utrecht sprake geweest was, te toonen, door in de *Standaard* althans de verdediging van zijnen ouden vriend op te nemen. Men behoefde niet met de aangevoerde redenen in te stemmen, maar toch had men aan zijn lezers kunnen zeggen: ook de *Nederlander* handelde niet, zègt tenminste niet te handelen om gewin, doch om de volgende redenen. Maar — schoon er dagen achtereen plaats was voor de in het oneindige zich herhalende loftonen van geheel de kleine antirevolutionaire pers, niet echter voor de korte verdediging van ons blad tegen zoo'n hatelijken uitval. En de journalist haalde fluks uit zijn receptenkast „een regel", die hem verbood de tegenspraak op te nemen.

Kan de *Standaard* niet begrijpen, dat wij in de politiek die „broederlijke liefde", waarvan zij ook nu weer gewaagt, alsmede alle persoonlijke gevoelens en motieven liever buiten het debat laten, juist omdat onzerzijds de strijd niet gaat vóór of tegen personen, maar vóór of tegen beginselen? Zij kon dit weten, o.a. door zich te herinneren hoe wij, nog niet zoo heel lang geleden, optraden, toen de strijd tegen Dr. Kuyper een te persoonlijk karakter aannam. We hebben ons toen evenmin om de afkeuring, als thans om de goedkeuring der liberale pers bekommerd. Nimmer beoordeelen wij den persoon, omdat zulks ons niet voegt; wij zien ook geenszins voorbij — want wij ervaren het dagelijks — hoe moeilijk het in den politieken strijd is, immer *waar* te wezen, en hoe licht men, meenende te strijden voor het Hoogere, zichzelven misleidt. Daarom spreken wij over personen geen oordeel uit, en — de *Standaard* geloove ons — persoonlijke kwetsuren, al zijn ze soms erg pijnlijk, groeien bij ons spoedig dicht.

Maar wij zien — en de laatste *Standaard*-artikelen bevestigen ons weer in die meening, — in de „wijze van strijdvoeren aan dit blad eigen", een stelsel, samenhangende met het *persoonlijk element,* dat door Dr. Kuyper in geheel onze politiek is ingebracht, en dat stelsel bestrijden wij, omdat het ons volk niet naar boven, maar naar beneden leidt. En wij hopen, dat het zal blijven worden bestreden, ook nadat de tegenwoordige leiders van *Standaard* en *Nederlander* ten grave zullen zijn gedaald.

Misschien zal de *Standaard* thans onze houding begrijpen. Nu

zij ons bijna gedwongen heeft ons nader uit te spreken, hebben wij getracht duidelijk, maar zonder bitterheid, daaraan te voldoen. Ons voornemen is, het nu ook daarbij te laten.

29 April 1912.

HET DICTATORSCHAP VAN Dr. KUYPER.

In de „asteriske'' schilderijtes, — photografietjes van den politieken toestand tusschen 1889 en thans, zooals de *Standaard* die noemt — komt ook eene voorstelling voor, die wij niet onopgemerkt kunnen laten voorbijgaan, omdat zij onze partij raakt.

De *Standaard,* om beter te doen uitkomen hoe, altijd naar hàre meening, Mr. Heemskerk de zaak verkorven heeft, schildert het daaraan voorafgegane tijdperk zóó, dat de lezer den indruk krijgt alsof het van 1888 af in beginsel heeft vastgestaan, dat de leiding der politiek berustte bij de kiesvereenigingen, geconcentreerd in de Deputatenvergadering, met Dr. Kuyper als leider, *gebonden* aan de besluiten der Deputatenvergadering. Het Kabinet-Mackay zou dit erkend hebben. Er is later een kink in den kabel gekomen, maar dat was een gevolg van de scheiding tusschen de aristocratische en de democratisch groep. [1])

Deze voorstelling is met de feiten in strijd. De heer Mackay heeft nimmer als bewindsman zich verplicht geacht den leider der antirevolutionairen te volgen, al heeft hij Dr. Kuyper, gelijk vanzelf spreekt, vaak genoeg geraadpleegd. Wij herinneren al dadelijk aan het feit, dat Mackay, zelfs zonder Dr. Kuyper te raadplegen, geweigerd heeft de in 1886 hem gedane regeeringsopdracht, die een gevolg van de non-possumus-politiek der antirevolutionaire en roomsch-katholieke Kamerclubs was geweest, te aanvaarden, een feit, dat toen reeds door de volgelingen van Dr. Kuyper aan den heer Mackay zeer kwalijk genomen is.

Bij de samenstelling van het Kabinet-Mackay in 1888 werd wèl ook Dr. Kuyper geraadpleegd, evenals andere Staatslieden, maar geenszins werd aan zijn advies als leider eenige speciale beteekenis toegekend. Zelfs was Dr. Kuyper tijdens de samenstelling de eerste acht of tien dagen buitenslands.

Het program, — werkprogram van het Kabinet — werd uitsluitend met de collega's ontworpen, en de voorstelling alsof, „dank de gewenschte verhouding, de Deputatenvergadering van 1888 eene

---

[1]) Wij verwijzen naar de *Standaard* nos. 13218/9.

breede vlucht nam", toen hij het bekende „program van actie" van dat jaar publiceerde, is blijkbaar eene dwaling, daar dit program aan het optreden van het Kabinet vóórafging. Aan dit program heeft het Kabinet zich in het geheel niet gestoord, en het kon dit ook niet doen, daar het de onmogelijkste eischen bevatte, gelijk ieder man van politiek verstand, die het thans leest, zal toegeven.

Wel verre dat het Kabinet in min of meer officieele betrekking stond met den leider, Dr. Kuyper, heeft deze voortdurend het Kabinet scherp gecritiseerd, ook Mr. Keuchenius, o.a. op een punt, dat met de intiemste inzichten van dien staatsman in verband staat. Mr. Keuchenius heeft zelf veel onder die kritiek „geleden". Baron Mackay trok zich haar minder zwaar aan. Toen echter de Eerste Kamer Keuchenius' begrooting verworpen had, heeft men gepoogd zijn naam bij de verkiezingen te gebruiken als reclame. Het heette dat het ging om „het Kruis tegen de Halve Maan". Noch de ontbinding der Eerste Kamer heeft plaats gehad, waarop de *Standaard* en zelfs eenige kiesvereenigingen aandrongen, noch het ontslag van het Kabinet, en de heer De Savornin Lohman is, zij het ook noodgedrongen, opgetreden om de opengevallen plaats in het Kabinet aan te vullen, tegen den wil en zonder voorkennis van den leider.

Wel verre dat het zoo boterde tusschen den leider en het Kabinet en de Kamerclub, is er voortdurende wrijving geweest tusschen Kabinet, Kamerclub en *Standaard,* omdat de Kamerclub *uit beginsel* de directe inmenging van het Centraal-Comité weigerde, terwijl het Kabinet de *onmogelijkheid* daarvan eveneens inzag, omdat een Kabinet niet mag en zelfs niet kàn zijn in of onder de macht van een partij. Het stelsel, steeds door Dr. Kuyper voorgestaan, dat Kamerleden gebonden zijn aan den wil en de uitspraken der kiezers, is stelselmatig door de toenmalige antirevolutionaire club bestreden. De strijd liep toen niet tusschen aristocratisch en democratisch; wel wees men op een „gauche" en droite", maar bij de „gauche" werd steeds juist de heer Lohman ingedeeld.

Het is dan ook met de feiten in strijd, dat de „Scheiding" een gevolg was van „aristocratie of democratie". In zijn brochure *Partij of Beginsel* had de heer Lohman juist een zeer radicaal standpunt ten opzichte van het kiesrecht ingenomen, en hij, evenals al zijn politieke vrienden, hebben later, hierin afwijkende van de antirevolutionaire partij, gestemd vóór de groote kiesrechtuitbreiding door de wet-Van Houten, evenals voor latere kiesrechtuitbreidingen. Ook bij andere gelegenheden is vaak genoeg gebleken dat de

christelijk-historische partij niet dan met behulp van woordverkrachting als een aristocratische kan worden beschouwd. Daarentegen was de „democratische'' Keuchenius *niet* voor groote kiesrechtuitbreiding en ook niet ingenomen met Tak's kieswet.

Maar wat was geschied? Zonder te raadplegen met de Deputatenvergadering of met de leidende personen in zijn eigen partij, doch wel in overleg met zijn ouden „vriend uit Middelburg'' Mr. Tak van Poortvliet, werd opeens door Dr. Kuyper, in de *Standaard*, die hem uitsluitend toebehoort, verkondigd, dat Tak's kieswet het huismanskiesrecht inhield, dat dit zoowat antirevolutionair was, en dat Tak ons nu zou helpen „uit het moeras'' (waarin het Kabinet-Mackay ons had laten zitten). Tegenspraak daartegen werd door een groot deel der antirevolutionairen als ontrouw tegenover de partij veroordeeld.

Het was tegen dit eigenmachtig optreden, dat de heer De Savornin Lohman openlijk in verzet kwam, doch dat toen evenmin als thans in de partij wordt geduld.

En wie voegde zich bij hem?

O.a. die goede Baron Mackay, die thans tegen Mr. Heemskerk wordt uitgespeeld, maar die één der onderteekenaren is geweest van het „fatale Manifest'', dat aan de scheiding is voorafgegaan, en die eerst in later tijd weer naar de antirevolutionaire partij is bijgedraaid, toen hij in Kampen door eene antirevolutionaire kiesvereeniging werd gecandideerd.

Dat al heel spoedig daarna de hoogleeraar De Savornin Lohman moeilijk meer aan de Vrije Universiteit *geduld* kon worden, behoeft niet te worden herinnerd.

Het kan natuurlijk heel verkeerd geweest zijn, dat een deel der toenmalige antirevolutionairen de leer van Dr. Kuyper betreffende de eenheid der partij, onder leiderschap van een man, die, met zijn geheel zelfstandig blad, den allergrootsten invloed op de menigte uitoefent, en telkens zijn inzichten als de antirevolutionaire aanbiedt, nimmer heeft willen aanvaarden, maar men doe de geschiedenis geen geweld aan. Het is juist deze weigering om Dr. Kuyper als dictator te volgen, en niet sociale onderscheiding, die tenslotte tot de „Scheiding'' gevoerd heeft.

In de jongste driestarren teekent Dr. Kuyper zelf, zonder het te bemerken, tot welke zonderlinge conclusies zijn opvatting van partijleiding voert.

Onze lezers weten hoe Dr. *Kuyper* in *Standaard* en Eerste Kamer

zich met alle kracht tegen het wetsvoorstel betreffende den eed verzet heeft.

Dit nu, schrijft hij, *moest* ik doen als *Leider*.

„De leider mag niet vrij spreken naar eigen lust of inval. Over de leiding van onze partij beslist niet eigenmachtig hij, maar met volmacht de Deputaten-vergadering. Vandaar, dat er een politiek program is opgesteld, dat niet alleen de partij, maar ook hem bindt, en dat de Toelichting op dit Program in '78 verschenen en die nu 37 jaar oud is, alleen door de Deputatenvergadering kan gewraakt. Hyper-democratisch was uit dien hoofde onze organisatie. Voor het op stemming aanging, ontwierp het Centraal-Comité, met de Provinciale Deputaten, het ontwerp-program. Dit program werd aan de 600 kiesvereenigingen toegezonden. Deze beoordeelden het en vulden het aan, en het resultaat hiervan kwam tijdig bij het Centraal-Comité in. Dit wijzigde dan, of vulde aan wat noodig was. Bijkomstige- of tegenvoorstellen konden worden ingediend. En zooals dan de Deputatenvergadering besloot, zoo zou 't in 't land zijn. Niet alleen voor de kiesvereenigingen, maar ook voor den leider.

„Meer zelfs dan iemand was hij hieraan gebonden. Terzake en ten principale was niemand onvrijer dan hij.

„Slechts op één punt bleef zijn gezag onbetwist en onverkort.

„Tactisch was hij de verantwoordelijke man. Ging nu van hem tactische aanwijzing uit, hoe te handelen zou zijn, dan kon men natuurlijk ook daaraan zich wel niet storen. Doch dit was zedelijk toch niet geoorloofd.

„Om een voorbeeld te nemen.

„Inzake de eedswet, hadden we Art. V van het program, en de toelichting op blz. 100 v.v. Daarop kon elk lid van onze partij op de Deputatenvergadering critiek oefenen, en dan voorstellen om Art. 5 te wijzigen, of de toepassing ervan door een nieuw besluit te regelen.

„Toen het echter nu onlangs voorkwam, dat de minister midden in het Bestand dit ingewikkelde vraagstuk, onrijp en ongelegen, aan de orde stelde, was van zelf de leider geroepen, op staanden voet uit te wijzen, of men op dit oogenblik den grooten strijd over dit vraagstuk aanvaarden, dan wel tijdelijk verschuiven zou.

„Van meet af ried hij toen „tactisch" tot uitstellen en verschuiven.

„Verschuiven werd dan ook èn in de Tweede Kamer èn in de Eerste Kamer gekozen. En zoo bleek, dat de leider van de anti-revolutionaire partij tactisch juist gekozen had.

„Hiertegen had men nu van uit anti-revolutionairen hoek ganschelijk niet in verzet mogen komen.

„Als op het slagveld het vuren begint, komt het op tactische eenheid aan; anders veroorzaakt men hopelooze verwarring en verzwakt zijn leger geducht.

„Er kon noch mocht daarom in de Eerste Kamer geen oogenblik sprake van zijn, om nu toch maar de eedsquaestie principieel te behandelen.

„Dat kon en mocht niet.

„Wie dit anders rieden, schoten in doorzicht van de positie op dat oogenblik te kort."

Men denke hier nu eens over na.

Er was in 1878 door de partij een artikel vastgesteld, waarbij erkend werd dat de Overheid het *recht* heeft den eed te vragen.

In den loop der tijden komt de Regeering te staan voor eene *geheel andere vraag,* n.l. of de Overheid verplicht is den eed te vragen, en of de getuige, die den eed weigert af te leggen, daartoe moet worden *gedwongen,* dan wel uitgesloten worden van het afleggen van getuigenis.

Over *die* quaestie had Dr. Kuyper, „toen hij pas uit het predikantenleven kwam", in 1878 in de *Standaard* een, zooals hij zelf zegt, vluchtig artikel geschreven, doch daaromtrent waren *nimmer door de partij haar gevoelens uitgesproken.*

Telkens kwam na 1878 die vraag in de Kamer ter sprake. Zelfs werd Dr. Kuyper als minister voor die vraag gesteld.

Maar — de minister kàn en mag nog geen beslissing nemen. Als Minister der Kroon blijft de „leider" gebonden.

Er zijn verschillende Deputatenvergaderingen geweest, maar in geene daarvan is de quaestie ook maar aangeroerd.

Eindelijk *moet* de zaak geregeld worden, tengevolge van een arrest van den Hoogen Raad.

Maar — dat kàn niet. De „leider", ofschoon lid der Eerste Kamer, is niet vrij. Hij màg zich niet uitspreken.

Misschien zijn er geestverwanten, die de zaak goed bekeken heb-

ben? Inderdaad, die zijn er. Zelfs aan de Vrije Universiteit, die geroepen is om ons de juiste, de echte, de gereformeerde beschouwing op juridisch terrein te leveren.

Maar de Vrije Universiteit en die professoren zijn de partij niet. Zelfs hadden de hoogleeraren hun gevoelen niet mogen uitspreken. Althans niet in een blad. Want ook die pers staat onder de partij-contrôle. Die bladen zijn wel heel vrij, maar mogen *niet* ingaan tegen het blad van den leider, die echter zelf *volkomen vrij* is te verkondigen wat hij wil, want dàt blad staat buiten alle contrôle van de Deputatenvergadering of van de partij.

Zoolang de antirevolutionaire partij in hare Deputatenvergadering niet beslist heeft hoe zij over een quaestie heeft te oordeelen, moet de wetgevende machine stilstaan. Geen goed antirevolutionair, zelfs al is hij Kamerlid of minister, mag een stap doen om tot een definitieve beslissing te komen. Dr. Kuyper is nog niet gereed en wenscht de beslissing te „verschuiven".

Inderdaad, het partijstelsel van Dr. Kuyper leidt tot deze zonderbare conclusies. Het onderwerpt geheel de leiding van het *landsbestuur* aan den wil der partijen. Want, is zijn stelsel juist, dan geldt het voor alle partijen. Zelf hadden wij die gevolgtrekkingen niet zóó durven doortrekken als thans Dr. Kuyper gedaan heeft, omdat men ons van parodie, van spotternij beschuldigd zou hebben.

Juist die consequenties van het stelsel, dat geheel de regeermacht en de leiding van 's lands bestuur verplaatst naar de kiesvereenigingen, rechtvaardigt het optreden der Christelijk-Historische Unie, die zulk eene verplaatsing niet wil. Niet alleen, omdat zij in strijd is met onze constitutioneele instellingen, maar omdat in werkelijkheid de leiding niet eens in handen komt van die kiesvereenigingen, maar van den leider zelven, die zich enkel pro forma achter haar verschuilt.

Een zoodanige partijvorming, al dient ze zich aan als antirevolutionair, begeeren wij Christelijk-Historischen niet.

9—10 Juli 1915.

EEN MISLUKT STELSEL.

Nadat de *Standaard*, langer dan twee maanden achtereen, den oud-minister Heemskerk als den verstoorder van de organisatie der antirevolutionaire partij den volke vertoond, en als medeplichtige

de *Rotterdammer* [1]) aangewezen had; nadat zij dezen en enkele andere personen eene „medicatie'' toegediend had, die o.i. meer den naam van castigatie verdiende, ook omdat tuchtigen meer dan medicineeren tot de attributen van een Veldheer behoort; nadat zij ook de juridische faculteit van de Vrije Universiteit, wegens haar onvoldoend onderwijs, onder handen genomen had, een werk dat wel statuair aan Curatoren toekomt, maar dezen uit de hand mocht worden genomen, nu openlijk erkend wordt dat de juridische faculteit aan de antirevolutionaire partij is verbonden, en dat de stichting der Vrije Universiteit niet enkel een wetenschappelijke, maar ook een politieke bedoeling had... nà dat alles heeft de driestarschrijver een oogenblik zijn pen aan Dr. Kuyper zelven overhandigd, om den leider der antirevolutionaire partij in de gelegenheid te stellen persoonlijk een korte toespraak tot zijn volk te houden.

In die toespraak, gehouden vóórdat de aangevallenen ook maar één woord van verweer kunnen hebben doen hooren, (want de *Standaard* heeft gedurende de vacantie de discussie geschorst en Dr. Kuyper bericht dat hij, om te kunnen doen wat hij heeft verricht, zich steeds een lange vacantie buitenslands heeft moeten gunnen, dus ook ditmaal die noodig zal hebben), herinnert Dr. Kuyper nu aan de groote dingen, die hij ten behoeve zijner partij heeft verricht, wijst op de „broedermin'', die vroeger bestaan heeft, op het „verzet tegen Groens leiderschap'' en het „zielelijden'', dat Groen dientengevolge heeft ondergaan, zoodat deze in eene „pijnlijke retirade'' uit de binnenlandsche politiek lucht zocht; op de „smartelijke ontrouw'' zijner politieke vrienden, hetgeen dezen staatsman zelfs zóó zou hebben „overmeesterd'', dat hij de zaak, waarvoor hij zoolang gestreden had, niet lang voor zijn dood als het ware ganschelijk prijsgaf. Al dit jammerlijke, ja al het gejammer van Groen, heeft hem blijkbaar aldus gekwetst, om te doen gevoelen, hoe dit alles, wat „Groen is aangedaan'' voor hem eene zeer ernstige waarschuwing is, en hij zich dan ook liever

---

[1]) Met Rotterdam heeft Dr. Kuyper het nooit goed kunnen klaar spelen. Zooals men weet, werd ook de *Nederlander* als antirevolutionair blad opgericht, maar weigerden de Commissarissen zich uit de „Prins Hendrikkade" te laten gezeggen, tengevolge waarvan de tegenwoordige hoofdredacteur de leiding kreeg. Toen later de *Rotterdammer* werd opgericht, was het eerst professor Fabius, wiens medewerking niet langer geduld kon worden. Nu weer Anema en Diepenhorst!

vrijwillig zal terugtrekken, en plaats maken voor een ander, dan een dacapo aan te zien van „gelijken jammer". Heeft hij het „vertrouwen verbeurd", welnu, hij is aanstonds bereid plaats te maken, evenwel niet zooals wijlen Porfirio Diaz, die, toen de Mexicanen een anderen President begeerden, zich van het beleid van Mexico geheel terugtrok, maar met de reserve dat hij „met zijn blad" zal blijven werken ten behoeve van dien opvolger, „mits deze nimmer de grens overschrijdt, welke door de lijn, die van ons beginsel uitgaat, om heel ons partij-leven moet getrokken blijven". *Sapienti sat.* [1])

De Deputatenvergadering zal nu te beslissen hebben of zij nog „vertrouwen" in Dr. Kuyper stelt. Het is intusschen duidelijk dat al wie het thans nog mocht wagen zich tegen de leiding van den leider te verzetten, al dadelijk onder de categorie van menschen gerangschikt zal worden, die al den „jammer" hebben uitgestort over het hoofd van Groen, diens zielelijden en bijkans zinsverbijstering hebben veroorzaakt.

De toespraak is ingeslagen. Al dadelijk heeft het *Arnhemsch Dagblad* haar overgedrukt, onder het opschrift: „De smartkreet van onzen geliefden, grijzen Leider."

Dat blad noemde de toespraak „aandoenlijk en roerend". Op ons heeft zij een anderen indruk gemaakt, dien wij echter niet zullen weergeven. Alleen willen wij zeggen, dat zij ons den heldenmoed van den fieren Calvinist uit den ouden tijd, waarop van die zijde zoo gaarne een beroep gedaan wordt, niet herinnert. Die Calvinisten vochten wel, maar jammerden niet.

Nadat Dr. Kuyper zijn toespraak geëindigd had, schreef *De Standaard* weer; nu echter aan ons adres.

> „Nu de vacantie nadert, en onze Hoofdredacteur zijn kuur in Lahman's Sanatorium te Weisser Hirsch gaat ondernemen, mogen we een gemeende klacht niet terughouden over de gestadige polemiek, die gedurende de oorlogsmaanden opnieuw door de *Nederlander* tegen ons blad, soms zelfs persoonlijk, tegen Dr. Kuyper, gevoerd is.
>
> Toen in Augustus de oorlog uitbrak, heeft Dr. Kuyper zich persoonlijk naar den heer De Savornin Lohman met het dringend verzoek begeven, of althans tijdens het Bestand er bestand ook tusschen hen zijn mocht.

---

[1]) Dat begrijpt ieder, die zijn verstand gebruikt.

„Tot ons innig leedwezen heeft dit niet zoo mogen zijn.

„Voor zoover ons heugt, heeft ons blad zich, stiptelijk, waar het slechts even kon, van alle critiek op de *Nederlander* of op de christelijk-historische partij onthouden.

Maakt men daarentegen een tabellarisch overzicht op van de polemische artikelen, die in de *Nederlander* doelden op bestrijding van de Roomschen, van het Liberalisme of Radicalisme en plaatst men daarnaast de nummers van het blad, waarin de pijlen op ons gemikt waren, dan voelt ieder toch dat hier alle eenigszins juiste proportie faalt.

„Soms was helaas de faveur, die ons ten deel viel, niet enkel in het aantal pijnlijk, maar pijnlijk ook in toon en uitdrukking.

„Bij alle overige parlementaire tegenstanders ontziende en eerend; alleen in wat ten onzen laste gepubliceerd werd, viel zlfs dit niet altoos te ontdekken.

„Meest deden we er het zwijgen toe.

„Ditmaal mocht, bij terugblik op de geheele periode van 3 Aug. tot 1 Juli, deze uiting tot ons leedwezen niet achterwege blijven.

„Lees: Hebreën XIII : 1."

Broederlijk, nietwaar?

Maar wij, die het vertrouwen in den leider reeds in 1895 hebben opgezegd, behoeven niet te zwijgen.

Wat dat persoonlijk bezoek en verzoek betreft, de heer De Savornin Lohman verklaart, dat noch hij, noch een zijner huisgenooten zich een bezoek van den heer Kuyper herinneren na den 3en Maart 1914, en *dit* bezoek gold eene bespreking over de Onderwijs-Commissie.

Wij zouden trouwens niet begrijpen wat zulk een „Bestand" tusschen twee journalisten, — al zijn ze partijleiders — te beteekenen zou hebben gehad. Een politiek bestand in de Kamer, die tegenover een Kabinet staat, heeft zin. Men onthoudt zich met het oog op de kritieke tijden, van alles wat tot een Kabinetscrisis zou kunnen leiden. Ook raakt men in de Kamer liefst geen vraagstukken aan, waaromtrent de politieke partijen als zoodanig verdeeld zijn, omdat men niet weet waartoe dit leiden kan. Zelfs kan de pers *die* vraagstukken vermijden, welke met de partijvorming in meerder of minder verband staan. Men ziet, wij breiden het vage denkbeeld zoover uit.

Maar wat ter wereld heeft de bespreking in de pers van onderwerpen, *waaromtrent de Kamer een beslissing moet nemen,* met het Bestand te maken?

Wij schreven het laatste jaar veel, voornamelijk over *recht;* over het recht van België; over Oorlog en Vrede in 't algemeen; over de Voorwaardelijke Veroordeeling; over den eed, enz., alle onderwerpen, die aan de orde zijn. Vele malen, dit is zoo, bestreden wij het gevoelen van de *Standaard,* een der bladen die ons nog steeds het meest interesseeren, en die wij zoo noodig eerder dan andere, ons geroepen achten te bestrijden, juist omdat ze het dichtst bij ons staat; immers oefenen over en weer altijd de dichtst bij elkaar staanden op elkaar het gemakkelijkst invloed uit, en behoort men dus het eerst dien invloed, indien men hem verkeerd acht, te keeren.

Indien wij geen hooger doel hadden dan een groep kiezers om de vier jaar als stemvee bijeen te drijven naar de stembus, ten einde alleen of met andere stemveedrijvers, de grootste en mooiste schaapskooi te bemachtigen, dan zouden wij de jammerklachten kunnen begrijpen over het onderling elkaar bestrijden der drijvers. Hoe liever men dan met elkaar omgaat om de kudden bij elkaar te houden, hoe verstandiger.

Maar dàt is toch niet de roeping van mannen, die strijden voor waarheid en recht, voor wat ze goed achten voor hun land? Als men onderstelt — en dat doen wij — dat de kiezers in 't algemeen eenig besef hebben van datgene waarover het bij de verkiezingen gaat, dan is het onze plicht hen naar beste weten van advies te dienen. En als wij dan in de *Standaard* of in welk blad ook een advies aantreffen dat ons verkeerd lijkt, dan bestrijden wij niet dat blad, niet de redactie, niet den partijleider, maar uitsluitend dat advies, en daarom heeft in ons oog het beroep op Hebreën XIII : 1, bij zoo'n strijd eenvoudig geen zin.

Uit het voorgaande kan blijken, waarom wij al die droefheid van de *Standaard* om den strijd tegen Groen zoo misplaatst achten. Zeker, indien men op het terrein der politiek zich beweegt, ondervindt men, evenals op het slagveld, vaak veel „pijn'', veel teleurstelling ook, als men vrienden, die men gehoopt had naast zich te vinden, tegenover zich ziet staan. Maar een *man* jammert daarover niet, evenmin als een gewonde, die streed voor zijn vaderland. Een politiek man verdraagt het en moet het verdragen, dat ook een ander zijn eigen denkbeelden heeft en uitspreekt. Ergerlijk is het vaak, als ook onbevoegden meepraten, doch wij bezitten nu eenmaal geen

middel om de verstandigen en onverstandigen te schiften. Op den duur laat men hen wel links liggen. Maar men heeft geen recht dengeen, dien men tegenover zich ziet staan, te kleineeren, zelfs hem van „ontrouw'' te beschuldigen. Groen van Prinsterer heeft dat, voor zoover wij weten, dan ook nimmer gedaan. Hij stond te hoog om mannen als Beets en Van der Brugghen, die immers hèm nimmer trouw beloofd hadden, van ontrouw te beschuldigen. En het is niets dan een legende, de voorstelling dat Groen zóó „geleden'' heeft, dat hij tenslotte niet goed meer wist wat hij deed. Tot aan het laatst van zijn leven was Groen, al ondervond hij veel teleurstelling, opgewekt en scherpzinnig, ook toen hij, op raad nog wel van één van het „drietal'', waarmee hij in de eenzaamheid heeft gestaan (Keuchenius, Kuyper, Van Otterloo), adviseerde, van het stelsel der „vrije'' school'', omdat hem dit onuitvoerbaar toescheen, terug te gaan naar de gesplitste gezindheidsschool. Wie zich die oude tijden herinnert, gedenkt gaarne den soms heftigen strijd ook tusschen geestverwanten, omdat uit die vrije, van elke partijorganisatie onafhankelijke discussie, op schoolgebied de toestand geboren is, waarin wij ons thans mogen verheugen.

Als wij ons op politiek gebied bewegen willen, laten wij dan niet laffelijk steunen, als wij nu en dan sabelhouwen ontvangen, soms zelfs groote benadeeling in ons bestaan ondervinden; laten wij niet het medelijden opwekken om onze manschappen bijeen te houden, maar laten wij den tegenstander, als hij ons bestrijdt, zoo wij hem geen gelijk kunnen geven, weerleggen. Denkt de *Standaard* dat er één man van eenig doorzicht in Nederland is, die gelooft dat als de *Standaard* b.v. de *Nederlander* niet beantwoordt, of de Studiën en Schetsen van professor Fabius doodzwijgt, dit doet „opdat de broederlijke liefde blijve''? De *Standaard* kent bij ervaring de groote kracht van het „doodzwijgen'', eene kracht vaak sterker, en altijd gemakkelijker aan te wenden dan die eener weerlegging. Laat dat blad zich dan ook niet aanstellen alsof het ons niet antwoordt, door broederlijke liefde jegens ons daartoe bewogen. Wij willen het blad gaarne verzekeren, dat wij, mits met goede wapenen gestreden wordt, in weerlegging nimmer iets onbroederlijks zullen zien.

Dit juist vinden wij zoo verderfelijk in het stelsel van Dr. Kuyper ten aanzien van het doen rusten der organisatie op zijn persoon, dat daardoor de strijd over de belangen en beginselen tot een personenstrijd verlaagd wordt. Tal van menschen, die niet weten, hoe moeilijk het bij elk vraagstuk is, de juiste oplossing te

vinden, gaan liefst af op een man, in wien zij gelooven. Dat is begrijpelijk. Maar die man weet zelf zeer goed, dat in bijna elk geval geen gevoels-, doch verstandsargumenten den doorslag moeten geven. Daarom mag hij niet, indien een advies ingaat tegen het zijne, spreken van ontrouw, van pijn, van leed, van jammer en wat dies meer zij. Want dit alles heeft met de quaestie waar het om gaat niets te maken, en een staatsman, die met zulke gevoelsargumenten schermt, verdient niet meer vertrouwen dan b.v. een ingenieur, die zich persoonlijk geraakt of gekwetst voelt omdat een ander ingenieur, misschien zijn boezemvriend, hem verzekert dat de dijk, dien hij aanlegt, het niet houden zal. Er zijn ook onder de liberalen vele menschen en vele bladen, die dat niet begrijpen; die steeds de personen op het oog hebben, en zich er mee vermaken wanneer b.v. „grijze staatslieden'' onderling strijden. Maar — men houde het ons ten goede — wij begrijpen niet, waar het het staatsbelang en het recht geldt, wat het er toe doet of de strijders grijze, grauwe dan wel in 't geheel geen haren bezitten.

Het is natuurlijk mogelijk dat men in den strijd soms te scherpe woorden bezigt; velen zien in een scherpe redeneering vaak iets beleedigends, wat ze toch in den regel niet is of niet bedoelt te zijn. Wij ontveinzen ons niet, dat soms ook onze wijze van strijdvoeren lichtelijk op den tegenstander den indruk kan maken van kwetsend te zijn, en in zoover dit het geval mocht wezen, vragen wij daarvoor verschooning, onverschillig tot welke partij onze tegenstander behooren mocht. Wij haten al wat in den politieken strijd persoonlijk is, onverschillig van welke zijde het komt. Daarom kwamen wij op tegen het oprakelen van het sociëteitsbezoek van Mr. Heemskerk e.a., en tegen een onjuiste beschuldiging, dat in de *Vrijzinnig-Democraat* zeker poëet Dr. Kuyper zou hebben uitgescholden, maar eveneens tegen de aanranding, in de Tweede Kamer, van den persoon van Dr. Kuyper, naar aanleiding van de „lintjesquaestie''.

Om dezelfde reden verzetten wij ons tegen het naar beneden halen van Kamerleden, die naar hun beste weten, ook al waren zij het met Groen niet eens, hun land, ook „ons volk'', hebben gediend, en voor wie destijds ieder christelijk gevoelend man eerbied had.

Door telkens, waar het van Groen afwijkende rechtsche Kamerleden geldt, van „ontrouw'' en andere slechte hoedanigheden te spreken, door geheel het politieke leven om te zetten in „trouw aan

den leider", maakt men elken eerlijken, manlijken, krachtigen strijd onmogelijk, en wordt de strijd over beginselen en landsbelang tot een côteriestrijd verlaagd.

En waar wij dit zoo kras beweren, hebben wij niet den persoon van den leider op het oog, maar zijn stelsel, dat onvermijdelijk tot den huidigen toestand heeft geleid, en waaraan een „Raad van advies" niets verhelpen kan.

Het stelsel der Grondwet is, dat de Kamerleden vrij en zelfstandig in hun oordeel zijn, maar om de vier jaren aan herkiezing zich moeten onderwerpen. Gedurende dat tijdperk moeten de kiezers hen vertrouwen. Dit werkt repressief.

Daartegenover staat het stelsel, hier te lande het eerst door Dr. Kuyper ingevoerd: de kiezers moeten niet hun „vertrouwen" stellen in hun afgevaardigden, opdat ze niet „langer worden gefopt". [1]) Daarom moeten ze aan de partij gebonden worden, welke partij haar vertrouwen, — want vertrouwen is nu eenmaal onmisbaar — inplaats van aan haar eigen afgevaardigden, schenkt aan haar leider, welke dan toezicht heeft uit te oefenen op „de club" en zoo dit mogelijk is, ook op het Kabinet. Dat werkt preventief en scherp tevens, omdat de „leider" steeds het Damocleszwaard onder zijn bereik heeft.

Zoolang dit stelsel, — o.i. met den aard onzer staatsinstellingen in strijd — behouden wordt, zal ook de tegenwoordige politieke toestand behouden blijven.

Het lijdt geen twijfel dat Dr. Kuyper dit nooit zal erkennen. Evenmin dat hij de leider zal blijven. Niet alleen, omdat hij zich in vele opzichten verdienstelijk gemaakt heeft, en de partij steeds behoefte zal voelen hem haar dankbaarheid te betuigen voor het vele goede, dat hij ontegenzeggelijk voor haar en ook voor velen buiten zijn partij verricht heeft; maar ook, omdat het onmogelijk zal zijn hem te vervangen, daar niet licht iemand te vinden zal zijn die èn zoovele aanspraken op erkentelijkheid kan doen gelden, èn in zich de eigenaardige (goede en ook minder goede) eigenschappen vereenigt, voor het uitoefenen van een leiderschap als door Dr. Kuyper geschapen is, onmisbaar.

Willen de kiezers hun gekozenen niet meer vertrouwen, dan moet niet het vertrouwen op een alleenheerscher worden overgebracht, hoe voortreffelijk hij zijn moge, maar dan moet men het

---

[1]) Uitdrukking van de *Standaard*, 7 Mei 1915.

Zwitsersche referendum invoeren. Of men moet het stelsel der sociaal-democraten aanvaarden, met hun jaarlijksch vrij Congresdebat; een stelsel overigens, waarvan ook de onmogelijkheid in de toepassing steeds duidelijker zal worden. Maar een vierjaarlijksche Deputatenvergadering met een Veldheer en diens eigen zelfstandig blad, is nu reeds veroordeeld.

Het blijkt onhoudbaar.

20—21 Juli 1915.

Dr. A. KUYPER.

Maandag viert Dr. A. Kuyper zijn 80 sten verjaardag.

Wel zelden heeft iemand in ons land op politiek gebied een zoo langdurige en veelzijdige rol gespeeld als deze jubilaris. Immers begon hij zijn politieke loopbaan reeds bij zijn intrede in de pastorie, en nog steeds gaat hij — al laat zijn gezondheidstoestand geregelde deelneming aan openbare debatten niet meer toe — voort met zijn volgelingen dagelijks met raad en daad bij te staan.

Van zijn veelzijdigen arbeid getuigen reeds zijn veelvuldige geschriften. Alleen de titels daarvan beslaan reeds 22 bladzijden, en onder de daar genoemde geschriften bevinden zich werken, die uit meerdere deelen bestaan. Voegt men daarbij zijn journalistieken arbeid, en bedenkt men welke actieve rol hij, als hoogleeraar, als Kamerlid en als minister, zoowel op wetenschappelijk als op staatkundig gebied vervuld heeft, dan mag zijn werkkracht ongelooflijk heeten. Gewis heeft daartoe de gemakkelijkheid, waarmee hij de Nederlandsche taal hanteert, zijn ontzaglijke woordenrijkdom en zijn stelselmatige arbeidsindeeling — die, gelijk hij wel eens placht te zeggen, zoo geregeld is als die van een schooljongen, wiens dagelijksche en wekelijksche taak immers op vooraf vastgestelde uren verricht wordt — zeer veel bijgedragen.

Dezen merkwaardigen man te beschrijven en van zijn arbeid eene schets te geven, zou de maat van een dagbladartikel verre overschrijden. Een politiek blad als het onze moge volstaan met iets over hem te schrijven als partijman en partijleider: iets; natuurlijk niet alles.

Maar dan behooren een paar opmerkingen over de qualificatie „partijman'' vooraf te gaan.

Zeer vele, deftige, geleerde, brave Nederlanders toch schrikken

reeds op het hooren van den naam: partijman. Staatsman, dat gaat nog. Maar partijman?!

Die tegenstelling heeft echter geen gezonden zin.

De staatsman en de partijman hebben beide een hooge, maar tevens zeer verschillende roeping en daarom veelal ook een verschillenden aanleg.

De staatsman staat voortdurend bloot aan, en moet rekening houden mèt de meestal niet-welwillende kritiek van tegenstanders; hij heeft te zoeken naar den regel, die, inzoover mogelijk, allen bevredigt. Aller belang moetende behartigen, moet hij steeds trachten boven de partijen te staan.

Eene andere is de roeping van den partijman. Deze moet in de eerste plaats de kwalen, waaraan zijn omgeving lijdt, ontdekken en doorzien. Hij moet in zich de kracht gevoelen en den moed om daartegen in te gaan, en de slachtoffers van die kwalen — vaak reeds ingedommeld — uit hun slaap op te wekken. Forschheid en eenzijdigheid zijn daarvoor onontbeerlijk. Een partijleider, die voortdurend in zijn tegenstander ook de goede zijden in het licht poogt te stellen, wordt allicht door zijn volgelingen niet begrepen. Niets behoort hij te ontzien, behalve datgene wat in zich zelf ongeoorloofd is, en hij behoort niemand te vreezen. Hij moet, inzonderheid indien hij de groote massa te leiden heeft, steeds om haar vertrouwen niet te verliezen, pogen zich een aureool van onfeilbaarheid te verschaffen. Dit is vooral noodig op het gebied der politiek, waar niet enkel gediscussieerd moet worden, maar ook en vooral, evenals op het oorlogsveld, gehandeld.

Dat in dien strijd vaak iets gedaan of gezegd wordt, 't welk in de kalme studeerkamer allicht niet zou zijn gedaan of gezegd, is even begrijpelijk als dat alle koude of onverschillige en luie geesten, die zich gemakkelijk bij het bestaande neerleggen, vooral als zij zelf daar geen last van hebben, en voorts allen die bij het voortduren van den bestaanden toestand persoonlijk geïnteresseerd zijn, in toorn losbarsten tegen den partijman-rustverstoorder.

De meeste hervormers zijn partijmannen of partijleiders geweest. Velen hunner waren edele en hoogstaande persoonlijkheden, die om hun taak te vervullen vaak veel hebben moeten lijden, niet het minst wanneer zij van hun eigenlijke taak werden afgeroepen, om als staatslieden zelve de leiding in handen te nemen. Dan toch stelden zij meestal hun volgelingen in meerdere of mindere mate te leur. Niet omdat zij dan voor hun nieuwe taak de noodige bekwaamheid

bleken te missen, maar omdat zij dan niet meer zoo eenzijdig als vroeger konden optreden, hetzij doordat zij, achter de regeeringstafel staande, zich meer van hunne eenzijdigheid bewust werden, hetzij doordat zij dan met factoren te rekenen hadden die, wilden zij hun doel bereiken, niet weg te cijferen waren. Zoowel vele volgelingen als de in hun studeerkamer bespiegelende geleerden en critici plegen dan aan verkeerde karaktertrekken ook die inconsequenties toe te schrijven, die even noodig zijn als het laveeren van een schip zonder hetwelk de stuurman de haven, waarop hij aanstuurt, niet bereiken kan.

Dat wij het bovenstaande inzonderheid met het oog op den jubilaris schreven, spreekt wel van zelf. Dr. Kuyper toch, deze partijman en partijleider bij uitnemendheid, behoort ontegenzeggelijk tot het ras der hervormers. Dit zal zelfs hij moeten toegeven, die, hetgeen deze hervormer tot stand wist te brengen, afkeurt; althans indien hij zich terugdenkt in onze toestanden van vóór 1870.

Op politiek gebied heerschte destijds een kleine groep onder de burgerij die, onder Thorbecke's leiding, sinds 1848 zoo goed als uitsluitend geheel het staatsbestuur in handen wist te krijgen; eene groep, wier lijfspreuk op wetenschappelijk zoowel als op politiek gebied was: scheiding van kerk en staat, en die op beiderlei gebied, zooveel haar maar eenigszins mogelijk was, ieder, die openlijk „den Christus naar de Schriften'' beleed, buiten sloot. Haar stelselmatig negeeren van de beteekenis van het christelijk geloof voor staatkunde, wetenschap en zedelijkheid werd bedekt en aanbevolen door haar schermen met de woorden: „verdraagzaamheid'' en „neutraliteit''. Steeds meer ging geheel haar politiek op in zoogenaamd „anticlericalisme'', zoodat zij, enkel uit vrees voor den invloed van het belijdend deel onzer natie, zich zelfs tegen elke redelijke uitbreiding van het kiesrecht verzette, en oog noch hart had voor de vele sociale nooden, die steeds duidelijker zich openbaarden, en waarin de politieke partijen in het buitenland reeds lang poogden te voorzien. De politieke strijd was ontaard in een strijd tusschen fracties, en de vraag wat tusschen de beide groote partijen, de liberale en de conservatieve, het beginselverschil was, werd door een der voormannen, den oud-minister Geertsema, ten slotte een „raadseltje'' genoemd.

Ook op kerkelijk gebied werd zooveel mogelijk stelselmatig ieder geweerd, die vasthield aan de belijdenis, waarvoor hervormers als

Guido de Brez op den brandstapel het leven hadden gelaten, en waarin de kiem ligt van onze geestelijke vrijheid.

Wel stond tegenover die groepen eene andere groep van mannen, die de christelijke, de echt-liberale beginselen hooghielden, en dus zich hardnekkig verzetten tegen het uitwisschen der christelijke beginselen op staatkundig en sociaal-, en tegen het terzijde stellen van de oude belijdenis op kerkelijk gebied. Maar hoe voortreffelijk deze geestelijke leiders ook waren, echt-politieke volksleiders waren zij niet. Daarvoor was de tijd nog niet rijp.

Zoo was destijds de toestand.

Toen is Dr. Kuyper, hoewel nog een zeer jeugdig predikant, opgetreden met het welbewuste doel om, zoowel op kerkelijk als op politiek gebied, eene goed georganiseerde partij te vormen, en alzoo te verhoeden, dat de Christenen in den lande zouden ineenschrompelen tot die „stille partij'', welke, ten blijke zijner verdraagzaamheid, de groote Thorbecke gaarne zag en geduld zou hebben.

Opgestaan, schreven wij, met een bewust doel. Dr. Kuyper immers is niet, zooals veelal voorkomt, leider geworden door den drang der omstandigheden, of den aandrang en de keuze van hen, die zich onderdrukt gevoelden of de heerschende beginselen verderfelijk achtten voor kerk en staat. Reeds bij den aanvang van zijn loopbaan heeft hij zich klaar den bestaanden toestand voor oogen gesteld, het verband tusschen den kerkelijken en staatkundigen strijd doorzien, en de middelen beraamd om een beteren toestand in het leven te roepen. Reeds van het eerste oogenblik af trad hij met zeker gezag op, en gevoelde de tegenpartij met een geduchten tegenstander te doen te hebben. De hervorming van kerk en staat moest, meende hij, gelijken tred houden; de aanhangers der beginselen van Groen van Prinsterer, waarvan niet weinigen scholen onder „het volk achter de kiezers'', moesten zich, iets dat hier te lande eene nieuwigheid was, onder eene vaste partijleiding organiseeren, en daartoe een program van beginselen aanvaarden, dat geheel het staatkundig leven bestreek. Aangestuurd moest worden op eene redelijke kiesrechtuitbreiding, opdat niet langer de eene, bovengenoemde, groep als „het denkend deel der natie'' al de anderen zou overheerschen.

Dat de politieke hervorming samenhing met eene kerkelijke was het onvermijdelijk gevolg van de politiek der vrijzinnigen in het voorafgegane tijdperk. Het radicale doordrijven eener scheiding van

kerk en staat, een beginsel in de meeste, ook protestantsche landen verworpen, moest noodzakelijk een partij in het leven roepen, die het verband — niet het verbond — tusschen Kerk en Staat handhaaft. Wat was natuurlijker, dan dat deze staatkundige leider tevens aan den strijd in de Nederl. Herv. Kerk een levendig aandeel nam, ja! daar eene leidende rol vervulde?

Zoo schiep Dr. Kuyper zich eene partij die, hoewel staatkundig, toch, althans voor het grootste gedeelte, hem allereerst om zijn Christelijke belijdenis aanhing. Zij gevoelde zich te meer aan hem verknocht, omdat door zijn optreden een groote groep uit de burgerij voor het voetlicht trad, waaronder, zooals op den duur bleek, menige uitnemende kracht school, maar die, zonder zijn krachtige leiding, in kerk en staat de „minderwaardige'' zou zijn gebleven, die zij tot dusver in de oogen der heerschende partij was geweest. Door dit optreden der nieuwe partij, waarvan het op Kuyper's initiatief ontstane algemeen Volkspetitionnement de eerste treffende openbaring geweest is, is het ten slotte mogelijk geworden de vrijheid van consciëntie ook voor „de andersdenkenden'' vast te leggen in de Grondwet.

Ook heeft zijn krachtig en principieel optreden nieuw leven in de andere partijen gewekt en geheel het staatkundig leven op hooger peil gebracht. Men strijdt thans niet meer over personen, maar voor beginselen.

Nu spreekt het van zelf, dat gedurende een bijna 50-jarig tijdsverloop, ook deze hervormer den strijd niet geheel alleen heeft gestreden, dat bij voortdurende uitbreiding der partij ook verschillende inzichten tot haar recht poogden te komen, en dat in den vaak vinnigen strijd tusschen geestverwanten veel gezegd en gedaan is wat beter achterwege ware gebleven, — zou onder ons menschen iets anders mogelijk zijn geweest? — maar dit alles doet niets af aan het feit, dat Dr. Kuyper de man is geweest, die, op een oogenblik dat hij bijkans alleen scheen te zullen staan, den moed heeft gehad om op te treden tegen bijna allen die destijds hoog stonden in kerk en maatschappij, en als de verlichte geesten werden geëerd; die hun den handschoen toegeworpen en ten slotte gezegevierd heeft. De zege immers bestaat niet in het beschikken over eene meerderheid, maar in het doen erkennen van goede beginselen. En dit is — althans op het gebied der volksopleiding — geschied.

Het is daarom dat ook wij, hoe menigmaal wij ons verplicht hebben geacht, en ook nog wel in de toekomst ons verplicht zullen

achten, den leider der tegenwoordige antirevolutionaire partij te bestrijden, van ganscher harte, op dezen voor hem zoo gedenkwaardigen dag, Dr. Kuyper huldigen als den man die, zoowel op kerkelijk als op staatkundig gebied eene gezonde hervorming, ook in onze denkwijze, heeft teweeggebracht, waarvoor ook het tegenwoordig geslacht, onverschillig tot welke partij het behoort, hem dankbaar mag zijn. Het terugzien op dien grooten strijd zal voor hem eenigermate eene vergoeding zijn voor het leed, dat hij, evenals wij allen, in den kamp voor vrijheid en recht hebben te lijden.

27 October 1917.

KUYPER ALS HERVORMER.

Van ons, die sedert 1894 gemeend hebben tegenover den leider der antirevolutionaire partij een zelfstandige houding te moeten aannemen, wat natuurlijk leidde tot de vorming van eene zelfstandige partij, kan op dit oogenblik niet een oordeel over den heengeganen staatsman worden verwacht.

Dit behoeft ons echter niet te verhinderen een woord te zeggen over de eigenaardige beteekenis van het optreden en de verschijning van Dr. Kuyper op het politiek terrein.

Nimmer heeft, zoover wij weten, een staatsman, menschelijkerwijze gesproken, zóó bewust zijn eigen loopbaan afgebakend als hij. Reeds aan de Academie schijnt hij zich tot *reformator* geroepen te hebben gevoeld. Na zijne bekeering tot de Gereformeerde leer gevoelde hij, *dàt* en *door wie* een einde kon en moest worden gemaakt aan de toenmalige liberale overheersching. Hij zag van den beginne af in, dat onder de lagen die destijds tot de stembus werden toegelaten een *kern verscholen lag,* die, mits goed georganiseerd, èn numeriek èn qualitatief in staat was de alleenheerschappij te overwinnen van dat deel der natie, dat destijds als het „denkend'' deel der natie placht te worden aangeduid.

Daarvoor moest eerst door hem, die toen nog predikant was bij de *Hervormde Kerk,* het *vertrouwen van die kern worden gewonnen,* 't geen geschiedde door tegenover de toenmalige „orthodoxie'' de eigenaardige belijdenis der gereformeerde Kerk op meer wetenschappelijke wijze dan vroeger in het licht en op den voorgrond te stellen.

Maar ook *politiek* moest die kern worden *georganiseerd,* 't geen te moeilijker was, omdat in dien tijd zulk een volksorganisatie in ons land nimmer was ondernomen. Natuurlijk moest bij *die* vorming de medewerking niet versmaad worden van groepen, die tot dusver

veelal tegenover genoemde volkskern juist vijandig stonden. Zoo werd de antirevolutionaire partij gevormd. Met tact wist hij, althans gedurende langen tijd, de moeilijkheden te overwinnen, die de zoo noodige samenwerking in den weg stonden; want hij had van den beginne af ingezien, dat, in dezen tijd, slechts door het stemmenaantal, door „de meerderheid'', niet door omzetting der meeningen, het doel bereikbaar was.

Naast die samenwerking was echter tegelijkertijd *isolement* onmisbaar. Want de „kern'', waarop de volksleider vertrouwde, en die wederkeerig op hem vertrouwde, hing in haar wezen onverbrekelijk samen met eene kerkelijke geloofsbelijdenis en daarop steunende kerkformatie, die meer nog dan eenige andere „exclusivistisch'' van aard is.

De stichting van eene eigen Universiteit op dien grondslag was dus noodig, om zoowel op staatkundig als op godgeleerd gebied de mannen te kweeken, die de beginselen zouden verkondigen en in toepassing brengen, welke der te vormen staatspartij tot leidraad zouden dienen.

Intusschen was daartoe *ineensmelting noodig van de beide groepen,* die tegenover de Hervormde Kerk waren komen te staan, alsmede *wijziging van art. 36* der Belijdenis, wilde men zich niet krachtens dat artikel gedwongen zien aan te sturen op herstel van kerkelijke toestanden, die na de revolutie van 1798 hier te lande voor goed waren verdwenen. Zoowel die samensmelting als de wijziging van art. 36 kwamen tot stand.

Om dat alles te bereiken waren twee door *hem zelven geredigeerde en uitsluitend door hem beheerschte bladen* noodig, de *Heraut* en de *Standaard.* Ook op dat journalistiek terrein overtrof hij zóózeer al zijn medejournalisten, dat unaniem aan hem de eerepalm op dit gebied werd aangeboden.

Het is onnoodig op het verloop van zijn verdere werkzaamheden op kerkelijk en politiek gebied in te gaan, daar die aan ieder die meeleeft bekend zijn. Maar het bovenstaande moge voldoende zijn, om te doen uitkomen, hoe deze merkwaardige man veel minder door den loop der omstandigheden op den voorgrond is getreden dan de meeste andere staatslieden en hoe hij zich zijn levensweg als het ware van den aanvang af heeft voor oogen gesteld, en dien met ijzeren volharding, ook door het schrijven van bijkans ontelbare artikelen en boeken, tot op het oogenblik dat zijn lichaamskrachten hem begaven, heeft afgelegd.

Om dezen man *recht* te doen wedervaren behoort men, dunkt ons,

dit in te kunnen zien. Voortdurend toch is hij door vele tegenstanders beschuldigd van zekere eigenaardigheden, die iemand liever bij zijn vijand dan bij zijn vrienden aantreft. Vaak hebben zelfs zijne volgelingen en bewonderaars geen kans gezien hem daartegen te verdedigen. Wat ons aangaat, wij kunnen, noch willen zijn inwendige motieven, zijn karakter beoordeelen. Ons komt het oordeel over het innerlijk van den mensch niet toe.

Maar men mag, dunkt ons, nimmer uit het oog verliezen, dat Dr. Kuyper zich zelven hield, evenals zijne volgelingen dit deden, voor een van Godswege geroepen „hervormer''; dat het gelukken der beoogde hervormingen als het ware afhankelijk was van zijn persoon; dat zonder zijn persoonlijke kracht en persoonlijke hoedanigheden het doel onbereikbaar was. Van daar dat hij nooit en nergens een tweede plaats kòn innemen, evenmin als b.v. het Hoofd van den Staat dit zou kunnen doen. Er zal wel, ook onder hen, die onder zijn doen en laten geleden hebben, niemand zijn, die niet erkennen moet, dat hij inderdaad vele blijvende hervormingen heeft tot stand gebracht, daaronder ook die door vriend en vijand moeten worden geprezen, en dat hoogstwaarschijnlijk een anderen leider dit niet zou zijn gelukt. Al heeft ook hij, gelijk ieder staatsman, die handelend optreedt, soms her- en derwaarts gezwenkt, zelden of nooit maakte hij den indruk van te wankelen, en door geheel zijn leven loopt een vaste draad, een gestadig vooruitzien, een ter bereiking van het doel voortdurende berekening, eigenschappen, die soms hinderlijk en voor den gewonen mensch moeilijk te dragen, maar in den hervormer, vooral in den hervormer op staatkundig gebied, onmisbaar schijnen te zijn.

Men kan met zijn hervormingen niet instemmen, en toch toegeven dat het doode punt, waarop bij zijn optreden ons land stond, funest was, en dus dankbaar zijn, dat hij ons over dat punt heeft heengeholpen. Indien dit zelfs door zijn tegenstanders moet worden erkend; indien men daarbij bedenkt hoe velen in den lande niet slechts zijne hervormingen toejuichen, maar tevens aan hem een positie te danken hebben, waarvan een vijftig jaren geleden wel nimmer één hunner zal hebben gedroomd, dan zal men de verheerlijking kunnen begrijpen en rechtvaardigen, die deze buitengewone geest bij zijn leven genoten heeft en die nog langen tijd zal voortduren.

9 November 1920.

II.

GESCHIEDENIS VAN DEN STRIJD.

PERSONEN- OF BEGINSELSTRIJD?

Met opzet laten wij, in onzen strijd tegen de leiding van Dr. Kuyper, diens persoon en karakter steeds buiten bespreking. Het gaat in dien strijd om een beginsel. Evenals men in deze eeuw, terecht, is opgekomen tegen het *persoonlijk gouvernement* des Konings, zonder daarmee den *persoon* des Konings of *diens bedoelingen* in verdenking te brengen, zoo strijden ook thans wij tegen een partijverband, waarin de leiding feitelijk aan één partijleider wordt opgedragen; waarin voor alzijdige bespreking, voor openlijk en openhartig overleg geen plaats is, en waarin slechts aan ééne richting invloed wordt verzekerd.

Er zijn bestrijders van Dr. K., die dan eens zijn kerkelijk standpunt, dan weer zijn karakter in het debat brengen. Wij behooren tot dezulken niet. Als, bij bespreking der feiten, van tijd tot tijd het karakter van Dr. K. in min aangenaam daglicht verschijnt, dàn is dit niet *onze* schuld. Al wat Dr. K. ter verdediging van eigen standpunt of ter weerlegging van feiten aanvoert plegen wij nauwkeurig aan onze lezers mee te deelen, niettegenstaande Dr. K. meestal in gebreke blijft, zijnerzijds hetzelfde te doen tegenover ons. Wij laten de feiten spreken; de verborgen bedoelingen bespreken wij nimmer.

Het doet ons daarom leed, dat de *Standaard* op zeer felle wijze ons blad verwijt, dat wij een verbitterde gemoedsstemming aankweeken tegen Dr. K., den eer- en heerschzuchtige die zich als tyran opwerpt, en dat wij hem voorstellen als den belager van de vrijheid der a.-r. partij; terwijl onze strijd een gevolg is van „de zelfmisleiding der verbittering”.

Dit doet ons te meer leed, omdat ons volk toch reeds in de meening verkeert, dat op politiek gebied alles loopt om den persoon en om

persoonlijke belangen en zich moeilijk kan voorstellen, dat, wie op dat gebied strijd voert, iets hoogers dan eigen belang najaagt.

Wij blijven niettemin rustig voortgaan op den weg; eenmaal zal wel de tijd komen, dat elkeen de gegrondheid van ons verzet inziet. Maar wij willen niet in gebreke blijven reeds nu de feiten, door de *Standaard* ter verdediging van Dr. Kuyper's beleid aangevoerd, nader onder de oogen te zien.

Maar voorop ga deze uiting van de *Standaard:*

> „Wie op de hoogte der zaken is, en van private gesprekken en correspondenties, van officieuse besprekingen en verhoudingen op de hoogte is, weet, *dat Dr. Kuyper juist altoos samenwerking en samenspreking, in het bijzonder ook met den heer Lohman, gezocht heeft, maar dat meer dan één der andere heeren, en met name de heer Lohman, zulke samenwerking bemoeilijkte.*
>
> Men neme van deze verklaring wel *nota.*
>
> Ze is geen los ter neer geschreven zinsnede, maar de saamvatting van een welgewikt oordeel, als korte resumtie van heel deze historie.''

Wij vinden deze verzekering uiterst merkwaardig. Niet zoozeer, omdat zij berust op feiten, die niemand ooit, of althans op dit oogenblik, kan controleeren, zoodat geheel de plechtige verzekering alleen indruk kan maken op hem die blindelings geloof slaat aan alles wat Dr. K. verzekert. Neen, wat ons het merkwaardigst toeschijnt, zijn de *tours de force,* die Dr. K. in het openbaar durft uit te voeren met volkomen zekerheid, dat de massa zijner volgelingen hem getrouw blijft. Van 1879—1891, althans tot 1890, was „onze Lohman'' de bovenste beste, juist en vooral om zijn beleid; om de wijze, waarop hij „de club'' wist te leiden. Het ware der moeite waard nog eens eene bloemlezing te maken van hetgeen daarover door Dr. K. geschreven en gesproken is. En nu? Nu is dezelfde Lohman de man die samenwerking met Dr. K. het meest heeft bemoeilijkt. Is dat eerst nu ontdekt? Zijn er geheime stukken aan het licht gekomen? Is L. een intrigant, die den goeden Dr. K. misleid heeft? Ach neen! Het oordeel berust op de correspondentie en gesprekken *met Dr. K. zelven gevoerd,* juist gedurende het tijdperk dat deze zijn belager en bestrijder om diens toewijding aan de goede zaak verheerlijkte!

En evenals zij, die Dr. K. blindelings volgen, indertijd spraken van „onze Lohman", zoo zullen zij thans uitroepen: „die Lohman!"

Doch nu ter zake: Als naar gewoonte houden wij ons, zoo mogelijk gemakshalve aan de feiten, zooals die door Dr. K. worden voorgesteld.

Volgens de *Standaard* stond voor 1878 Groen van Prinsterer steeds tegenover „de club". De meerderheid der antirevolutionaire Kamerleden liet in 1874—'76 Dr. Kuyper in de Kamer alleen staan. Slechts een vijftal hunner steunde hem gedeeltelijk.

Wij betwisten de juistheid der voorstelling niet, al betwijfelen wij of in dat tijdperk, toen antirevolutionair en conservatief nog dooreengemengd was, van een club sprake mag zijn. Hoofdzaak is, dat er vóór 1878 geen eenheid was. Welnu! Na 1878 is er een program gekomen; op dat program heeft zich ook onze Kamerclub geconstitueerd, en van 1879—'88 is de bloeitijd geweest van onze partij. Ook toen was er natuurlijk dikwijls onderlinge strijd — hoe kán dat anders — maar men kwam toch tot zuiverder uitdrukking en ontwikkeling van beginselen; tot practische toepassing daarvan en tot gedeeltelijke bereiking van het beoogde doel. Waar men, in onze kringen, zich vertoonde, ondervond men, ondervond ook geheel de Kamerclub in al zijn schakeeringen, vriendschap en instemming. De *Standaard* oefende vaak kritiek, maar de eenheid bleef bewaard; persoonlijke verwijdering tusschen geestverwanten, op politiek terrein vaak bijkans onvermijdelijk, werd in den regel voorkomen.

En gedurende dat tijdperk werden veranderingen in ons staatsbestuur, vooral in ons schoolwezen, tot stand gebracht, waarvan een man als Groen van Prinsterer niet zou hebben durven droomen. Wel dreigde toen reeds, ten gevolge van de doleantie, een scheuring; maar zoo sterk was toen nog de politieke eensgezindheid, dat een der personen, die op het oogenblik der doleantie sterk op den voorgrond getreden en daardoor bij velen in ongenade gevallen was, toch in de Kamerclub zijn invloed bleef behouden en de scheuring op politiek gebied voorkwam.

Na 1891 is het weer, zoo klaagt terecht Dr. K., den weg opgegaan van vóór 1878. Meer en meer verdeelt zich de antirevolutionaire partij; er is spanning, strijd; het tegendeel van eensgezindheid en samenwerking.

Hoe komt dat? Ligt dat aan de personen? Maar de personen die in 1878 op den voorgrond traden zijn bijna dezelfde als thans; en men kan niet aantoonen, dat zij thans andere beginselen belijden dan toen.

De oorzaak ligt blijkbaar in iets anders. Zij is deze: *Van 1879—1890 heeft een ander systeem gezegevierd, dan 't welk Dr. K. voor het juiste houdt.* Eerst als men daartoe teruggaat zal ook de toekomst verbeteren.

Mr. Groen van Prinsterer is vaak de veldheer zonder leger genoemd; juister wellicht ware 't geweest hem den veldheer zonder staf te noemen. Aanhangers in den lande had hij genoeg, maar onder de staatslieden weinigen die hem begrepen. Vandaar velerlei teleurstelling; zelfs het bekende driemanschap, Elout, Mackay en Groen, was meer dan eens onderling verdeeld. En onder de oprechte, besliste Christenen, die hij onder zijne vrienden telde, waren er velen die de beteekenis van zijn strijd op politiek gebied niet doorzagen. Hen daarover hard te vallen is uiterst onbillijk, want in hun persoonlijke bedoelingen en toewijding zijn de meesten hunner even oprecht geweest als Mr. Groen van Prinsterer zelf.

Dr. Kuyper was ongetwijfeld de man, die destijds het best de bedoelingen van den grijzen staatsman doorzag; maar terwijl deze staatsman was, was gene theoloog. Reeds dit alleen verklaart, dat bij beiden de blik op de dingen zeer verschillend was. Ook is het thans genoeg bekend, dat vooral in de laatste jaren zijns levens de heer Groen volstrekt niet onvoorwaardelijk met Dr. K. meeging.

Het is Dr. K., ondanks zijn groote gaven, niet gelukt vóór 1878 de mannen van antirevolutionaire richting op politiek gebied te doen samengaan; maar het is hem wel gelukt een program te ontwerpen, waarin die mannen hunne beginselen terugvonden. Dit is geweest het begin en de grondslag der partijvorming onder de antirevolutionairen, en wij hebben Dr. K. nimmer de eer betwist die hem deswegens toe komt.

Zoodra eenige mannen *op dat program* tot Kamerleden gekozen waren, ontstond er natuurlijk ook eenige samenwerking tusschen die gekozenen. Intusschen is niets zoo moeilijk als één te blijven zoodra het aankomt op de praktijk; op papier laat de wereld zich o zoo mooi inrichten en reformeeren, maar in de praktijk moet men de tegenstrijdigste doch op zich zelve beschouwd volkomen rechtmatige belangen weten te vereenigen, historische toestanden overwinnen zonder zich er los van te kunnen maken, en menschen van de meest uiteenloopende richting, opvoeding, leeftijd en antecedenten overtuigen.

Die taak om tot eenheid te komen wordt nog aanmerkelijk ver-

zwaard, wanneer zonder medewerking van andere partijen, met hare geheel tegenstrijdige inzichten niets is te verkrijgen. In het politieke leven worden niet gedachten uitgesproken of stelsels uitgesponnen, maar daden verricht; daden, die slechts door samenwerking van eene meerderheid kunnen tot stand komen.

Het is de eigenaardige taak van een Kamer om, met eene tegenover haar staande regeering, zulke daden te verrichten. Daartoe is volkomen zelfstandigheid dier Kamer noodig. Even dwaas als het zijn zou wanneer een reeder den kapitein van het schip voorschreef hoe hij te handelen heeft om het schip in behouden haven te brengen, even dwaas is het, wanneer men den Kamerleden den door hen te volgen weg voorschrijven wil. Ook de Kamerleden zelve kunnen niet altijd dien weg bepalen, gebonden als zij zijn aan de voorstellen der regeering.

In 1878 werd dit goed ingezien.

Een *program van beginselen* werd vastgesteld; op dat program koos men hen die ermee instemden; men begreep hen te moeten vertrouwen, zonder hen voortdurend te stellen onder toezicht of leiding van mannen of commissies buiten de Kamer. De kiezers behielden natuurlijk het recht hen te critiseeren, en, zoo zij tegenvielen, hen niet te herkiezen. Deze stelling heeft ook de antirevolutionaire Kamerclub consequent volgehouden. Zij heeft geweigerd zich van buiten af te laten leiden. Goede adviezen van wien ook, maar vooral van vrienden, waren haar zeer welkom; eene pers, die waarlijk studie maakt van de aanhangige vraagstukken, is onwaardeerbaar voor Kamerleden, die onophoudelijk geroepen worden altoos wisselende vraagstukken op te lossen. Het politiek beleid evenwel moet aan de Kamer zelve worden overgelaten, en het vooraf ontwerpen van plannen en stelsels is óf onnut óf belemmerend. Dit laatste lijkt wel heel mooi, maar een practisch staatsman — de eenige bruikbare — lacht er mee, niet uit hooghartigheid maar uit besef, dat het toch niets geeft.

Het buitenstaande publiek, voor zoover het zelf geen ondervinding op politiek gebied heeft opgedaan, meent dat een Kamer, die op die wijze haar taak opvat te eigenmachtig wordt, te veel let op eigen belang, te weinig op de belangen des volks. Wij gelooven het niet; althans zoolang de pers èn vrij èn bekwaam is, en de Kamerleden periodiek aftreden.

Denkt men er anders over, dan moet men een anderen regeeringsvorm invoeren; doch in onzen regeeringsvorm moet men nimmer de

zelfstandigheid van de Staten-Generaal ondermijnen of verzwakken.

Nu zal ook de *Standaard* dit alles wel in theorie toegeven; maar wanneer zij verwijst naar zekere onuitgegeven, dus onbekende correspondenties, zal zij wel weten dat die correspondenties voor een deel loopen juist over bovenstaande quaestie. Dr. Kuyper verlangde ook in de periode 1878—1888 steeds niet alleen openhartige bespreking, die hem nimmer onthouden is, maar ook *voorafgaand* overleg, en, ware 't ook maar in schijn, eene leiding uitgaande van de pers. Van de zijde der club evenwel werd steeds beweerd, dat zulk voorafgaand overleg eenvoudig onmogelijk en volkomen onvruchtbaar was, en dat de politieke leiding slechts kon uitgaan van de club.

Persoonlijke ijverzucht heeft hier niets mee uit te staan.

Toen Dr. K., evenals zijne bestrijders, zooveel mogelijk de meening deed ingang vinden, dat hij de eigenlijke leider was van de toenmalige politiek, heeft niet één enkel Kamerlid gepoogd hem die „eer'' te betwisten, al zou dit weinig moeite gekost hebben. Als het nu voortdurend wordt voorgesteld alsof het de heer Lohman is die op leiderschap aast, dan mag daartegen toch wel in herinnering gebracht worden, dat dit Kamerlid in vroegere jaren steeds geweigerd heeft als voorzitter der club op te treden, en, toen hij daartoe eindelijk geprest werd, zich twee assessoren — van verschillende politieke kleur — ter zijde gesteld heeft, terwijl hij meer dan eens aan Dr. K. aangeboden heeft, zijn zetel in de Kamer in te nemen, en, zonder finantieel daardoor schade te lijden, hem het redacteurschap van de *Standaard* over te dragen. Zoo handelt men toch niet uit politieke eerzucht. In geheel die periode heeft men dan ook nimmer van een persoonlijke politiek van den heer L. gehoord.

Dat er een voortdurende band tusschen volk en Kamer bestaan moet, wordt evenmin ontkend, als dat de pers het aangewezen orgaan is om het volk voor te lichten. Daarom was het in 1878 eene goede gedachte van Dr. K., naast het C.-Comité eene *politieke Commissie van advies* in het leven te roepen. Dat deze feitelijk van veel meer beteekenis was dan het C.-C. ligt in den aard der zaak, al staat ook in de Statuten, dat die Commissie de leiding heeft, onder toezicht en volgens informatie van het C.-C. Want het C.-C. kwam zelden of ooit bij elkaar, en kon zich onmogelijk zoo op de hoogte houden van de loopende zaken als de politieke Commissie van advies.

De *Standaard* heeft reeds voor jaren, o.a. in 1893, beweerd, dat de samenwerking tusschen Centraal-Comité en Club gelijk *nul* was.

Dit is zonder twijfel eenigszins overdreven, vermits van tijd tot tijd geraadpleegd werd met de politieke Commissie van Advies, waarvan twee Kamerleden lid waren. Doch hoe dit zij, vast staat, volgens de bewering van de *Standaard* zelve, dat destijds de Kamerclub de zaken leidde, en de invloed van buitenaf gering was.

Nu is het toch zeer merkwaardig, dat juist gedurende dat tijdperk de beste uitkomsten verkregen zijn, de vrede onder de anti-revolutionairen in den lande bewaard is; en de verschillende richtingen in de antirevolutionaire partij de zoogenaamde *gauche* en *droite* — vereenigd gebleven zijn. Van „calvinisten'' of „democraten'' in onderscheiding van anderen was geen sprake; onder „democratisch'' verstond men destijds niet het onderwerpen van de Kamerleden aan de inzichten en den wil van de groote massa, maar het opleiden van het volk tot zelfbestuur.

Geheel de club — met name ook die leden die thans Dr. K.'s leiding volgen — was uitermate gesteld op hare zelfstandigheid, en meer dan eens werd die tegenover de *Standaard* gehandhaafd.

Vergissen wij ons niet, dan trad de antirevolutionaire partij het eerst in 1888 met een program van actie op, waarin de wenschen werden uitgesproken, die de partij in het eerstkomende tijdvak hoopte vervuld te zien. Zulk een program heeft natuurlijk ten doel vele kiezers te trekken; men zou het ook „politieke reclame'' kunnen noemen. In hoever zulk een program wenschelijk is, worde nu in het midden gelaten. Maar verzwegen mag niet worden, dat o.a. juist de heer Lohman destijds herhaaldelijk betoogd heeft, dat, om dat program uit te voeren, op zijn minst een achtjarig, en dus niet een driejarig kabinet werd vereischt. Men luisterde echter daarnaar niet.

In 1891 was, vooral in de oogen van hen, die in het program van actie geloofd hadden en veelal zich geen juist denkbeeld maken van de op wetgevend terrein te overwinnen moeilijkheden, het Kabinet Mackay tegengevallen, inzonderheid door hetgeen het niet gedaan — dus, zoo meenden velen, verzuimd — had. Vooral in Friesland openbaarde zich, men beweert dit althans, ontevredenheid.

Dr. Kuyper, die ook zelf nimmer eenig publiek ambt bekleed heeft en vele praktische moeilijkheden niet bij ervaring kent, bestreed die ontevredenheid weinig of niet, maar zocht de schuld bij de Kamerleden. Deze waren volgens hem niet doortastend

genoeg en te conservatief. De heer Lohman, van wien Dr. Kuyper nu blijkt zoo'n last te hebben gehad, was destijds geen Kamerlid. Dr. Kuyper is toen veel meer dan vroeger met de Kamerclub in contact getreden; menige correspondentie is gevoerd en meer dan éène samenkomst had plaats. Wij erkennen dus ten volle dat Dr. Kuyper samenspreking met de club heeft gezocht.

Reeds destijds, in 1891, heeft Dr. K. op de wenschelijkheid van eene splitsing der club gewezen; zooals het nu was ging het niet langer, beweerde hij. Beter ware het, dat gauche en droite uiteengingen.

Dit is van Dr. K.'s kant natuurlijk. Meenende, dat men een land naar stelsels regeeren kan, en dat het maar aankomt op doorzettingsvermogen en wilskracht, terwijl hij gewoonlijk elken tegenstand of elk oponthoud aan motieven van persoonlijken aard, vooroordeel, eigenbelang enz. toeschrijft, waarin natuurlijk zijne volgelingen nog verder gaan dan hij, — zoo verbaast hij zich telkens als men niet ingaat op zijn plannen en stelsels, die althans niet uitvoert, en zoekt hij steeds naar een soort van Gideonsbende, waarop hij beter meent te kunnen steunen.

Maar nu men voortdurend de meening ingang poogt te doen vinden, dat de hoofdredacteur van ons blad de eigenlijke stokebrand is, zonder wien er niets zou zijn dan eenheid onder onze partij, moeten wij toch aan hetgeen vóór 1893 is voorgevallen herinneren.

Meermalen heeft in 1891/1892 Dr. K. aanraking gezocht met de club; maar steeds werd geconfereerd over de lijn, die men zou volgen; over de politieke gedragslijn gedurende het komend tijdvak; zelden of ooit over oplossing van aanhangige vraagstukken. Nu kan een Kamerclub heel aardige plannen ontwerpen voor de toekomst; zij kan soms ook wel, bij eene algemeene beschouwing, een stelsel of plan uiteenzetten, maar aan de orde stellen kan zij niets of zeer weinig, en daarom loopen die afspraken en plannen meestal op niets uit.

Waar is nu dat overleg van Dr. K. met de Kamerclub op uitgeloopen? Op openlijken oorlog. Zoodra het ontwerp Tak de groote kiesrechtuitbreiding in het vooruitzicht stelde, zette Dr. K. zijne de a.-r. partij splitsende taktiek door. Calvinisten en democraten werden gesteld tegenover het reveil en het conservatisme van alle gading en de mannen met twee namen. De Depu-

tatenvergadering, met hare bekende resoluties, heeft die splitsingstaktiek aanvaard.

Welke was in dit tijdperk de verhouding tusschen Dr. Kuyper en den heer Lohman?

De heer L. was in 1891 geen lid der Tweede Kamer; hij wist destijds zelfs niet wat tusschen Dr. K. en de club omging. Toen hij, lid der Eerste Kamer geworden, door een lid der Tweede Kamer, warm aanhanger van Dr. K., gevraagd werd om nu ook de clubvergaderingen der Tweede Kamerleden bij te wonen, weigerde hij dit, van oordeel dat de verantwoordelijkheid dier leden alleen op henzelven moet rusten, en het van buiten af oefenen van invloed in hunne vergaderingen in strijd is met onze constitutie.

Zoo weinig was er destijds bij hem van verbittering tegen Dr. K. of van ijverzucht sprake, dat hij, met verscheidene Kamerleden, in 1891 met allen ijver heeft meegewerkt tot het welslagen van het sociaal congres, dat natuurlijk niet weinig zou bijdragen tot versterking van Dr. K.'s positie in den lande.

Dr. K. zocht ook toen ter tijde steeds samenwerking met genoemd Kamerlid. Zelfs even vóórdat in 1894 de Deputatenvergadering te Utrecht een aanvang zou nemen, werd door Prof. Rutgers aan den heer L. verklaard, dat men, als de splitsing in die vergadering zou plaats grijpen, verwachtte dat de heer L. aan de zijde van den heer K. zou staan, en dat ons volk eene andere houding niet zou begrijpen. Doch de heer L. wilde van geen splitsing weten, overtuigd als hij was, *dat de door Dr. K. gevolgde taktiek onvermijdelijk moest voeren tot eene kerkelijke politiek en eene politieke kerk.*

De heer L. had, van 1891 af, in publieken geschrifte de openbare zaak openlijk besproken. Toch werd hij op advies van Dr. K. zelven weer uitgenoodigd het hoogleeraarsambt aan de V. U. te aanvaarden; men wist dus toen reeds, dat hij met Dr. K. niet onvoorwaardelijk meeging. Misschien verwachtte men, dat hij, eenmaal weer hoogleeraar, wel zwijgen zou. Hoe dit zij, eerst *na* zijne herbenoeming en verhuizing naar Amsterdam werd hem onder het oog gebracht, dat het niet aanging tegen een ambtgenoot openlijk op te treden. Redenen van persoonlijken aard om den strijd te blijven volhouden waren er, blijkens het aangevoerde, destijds niet.

Tot aan het laatste toe, Maart 1894, heeft Dr. K. pogingen in het werk gesteld om den heer L. te bewegen niet openlijk de politieke

aangelegenheden te bespreken en zich bij zijne politiek neer te leggen. Eerst toen dat niet gelukte, is ontdekt dat de heer L. niet goed gereformeerd was en heeft men niet gerust, voordat hij zich uit den kring van Dr. K. had verwijderd door de V. U. te verlaten.

Waarom wij zoo lang over deze bijzonderheden uitweiden?

Eenvoudig omdat men de legende ingang tracht te doen vinden, dat de tegenwoordige scheuring in de partij veroorzaakt is door den heer L., en haar grond vindt in redenen van persoonlijken aard; in gekrenkte eerzucht of verbittering wegens onbillijke bejegening.

Dat Dr. K. die legende ingang wil doen vinden, is, daar hij niet gaarne zijn nieuw en antinationaal systeem als de ware oorzaak durft te verdedigen, begrijpelijk. Maar is het verstandig dat zelfs velen van hen, van wie de heer L. zich niet heeft willen scheiden, *omdat z.i. alle antirevolutionairen bij elkaar behooren en met elkander den weg moeten vinden,* die legende helpen verspreiden? Is er één middel meer geschikt om Dr. K. zijn doel te doen bereiken, dan de quaestie, die ons antirevolutionairen verdeeld houdt, te herleiden tot een quaestie van persoonlijken aard?

Het verzet tegen Dr. K.'s leiding is begonnen, lang vóórdat de heer L. persoonlijk eenige reden tot gekrenktheid kon hebben; Dr. K. heeft zijnerzijds genoegzaam gepoogd hem aan zijn zijde te houden; er is geen enkele denkbare reden van eigen belang, waaraan reeds in 1891 het verzet tegen Dr. K.'s politiek zou zijn toe te schrijven. De eenige ware reden is, dat de heer L., hoewel zelf geen Kamerlid meer zijnde, toch het systeem heeft willen voortgezet zien, dat van 1878 tot 1888 gegolden en goede vruchten gedragen had, n.l. dat de politiek geleid moet worden door hen die op het terrein der praktijk gezamenlijk daartoe geroepen zijn, terwijl Dr. K. een gansch ander systeem wilde invoeren.

Dat andere systeem komt niet hierop neer, dat Dr. K. niet zou willen *raadplegen* met, en *luisteren* naar allerlei raadgevers, Kamerleden, besturen en dergelijke. Maar hierop, dat ten slotte de *beslissing* berust bij hem, den leider der partij, en dat ook de antirevolutionaire Kamerleden zooveel mogelijk het *instrument* moeten zijn van de in Dr. K. belichaamde partijbedoelingen.

Na de door Dr. K. ontworpen *reorganisatie* onzer partij, kan het doel dat Dr. K. beoogt niet meer twijfelachtig zijn. Voortaan kan, gelijk wij vroeger aantoonden, geen antirevolutionair meer Kamerlid worden, die niet òf instemt met alle door de Deputaten-vergadering te nemen besluiten, òf, bij afwijking daarvan, door het Centraal-

Comité — waarvan alleen Dr. K. permanent vergadert — is toegelaten. Wie bezwaar heeft moet zwijgen; want men heeft vooraf zich *verbonden* in geen geval tegen te zullen werken.

Ten overvloede citeeren wij nog iets uit de *Standaard* van 27 Maart 1893 ten bewijze hoe het tegenwoordige systeem te voren gewild en overlegd is:

> „Nu „de tijden en stonden'', gelijk Daniël het noemde, weer omloopen en we blijkbaar een oude periode uit- en een nieuwe periode ingaan, dient ook de vraag onder de oogen gezien, of de verhouding tusschen ons Centraal-Comité en onze Kamerleden niet op anderen voet behoort te worden gebracht...
>
> „Formeel nu zit de zaak zoo ineen, dat de Club er komt, als vrucht van de werkzaamheid van het Centraal-Comité. In tweeërlei opzicht. Vooreerst, in zooverre het Centraal-Comité de stembusactie door heel het land opwekte en organiseerde. En ten anderen, doordien het Centraal-Comité het accoord van gemeenschap, óók voor de Club, in het leven riep door het program, dat de Deputatenvergadering aannam. Dat program is de grondslag, waarop de Club saamkwam, en dat program is niet uit de Club voortgekomen, maar de Club uit dat program.''

De *Standaard* schijnt dus te meenen, dat een Kamerclub haar eigenlijke verplichtingen ontleent niet aan de wet, niet aan den aard en de bestemming van het Staatscollege waarvan zij deel uitmaakt, maar aan den wil en de inzichten van het Centraal-Comité. Tot dusver, zoo klaagt zij, is de samenwerking gelijk *nul;* maar dat moet nu anders worden. Natuurlijk blijven tenslotte de Kamerleden altoos vrij. O ja! Maar zij komen slechts in de Kamer, na vooraf, op *elk* punt dat het C. C., praeses Dr. K., goed gevonden heeft hun voor te leggen, op punten niet van beginsel maar van practische toepassing, eene voldoende verklaring te hebben afgelegd!

Voeg hier nu nog bij, dat de antirevolutionaire partij maar één hoofdblad, de *Standaard,* mag hebben, en dat, wie dat blad tegenspreekt, zich schuldig maakt aan verzet, partijbreuk, enz., dan zal men zich een juiste voorstelling maken van hetgeen, „nu wij een nieuwe periode ingaan,'' de ware beteekenis is van de *reorganisatie der antirevolutionaire partij.*

De *Standaard* heeft zich onlangs — zie No. 7607 — erg verontwaardigd betoond, dat wij op het verdwijnen van de Commissie van

Advies de aandacht gevestigd hebben. Dit verdwijnen is, zegt zij, veeleer een bewijs van Dr. K.'s begeerte om *niet* de alleenheerschappij uit te oefenen.

Het was eene concessie aan de club, die juist *geweigerd* had zich in de Commissie van Advies te laten vertegenwoordigen.

De verwering is wel aardig gevonden, maar houdt zij steek? — ook al nemen wij aan, dat het feit juist is, hoewel na onderzoek ons gebleken is, dat in de notulen der Kamerclub niets van zulk een aanzoek blijkt, en ook brieven *van* of *aan* Dr. K. niet aanwezig zijn. Waarom toch kon, ook al heeft de Kamerclub geweigerd officieel, of in qualiteit deel te nemen aan de politieke Commissie van Advies, de Deputatenvergadering niettemin niet twee onafhankelijke mannen tot assessoren aanwijzen?

En is het meer dan een aardigheid, te beweren, dat toen die Commissie wegviel, het Centraal-Comité de leiding der partij in handen kreeg? O ja! Volgens de Statuten. Maar in werkelijkheid bleef die leiding, waar zij altijd geweest was, bij den hoofdredacteur van de *Standaard,* die zich steeds als leider jure suo beschouwd heeft.

Het systeem, dat Dr. K. tracht in te voeren, is voorwaar niet nieuw, en is door de menigte zeer gewild. Wie niet bij ervaring weet wat besturen is, verbeeldt zich licht, dat enkel onwil en eigenbelang de oorzaken zijn van de gebreken in wetgeving en bestuur en van maatschappelijke misstanden. Het komt maar aan op wil en verstand. Een „geniale leider'' is alles wat noodig is; slechts voor den vorm, — wegens de voorschriften der grondwet — zijn ook Kamerleden noodig, om den wil des leiders even om te zetten in daden! Wij begrijpen dat zoowel de groote massa als haar leiders ingenomen zijn met zulk een systeem. Of het ooit vruchtdragend geweest is, durven wij niet beslissen; maar in onze staatsinstellingen kan het zeer zeker geen vruchten dragen, omdat het daarin niet past. Het is een product van vreemden oorsprong en past niet in onze tradities, in onze nationale instellingen en in onze antirevolutionaire beginselen.

Wij zijn met opzet ietwat uitvoerig geweest.

Nog steeds meenen tal van menschen, dat de strijd, dien wij voeren, een strijd is tusschen twee personen over het leiderschap der antirevolutionaire partij.

Niets is onjuister.

Indien de antirevolutionairen in den lande meenen één leider noodig te hebben, die geheel hun politiek optreden beheerscht, dan is ook o. i. Dr. Kuyper de aangewezen man. Dan moet men hem nemen zooals hij is; ook met zijn gebreken; ook met wat men in hem pleegt af te keuren. Want dat afkeurenswaardige is voor zulk een leider onmisbaar. Hij moet den indruk maken van onfeilbaarheid; hij moet vernietigen wie hem tegenstaat; hij moet — al raadpleegt hij ook anderen — de macht hebben zelf over zijn program te *beslissen* en uit te werpen wien hij de uitwerking van zijn program niet toevertrouwt. Tevens moet hij den schijn aannemen, alsof hij juist het volk zelf laat handelen. Hetgeen in een gewoon mensch een ondeugd is, is voor zulk een soort volksleider een onmisbare deugd. En wij geven toe, dat in onze partij niemand de eigenschappen van een volksleider in zoo groote mate bezit als Dr. Kuyper.

Er zijn echter ook antirevolutionairen, die zulk een leider niet willen en er geen heil in zien. Wat heeft ons die strijd over het leiderschap tot dusver anders gegeven dan verdriet? Op dit oogenblik leidt de strijd slechts tot scheuring, terwijl van 1878—1888 er samenwerking en onderlinge verstandhouding geweest is.

Een leider moet, het koste wat het wil, aan het hoofd staan. Zoolang hij zijn partij niet tot overwinning geleid heeft, moet hij zijn kracht zoeken in het afbreken van tegenstanders. Dit deed Dr. K. steeds, doch bracht op politiek gebied dan ook niets tot stand. Als Kamerlid stemde hij tegen de wet van Houten op den kinderarbeid, de eerste, thans door ieder toegejuichte poging om het lot der fabriekskinderen te verbeteren; omdat principieel die wet hem niet beviel. Hij was gekant tegen ons tegenwoordig strafwetboek, niettegenstaande dit aan de eischen der rechtvaardigheid oneindig beter voldoet dan de Code Pénal. Hij verzette zich tegen bijkans elken maatregel van de tegenwoordige regeering, al zal die ook ten goede komen van het volk. Evenzoo tegen de voorgestelde Kamers van arbeid. En daar hij thans ook de leiding der Kamerclub van 1878—1888 afkeurt, en zich, zij 't ook op andere gronden, bij de door Mr. Keuchenius gevoerde oppositie aansluit, mogen wij aannemen, dat, waren zijn adviezen opgevolgd, noch grondwetsherziening, noch dientengevolge de kiesrechtuitbreiding, noch de schoolwet Mackay zou zijn tot stand gekomen. Alles of niets is bij zulke leiders de leuze. Alles afbreken totdat zij zelven het roer in handen hebben. Hoofddoel moet daarom zijn verovering van het regeerkasteel. In

zulk een strijd schept de groote massa behagen, — totdat zij het ijdele van geheel die taktiek begint in te zien.

Waartoe dient zulk een leiderschap? Is de toestand niet veel gezonder, wanneer de leiding overgelaten wordt aan de districten zelve, en aan de Kamerleden zelven, die nu eenmaal gekozen zijn om de politiek te helpen leiden in het goede spoor?

Natuurlijk kiezen de kiezers niet in den blinde. Zij willen de *beginselen* keuren, waarvan hun candidaten *uitgaan*. Maar kennen zij die, en kunnen zij vertrouwen op het karakter van den gekozene, dan behoort elk district, en niet één leider te beoordeelen wie het best als vertegenwoordiger des volks optreedt. Eenstemmigheid is onnoodig en, tenzij men nullen verlangt, onmogelijk. De districten gelijken niet alleen op elkaar; daarom moet elk district, en niet een dubbel overgehaald partijbestuur beslissen wie Kamerlid zijn zal. Het onderling debat, *het debat ook met tegenstanders,* is voor het vormen van een verstandige beslissing noodzakelijk; maar dàt debat wordt eerst na de verkiezing gevoerd. Daarna kan men wel vooraf aan de gekozenen verklaringen vragen omtrent hun uitgangspunt, maar niet omtrent het eindpunt. De eenmaal gekozenen moeten na onderling debat zelven bepalen, welke de beste weg is ter bereiking van het doel, en wat in de gegeven omstandigheden verkrijgbaar is. Dat is hun roeping en niet de roeping van een partijleider.

Daarnaast staat natuurlijk een vrije pers, die voorlicht en critiseert, liefst zonder zich in dienst te stellen van eene partij. Het denkbeeld, alsof de Kamerleden eigenlijk zedelijk verplicht waren, zich aan de adviezen van een partijblad te houden, of daarvan althans niet zonder voorafgaande waarschuwing af te wijken, is verkeerd, en voor gezonde toepassing onvatbaar.

Mogelijk is het, dat een program van beginselen te ruim gesteld is, zoodat de kiezers, tegen hun bedoeling, elkaar principieel bestrijdende elementen in de Kamer brengen. In dat geval behoort het program van beginselen nader uitgewerkt te worden, zooals op meer dan één punt ook het program der antirevolutionaire partij schijnt noodig te hebben. Op die wijze vormt men langzamerhand, niet eene welgedisciplineerde groep stemmers, maar eene vaste, wel gegronde en overdachte overtuiging; men verbreekt de eenheid niet, maar drijft evenmin tot eenvormigheid en napraterij.

Wij zijn dan ook van gevoelen, dat de R.-Katholieken dit zeer juist hebben ingezien. De meening, dat hun program door de geestelijkheid is goedgekeurd, is een dwaling; dat deze er niet tegen is, is

meer dan waarschijnlijk; maar zou het onze partij euvel mogen worden geduid, wanneer ook onze politieke mannen zich verzekerden van de instemming van de geestelijke leidslieden des volks, mits dan niet van die van eene enkele richting? Hoe dit zij, de R. K. hebben begrepen, dat de mannen die dagelijks omgingen met de politieke vraagstukken van den dag, ook geroepen waren hun, wier vertrouwen zij reeds genieten, datgene *voor* te leggen, — niet *op* te leggen — wat huns bedunkens op den voorgrond moet treden. Maar wel verre van zich de handen te binden, hebben deze mannen zich voornamelijk bepaald tot aanduiding van hun *uitgangspunt.*

Er zijn vele protestanten, die denzelfden weg op willen; die de vrijheid der districten wenschen te handhaven, en de eenheid der geloovige Christenen op politiek gebied willen bewaren. Waarom zouden dezen zich niet aaneen sluiten, zonder daarom nog altijd vijandig te staan tegenover hen, die zich nu eenmaal blindelings willen overgeven aan Dr. Kuyper?

Wij vechten niet voor of tegen een leider, maar voor *aaneensluiting der verschillende antirevolutionaire elementen* en voor de *autonomie der districten.*

Hoofdzaak voor ons is niet, de eenheid onder één leider, en de uitwerking van een vooraf vastgesteld program van actie; omdat dit, blijkens de ervaring, toch tot niets leidt, en in den regel tot niets leiden kan. Hoofdzaak voor ons is, dat zelfstandigheid der districten en de samenwerking van Kamerleden, die, allen uitgaande van dezelfde beginselen, onderling, naar beste weten en naar den loop van omstandigheden den te volgen weg bepalen.

Niet personen staan in dezen strijd tegenover elkaar, maar twee beginselen van Staatsbestuur.

En nu ten slotte nog een woord tot de *Standaard.* Zij schrijft:

„Juist de invloedrijke personen der Club keerden zich telkens tegen Groen van Prinsterer. Eerst Van der Brugghen, toen Graaf Van Zuylen van Nyevelt; ten slotte Graaf van Lynden van Sandenburg.

„Die strijd en wrijving heeft Groen's laatste levensjaren vergald, zijn kracht gebroken, hem gedwongen tot geweldige grepen en hem onder teleurstelling en weedom des harten ten grave doen dalen.

„In de jaren, toen schrijver dezes aanhoudend Groen bezocht, beluisterde hij altoos *die* klacht.

„Dat was de nagel aan Groen's doodkist, de tegenwerking zijner vrienden.

„Wie na Groen's dood de leiding der partij opnam, kende dus de gevaarlijke klip, waarop gestooten kon worden.

„In den fellen strijd van de meerderheid der oude Club tegen Groen van Prinsterer had het echte antirevolutionaire volk met geestdrift *voor Groen* partij gekozen. En indien de bittere beker, die Groen vóór zijn sterven uitdronk, nog niet door iets *verzoet* is geworden, dan heeft het eenvoudige volk er door zijn trouw en verkleefdheid dien zoeten druppel in gemengd.''

De bedoeling van deze herinnering is duidelijk. Wat Groen wedervoer, wedervaart thans Dr. Kuyper.

Wij laten de vraag onbesproken, of inderdaad de politieke mannen, hier genoemd, Mr. Groen van Prinsterer een vroegen dood hebben aangedaan. Op het laatst zijns levens hebben wij hem over heel iemand anders dan over die mannen zijn bezorgdheid hooren uitspreken. Wij gelooven echter niet dat zijne gezondheid daaronder geleden heeft.

Maar waartoe dient dit werken op het medelijden en de zenuwachtigheid der lezers?

Dr. Kuyper ledigt een bitteren kelk. Maar waarin bestaat die bitterheid? Naar het uitwendige te oordeelen is de kelk dien hij anderen doet ledigen waarlijk heel wat bitterder dan de zijne. Of is het inwendige te bitter? Maar daarbij hangt de smaak vaak zoo af van de tong waarmee men proeft.

Denk aan Haman. Hij had alles wat een mensch van zijn positie verlangen kon. Doch dit alles baatte hem niet, zoo langen tijd als hij den Jood Mordechai, die zich voor hem niet nederboog, zag zitten in de poort des konings.

Maar, zal de *Standaard* zeggen, Haman zocht zijn eigen eer, en Dr. Kuyper handelt uit hooger motief.

Wij willen het niet betwisten. Maar de *Standaard* onderstelle dan ook hetzelfde bij hen, die meenen Dr. Kuyper te moeten weerstaan. Men doet zoo iets waarlijk niet voor zijn genoegen, maar omdat het moet.

Laat ons daarom niet telkens den volke aankondigen, dat wij bezig zijn bittere kelken te ledigen. Dat blijve liever eene zaak van de binnenkamer.

En als nu de *Standaard* de oppositie van Graaf van Lynden c.s. tegen Mr. Groen op éène lijn wil stellen met die van den heer Lohman en anderen tegen hem, dan moet ons toch deze vraag van het hart:

Hebben ook die heeren hun beste krachten gegeven, om eene vrije, eene Christelijke volksschool te veroveren?

Hebben ook die heeren zich jaren lang aangesloten bij een man als Dr. Kuyper, en met dezen eene Vrije Universiteit op gereformeerden grondslag helpen oprichten, daarvoor niet alleen hun geld gevende, maar ook, waar noodig, hun persoon en positie?

Hebben ook die heeren op sociaal, op kerkelijk, op wetenschappelijk gebied zich betoond als mannen, die niet vreesden vierkant in te gaan tegen hetgeen in alle toongevende kringen onzes volks hoog stond aangeschreven?

En zou, indien zij dat wèl gedaan, en desniettemin zich tegen Groen's leiding verzet hadden, de heer Groen niet, in plaats van hun „zelfmisleiding der verbittering'' te verwijten, liever zich zelven ernstig de vraag hebben gesteld: ben ik ook wellicht zelf op den verkeerden weg geraakt?

Januari 1897.

PARTIJEENHEID.

Leest men, vooral tegen den tijd der verkiezingen, zoo'n gemoedelijk betoog over partijverband, dan vraagt men onwillekeurig zich af, hoe het toch mogelijk is, dat men de heerlijkheid van zulk een verband niet inziet, en liever zich, en vooral anderen, het zwijgen oplegt, dan dit verband te storen. Kiezers, zich houdende aan één blad, waarin het voor alle maatschappelijke kwalen bruikbaar geneesmiddel wordt aangewezen; zich scharende onder het bestuur van ééne kiesvereeniging, die met haar zusteren de „centrale'' kiesvereeniging samenstelt; daaruit weer provinciale comité's en één Centraal-Comité, dat onder leiding van den hoofdleider voor allen de lakens uitdeelt; dan ten slotte de deputatenvergadering, die met algemeen applaus het voorbereidingswerk bezegelt, om dan straks door het saamvergaderen gesterkt en door den chef aangevuurd, in den lande de mannen te doen kiezen, die in de Staten-Generaal zullen uitvoeren wat zoo meesterlijk was ontworpen — wat is er begeerlijkers en krachtigers denkbaar, en wie is de aterling, die dit alles schijn of klatergoud zou durven noemen?

Maar alvorens ons te laten meesleepen willen wij toch nog even nagaan, of zulk een machinerie ook in onze antirevolutionaire

beginselen past. Ook onder ons wordt tegenwoordig aan het begrip van de *partij* een zeer groote waarde gehecht. Trouwens Mr. Groen van Prinsterer zelf heeft steeds van antirevolutionaire partij gesproken. Maar in welken zin?

Onlangs lazen wij in een antirevolutionair blad, dat voor een antirevolutionaire partij geen plaats was in landen waar de revolutie niet is doorgedrongen, zooals Engeland, de Vereenigde Staten, en evenmin daar, waar het Katholicisme regeert, 't welk het Evangelie teruggedrongen heeft, maar dat eigenlijk alleen in een land als Nederland plaats is voor een antirevolutionaire *partij*. Inderdaad zóó schijnt het soms. Maar zóó was toch niet het gevoelen van Mr. Groen van Prinsterer. In zijn werk „le parti antirévolutionaire et confessionel'', dat helaas tot dusver nog niet in het Hollandsch vertaald is, eindigt hij zijn uiteenzetting van het wezen dier partij met deze uitspraak: „het antirevolutionair beginsel is niets anders dan het christelijk beginsel; het beginsel der Hervorming; het is niets anders dan het geloof in den levenden God. In mijn oog is de antirevolutionaire partij *„de partij der christenen''*, „eene partij hierin van alle andere partijen verschillend, dat zij eigenlijk geene partij is; eene partij die zich nimmer zal laten inlijven bij een ministerie, wat dit ook doen, noch bij eene oppositie, wat deze ook beoogen moge, maar die, aan de hand der gerechtigheid, van den een zal gaan naar den ander, en, naar de omstandigheden, zich van beiden zal weten te scheiden.'' 1)

Men versta deze zinsnede wèl. Groen zeide niet, dat de Christenen de antirevolutionaire partij vormen, maar dat deze partij is de partij der christenen. Er zijn gewis vele christenen, die buiten die partij staan, doch slechts daar, wanneer het verband tusschen „ongeloof en revolutie'' hun nog niet duidelijk geworden is.

---

1) De laatste zinsneden zijn ontleend aan Vinet, tegenwoordig door vele antirevolutionairen als uiterst verdacht gebrandmerkt. De text luidt aldus: „le principe antirévolutionaire n'est autre que le principe chrétien; le principe de la Réforme; il n'est autre que la foi au Dieu vivant... A mon sens le parti a.r. c'est le „parti des *chrétiens*", „parti distinct de tous les autres, en ce que proprement il n'en est pas un; parti qui ne se laissera jamais inféoder ni au ministère, quoi qu'il fasse, ni à l'opposition, quoi qu'elle veuille, mais qui passera de l'un à l'autre avec la justice, et, selon les cas, saura se séparer de tous les deux".

Nu is zulk eene omschrijving van „partij" als Groen in dat geschrift gegeven heeft wel diepzinnig en juist, maar in de praktijk kan men er niets mee doen. Want als men handelen wil, moet men de menschen bij elkaar brengen, en daarom dringt altijd de vraag zich op: hoe brengt men die overal, in alle kerken en streken, verspreide belijders van het Evangelie bijeen, om ook op praktisch terrein aan de beginselen der revolutie, d.i. aan de rede *losgemaakt van de Openbaring,* de zege te betwisten?

Groen heeft geene partij weten te organiseeren. Maar hij stelde van tijd tot tijd een shibbôleth, waaraan vóór- en tegenstander kon worden getoetst. Daar vooral in kerk en school destijds de werking der Revolutie zich openbaarde, zoo had gewoonlijk het shibbôleth, de toetssteen, betrekking op eene vraag van actueele politiek, waarin zich het „voor of tegen het Evangelie" afspiegelde. Dr. Kuyper evenwel is een stap verder gegaan door een geheel *program van beginselen* te ontwerpen. Dit program werd door de antirevolutionaire kiesvereenigingen aanvaard op dezelfde wijze als de Belijdenisschriften door de Kerken. Men vond er juist in terug wat men zelf geloofde en beleed.

Toen is er eenheid ontstaan. De in den lande verspreide elementen vonden in dat program een vereenigingspunt, en de kiesvereenigingen in den lande sloten zich aan elkaar aan. Met welk doel?

Dit blijkt uit artikel 1 van het statuut dier kiesvereenigingen, dat aldus luidt:

„Er bestaat een Centraal-Comité van Antirevolutionaire Kiesvereenigingen, dat zich ten doel stelt, door aaneensluiting en samenwerking, de eenheid van richting onder de antirevolutionairen in den lande te bevorderen, en de kracht, die voor de antirevolutionaire beginselen onder de kiezers beschikbaar is, door opwekking van het particulier initiatief in de kiesdistricten te verhoogen."

Men was alzoo in beginsel eens. Men was in de praktische toepassing vrij.

Dit was juist gezien. Politieke vraagstukken zijn van zeer samengestelden aard. Voor mannen, saamgekomen uit verschillende streken, van verschillende leeftijden en maatschappelijke betrekkingen, van zeer uiteenloopende intellectueele ontwikkeling, is het niet te vergen, dat zij het reeds vóóraf over te nemen maatregelen eens zijn. Eens worden kan men het eerst, nadat men elkander gehoord en het voor en tegen overwogen heeft. Het *recht,* dat men wil doen heerschen in onze maatschappij, is niet eene schepping van onze

willekeur, van ons goedvinden; onze wil moet integendeel onderworpen zijn aan het recht.

De gekozenen moeten dus samen overleggen, en de kiezers zulke mannen kiezen als waarin zij *vertrouwen* kunnen stellen. In wie kunnen en mogen zij vertrouwen stellen? In dezulken, die met hen van dezelfde beginselen uitgaan; die buigen voor het Woord Gods; die dus de wereldsche dingen in hetzelfde licht plaatsen, als waarin Gods Woord ze ziet. Die gekozenen staan niet hoog verheven boven het volk, dat hen kiest; zij maken daar deel van uit; zij spreken met hen; en nemen kennis van hun wenschen en behoeften; zij deelen hun openhartig hun gevoelens mee over politieke vraagstukken, en geven rekenschap van hun stem als die gevraagd wordt. Want er is tusschen hen en de kiezers een *zedelijke band.*

Zoo ontstaat van lieverlede eene goede, vertrouwelijke verhouding tusschen kiezers en gekozenen, zoowel als tusschen de gekozenen onderling. Dat deze laatsten het dikwijls niet eens zullen worden, spreekt vanzelf. Dat kan niet anders, en is ook nergens het geval. Maar het volk, dat hen kiest, moet zeker zijn, dat men uitgaat van eenzelfde, n.l. van het christelijk beginsel, en dat, zoo van verschil blijkt, dit enkel aan verschil van inzicht in de feiten te wijten is.

In dien geest is aanvankelijk na 1878 gehandeld; en het is daardoor dat men één gebleven is en iets goeds tot stand gebracht heeft. Thans schrijft de *Standaard* dat deze „band niets hoegenaamd beteekent''! Dit is zonderling. Vroeger toch heeft men nooit iets anders gevraagd dan instemming met dat Program, en was men o! zoo blij wanneer die instemming verkregen werd. Beweert men, dat die band niets beteekent, dan dient men dit toch ook te bewijzen, b.v. door aan te toonen, dat *op punten die het christelijk beginsel raken* er verdeeldheid geweest is tusschen de antirevolutionaire Kamerleden.

Van die verdeeldheid bleek wel ten tijde van Groen, toen, zoodra het shibbôleth gesteld werd, de meeste vrienden wegliepen.

Maar wanneer is na 1878 de antirevolutionaire partij of een harer leden ontrouw geworden aan een der beginselen in het Program neergelegd? Kan men de houding der antirevolutionairen die het Program onderteekenden vergelijken met die van de Hoogleeraren Scholten, Kist en Kuenen, omdat deze steeds de drie formulieren van Eenigheid hebben onderteekend zonder er zich aan te houden? De *Standaard* doet dat niet met zoovele woorden en misschien bedoelt zij het ook niet. Maar één van tweeën: na 1878 heeft geheel de antirevolutionaire partij, voor zoover ze deelnam

aan de politiek, zich gehouden aan de beginselen neergelegd in dat Program — en dan beteekent dat Program zeer veel; of wel — het is gebleken dat men ervan maken kan wat men wilde, en er zich eenvoudig niet aan gehouden heeft — maar dan moet men dit met feiten bewijzen.

Zoolang dit niet geschied is, houden wij dat Program nog steeds voor een voldoend shibbôleth ter onderteekening van vriend en vijand. Tot 1888 is er over de verhouding tusschen kiezers en gekozenen onder ons geen verschil van gevoelen geweest. In dat jaar werd het eerste *program van actie* ontworpen; met aller instemming en met de beste bedoelingen. Ook is deze wijze van doen theoretisch zeer wel te rechtvaardigen. Maar al spoedig bleek, dat zulk een optreden de meening ook onder de antirevolutionairen meer en meer ingang deed vinden, dat het eigenlijk de kiezers zijn, die den voor 's lands bestuur te volgen weg bepalen. Zeer gewichtige regeeringsmaatregelen werden als de eenvoudigste zaak ter wereld in het naaste uitzicht gesteld. Dat ze niet alle tot stand kwamen was, zoo meenden vele kiezers, een gevolg van lauwheid, zoo niet van ontrouw aan de zijde der politieke geestverwanten.

In 1891 werd het er niet beter op.

Toen dus eindelijk in 1894 besloten werd eenige resoluties te doen aannemen, met het blijkbaar doel om het „conservatisme van alle gading" uit te zuiveren, en een deel der antirevolutionaire partij, dat sinds 1878 trouw medegestreden had, uit het actieve legercorps te verwijderen, vond dit bij velen instemming. Immers, dat tot dusver die programma's van actie niet of slechts ten deele waren uitgevoerd, moest liggen aan dat belemmerend, conservatief element; was dit er maar eenmaal uit, dan zou de echte antirevolutionaire partij zich breed kunnen ontplooien; reformatie op elk gebied stond dan voor de deur.

Maar in de plaats van die aldus belemmerende elementen moest komen één leider; ééne organisatie; éénе stem. Want de kracht moest worden gezocht in éénheid. Daarom geen strijd, althans niet in het openbaar, ten aanhoore der kiezers. Dat, evenals elke andere, zelfs de Roomsch-Katholieke, zoo ook de antirevolutionaire partij over politieke vraagstukken verdeeld is, mocht niet blijken. Want daardoor zou de ijver en toewijding gedoofd worden.

Eensgezindheid in de pers; dientengevolge ook in de locale zoowel als in de provinciale kiesvereenigingen en in het Centraal-Comité. Geen Kamerleden, dan die aan het Centraal-

Comité voldeden; in de Kamer eensgezindheid tusschen de gekozenen; voorts onverbiddelijke strijd tegen elk Kabinet, totdat het regeerkasteel is veroverd. In dat systeem moeten de Kamerleden of men wil of niet, de uitvoerders worden van den volkswil. Al verzekert men ook duizendmaal, dat men van hen geene belofte vergt, en dat de Kamerleden vrij blijven, toch is het zoo niet. Men behoeft de Kamerverslagen en de beoordeelingen van de stemmingen der Kamerleden afkomstig van verschillende antirevolutionaire bladen maar na te gaan, om dit op te merken. Herhaaldelijk werd bij allerlei stemmingen van antirevolutionaire Kamerleden soms op ruwe wijze den volke meegedeeld, dat „de kiezers niet daarvoor zich het vuur uit de sloffen hadden geloopen.'' Had het daarbij nu afwijkingen van het program van beginselen gegolden, dan ware dit te verdedigen geweest, maar 't gold schier altijd quaesties, die met „het christelijk beginsel'' als zoodanig niets hadden uit te staan.

In dat systeem moet er voorts een leider, en ook slechts één leider zijn. De kiezers vertrouwen de Kamerleden niet; daarom is er een program van actie noodig. Hoe dat luiden zal is niet de hoofdzaak; of liever, men vertrouwt dat de leider het wel goed maken zal; daarom *verbindt* men zich reeds *vóóraf* tot instemming. Want datzelfde volk, dat zijn door hem zelf gekozen vertegenwoordigers eigenlijk niet best vertrouwt, heeft een onbepaald vertrouwen in „den leider''. Vandaar dat in dit stelsel de organisatie geheel op den voorgrond moet treden, en het program van beginselen zijn eigenlijke waarde verliest. Zoo schreef nog onlangs de *Standaard* „dat zulk een program zóó algemeen in zijn uitdrukkingen moet zijn, dat ieder die wil, door de mazen heenglijdt, *althans indien hij het uit mag leggen gelijk hij wil.''* Als men dat laatste wil, „dan beteekent natuurlijk zulk een band niets hoegenaamd. Elke ketter vindt dan ook in dit Program zijn letter.''

Er is in onze parij zoo goed als nimmer verschil geweest over de beteekenis der woorden van het program van beginselen, noch is ooit betwist, dat eenig beginsel duidelijker of scherper mocht worden belijnd; iets, dat natuurlijk alleen door de Deputatenvergadering geschieden kan. De gecursiveerde woorden van de *Standaard* doelen dan ook blijkbaar niet op de uitlegging, de zinsbepaling, maar op de toepassing van het program. Zij zijn de uitdrukking van dat wantrouwen, waarop het revolutionaire stelsel berust. Naar de nieuwe staatsrechtelijke beginselen toch mag men niemand vertrouwen. Alles,

tot in de kleinste bijzonderheden, moet worden gecontroleerd door het volk, dat zijn vertegenwoordigers daartoe afvaardigt. Maar ook deze moeten niet vertrouwd worden. Niet slechts, dat zij na korten tijd moeten aftreden, en zich dan aan de kiezers te verantwoorden hebben; maar ook gedurende hun zittingstijd moet men hen zooveel mogelijk binden; den „halsband aanleggen", zooals onlangs door een ijverig antirevolutionair in zekere kiesvereeniging verklaard werd. Daarvoor nu zijn programma's noodig, die zóó nauwkeurig moeten worden geformuleerd, dat de gekozenen, zonder zichzelven in een verdacht licht te plaatsen, den dans niet ontspringen, niet meer door de mazen kruipen kunnen.

In het tegenwoordig, moderne staatsrecht past dit, omdat dit principieel niet rekent met God, en dus de verklaring, dat de staatslieden zich in de eerste plaats verantwoordelijk achten aan God en gebonden zijn aan Diens Woord, een ijdelen klank acht, waarop geen verstandig man acht slaat. Gebondenheid aan den menschelijken wil is heel wat veiliger dan onderworpenheid aan den goddelijken wil. Ook onder ons gaat men soms dien weg op. In de gezamentlijke belijdenis van het christelijk geloof en de aanvaarding van het gezag der Heilige Schrift schijnt in veler oogen geen voldoende waarborg meer te liggen, dat eerlijke mannen den besten weg zoeken, daarbij zich plaatsende, en elkander vermanende zich te plaatsen op het standpunt, door hun geloof aangewezen. Men gelooft niet, dat zulke menschen den besten en rechtvaardigsten weg ook wel vinden zullen. Daarom wil men reeds vooraf weten, waartoe de gekozenen zullen komen. De kiezers toch, hoewel onbekend met het voor en tegen van elk vraagstuk, gevoelen bij intuïtie waar men uitkomen moet. Dat die intuïtie gewoonlijk niets anders is dan de uitspraak van persoonlijk of klassenbelang, daarvan is men zich niet bewust. Gaat men dien weg op, dan wordt onze partij aan alle andere partijen gelijk, en is zij niet meer, zooals Vinet schreef, „in haar wezen van alle andere partijen onderscheiden."

Het is volkomen correct, dat zulk een stelsel geen openlijke tegenspraak tegen den leider, noch openlijke onderlinge discussie gedoogt. Alles moet binnenskamers worden afgedaan; uitwendig blijve de éénheid bewaard. Het is daarom volkomen verklaarbaar, dat de leider der antirevolutionaire partij zijne vroegere vrienden, die op onafhankelijk standpunt stonden, van zich verwijderd, en de zelfstandige medestanders op alle manieren gepoogd heeft af te

maken. Het stelsel bracht dit mee, en als men eens door een stelsel wordt meegesleept is men tot veel in staat, wat men, ging men alleen met zijn persoonlijke gevoelens te rade, liever had nagelaten.

Maar het is even natuurlijk, dat zij, die dit stelsel niet wilden, den strijd moesten aanbinden, niet tegen den persoon van Dr. Kuyper, maar wel tegen Dr. Kuyper persoonlijk. Wanneer sommige bladen, zooals nog onlangs de *Midd. Ct.*, den dezerzijds gevoerden strijd aan persoonlijke gevoeligheid en vijandschap toeschrijven en de *Standaard* dit beaamt, dan kunnen wij ons slechts bedroeven over zoo blijkbare miskenning der feiten. Trouwens de *Midd. Ct.* behoort tot die bladen, die het krachtigst der anti-revolutionaire partij haar onbeduidendheid voor de voeten zou hebben geworpen, indien zij zich tot napraterij en het blindelings opvolgen van één of meer leiders had laten verleiden. Zij die aan onze zijde staan, en naar wij meenen ook vele buitenstaanders, weten dan ook wel beter. Wat heeft kunnen leiden tot persoonlijke verbittering hebben wij, vooral in ons blad, veeleer pogen te mijden.

Maar noch vriendschap, noch persoonlijk belang heeft ons mogen weerhouden een stelsel te bestrijden, dat wij in zichzelf verderfelijk achten, en dat reeds nu onze partij tot eene volmaakt onbeduidende zou hebben verlaagd, wanneer de leider niet in het bezit ware van zóó buitengewone gaven, dat zijn glans op zijn volgelingen afstraalt. Zoo in eenige partij dat stelsel van „volgen en zwijgen'' op zijne plaats is, dan alleen in de Roomsch-Katholieke, omdat deze in het bezit is van een leidend Episcopaat. In een partij, die onder haar geestelijke voorvaderen de Hervormers telt, kan zulk een stelsel nimmer tieren. Wij willen openlijke en vrijmoedige bespreking van de openbare zaak.

Het komt ons intusschen voor, dat de *crisis* is doorgemaakt, en dat van lieverlede geheel de partij begint te gevoelen, dat het goede deel door ons gekozen is. Want wel is bij sommigen de vereering van den leider op dit oogenblik grooter dan ooit — iets waartegen onzerzijds hoegenaamd geen bezwaar bestaat — maar het begint nu toch te blijken, dat men zich neerlegt bij ons beginsel, dat openlijke discussie ook onder geestverwanten niet moet worden geweerd, en dat de zelfstandigheid van de kiesdistricten moet worden gehandhaafd, terwijl men poogt den „halsband'', dien men, ook om het concert der kiesmogendheden niet te storen, nu moeilijk meer wegmoffelen kan, toch zoo ruim mogelijk te maken.

Doch op dit oogenblik wijden wij hier niet verder over uit,

dit liever sparende totdat wij het zooeven verschenen Program van Actie ter sprake brengen.

Als slotsom van onze beschouwingen constateeren wij thans alleen, dat ook wij partijeenheid verlangen, maar dat die eenheid gezocht moet worden, niet in organisatie onder één leider, maar in *samenwerking van allen die hetzelfde beginsel belijden.*

29 Maart—1 April 1897.

KANTTEEKENINGEN.

In drie artikelen heeft de *Standaard* de vrij-antirevolutionaire partij tot voorwerp gemaakt van hare kritiek. Het wil ons voorkomen, dat daarin eenige zucht van waardeering doorstraalt. Wel staat er veel in, waarmee wij ons niet kunnen vereenigen, maar het zal wel tot de groote zeldzaamheden behooren, dat twee partijen elkaar juist beoordeelen, vooral wanneer ze geestverwant en oorspronkelijk één geweest zijn. De redenen die de beide groepen der antirevolutionairen verdeeld houden zijn niet van persoonlijken aard. Dit te erkennen heeft reeds zijne waarde! Want nog maar altijd zijn er vele eenvoudige en goedgezinde lieden, die zich verbeelden, dat de tegenwoordige verwijdering tusschen de beide antirevolutionaire groepen niet is een gevolg van verschil van standpunt, doch van persoonlijke grieven.

Ook thans zullen wij zooveel mogelijk de *wederzijdsche* beweringen onder de oogen brengen van onze lezers, opdat deze in staat zijn te oordeelen. En wel, ter vergemakkelijking, in den vorm van op zich zelve staande kantteekeningen.

Allereerst dan:

Partijverhoudingen.

Niet persoonlijke veete dreef tot scheiding. Het uiteengaan op universitair gebied had tot oorzaak verschil van overtuiging omtrent de diepste vraagstukken des levens. „Thans zal voor het minst het bestaan van zulk diepgaand verschil (zoo formeel als materieel) wel door niemand meer betwist worden.''

> „Bijna eenparig hebben zij, die dezen pijnlijken strijd van „buiten aanzagen, dan ook niet anders geoordeeld, of men stond „voor het uiteengaan van twee bestanddeelen, die dusver niet „dan met moeite tot schijnbaar eendrachtige samenwerking „waren bewogen geworden. Elementen, die men onder de „buitenstaanders gemeenlijk qualificeerde als een *conservatief-*

„*aristocratische* en een *Calvinistisch democratische* strooming „in den boezem der orthodox-protestantsche Christenheid van „Nederland.

„*Formeel* waren de sympathieën van het buitenstaand publiek „op de hand van den heer Lohman... Het groote publiek, geen „andere Universiteiten kennende dan die, zonder eenigen band „aan beginselen, of niet anders dan op het *zoeken* van waarheid „uit zijnde, moest wel opschrikken, toen het ontwaarde, hoe de „Vrije Universiteit, aan strikte beginselen gebonden, geen ander „onderzoek kende dan uitgaande van een waarheid, die ze in „historischen vorm *beleed*.

„*Materieel* daarentegen bleef het buitenstaand publiek even „fel tegen den heer Lohman als tegen ons gekant. Het voelde „onwillekeurig, dat het ook bij dezen ernstigen strijder stuitte „op een levensovertuiging, die tegen het liberale uitgangspunt „inging.

„Stellig is de qualificatie van *conservatief-aristocratisch* een „ten deele onjuiste en anderdeels een uiterst oppervlakkige „geweest. Wie de historie der Protestantsche orthodoxie van „nabij kent, weet maar al te goed, dat hier geheel andere „geestelijke drijfveeren medewerkten. Maar dit neemt het feit „niet weg, dat zekere tegenstelling tusschen twee heterogene „elementen reeds van voor 1857 dagteekent, heel Groen van „Prinsterers politieke leven bemoeilijkt heeft, en ook na 1876, „Groens sterfjaar, nooit ophield ons innerlijk te verzwakken.

„Op zichzelf lag er dus niets vreemds in, dat deze twee hetero- „gene elementen, door den band van den schoolstrijd nog een tijd- „lang na Groens dood saamgehouden, ten slotte toch, niet zonder „eenig gekraak, van elkander afbraken. Wat alleen hinderde „was, dat deze breuke *niet* plaats greep naar aanleiding van „een strijd over het principieel verschil, dat beide elementen „steeds verdeeld had, maar, integendeel, in een hopeloos „gewirwar over allerlei bijkomstige incidenten, die schijnbaar „dit verschil slechts zijdelings raakten.

„Hierdoor is het gekomen, dat de afscheiding van hen, die „de antirevolutionaire partij verlieten, aanvankelijk een *niet* „*welbewuste* was. Er werd niet politiek beginsel tegenover „politiek beginsel gesteld. Er werd geen banier met heldere „kleuren omhoog geheven, waarom het zich afscheidend deel zich „verzamelen kon. Er werd geen vaste gedragslijn afgeteekend,

„die van den aanvang tot den einde den koers aanwees. Er „ontbrak de bezieling der verheffing tot hoogere worsteling. „Er brandde geen vuur van heilige geestdrift, gelijk dit bij elke „nieuwe partij, die zich aanmeldt, gemeenlijk in de lentejaren „van haar eerste opkomen gloeit.''

Aldus de voorstelling van de *Standaard.* Het doet ons genoegen, dat duidelijk nu ook van hare zijde verklaard wordt, èn dat hier geen persoonlijke veete in het spel is, èn dat de qualificatie van *conservatief-aristocratisch* niet deugt. Daardoor wordt alvast ééne reden, die vaak tot ergernis aanleiding gaf, weggenomen.

Inderdaad is onzerzijds op geen enkel gebied het conservatieve standpunt ingenomen, al zijn wij ons zeer stellig bewust, *niet* „in democratische richting'' te zeilen; ten minste wanneer daardoor het brengen van de regeerings*macht* in handen der groote menigte verstaan, beoogd of bereikt wordt. Maar toegeven kunnen wij niet, dat de scheiding, die thans plaats had, samenvalt met de tegenstellingen uit den tijd van Mr. Groen van Prinsterer.

Dat blijkt reeds terstond hieruit, dat *alle* andere vrij-antirevolutionaire Kamerleden, zij derhalve die nog met Groen hebben meegeleefd, steeds, van hun jeugd af, besliste „Groenianen'' zijn geweest. Hetzelfde geldt van de heeren De Geer van Jutfaas en Gratama, waarvan de eerste staat aan de zijde der vrij-antirevolutionairen, terwijl de tweede, leefde hij nog, niet meer tot de antirevolutionaire partij, onder leiding van Dr. Kuyper, zou worden toegelaten. Ook met de onderscheiding in *gauche* en *droite* valt de scheiding niet samen. Want de heeren Gratama, De Geer, Lohman werden steeds geacht te behooren tot de „gauche'', zelfs weleens tot de „extrême gauche'', terwijl de heeren Brantsen, Mackay, Van Lynden en Godin de Beaufort, die de *Standaard niet* tot de vrij-antirevolutionairen rekent, steeds werden ingelijfd bij de *droite.* Eindelijk merken wij, in dit verband, nog op, dat zij, die destijds tegenover Groen van Prinsterer stonden, voor zoover ze nog in leven zijn, zich ook thans verre houden van de vrij-antirevolutionaire partij. Dit alles zou niet mogelijk zijn indien de vroegere tegenstanders van Groen dezelfde waren als die van Dr. Kuyper, of als de bestaande scheuring verband hield met de twee stroomingen, door *gauche* en *droite* aangeduid.

Van Dr. Kuyper, zeggen wij.

Inderdaad loopt o.i. het verschil wel degelijk over den persoon

van Dr. Kuyper als representant van eene eigen richting. Vóór 1879 (organisatie der antirevolutionaire partij) waren ook vele volgelingen van Groen zeer bevreesd voor Dr. Kuyper. Mr. Groen zelf heeft meer dan eens, o.a. aan den schrijver van dit artikel, gezegd, dat hij het weer op den voorgrond stellen van de praedestinatieleer, zooals Dr. Kuyper deed, afkeurde, want dat in deze eeuw de christenheid tegenover gansch andere vraagstukken geplaatst is dan in den tijd van Calvijn. Hoewel „issu de Calvin", noemde hij zich tegelijkertijd en met nadruk „enfant du réveil"; alsof hij zeggen wilde: mijn voorvader is wel Calvijn, maar de bloedverwant wien ik mij het allernaast gevoel is het Réveil.

Vooral vreesde men Dr. Kuyper destijds om zijn machtige persoonlijkheid, gepaard, naar men meende, aan teugellooze eer- en heerschzucht. Velen meenden, dat op den duur hij, en hij alleen, in alles de leiding zou geven. Men wist hoe voortreffelijk hij „het klavier der volksconsciëntie" bespeelde. Wie zou daartegen opgewassen zijn!

Het was destijds Dr. Kuyper, die steun zocht bij mannen als Prof. Gratama en Prof. de Geer alsmede bij den schrijver van dit artikel. Niet omgekeerd. Ondanks veler waarschuwing is die samenwerking verkregen, omdat men meende, dat Dr. Kuyper verkeerd beoordeeld werd, en dat de Kuyperophobie geen goeden grond had. Maar bij die samenwerking, die o.a. geleid heeft tot het vaststellen van het bekende program, stond dan ook één punt op den voorgrond, n.l. dat niet Dr. Kuyper alleen de leiding zou hebben van de partij. Dit is evenmin eene personenquaestie als de vraag of de Koning, dan wel de Staten-Generaal, de leiding zullen hebben van 's lands zaken. Intusschen willen wij niet ontkennen, dat de tegenstand tegen Dr. Kuyper ook destijds reeds samenhing met diens democratische neigingen, die hij reeds lang vóór 1878 had geopenbaard; maar wij blijven betwisten, dat die neigingen ook bestonden bij den heer Groen. Het is, dunkt ons, Dr. Kuyper, die dat element het eerst in de antirevolutionaire partij gebracht heeft.

Mr. Groen was voor het woord „democratisch" niet bevreesd; maar hij verstond daaronder iets *anders* dan Dr. Kuyper. Om maar op één punt te wijzen: Groen noemde het algemeen stemrecht den chaos, en heeft nooit een stap in de richting van dien chaos gedaan of willen doen. Dr. Kuyper zag in zulk een stap het middel om te geraken uit het moeras; en zich te werpen in den „frisschen stroom". Nooit zou Groen hebben kunnen medewerken tot het tot stand komen van een

kieswet-Tak. Kuyper heeft, door die wet tot shibbôleth te maken bij de verkiezingen, de scheuring onder de antirevolutionairen doen ontstaan.

De Vrije Universiteit.

Nimmer hebben wij in ons blad den strijd in en over de Vrije Universiteit ter sprake gebracht. Er is daarbij te veel voorgevallen, dat aanleiding geven kan tot verbittering, en al vermeden wij elk onaangenaam woord, kritiek onzerzijds zou toch steeds met persoonlijke gevoeligheid in verband worden gebracht. Bovendien willen wij, waar de V. U. alleen staat tegenover alle andere, zelfs den schijn vermijden alsof wij haar opzettelijk zouden willen tegenwerken of bestrijden. Haar oprichters hebben in elk geval een arbeid aangevat, dien de andere Christenen tot dusver nog niet hebben aangedurfd.

Nu echter de *Standaard* zelf den daar gevoerden strijd ook met de politiek in verband brengt, kunnen enkele kantteekeningen niet achterwege blijven.

„Thans zal voor het minst het bestaan van zulk diepgaand verschil wel door niemand betwist worden.'' Door niemand? Of enkel door hen, die onder de werking van zekere *suggestie* geraakt zijn? Als een man van zóó grooten invloed als Dr. Kuyper van tijd tot tijd verzekert, dat er „een diepgaand verschil'' *is;* als dit door zijne voornaamste volgers steeds herhaald wordt; als zooveel mogelijk elk woord van de verdachtverklaarden uitgeplozen wordt, om hun gevoelens toe te schrijven, die zij uitdrukkelijk verwerpen, en eindelijk voor één hunner het publiek door diens vroegeren collega in het openbaar en uitdrukkelijk wordt gewaarschuwd — dan kan er bij dat publiek licht een „onbetwist'' gevoelen ontstaan. Maar daarom nog niet, en daarop komt het toch aan, een onbetwistbaar gevoelen!

Zoolang geweigerd wordt datgene te onderzoeken wat onderzocht moest worden om te kunnen oordeelen; zoolang niet, beide partijen gehoord, de beslissing ingeroepen wordt van een onpartijdigen, objectief oordeelenden rechter, achten wij dit diepgaand verschil „over de diepste vraagstukken'' onbewezen.

Het verschil, dat tot de scheuring aan de V. U. aanleiding gaf, liep eigenlijk over de roeping eener universiteit. Eene universiteit, die zich, bij haar onderwijs, gebonden acht aan eene openbaring Gods, is van de overige universiteiten door eene klove gescheiden. Maar zij is voor hem, die aan het bestaan van zulk eene openbaring

gelooft niet iets onmogelijks; niet met de gezonde rede in strijd. Want ook in die universiteit zoekt men, al staat men in de Waarheid, naar waarheid, onverschillig welke de uitkomsten van het onderzoek mogen zijn. Maar eene universiteit, die „geen onderzoek kent, dan uitgaande van een waarheid, die zij in historischen vorm belijdt'', is geene universiteit, maar een opleidingsinstituut of een philosofische school. „Belijdenis in historischen vorm'' beteekent niets anders dan eene gelijkstelling van een door menschen uitgedacht stelsel met de goddelijke waarheid zelve. De docent en de student hebben niets anders te doen, dan het eens vastgestelde stelsel te verdedigen, als onaantastbare waarheid uit te werken en er propaganda voor te maken. Maar dàt is niet de roeping eener wetenschappelijke inrichting.

Zulk eene „belijdenis in historischen vorm'' moge op theologisch gebied nog denkbaar zijn; maar op rechtskundig gebied, waar haar inhoud nog door de belijders zelve gezocht moet worden, en waar elk orgaan, om haar op wettelijke wijze vast te stellen, ontbreekt, heeft zij totaal geen zin. Een universiteit, die geen ander onderzoek kent dan van zùlk eene waarheid uitgaande, is iets onmogelijks. Dit is wel een „diepgaand verschil'', als men wil; maar het raakt, dunkt ons, niet „de diepste beginselen'', maar de eenvoudige logica.

Doch wij laten dit punt nu, om boven opgegeven redenen, verder rusten. De historie zelve zal wel uitspraak doen over de levensvatbaarheid van eene universiteit, die op voorschreven grondbeginsel berust.

Van meer gewicht, voor de beoordeeling van de partijverhouding onder de antirevolutionairen, is hetgeen de *Standaard* schrijft over het uiteengaan „van twee stroomingen, die met moeite tot schijnbaar eendrachtige samenwerking waren te bewegen'', doch die, ook volgens haar, *ten onrechte* zijn aangeduid onder de benaming van conservatief-aristocratisch en calvinistisch-democratisch.

Welke zijn die twee stroomingen?

Ook hier doet zich hetzelfde verschijnsel voor, waarop wij in ons vorig artikel wezen. De poging tot saamwerking van beide elementen is ook bij de stichting van de V. U. uitgegaan van Dr. Kuyper zelven en zijne geestverwanten. Zij zochten aller medewerking en verkregen die ook. Zij wisten precies hoe de aangestelde hoogleeraren dachten juist over die punten, waarover later het verschil is ontstaan, dat tot de verwijdering van dezen aanleiding heeft gegeven. Niettemin

hebben zij zich de grootste moeite getroost om hun medewerking te verkrijgen. Vijftien jaren lang hebben zij met hen saamgewerkt zonder ooit last van „diepgaand verschil'' te gevoelen, en ook hebben zij nooit aangetoond of beweerd, dat de verwijderde hoogleeraren vroeger anders dachten dan later.

Wat blijkt daaruit? Dat, evenals bij de organisatie der partij, zoo ook bij de stichting der V. U., Dr. Kuyper en zijne vrienden aanvankelijk zelven de geschilpunten op den achtergrond geschoven, ja zoo goed als verborgen hebben, omdat zij zich niet sterk genoeg achtten alleen op te treden. In 1880 werd nog door hen, die onder den veldheersstaf van Mr. Groen van Prinsterer gediend hadden, de behoefte aan samenwerking van *alle* antirevolutionairen gevoeld. Maar de door Dr. Kuyper zelven tot ontkieming gebrachte zaden hebben ook in de V. U. het saamblijven onmogelijk gemaakt. Ook deze inrichting moest ten slotte wel door de politiek worden beheerscht.

Immers „de antirevolutionairen'' — dit woord nu in den ouden en algemeenen zin genomen — wilden de *hegemonie,* de opperleiding van de Calvinisten zoo min als van eenige andere kerkelijke richting aanvaarden. Zij bleven doof voor het betoog dat het Calvinisme ook op ander dan op kerkelijk gebied „een eigen belijdenis'' heeft, al ontkennen zij niet, dat het Calvinisme, evenals elke andere kerkelijke of niet-kerkelijke richting, sommige menschelijke eigenschappen ontwikkelt en zekere inzichten bevordert. Slechts datgene achtten zij *in* het Calvinisme, gelijk in elke andere richting, eerbiedwaardig, wat overeenstemt met den ons in Schrift en Historie geopenbaarden wil Gods. En zij meenden, dat Calvijn, als hij nog spreken kon, hun dit zou nazeggen.

Wij denken er niet aan, Dr. Kuyper er een grief van te maken, dat hij, deze dingen anders inziende, ook een anderen koers volgde, en aan het Calvinisme boven elke andere kerkelijke richting de overmacht wilde bezorgen. Wij betwijfelen zelfs of hij, leider willende blijven, anders doen kon dan hij deed. Maar wij trachten alleen rekenschap te geven van de eigenlijke oorzaak der geschillen. Men wilde, ook nog in 1880, tegenover de Revolutie stellen niet het Calvinisme; ook niet de Kerk; maar het Evangelie. Calvijn, zoo oordeelde men, is niet *de* dienaar, maar een dienaar des Heeren; niet hij, maar Christus zelf moet over ons heerschen. Om die reden kon, welke waarde overigens ook aan het Calvinisme gehecht werd, de hegemonie, de suprematie, de opperleiding van „de Calvinisten'' niet worden aanvaard.

Een nieuwe partij.

Naar de voorstelling van de *Standaard* bedoelden de vrij-antirevolutionairen een *nieuwe* partij te vormen, met eigen politiek beginsel, maar is hunne poging om daartoe te geraken „zienderwijze *mislukt"*; beschikken zij „in de verschillende deelen des lands niet dan over een zeer klein staand leger", en zijn zij „in elk gegeven geval afhankelijk van den steun dien toevalligerwijs de groepen Bronsveld of Vos hun boden of onthielden." „Een organisatie van deze partij is beproefd, edoch, een organisatie met het atomisme tot grondslag, en daarom een *contradictio in terminis"*. „Men heeft nu niets anders dan een zwevende, omtreklooze verschijning voor zich, en er gaat geen ander licht over de partij op, dan dat men uit de *Nederlander* verneemt, hoe de heer Lohman *persoonlijk* over allerlei dingen denkt."

> „De afscheiding van hen, die de antirevolutionaire partij „verlieten, was aanvankelijk een *niet welbewuste*. Er werd niet „politiek beginsel tegenover politiek beginsel gesteld. Er werd „geen banier met heldere kleuren omhoog geheven waarom het „zich afscheidend deel zich verzamelen kon. Er werd geen vaste „gedragslijn afgeteekend, die van den aanvang tot den einde den „koers aanwees. Er ontbrak de bezieling der verheffing tot „hoogere worsteling. Er brandde geen vuur van heilige geest„drift, gelijk dit bij elke nieuwe partij, die zich aanmeldt, ge„meenlijk in de lentejaren van haar eerste opkomen gloeit."

Men ziet, het staat dus maar treurig met „de nieuwe partij" geschapen. Maar wij twijfelen niet of alle vrij-antirevolutionairen zullen met ons de juistheid dezer voorstelling ten stelligste betwisten. Immers vormden de vrij-antirevolutionairen niet een nieuwe partij; zij hebben geen „eigen politiek beginsel" in onderscheiding van dat, 't welk in 1878 door alle antirevolutionairen is aangenomen; hun tegenwoordig program dient alleen ter voorkoming van verwarring, maar bevat de oude beginselen, niet flauwer, doch integendeel ietwat *scherper belijnd* dan in het program van 1878, en dus minder aanleiding gevende tot dubbelzinnigheden. En omdat zij geen nieuwe partij vormen, bevindt hun partij zich niet meer in „haar lentejaren"; maar heeft die helaas! al lang achter den rug.

De vrij-antirevolutionairen achten zich — de *Standaard* moest dat nu toch eindelijk wel weten — de voortzetting van de oude *Groeniaansche* partij; in de geschriften van Groen van Prinsterer vinden

zij veel van de bouwstoffen, die ze ook nu nog behoeven, en staan op geen enkel principieel punt daartegenover. Hun eenheid zoeken zij niet in een bepaalden kring van Christenen, die zich de leiding en het gezag over al hun medebelijders willen aanmatigen, maar in het Evangelie, in de belijdenis van den Christus naar de Schriften. Dientengevolge hebben zij dan ook allen, die dien Christus verwerpen, tegenover zich. En vermits zij vast staan in de overtuiging, dat ook op politiek gebied die verwerping de droevigste gevolgen na zich sleept, staan mede tegenover hen die Christenen, welke dit niet schijnen te beseffen. Wat voorts den door Dr. Vos en Dr. Bronsveld geboden steun betreft — ons is niet duidelijk wat daarmee bedoeld wordt.

Het verschil tusschen de vrij-antirevolutionairen en wat de *Standaard* noemt „de antirevolutionaire partij'' ligt in de organisatie; in de wijze waarop de partij geleid wordt. Het groote gevaar van die leiding is aan het licht gekomen toen één man, geen Kamerlid maar journalist, eenvoudig op eigen gezag, op een gegeven oogenblik een groot deel der partij wist te vereenigen om zijn vaandel — een vaandel met hoogst twijfelachtige, ja voor ons verdachte kleuren — en allen die zich daartegen verzetten of daartegen spraken als scheurmakers en partijafvalligen wist voor te stellen. De zaak zelve, waarom het toen ging, is voorbij; of liever, zij is geschied en kan niet meer ongedaan gemaakt worden. Wij klagen daar niet over; in de politiek moet men niet telkens terug komen op afgedane zaken, en, zelfs als keurt men eene daad af, alleen daarom verdere saamwerking afbreken.

Dat alles geven wij toe.

Maar eene organisatie, die elk oogenblik de herhaling van zulk een daad mogelijk maakt, die geheel de partij afhankelijk maakt van het inzicht en de leiding van één man, zulk eene organisatie willen de vrij-antirevolutionairen niet. Het is niet precies dezelfde quaestie, waarvan Mr. Van Houten in zijn jongsten staatkundigen brief gewaagt, met verwijzing naar de reeds in 1883 door hem gebezigde woorden. Er is, zegt hij, „slechts éene Liberale Unie mogelijk ter leiding der liberale politiek, en dat is *de vereeniging der liberale Kamerleden.*'' Men heeft echter buiten de Kamer een „Liberale Unie'' gemaakt, die de kiezers èn de Kamerleden beheerscht, en deze „werkt storend op de politiek''. Hetgeen hij dienaangaande betoogt is zeer lezenswaardig.

Nu is het waar, dat de „Liberale Unie'' heel wat meer dan het

Centraal-Comité haar macht over de Kamerleden doet gevoelen, omdat zij geen „leider'' heeft, wiens inzichten onvoorwaardelijk worden gevolgd; maar daardoor wordt het er voor de antirevolutionairen niet beter op. Geene partij is levensvatbaar, die afhangt van den wil van één man, die, al is hij geen Kamerlid, door middel van zijn blad zijn *wil* weet door te zetten.

Vóór 1891 is het aan het Centraal-Comité niet gelukt, die leiding in handen te krijgen. Gelijk bekend is, heeft de antirevolutionaire Kamerclub van 1879—1894, onder *leiding* van Elout, en met *aller* toestemming, *krachtens haar beginsel* en op grond van haar *grondwettige positie,* het bestaan van dien nauwen band met het C.-C. beslist ontkend. De *Standaard* schrijft daarover zelve: „Bij zijn optreden beeldde het C.-C. zich in, ook de politieke leiding der partij in handen te kunnen nemen, en zocht daartoe verband met de Kamerclub. Dit is echter mislukt. Zooals achteraf bleek, uit zeer begrijpelijke oorzaak. Gelijk toch uitkwam, was er door de club reeds in 1878 een besluit genomen, om tegenover het Centraal-Comité een schildwacht uit te zetten. Slechts valt het te betreuren, dat men de openhartigheid niet in practijk bracht, om dat besluit ter kennisse van het Centraal-Comité te brengen, gelijk onder broeders stellig gehoord had.''

Voor zoover hierin een verwijt mocht liggen opgesloten, dat door de club achterbaks is gehandeld, moeten wij daartegen opkomen. De strijd over de leiding is voortdurend, en waarlijk openlijk genoeg, gestreden; en naar de bekende verklaring van de Kamerclub, die aan Dr. Kuyper niet onbekend kon zijn, is telkens verwezen in het *gedrukte* reglement van de antirevolutionaire Kamerclub. Een officieele kennisgeving aan het C.-C. zou geen zin gehad hebben. Want alle antirevolutionaire Kamerleden meenden destijds, dat het door hen ingenomen standpunt geheel met de inzichten van het C.-C. overeenstemde. De verklaring diende om hen gerust te stellen, die toen reeds vreesden, dat de Kamerleden onder directie van invloeden buiten de Kamer zouden geraken.

De *Standaard* heeft zelf herinnerd aan het — reeds vóór 1888 — aan Dr. Kuyper gedane voorstel om in de plaats van den heer Lohman naar de Kamer te gaan, en de *Standaard* dan door dezen te laten redigeeren, opdat deze de Kamerclub dan zou kunnen steunen. De finantiëele bezwaren, die aan het aannemen van dit voorstel in den weg zouden kunnen staan, waren daarbij opgeheven.

Uit dat ééne feit blijkt genoeg, dat het in de oogen van hem, die

dat voorstel deed, geene persoonlijke quaestie, geen naijver of eerbejag gold, maar eenvoudig eene beginselquaestie. Daartegenover stond het gevoelen van Dr. Kuyper, die niet slechts de pers geheel vrij wilde houden van de Kamerclub, maar tevens, als journalist, geheel vrij wilde blijven tegenover het partijverband en het Centraal-Comité.

Deze dingen steeds te herhalen is verdrietig. Maar het is, tegenover onjuiste voorstellingen, noodig. Waarom bestrijdt de *Standaard* de vrij-antirevolutionairen niet op dit punt, door aan te toonen, dat haar standpunt en dat van haar partij het juiste is? Wat geeft het, telkens aan de vrij-antirevolutionaire partij verschilpunten op te dringen, die deze niet als zoodanig erkent, doch het niet te loochenen verschilpunt zooveel mogelijk te laten liggen? Wij onzerzijds doen dit niet. Wij ontkennen niet, dat de „antirevolutionaire partij'' is antirevolutionair; maar wel dat zij alle antirevolutionairen omvat, en beweren tevens, dat haar tegenwoordige organisatie ons op den verkeerden weg brengt.

Hoe talrijk nu de vrij-antirevolutionairen zijn, weten wij niet. Aan stemmen tellen doen wij weinig; alleen in verspreiding van onze beginselen stellen wij belang. Op den duur zal wel blijken, of deze al dan niet „nationaal'' zijn. Wij betwijfelen evenwel of, als de vrij-antirevolutionaire partij in werkelijkheid niets is dan een ongrijpbare luchtverheveling, de *Standaard* er nog wel zooveel notitie van zou nemen als zij meent te moeten doen. Wij gelooven integendeel dat steeds meerderen beginnen in te zien, dat het nieuwe, in 1894 ingenomen standpunt niet het goede is. Ons volk houdt er ten slotte niet van gedreven te worden.

Atomisme.

Ziehier, wat de *Standaard* schrijft over de organisatie der vrij-antirevolutionaire partij: „Toch is een organisatie van deze partij beproefd, edoch, een organisatie met het atomisme tot grondslag, en daarom een *contradictio in terminis.* De organisatie zou daarin bestaan, dat men *niet* organiseerde, maar poogde een nominale eenheid te vormen.

Een program van beginselen; maar zoo, dat de „Christelijk-Historischen'' in Friesland, die op het allesbeheerschend punt vierkant tegen den heer Lohman overstaan, en willen, dat de Overheid de uitspraken „*der* kerk'' zal volgen, even welkom zijn. Voorts wel

een Commissie van advies, maar zóó, dat het niet hindert of de provinciale comité's een geheel verschillenden kant uitgaan. En deze provinciale comité's met geen andere organiseerende beteekenis dan dat in elke provincie elk district, alle verband loochenend, rustig zijns weegs ga. Consequent doorgevoerd moet dit er natuurlijk toe leiden, dat ook in elk district elke plaatselijke Kiesvereeniging doe wat goed is in haar oogen. Ja nog verder, dat ten slotte ook in elke plaatselijke Kiesvereeniging, elk lid zijn eigen zin en neiging volgt. Gelijk we schreven, een organisatie op den grondslag der meest volledige atomistiek.''

Dit atomistische stelsel is, in een later artikel, nog meer uitgekleed; doch in een ander verband: samenwerking. Wij hopen daarop terug te komen.

De beschrijving in het eerste gedeelte van het zooeven aangehaalde stuk kunnen wij als juist erkennen, al geeft zij voor hem, die de statuten der vrij-antirevolutionairen niet gelezen heeft, allicht een onjuisten indruk. Het tweede gedeelte behandelt eene „consequentie'', over welker juistheid straks een woord. Verdient die organisatie het vernietigend oordeel van de *Standaard?* Welken anderen band had in den aanvang de „georganiseerde partij''? Geen anderen dan dien *der beginselen.* Er waren vroeger antirevolutionairen, die zelfs een schriftelijke verklaring omtrent geformuleerde beginselen te knellend achtten. Daartegen ging destijds de strijd. Desondanks zijn er, met goedkeuring zelfs van Dr. Kuyper, Kamerleden gekozen, welke die verklaring niet hebben afgelegd.

Dat men toen wel eens van den nood een deugd moest maken, stemmen wij toe. Wij beroepen ons op dat laatste feit dan ook als op een antecedent, want wij zijn het met Dr. Kuyper geheel eens, dat zulk een schriftelijke verklaring duidelijkheidshalve, en ter verantwoording vooral van hen, die een candidaat aanbevelen, mag en moet gevraagd worden. Maar verder te gaan is onnoodig. Verder ging men vroeger ook niet. Nimmer is aan een candidaat de eisch gesteld, dat hij lid moest zijn van eene kiesvereeniging, aangesloten bij het Centraal-Comité; zelfs zij, die leden waren van andere kiesvereenigingen, zijn gekozen geworden. Van speciale voorliefde voor het Calvinisme was geen sprake. Ook de *programma's van actie,* waarin een geheele reeks toepassingen der beginselen op elk gebied werden opgenomen, kende men aanvankelijk niet. Alleen omtrent enkele *aan de orde zijnde* vraagstukken, die zeer nauw met de beginselen samenhingen, zooals de schoolquaestie, werden voor het *stembusprogram*

de candidaten gepolst. Nog in 1894, tijdens de kieswet-campagne, waren verscheidene districten van meening hun eigen weg te mogen gaan, zonder zich gebonden te achten door *besluiten* der Deputatenvergadering. Afsnijding van het verband kon slechts plaats hebben, als men zich niet hield aan het program *van beginselen*. Nog eens, waarin bestaat het principieel verschil in organisatie tusschen de toenmalige antirevolutionairen en de vrij-antirevolutionairen van heden? Waarin anders, dan dat laatstgenoemden nu duidelijker de zelfstandigheid der districten doen uitkomen, om herhaling der verwarring te voorkomen? Is het in die vorige dagen, ondanks die grootere vrijheid van beweging, niet goed gegaan, en bestond er, ondanks veel verschil van gevoelen, niet meer eenheid dan thans? In de *gemeenschappelijke belijdenis* van het Evangelie vinden wij, tegenover allen die op 't staatkundig gebied dat Evangelie ter zijde stellen, onze eenheid en onzen band. Het tegendeel dus van atomisme!

Daarom kunnen wij ook in de Christelijk-Historischen in Friesland onze geestverwanten zien. Het is waar, dat deze op een voornaam punt 't met ons niet eens zijn, evenmin als met „de antirevolutionairen,'' die zich aaneengesloten hebben onder leiding van Dr. Kuyper. Met veel meer recht dan deze laatsten zouden zij op den naam van Calvinisten aanspraak kunnen maken. Want zij staan ten aanzien van de verhouding tusschen Kerk en Overheid inderdaad op het Calvinistische standpunt, terwijl Dr. Kuyper het bekende echt-Calvinistische artikel 36 der Belijdenis wil zien verdwijnen, terwijl wij het willen behouden, doch er een andere toepassing aan wenschen te geven dan de Calvinisten in vroegere dagen gemeend hebben te moeten doen. Ziedaar nu juist, wat ons principieel doet staan tegenover de „organisatie'' der „antirevolutionairen.'' Omdat wij met de Friesche Christelijk-Historischen den Christus van de Schriften belijden, en voor ons, evenals voor hen, de Bijbel richtsnoer op elk gebied is, beschouwen wij hen als onze politieke geestverwanten; eerbiedigen wij hunne van de onze afwijkende zienswijze, en ontraden wij het oprichten van eigen kiesvereenigingen, zoolang die Christelijk-Historischen ons dit niet, door scherpere formuleering van hun program, onmogelijk maken. Datzelfde doen wij in de districten waar wij ontwaren, dat de oude onafhankelijkheidszin nog bestaat, al is men feitelijk ook nog aangesloten aan „de partij.''

Is dit een bewijs van ons „atomisme'' of juist van onze behoefte

aan samenwerking, zelfs met hen, die ten aanzien van een voor dit oogenblik indifferent punt van ons in gevoelen verschillen?

En nu ten slotte, wat die „consequentie" aangaat, die de *Standaard* trekt uit het door ons gestelde beginsel. Is zij juist? In geenen deele. Zij zou juist zijn, als inderdaad het atomisme ten grondslag lag aan onze organisatie; als de vrij-antirevolutionairen uitgingen van het denkbeeld, dat ieder naar eigen overtuiging moet handelen, zonder ooit, ter wille van een hooger gelegen doel, eigen inzicht ten offer te mogen brengen. Maar dat doen zij niet. Zij zijn tot opoffering van eigen inzicht bereid, voor zoover het doel, dat men met organisatie beoogt, dit vordert.

Wat is nu voor ons het doel der organisatie? Dat onze *beginselen* in de Tweede Kamer beleden zullen worden, èn dat daartoe geschikte personen zullen worden gekozen. Ter bereiking van het *eerste* doel formuleeren wij onze beginselen. Ziedaar ons vaandel. Daaraan herkennen wij elkaar. Daarin ligt onze eenheid; onze geestverwantschap. En ter bereiking van het *tweede* doel waken wij tegen versnippering van stemmen. Ging ieder lid, ging elke plaatselijke vereeniging haar eigen gang, dan zou dat doel niet bereikt kunnen worden. Ziedaar de reden waarom de kiesvereenigingen *binnen het district wederkeerig* iets van hare vrijheid moeten opofferen. Maar wij gaan dan ook niet verder dan dit doel. Juist daarom sluiten wij ons niet aan bij „de georganiseerde partij", omdat deze blijkbaar een doel heeft dat ons vreemd is.

Onze lezers zullen nu kunnen beoordeelen, wat er van dat door ons voorgestane „atomisme" aan is. Het bestaat alleen in de verbeelding van de *Standaard*.

Georganiseerd — of Organisch?

Zou men de *Standaard* gelooven, dan bestaat de vrij-antirevolutionaire partij enkel uit een hoopje zwevende atomen, ronddwarrelende in de duisternis, waarin slechts schaars een sprankje licht, uitgaande van ons blad, zich vertoont. Ziehier wat zij dan verder over haren nevelachtigen geestverwant schrijft:

> „Doch in de *Nederlander* is allengs ongetwijfeld eenig licht „opgegaan. Niet, dat ons een samenhangende Staatsbeschouwing „geboden werd, uit vaste beginselen afgeleid. De heer Lohman „is veeleer uit beginsel tegen *elk stelsel*. Hij houdt *een stelsel* „voor verkeerd. Hij is puntig en kostelijk als *philosophe des*

„médaillons, d.w.z. elk detailpunt weet hij op meesterlijke wijze „in een beredeneerd kader te plaatsen. Maar van de philosophie „als zoodanig is hij afkeerig. Al wat systeem bedoelt, stuit hem „tegen de borst. Zijn *guerilla* wekt uw bewondering, maar Von „Moltke's geest trekt hem niet aan.

„Deze op zichzelf *formeele gedachte* verkreeg gaandeweg bij „den heer Lohman zelfs de beteekenis van leidend beginsel. „Hij is op en top *individualist.* Individualist met al het bekoor- „lijke en aantrekkelijke, dat het geïsoleerd optreden van een „forsch karakter ontegenzeggelijk bezit; maar ook met al de „schaduw, die zulk optreden steeds verdonkert, en die vooral ,in onze eeuw van sociale aaneensluiting zich schril afteekent.

„Dit individualisme nu heeft dieper oorzaak. Al geven we „toch toe, dat persoonlijke aanleg hier sterk meespreekt, toch „mag niet voorbijgezien, gelijk *Richard Heath* in de *Contem- „porary Review (Mei 1898)* door zijn artikel: *Waning Evange- „licanism,* zoo helder in het licht stelde, dat namelijk dit indivi- „dualisme de leidende gedachte van den *Revival* is geweest. Het *„salut des âmes* doelde uitsluitend op persoonlijke toebrenging, „en de dood waaraan, volgens Heath, de godsdienstige actie, die „uit den *Revival* nawerkt, sterven gaat en reeds bezig is te ster- „ven, is juist, dat het voor de beteekenis, die de Religie ook op „philosophisch, politiek, sociaal en oeconomisch gebied heeft, „geen oog had.

„Ook dit „Evangélisme", gelijk de Franschen het noemen, „was in beginsel *atomistisch.* Zoo atomistisch, dat Da Costa in „zijn eerste, later door hem zelf herroepen, zielskreet, *alle organi- „satie* als uit den Booze beschouwde.

„Vinet, een van des heeren Lohman's lievelingsschrijvers, „was van dat Christelijk individualisme de verheven en wel- „sprekende heraut.

„Nu beweren we niet, dat de heer Lohman dit individualisme „op Vinets spits dreef. Alle stelsel opzettelijk mijdend, laat „hij zich veeleer te gelegener tijd ook in gansch anderen toon „hooren. Maar als ge opmerkt, wanneer hij het meest forsch uit- „komt, wat de ideeën zijn, die zich bij hem altoos weer op den „voorgrond dringen, en wat de denkbeelden zijn, die zijn over- „tuiging in gloed zetten, dan meenen we ons niet te vergissen, „zoo we deze als constante uitingen van dat éene zelfde indivi- „dualisme qualificeeren."

Dit standpunt is natuurlijk niet „het antirevolutionaire''. Wel indien men dit in ruimer zin verstaat. Dan behooren Vinet, Gratama, *alle* Ethischen ertoe. Maar

> „vraagt men nu, wat Groen van Prinsterer juist kenmerkte, dan „dient erkend, dat deze zoon van den Réveil daarin juist boven „den Réveil uitging en dien corrigeerde, dat hij het atomistisch- „individualisme te boven kwam, en ons inleidde in de conse- „quentie van het *organisch verband.*''

Op tal van *détail*punten zijn wij het wel eens met den grooten Meester, vooral als men let op verklaringen uit diens eerste periode, en niet rekent met zijn latere en rijkere ontwikkeling.

> „Zelfs geven we toe, dat ze een enkel maal allicht niet zonder „recht ons op gevaar van afwijking kan wijzen. Steeds hebben „we elkander noodig. Maar als de vraag gesteld wordt, of Groen „van Prinsterers leidende gedachte *ook haar leidt,* dan is er geen „aarzeling mogelijk, maar moet kortweg beleden, dat ze met „haar „individualisme'' lijnrecht en principieel tegen Groen's „organisch verband'' overstaat.''

„Individualisme'' — is in dezen tijd afschrikkender benaming denkbaar?

Evenwel laat ons ook dit woord onder de oogen zien. Vinet laten wij rusten, ook omdat wij tot onze schande bekennen moeten, niet genoeg op de hoogte te zijn van diens geschriften, om met vastheid te zeggen, of Vinet datgene is geweest, wat de *Standaard* ons wil doen gelooven. Daar Vinet thans slechts door weinigen meer gelezen wordt en in de *Standaard* en haar verwante bladen toch alleen dienst doet als *vogelverschrikker,* kunnen wij ons de moeite van nader onderzoek wel besparen. Maar des te beslister komen wij op tegen de fantastische voorstelling die het blad van onze eigen partij geeft. Immers zijn juist *wij* het, die *het organisch verband,* door de groote revolutie verscheurd, weer tot zijn recht willen doen komen. De maatschappij bestaat niet enkel uit individu's, ook niet enkel uit huisgezinnen, maar uit allerlei vanzelf ontstane en elkaar weer kruisende groepen, en met die alle moet het staatsverband rekening houden.

Ten bewijze en ter verduidelijking geven wij eenige feiten; geen betoogen.

In de eerste plaats ons standpunt in zake *onderwijs*. Wij willen als eisch der consciëntie, in onzen tijd de vrije school. Maar die eerbiediging der individueele consciëntie doet ons niet het verband van elke vrije school met alle andere vrije scholen, met kerk, gemeente en rijk voorbijzien. Daarom onze voorliefde voor „Dörpfelds Fundamentalstück''. Op dit punt denken o.i. vele antirevolutionairen nog veel te „individualistisch''.

Voorts hebben wij met alle kracht, en niet zonder succes, gearbeid tot verkrijging van *Kamers van arbeid,* waarin wij niet zagen eene politieke organisatie, maar een middel om te komen tot herstel van het organisch verband, waarin arbeider en patroon werkzaam zijn. Om dezelfde reden pleiten wij ook voor *vakvereenigingen,* waarin alle mannen van hetzelfde vak, niet gescheiden door godsdienstige inzichten, moeten saamwerken ter verdediging of bevordering der vakbelangen. Ook streden de vrij-antirevolutionairen voor een beter organisch *gemeenteverband,* door aan te dringen op zoodanige regeling, dat de in wijken of kerspelen *saamwonenden* gedreven werden tot het behartigen van de publieke zaak. Onze grootste grief tegen het bestaande *kiesrecht* is, dat het niet de minste rekening houdt met het organisme onzer maatschappij. En niets heeft ons gedurende den strijd over het kiesrecht zooveel leed gedaan, als de splitsing in aanzienlijken en minder aanzienlijken, waardoor in onze kringen een verwijdering en wantrouwen is ontstaan, waarvan in vroegere dagen onder antirevolutionairen geen spoor was te ontdekken.

Ook de organisatie zelve van onze partij berust op het organisch verband van *samenwonende* burgers. Zij houdt, behalve met partijen, ook rekening met het verband waarin de menschen, onverschillig van welke richting, leven. In onze oogen zijn niet alle antirevolutionairen overal precies dezelfden; zij ondergaan den invloed hunner omgeving en hunner verschillende levensomstandigheden. Daarom moet een Kamer die het beeld eener natie vertoonen moet, saamgesteld worden door samenwonende, zij het ook in partijen verdeelde groepen, die naar eigen overtuiging stemmen en niet aan een partijbesluit hebben te gehoorzamen. In de Kamer zelve komen de aldus gekozenen tezamen, om, hoewel van andere partijen gescheiden, toch ook in voortdurende samenwerking met anderen te arbeiden. Ziedaar wat door de vrij-antirevolutionairen, en wat stellig ook door Groen van Prinsterer, met *organisch verband* bedoeld wordt.

Wat nu eindelijk het individualisme aangaat, inderdaad, het Christendom is individualistisch van natuur. „Wat moet *ik* doen om zalig

te worden" is de vraag, die, vooral bij het lezen der Evangeliën, zich aan ieder onzer opdringt. Maar tegelijk legt het Christendom, door elk individu te *binden* aan Christus, den waren en onverbrekelijken band. Niet den kerkelijken, niet den leerstelligen, maar den broederband. De individueele onderwerping aan den Heer der gemeente is de beste grondslag voor elk „organisch verband."

Die zorg voor „le salut des âmes", het zieleheil, waarop thans zoo vaak wordt neergezien, heeft meer menschen tot elkaar gebracht, dan het op den vóórgrond stellen van den strijd voor „de eere Gods". Want als wij, menschen, pogen te arbeiden aan het zieleheil onzer medemenschen, beginnen wij het oog te slaan op anderen dan op ons zelven, maar als wij strijden „voor de eere Gods" loopen wij maar al te dikwijls gevaar, die eere Gods te verwarren met de eer voor onszelven, met hoogheid van eigen persoon en eigen kring.

Onder organisch verband verstaan wij iets anders dan onder „organisatie". Organisatie hoort thuis in de door de revolutie gedesorganiseerde maatschappij. Eerst valt deze maatschappij uiteen in burgers, — desnoods in „hoofden van huisgezinnen" en daarmee gelijkgestelden. [1]) Deze atomistische maatschappij moet dan weer worden aaneengeregen tot kunstmatige groepen, verbonden door eene leuze; onder leiding van gekozen of zich opwerpende leiders; liefst gescheiden van alle andere groepen. „Een politieke partij", zoo schreef nog onlangs Frederik van Eeden, die van nabij weet wat partijverband is, „moet trouw blijven aan haar programma of ze pleegt zelfmoord. Andere inzichten mogen voor haar niet bestaan, naar de meeningen van anderen mag ze ternauwernood luisteren."

Volgens Dr. Kuyper en zijne vrienden zou het best in elkaar gezette partijverband ook het best beantwoorden aan datgene, wat Groen van Prinsterer en geheel de historische school onder organisch verband verstaat. Volgens ons is zulk een verband niets dan een kunstmiddel om de desorganiseerende werking der beginselen van 1789 eenigermate tegen te houden. Door het op den voorgrond stellen van partijorganisatie verkrijgt men wel eene *goed samenhangende partij*, maar nimmer een *antirevolutionair volk*. Daarom hechten wij aan organisatie weinig. Maar aan organisch verband veel. En wie organisatie verwart met organisch verband, heeft, naar ons inzien, geheel het streven van Groen en zijne volgelingen misverstaan.

[1]) Een gezin is reeds een „organisch verband", maar op zichzelf kan dit nog niet de grondslag uitmaken voor een staatsverband, dat rekening houdt met geheel het maatschappelijk organisme.

Historisch.

Dat de vrij-antirevolutionaire partij naar het oordeel van de *Standaard* geen recht heeft zich te rekenen tot de historische school, was te verwachten. Geven wij ook nu eerst het woord aan onzen bestrijder:

„Wie het „organisch verband" eert, is *eo ipso* historisch. „Groen van Prinsterer was *man der historie.* Historisch is „geheel de opzet van zijn systema. Historisch gevoed is geheel „zijn levens- en wereldbeschouwing. Het individualisme daaren- „tegen heeft voor het historische niet genoegzaam oog. Richard „Heath sprak het zoo juist uit: De Christelijke beweging, voor „zoover ze niet alleen uit den *Réveil* opkwam, maar zich ook „principieel door haar leiden liet, was blind voor de beteekenis „van Gods voortgaand werk in de historie.

„Aan Groen van Prinsterer trouw, heeft daarom de antirevo- „lutionaire partij in haar program zich, in artikel één, aan de „historie, en zéér bepaaldelijk aan onze Landshistorie in 1572, „aangesloten. In het program der vrij-antirevolutionaire partij „daarentegen wordt juist deze historische aansluiting aan het „verleden *gemist,* of ze is er althans zóó vaag, dat ze geen klank „geeft. Zelfs is de heer Lohman nog verder gegaan, en heeft, „ook formeel, die anti-historische methode als de ware aange- „prezen.

„Wie met het oog op het „organisch verband" der dingen „*historisch* te werk gaat, zal nooit beweren, dat hij, persoonlijk, „rechtstreeks, en op eigen inzicht of gevoel afgaande, de waar- „heid uit de Heilige Schrift distilleert. Hij belijdt veeleer, dat „onder de leiding des Heiligen Geestes, in den loop der eeuwen, „de verschillende opvattingen van de waarheid der Schrift, aan „den toets van het denken en aan den toets van de levensprac- „tijk zijn onderworpen, en hij verstaat alzoo de Schrift, in „éénheid en samenhang, naar de *analogia fidei,* gelijk onze „vaderen dit noemden, en in aansluiting aan de historische „strooming. Niet natuurlijk alsof niet steeds critiek ook op die „historische strooming plicht bleef, maar die critiek onderstelt „dan toch de historische aansluiting.

„Dat is het dan ook wat de antirevolutionaire partij ten onzent bedoelt, als ze van Calvinisme spreekt. Ze erkent, dat „historisch uit de Heilige Schrift ook door onze vaderen

„een wereld- en levensbeschouwing is opgebouwd; en zich „historisch hieraan aansluitend, blijft ze zich bewegen op „dezelfde lijn, waarop onze vaderen vrede met God, bezieling „voor den heldendood, en veerkracht voor de worsteling van „het leven hebben gevonden.

„Doch juist hiertegen komt de heer Lohman in principieel „verzet. Dit heet hij het „zweren bij een stelsel". Dit acht hij „in strijd met de vrijheid van het individu. En daarom is „*zijn* leus: De ontwikkeling, ook van de rechtsverhoudingen, „*in het leven*, bespieden, en dan *rechtstreeks* uit de Schrift „deze ontwikkeling op enkele cardinale punten Christelijk „zoeken te leiden."

Nu is het reeds terstond opmerkelijk, dat èn Stahl èn Gratama beiden volgens Groen van Prinsterer behoorden tot de christelijk-historische school, en dat Groen Stahl als geestverwant vereerde, terwijl beiden buitengesloten worden buiten de partij waarvan Dr. Kuyper de leider is. Opmerkelijk ook, dat een der grootste grieven, die men tegen een voormaligen, nu verwijderden hoogleeraar aan de Vrije Universiteit heeft aangevoerd, juist hierin bestond, dat deze hoogleeraar halsstarrig weigerde de *historische* methode, die hij bij het geven van zijn onderwijs volgde, te verruilen voor de dogmatische.

Misschien zal hiertegen worden ingebracht: nu ja, Stahl en Gratama behoorden wel tot de antirevolutionairen, dit woord in ruimen zin genomen. Maar wij hebben hier met Nederlandsche antirevolutionairen te doen; daarom moeten wij van onze partij afscheiden, alwie zich niet „aansluiten aan onze Landshistorie in 1572". Wij erkennen, dat inderdaad art. 1 van het in 1879 vastgesteld Program van beginselen iets van dien aard behelst. Noch in dat artikel, noch zelfs in de toelichting daarvan werd van Calvinisme gesproken, maar in de laatste jaren is uit het noemen van dat jaartal 1572 herhaaldelijk afgeleid, dat het program bedoelde zich aan te sluiten aan het Calvinisme van dien tijd, in tegenstelling der Lutheranen en Wederdoopers.

Wij hadden dat vroeger zoo niet begrepen, en de vrij-antirevolutionaire partij heeft dan ook *met opzet* in haar program elke uitdrukking vermeden, die aan een zóódanige opvatting van „historisch" konde doen denken. Hier is dus inderdaad verschil van inzicht. Maar aan welke zijde is het juiste inzicht?

Wij meenen dat, in 1879, de antirevolutionaire partij, wilde ze

„historisch'' zijn, zich niet bij 1572 had aan te sluiten, maar bij 1878. Als aanhangers der historische school kunnen wij de drie tusschen beide jaartallen verloopen eeuwen niet wegcijferen. Voorzeker heeft het Calvinisme op geheel ons volk zijn stempel gedrukt, wellicht te gereeder, omdat reeds vóór zijn verschijning het tot het ontvangen van dien indruk was voorbereid. Vandaar, dat vooral ten aanzien van de verhouding van het volk tot zijn Overheid *geheel* ons volk gansch anders denkt en voelt dan het Duitsche. Die Calvinistische levensbeschouwing, voor zoover deze inderdaad schriftuurlijk is, steeds meer ingang te doen vinden, ligt zeker op de lijn van elken Nederlandschen antirevolutionair. Maar juist daarom sluiten wij ons niet aan bij 1572. Want wij hebben met Dr. Kuyper ingezien, dat, juist op staatkundig gebied, Calvijn zich ten eenenmale vergist heeft, toen hij de Overheid en de Staatsinstellingen wilde binden aan eene kerkelijke belijdenis.

Wij weten, dat juist ten gevolge van die verbinding onze gereformeerde kerken ontredderd zijn, en sommige verkeerde zaken op haar rekening zijn geboekt, die op de rekening harer verwoedste bestrijders behoorden te staan. Wij hebben ervaren dat de Calvinisten, na de staatsmacht veroverd te hebben, juist op staatsgebied al heel spoedig hun invloed verloren hebben zien gaan en zich niet hebben kunnen staande houden, niettegenstaande de staatsinstellingen in naam met hun kerkelijke belijdenis samenhingen. Ook is het niet het Calvinisme geweest, dat ons volk van de paden der Fransche revolutie heeft weten af te houden. Onze Calvinistische kerk was geheel vermodderd, en aan den Réveil van deze eeuw heeft zij haar eerste wederopleving te danken. Ook op theologisch gebied stond Calvijn voor gansch andere vraagstukken, dan het thans levend geslacht, en veel wat voor hem en zijn tijd axioma was of volkomen vaststond is tegenwoordig juist het groote punt in quaestie.

Eindelijk verliezen wij ook dit niet uit het oog, dat sedert Calvijn gansch nieuwe staatsvormen tot ontwikkeling zijn gekomen en dat omtrent een constitutioneel Koningschap, gelijk wij dat kennen, Calvijn nimmer zijn denkbeelden heeft kunnen uiten, terwijl de maatschappelijke verhoudingen en toestanden zóó ten eenenmale veranderd zijn, dat slechts zeer zelden de voor ons noodige soluties in Calvijns werken te vinden zijn.

Daarom kunnen wij ons eenvoudig niet aansluiten aan 1572. Juist omdat wij wèl belijden, dat „onder de leiding des Heiligen Geestes, in den loop der eeuwen'' (ook dus in de 17e, 18e en 19e) „de *ver-*

schillende opvattingen van de waarheid der Schrift aan den toets van het denken en *aan den toets van de levenspractijk* zijn onderworpen", verstaan ook wij de Schrift „in éénheid en samenhang" en „in aansluiting aan de historische strooming." Ook betwijfelen wij of de aanhangers der historische school zich in alles bij voorkeur Calvijn tot model moeten stellen, vermits deze zich eer te weinig dan te veel aan „de historie' gebonden heeft geacht. En als, wat wij niet ontkennen, „onze vaderen vrede met God, bezieling voor den heldendood en veerkracht voor de worsteling van het leven hebben gevonden," dan hebben zij dit niet uitsluitend, en ook niet allereerst aan Calvijn, maar aan de Heilige Schrift zelve te danken, waaraan zij, evenals Calvijn, hunne wereld- en levensbeschouwing ontleenden. Juist daardoor stonden zij krachtig, omdat zij, *individueel,* zich gebonden gevoelden niet aan een stelsel, niet aan een Kerk, maar aan God zelven. Daarom willen ook wij niet zweren „bij een stelsel"; niet evenwel, omdat, gelijk de *Standaard* meent, wij dit in strijd zouden achten met de vrijheid van het individu, maar omdat geen menschelijk stelsel ons datgene geven kan, wat God zelf ons geeft in Hem, die het leven is en de waarheid, en van Wien al de Profeten en Apostelen hebben getuigd. Zeer zeker moet het individu zich onderwerpen; edoch niet aan een stelsel, maar aan Christus zelven. Hiervan schijnt de *Standaard* zich geen denkbeeld te kunnen maken.

Juist dus omdat wij wèl rekenen met de historie, gaan wij niet mee met hen, die willekeurig de historie als het ware afbreken bij 1572, en letten wij op hetgeen God ook na dien tijd heeft gewrocht. Gedachtig aan *al* wat in de Christelijke Kerk is geschied, meenen wij meer in den geest te handelen van de historische school en van Mr. Groen van Prinsterer, als wij, staande tegenover de negatie van 1789, ons, als aan een Rots, vastklemmen niet aan het Calvinisme, maar aan Jezus Christus zelven en aan diens Evangelie, gelijk ons dit is overgeleverd door de Kerk en de Schrift.

Eenstemmigheid.

Als in eene partij de eene helft vóór, de andere helft tegen stemt, dan beteekent zij niets meer. Is dat niet een axioma? Is eenvoudiger stelling denkbaar? Blijkt hare waarheid niet reeds uit haar eenvoudigheid zelve? Zakt met deze simpele logica niet geheel het stelsel

van „zelfstandigheid'' der kiesdistricten en der Kamerleden ineen, en is het dan wonder, dat schier alle bladen, alle partijen, in welk land ook ter wereld, den volksvertegenwoordigers den eisch stellen van „eenstemmigheid''?

Edoch — vroeger dachten wij antirevolutionairen daar anders over. In den tijd n.l. toen wij de liberalen kapittelden over hun partijdigheid en hun onaandoenlijkheid voor onze beste argumenten, waarmee wij hen trachtten te overwinnen in den schoolstrijd; toen wij de loftrompet staken over die enkele liberale mannen, die, ook in de Kamer, hun eigen geloofs- of partijgenooten de waarheid durfden zeggen en ons goed recht erkenden; toen elk Kamerlid het als een beleediging opvatte als men hem zekere gebondenheid verweet, en, onverschillig tot welke richting hij behoorde, steeds zich beijverde aan te toonen, dat hij stemde naar eigen overtuiging.

Hadden de antirevolutionairen van toen gelijk of hadden zij het mis?

Wij erkennen op dit punt wat ouderwetsch te zijn. Nog altijd zien wij in de volksvertegenwoordiging de plaats, waar bij uitnemendheid het vrije woord zich moet doen gelden; waar argument tegen argument geplaatst wordt; waar valschheid, oneerlijkheid en intrige, die het licht schuwen, worden ontmaskerd; en nog steeds is ons ideaal de oud-Germaansche volksvergadering, waar de mannen van ervaring en gezag het woord voerden, om door dat woord geheel de vergadering mee te sleepen.

Doch dit zijn maar „jongensidealen''. Veel beter, veel krachtiger zijn die volksvertegenwoordigingen, die wij in deze eeuw aantreffen; volksvergaderingen, waarvan de leden eerst in afzonderlijke clubs vergaderen, om in geheime zitting, na uitsluitend met partijgenooten te hebben beraadslaagd, hun stem vast te stellen; en zulks misschien op geheime gronden en na overleg met andere partijclubs, wier motieven en einddoel eveneens verborgen kunnen blijven voor de groote menigte. Men zou kunnen vragen: waartoe nog de openbare vergadering? Maar het antwoord is eenvoudig. Het volk moet immers het steekspel kunnen aanschouwen. Zien vooral, met hoe fijne of ook met hoe plompe wapenen de ridders elkander te lijf gaan. Vrees voor afkeuring behoeft niet te bestaan. Immers leest het publiek, de groote menigte, niet alles wat daar in de volksvergadering geschiedt; ieder leest „zijn eigen blad'' d.w.z. het partijblad, waarin den tegenstander het woord òf in 't geheel niet, òf slechts met mondjesmaat gegund wordt, zoodat de man die tot de „partij''

behoort altijd vrij uitgaat. Bezit de partij meerdere bladen, dan moeten deze alle, op straffe van een waarschuwing te ontvangen of straks te worden uitgestooten, zingen in denzelfden toon. Zonder eenstemmigheid is de partij immers machteloos!

De openbare discussie — of juister het spreken in 't openbaar — dient vooral ter bewerking van het publiek buiten de Kamer; zoodra de Kamer zich wat veel tot „zaken doen'' bepaalt, acht men de debatten taai en niet principieel. En als er gestemd wordt, zij er eenstemmigheid onder de partijgenooten! Dan toch juicht de groote schare. Zij gevoelt, dat zij zelve het is die de leden beheerscht, en dit vleit haar. Wat zijn volksvertegenwoordigers anders dan afgevaardigden van het volk, gezonden om den wil te doen van de, al of niet slecht ingelichte, kiezers? Komt het te pas, dat zoo'n Kamerlid zich stelt boven het *partij*besluit of het *partij*inzicht?

Het is zoo: tengevolge van deze praktijk beginnen in bedoelde landen de mannen van karakter, van kennis en ondervinding zich terug te trekken van het staatstooneel, en laten zij de behartiging der publieke zaak over aan anderen. Maar wat nood? Het rijk van die „aristocraten'' moet toch eenmaal uit zijn. Reeds sinds 1789 is de kreet gehoord: *à bas le talent!*

Is het stelsel antirevolutionair en moeten ook wij in die richting sturen?

Men kan het betwijfelen. De Christen, de Protestant inzonderheid, stelt zijn *persoonlijke overtuiging* voorop. Het „waarheid boven al'' staat zelfs in zijn geloofsbelijdenis. De macht, waarnaar hij streeft en streven mag, is „de macht der waarheid'', en de waarheid wordt door niets beter gediend dan door het vrije woord. Als de meerderheid staat aan zijne zijde, dan moet dit niet het gevolg zijn van een kunstige organisatie, maar van de kracht der waarheid zelve. Daarom zou zijn ideaal behooren te zijn: bij *elke* stemming volledige vrijheid.

Nu is evenwel zulk een toestand *feitelijk* onmogelijk. Althans heden ten dage, bij de groote uitbreiding der staatswerkzaamheid. Geen Kamerlid kan weken lang naar alles luisteren, over elke quaestie zich een zelfstandig oordeel vormen. Ook moet er, daar de Kamer een *handelend* lichaam is, zekere continuïteit zijn; de Kamer kan niet den eenen dag afkeuren, wat zij den vorigen goedvond. Vandaar dat allerlei hulpmiddelen te baat worden genomen, en dat elk Kamerlid zich bij vele quaesties vaak genoodzaakt ziet om, in

plaats van er een eigen, zelfstandig oordeel op na te houden, *vertrouwen* te stellen hetzij in de Regeering; hetzij in eene Commissie door de Kamer gekozen; hetzij in eene specialiteit; hetzij in een leider. Zelfs kan voorafgaande bespreking onder geestverwanten of met andere partijen gewenscht zijn.

Maar zoodra men eenstemmigheid voorschrijft als plichtmatig; zoodra men dengene, die een eigen oordeel uitspreekt, reeds deswegens alleen als verdacht, in elk geval als ontrouw aan het partijverband voorstelt, verandert datgene, wat goed bedoeld werd, van natuur, en maakt men de volksvergadering tot eene caricatuur; tot een samenkomst van afgevaardigden van geheime genootschappen, wier stemmen niet de openbaring zijn van eigen gevoelen, maar van de uitkomst van behendige en kunstige overleggingen.

Alles goed en wel; maar dat axioma, dat wij voorop stelden, blijft toch maar waar! Neen, dat axioma is een kolossale vergissing! De eisch der eenstemmigheid is juist de dood voor alle minderheden. Want is hij rechtmatig, dan *geldt hij ook voor de meerderheid.* Dan geeft hij aan elke meerderheid een vrijbrief om doof te blijven voor alles wat de minderheid aanvoert. Dan rechtvaardigt hij den leugen, dat macht gaat boven recht.

Een partij, die aan hare leden den eisch van eenstemmigheid stelt, wordt, zoodra ze in de minderheid is, krachteloos, en kan gerust thuis blijven. In werkelijkheid telt zij niet mee, en haar eenige kracht moet zij nog zoeken in kunstig overleg en geheime afspraak met andere partijen.

Vaagheid.

„Scherp belijnd'' waant zich de „antirevolutionaire partij'' te zijn, veel scherper belijnd althans dan de vrij-antirevolutionaire. „Aanvankelijk toch werd niet politiek beginsel tegenover politiek beginsel gesteld. Er werd geen banier met heldere kleuren omhoog geheven, geen vaste gedragslijn afgeteekend, die van den aanvang tot den einde de koers aanwees''. „Aan de verwachting, dat er eerlang klaarheid in de beteekenis van deze politieke afscheiding mocht komen,... door scherpe belijning en logische ontwikkeling van een eigen politiek beginsel is dusver door de uitkomst niet dan zeer ten deele voldaan.'' Ook hierover nog een enkel woord.

Wat het beginsel aangaat — wij stellen tegenover de Revolutie

het Evangelie; de belijdenis van den Christus naar de Schriften. Wij beweren dat de Christen, die den wil Gods verlangt te doen, in al zijn handelingen, ook op politiek terrein dus, den juisten weg zal weten te vinden, al is hij ook aan tijdelijke dwaling onderhevig. Onderwerping derhalve niet aan een stelsel, maar aan Christus zelven. [1])

Is dat vaag? Dan is het Evangelie zelf, dan zijn de Heilige Schriften die van Hem getuigen, ook vaag. Maar dan is het Calvinisme, dat geen anderen grond heeft dan de Heilige Schrift, dit ook. Of is het dit niet, dan geeft Calvijn ons iets, dat de eenvoudige Bijbellezer niet vinden kan, en hebben wij behalve die Heilige Schrift nog een ander *gezag* noodig; een gezag, waaraan wij te *gehoorzamen* hebben. Maar welk gezag?

„Ieder volk heeft de vrijheid zoodanige wetten te maken als het naar zijn oordeel passen; mits zóó, dat die welke naar den onveranderlijken regel der liefde gevorderd worden, hoe verschillend ook wat den vorm betreft, toch denzelfden grondslag hebben; want men moet in de apostolische brieven niet eene uitdrukkelijke vermelding zoeken van die dingen" (welke op het regeeren betrekking hebben) „vermits hunne bedoeling niet is eene wereldlijke heerschappij te vormen, maar het geestelijk rijk van Christus te grondvesten." [2])

Aldus Calvijn; aldus ook wij. Dat wij, ook al gaan wij van dit beginsel uit, kunnen falen, geven wij toe. Calvijn zelf had eene voorstelling van de verhouding tusschen kerk en Overheid, die de meeste antirevolutionairen heden ten dage voor onjuist, dus voor niet schriftuurlijk houden. Hoe moeilijk de quaesties zijn, die met het bekende art. 36 onzer Belijdenis samenhangen, daarvan getuigde nog zeer onlangs de om zijn kennis en scherpzinnigheid hooggeroemde Hoogleeraar Rutgers in de *Heraut* van 14 Mei.

Toch betreft dit een hoofdpunt van het Calvinistisch Staatsrecht. Is derhalve ons program van beginselen te vaag, dan treft dit verwijt evenzeer dat van „de antirevolutionaire partij."

Doch laat ons nog wijzen op een ander punt. Onlangs stelde de *Standaard* zelve de quaestie omtrent de verhouding tusschen kiezers en Kamerleden aan de orde. Haar hoofdredacteur was door hetgeen

---

[1]) Uitvoerig is dit nader uiteengezet in eene redevoering, gehouden aan de V. U. door Jhr. A. F. de Savornin Lohman, bij diens aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan die inrichting.

[2]) Instit. IV, CXX S. 15 et 12.

hij van het Boss-systeem in Amerika gezien had zóó getroffen, dat hij het bedenkelijke daarvan ook voor ons land deed uitkomen. Onmiddellijk gingen wij daarop in. Wij betoogden, dat er niet drieërlei — maar vierderlei soort van band is, en dat, als men die scherp onderscheidt, men een goede leidraad heeft ter bepaling van bedoelde verhouding.

Wij alzoo trachtten naar „scherpere belijning''. En de *Standaard*? Zij sneed onmiddellijk alle discussie botweg af, verklaarde eenvoudig: er *is* maar drieërlei soort van band, en bleef alzoo ten eenenmale in gebreke naar de solutie te zoeken waarom zij zelve gevraagd had. Wie is nu het „scherpst belijnd''? En dat nog wel ten aanzien van een quaestie, die geheel ons modern staatsrecht beheerscht, en steeds meer beheerschen zal; van welks oplossing zal afhangen, of ten slotte het bestuur van ons land al dan niet zal vallen in de handen van „de besten'', of wel — want deze twee gaan samen — in die van demagogen en bureaucraten?

Ook in een andere quaestie kwam de „scherpheid'' onzer lijnen treffend uit. Men herinnert zich het Lombóksche oogstfeest. In het wezen der zaak loopt het verschil hierover, of de overheid middellijk, dan wel onmiddellijk haar invloed moet doen gelden, waar zij in aanraking komt met een heidensche bevolking. Ook op dit punt hebben wij gepoogd scherpe lijnen te trekken. Wij meenen, dat de Overheid zich alleen „middellijk'' kan en moet doen gelden. Onmiddellijk niet.

Het komt ons voor, dat de hoofdredacteur van de *Standaard* in deze geheel op onze hand is. Hij kwam althans tot dezelfde conclusie als wij. Maar, gedurende zijn afwezigheid, hadden de meeste antirevolutionaire bladen van zijne partij zich in geheel anderen zin uitgelaten. Is dat niet een bewijs, dat ook het program van beginselen van die partij niet zóó „scherp belijnd'' is, als ze zich zelve gaarne diets maakt, en dat, als haar hoofd op reis is, er gevaar ontstaat voor afdwalingen?

Is op het gebied van de schoolquaestie onze bazuin minder helder van klank dan die van de „antirevolutionaire partij?'' Wie durft dit beweren, waar de feiten zóó luide spreken? Ten aanzien van het kiesrecht, dit erkennen wij, zou het ons thans niet mogelijk zijn *precies* te zeggen, wat wij zouden wenschen, omdat een waarlijk goed kiesrecht berusten moet op groepeeringen of verhoudingen, die thans nog ontbreken. Wij moeten ons dus ten deze vooralsnog bepalen tot afbrekende kritiek.

Maar mogen wij vragen of, b.v. bij gelegenheid van de interpellatie Troelstra of wel bij eenige andere gelegenheid, duidelijk geworden is wat „de antirevolutionaire partij" of Dr. Kuyper op dit punt wil? Het is waar, dat die partij doet aan „programma's van actie" en dat wij daaraan al heel weinig waarde hechten. Maar is de „scherpe belijning" van die programma's wel iets anders dan schijn? Bij elke verkiezing komen tegenwoordig alle partijen met die programma's voor den dag; maar als 't op stuk van zaken aankomt blijkt het, dat de meesten niet weten, wat ze er zelven mee bedoeld hebben, zoodat bij de uitwerking de een er wat anders onder verstaat dan de ander. Het volk begint dan ook die programma's op haar juiste waarde te schatten.

Ons wil het nog steeds voorkomen, dat wat „belijning" van onze beginselen aangaat, wij met vooral niet minder scherpe lijnen teekenen dan de „antirevolutionaire partij"; dat onze beginselen duidelijk genoeg zijn, en in vele opzichten geheel samenvallen met die welke door de „antirevolutionaire partij" worden beleden; maar dat op die punten waarin wij van haar afwijken — inzonderheid ten aanzien van het „partijverband" en de verhouding tusschen de Kamerleden, de kiezers en de partijleiders — de hoofdredacteur van de *Standaard* bijzonder hardhoorig is, zoodat hij telkens het verschil tusschen de beide fracties der antirevolutionairen daar zoekt, waar dit niet te vinden is, en over de wezenlijke verschilpunten heenglijdt.

En hiermede sluiten wij onze kantteekingen op de artikelen, waarin de *Standaard* een beeld ontworpen heeft van de vrij-antirevolutionairen. Ook wij poogden nog eenmaal duidelijk datgene aan te wijzen, waarvan wij uitgaan en wat wij willen. Onze lezers mogen beoordeelen, welke der beide photografieën het best geslaagd is, althans het beste gelijkt.

10 Mei—8 Juni 1899.

III.

GESCHIEDENIS DER SPILTSING.

ONDERLINGE STRIJD.

Hoe jammerlijk, dat de leiders der antirevolutionaire partij het onderling niet meer eens zijn. Hoe wenschelijk ware het toch, dat zij zich verzoenden, of dat althans de een voor den ander week. Want het arme volk weet niet meer waaraan zich te houden en wordt moedeloos; de vruchten van zoo langen arbeid dreigen te loor te gaan. Ziedaar de gedachte van menigeen onder onze beste antirevolutionaire vrienden.

Laat ons eens nagaan, of die natuurlijke gedachte ook eene goede gedachte is.

Eensgezindheid onder de leiders is zeer zeker *wenschelijk* in hooge mate. Daarom is elke strijd ten zeerste af te keuren. Alles wat leidt tot, of voortspruit uit persoonlijke verbittering en twist moet, met opoffering van eigen meening zelfs, worden ontweken. Terwille van het volk dat men lief heeft en dient is terzijdestelling van persoonlijke gevoeligheden dure plicht.

Maar geldt dit ook waar het verschil van inzicht betreft? Zekerlijk moet ook daarbij de uiterste voorzichtigheid betracht, elke voorbarigheid vermeden, waanwijsheid ernstig bestreden worden. Edoch, ten slotte moeten toch eigen inzicht en eigen consciëntie den doorslag geven.

Als wij b.v. zien hoe de *Standaard* vaak met oude vrienden gebroken heeft, niets in haar strijd ontziende, dan kunnen en mogen wij dit toch aanmerken als de uitingen eener diepe en heilige overtuiging. Slechts dan is op politiek gebied veel dragelijk en verdedigbaar, wat anders onduldbaar zou zijn.

Maar als dit geldt van den een, dan geldt het ook voor den ander. Indien mannen, die *getoond* hebben, ieder naar hetgeen hem gegeven is, hun tijd en gaven te willen aanwenden ten bate huns

volks, ten slotte meenen te moeten verschillen over den te volgen weg, dan moet het volk niet moedeloos worden maar veeleer *scherper toeluisteren* dan ooit. Want ook het volk heeft eene roeping. Het volk, hoe gaarne en hoe terecht ook gewillig om te volgen, is toch niet een hoop marionetten, en moet zich soms ernstig inspannen, om te weten tot wien het zich te wenden heeft.

Indien echter de leiders, om het volk die moeite te besparen, eenvoudig zich neerleggen bij een gevoelen, dat zij verkeerd achten, zouden zij hun taak niet ernstig opvatten, en volksgunst hooger stellen dan volksheil.

Op kerkelijk gebied is eensgezindheid natuurlijk even noodig en wenschelijk als op politiek terrein.

Maar wien komt het nu ooit in den zin, mannen die verschil hebben over *ernstige* vragen toe te roepen dat zij zich toch moeten „verzoenen''? Dit zou bijkans als eene beleediging worden opgevat. Betreft het dan, zouden zij vragen eene quaestie van eigenliefde, dan wel vragen die het heil der zielen raken?

Welnu! op politiek gebied gaat het wel niet om het heil der zielen, maar toch om het heil des volks. Voor den antirevolutionair vooral — hoewel wij hiermede volstrekt geen tegenstelling tegenover anderen willen maken, — is de strijd op politiek gebied een ernstige, ja dikwijls een heilige strijd. Hij wenscht de welvaart van het geheele volk, en hij meent, dat geene welvaart mogelijk is, die niet ten slotte in 's Heeren Woord en ordinantiën haren grondslag heeft. Is men òf over de vraag wat de Heer wil òf over den te volgen weg het niet eens, dan *moet* de strijd gestreden worden, en zijn het niet de ware volksvrienden, die roepen vrede! vrede! en er is geen vrede.

Dit hebben de antirevolutionairen dan ook gevoeld, en daarom vaak niet geaarzeld openlijk en beslist den strijd aan te binden ook met tegenstanders, waaronder zij vele vrienden aantroffen. En ter onderlinge herkenning en vermijding van verwarring hebben zij zich geschaard om een *program van beginselen.*

Doch ook bij de toepassing van dit program kan strijd ontstaan.

Welnu! Dat program is geen oorkussen voor geestelijke luiheid. Laat ook die strijd eerlijk uitgestreden worden; laat men zich *bewust* worden van de tegenstellingen, van de vragen „waar het om gaat''; laat men, zonder bitterheid, elkander wijzen op hetgeen men onjuist of verkeerd acht; laat men niet elkanders gevoelen dood-

zwijgen of in verdenking brengen; totdat ten slotte de juiste toepassing van het beginsel waarvan beide partijen uitgingen gevonden is. Dan kan men beproeven het program nader te omschrijven, en hij die daarna met het program niet meer wil meegaan kan dan het oude vaandel verlaten of weigeren zich onder het nieuwe te scharen.

Wij hebben veel vertrouwen in ons volk; juist omdat het een ernstig volk is, dat vooral de politiek, indien het zich er mee bemoeit, als een ernstige zaak opvat. Er zullen weinig landen zijn waar met zóó groot geduld en inspanning vaak naar een middelmatig spreker geluisterd wordt als in Nederland, zoodra het volk — wij spreken hier meer bepaald van het antirevolutionaire — slechts bemerkt, dat het den spreker ernst is.

Maar laat men zich dan ook niet al te beducht maken voor strijd. Onaangenaam is voorzeker elke strijd; vrede is nu eenmaal het ideaal; maar ons volk is kalm, nuchter en verstandig genoeg om aandachtig te luisteren, en te onderscheiden tusschen hem, dien het slechts om personen, en wien het om de eer zijns Gods te doen is; en ten slotte zal het ondervinden wat ieder ondervindt die dieper over eenige zaak heeft nagedacht; n.l. dat het na den strijd *iets gewonnen* heeft; dat het vooruitgegaan en in goeden zin ontwikkeld is.

21 Mei 1894.

HET GEVAAR VAN DEN TOESTAND.

De breuk die er in de A.R. partij dreigt te komen, wanneer men de beginselen niet handhaaft, is veel ernstiger, dan men in de hitte van den verkiezingsstrijd kon inzien. Het heette, dat de strijd liep tegen het conservatisme van alle gading, en dat dus het sturen in democratische richting het eenig redmiddel daartegen was.

Indien het punt in kwestie hiermede juist was aangegeven, dan natuurlijk was de aangewezen gedragslijn, met behulp van het radicalisme te zegevieren. Was de kwestie echter verkeerd gesteld, dan was ook de gedragslijn, die daaruit voortkwam, verkeerd.

Laat ons dus zien, of de conclusie dienaangaande op de Deputatenvergadering aangenomen, inderdaad den toestand zuiver weergaf.

De A.R. partij heeft zich, blijkens haar verleden tijdens Groen, steeds tegen het conservatisme gekant, als laatste wagen van den revolutionairen trein, terwijl de liberalen destijds in de voorste wagens plaats namen.

Sedert echter is het radicalisme vooruit gedrongen en heeft achter de revolutionaire locomotief nog een paar wagens weten machtig te worden. Er zijn nu drie klassen: wagens *derde* klasse voor de radicalen; wagens *tweede* klasse voor de liberalen; wagens *eerste* klasse voor de conservatieven.

Dat dit zoo en niet anders moet worden ingezien, blijkt uit de oprichting van het werkliedenverbond Patrimonium. Dit verbond heeft zijn ontstaan te danken aan de besliste weigering om met Heldt en het Algemeen Werkliedenverbond mee te gaan.

Toen daarna de socialisten zich begonnen te roeren, bleek het dat de voorzitter van Patrimonium juist had gezien en hij het liberale werkliedenverbond slechts als achterhoede beschouwende van een veel radicaler groep, terecht met beslistheid buiten den revolutionairen trein was getreden. Trouwens geen goed lid der A.R. partij kan op den duur vrede hebben met iets, wat naar den revolutionairen zuurdeesem riekt.

Nu komt echter de Kieswet-Tak, geheel op den ouden revolutionairen trant, maar alleen verder gaande dan de eerste en tweede klasreizigers vooralsnog verlangen te gaan.

Hoe bestrijdt men nu die achterblijvers? Door vooraan te gaan zitten in de derde klasse? Maar waarom zijt gij dan indertijd uit de tweede klasse getreden? Waarom niet met Heldt c.s. meegegaan, die u zachtkens aan, tot hetzelfde zouden gebracht hebben? Waarom toen den trein verlaten en er nu weer ingestapt?

Het is duidelijk waarom? Omdat men vergat, dat al die 3 klassen voor de A. R. partij even onaannemelijk zijn. Men verbeeldde zich, door voor Tak te kiezen, het conservatisme tegen te werken en men zag voorbij, dat men eenvoudig in een anderen wagen van denzelfden trein ging zitten.

Hadden de radicalen zonder hulp van de A.R. partij gezegevierd, men had zich betrekkelijk in hun triomf kunnen verheugen, omdat zij de beginselen, waarvan al de drie genoemde partijen uitgaan, consequent toepassen, en consequentie van een verkeerd beginsel allicht tot een helderder inzicht in de waarheid kan leiden.

Maar te beweren, dat zij den strijd hadden tegen het conservatisme van alle gading en tegen niets anders, is eene totale miskenning van het verleden der A. R. partij en van Patrimonium zelf. De conservatief zit *in precies denzelfden trein* als de liberaal of radicaal. Het is een kwestie van tijd en van niets anders. De

liberaal van heden zit, waar de radicaal van gisteren zat, en de conservatief van heden waar de liberaal van gisteren zat.

Het vraagstuk had geheel anders moeten gesteld worden, n.l. aldus: hoe handhaven wij het best ons A. R. beginsel tegenover radicaal en conservatief beide?

Door dit niet te doen heeft de A. R. partij fiasco gemaakt, en wij mogen er God voor danken dat zij niets bereikt heeft dan inwendig verdeeld te raken. God heeft haar belet kwaad te doen, maar tevens ook om goed te doen. Haar fout komt op haar eigen hoofd neder en volkomen naar recht. Geen enkele partij heeft bij de verkiezingen noemenswaard geleden, dan alleen zij. Ter wille van haar eigen beginsel is dit een zegen te achten.

Mits men den moed hebbe de schande van de nederlaag te aanvaarden als een oordeel Gods over haar gemis aan geloof. Zoo alleen kan er uit dit kwaad iets goeds geboren worden en de beginselen van dit goede zijn reeds voor een scherpziend oog te ontdekken.

Immers, wat is het gevaar?

Het is niet meer of minder dan dit, dat het Christendom zou blijken onmachtig te zijn rijk en arm, aanzienlijk en gering, hoog en laag, in de maatschappij te beheerschen en tot verootmoediging te brengen.

Het Evangelie spreekt een *wee U* uit over de rijken en geeselt met forsche hand den hoogmoed, die uit rijkdom voortspruit. Maar tevens predikt het ons, dat Christus verworpen is geworden door alle standen *zonder onderscheid,* armen zoowel als rijken, omdat Hij geen aardsch Koning wilde zijn, en men ten slotte Barabbas gretig boven Hem verkoos. Zelfs een der roovers, een anarchist van den toenmaligen tijd, hoewel zelf gekruisigd, deed daaraan mede.

Het radicalisme van alle gading, zoowel als het conservatisme en liberalisme, wil *niet* dat deze Koning over ons zij. Zijn regeering te aanvaarden zonder voorbehoud, stuit elk dier richtingen tegen de borst.

En wat heeft nu het werken in radicalen geest teweeg gebracht?

Tot heden geloofde de A.R. partij, dat het Evangelie ten slotte rijk en arm, overheid en volk tot een zou kunnen brengen. Dat geloof heeft men, feitelijk althans, tijdelijk, prijs gegeven. Men heeft gemeend er beter te kunnen komen door het radicalisme tot bondgenoot te kiezen. Men heeft mannen, die zich geloovig betoonden, maar die wellicht niet gretig genoeg hoorden naar de waarheden

des Evangelies, willen bekeeren, niet door het Woord en den Geest, maar door drang van de stembus.

Het Volk achter de Kiezers er in, opdat de anderen zich buigen, — waarvoor? Voor God of voor het volk? Voor God natuurlijk. Is dit de manier om zielen te bekeeren? En heeft men daarmede ook dat Volk achter de Kiezers geleerd voor God den Heere te buigen? Zullen wij voortaan leeren, dat om den rijken man tot Lazarus te brengen de radicale stembus het beste middel is?

Zoo ja, dan is de leus van Groen: *geen Staatsman, een Evangeliebelijder,* vrijwel verdonkeremaand. Wij verwachten dan meer van de massa dan van den Heiligen Geest.

Neem aan, dat de Christenen onder de aanzienlijken werkelijk te doof zijn voor het lijden des volks, gelooft gij, antirevolutionaire democraat, dan inderdaad, dat de dwang der stembus machtiger zijn zal dan uw gebed, uw trouw aan Gods Woord, uw gehoorzaamheid aan Zijn wil?

Gelooft gij dit inderdaad, erken dan ook dat het geheele beginsel der A. R. partij niets anders is dan een droombeeld. Tot heden toe heeft zij beleden, dat wat de revolutie niet vermocht het Evangelie wel zou vermogen. Thans zegt men veeleer: Wij hebben het zoolang te vergeefs met het Evangelie beproefd, wij zullen er nu de revolutie eens in halen.

Tegen de Revolutie — het Evangelie? of wel tegen de rijke en aanzienlijke Christenen de Revolutie? Hoe kiest gij?

De radicalen verheugen zich natuurlijk reeds in onze meegaandheid en de socialisten zien in ons slechts lieden, die nog maar leeren moeten eenigen ballast over boord te werpen, om dan voor goed met hen mee te varen.

Zoodra wij den naam Christelijk-Democratisch gaan aannemen, en het zal niet lang duren of wij doen het, zullen zij bij zich zelven denken: „goed zoo, nu nog maar het woord christelijk er af en wij zijn er.''

Zoodoende wordt het Evangelie voor onmachtig verklaard en de A. R. partij is verdwenen. Daarvoor heeft God ons bewaard. De verdeeldheid van den laatsten tijd is van geen beteekenis vergeleken met het gevaar, dat de eenheid in den strijd ons zou hebben opgeleverd.

Geen degelijk antirevolutionair is op dit oogenblik tevreden. Ieder lijdt onder den toestand. Verreweg de meeste kiezers onder ons hebben moeten stemmen tegen hun zin en zijn gedreven gewor-

den, waar zij nooit hadden willen komen. Maar wat doet dit ertoe, indien uit deze verwoesting een herleving van beginselen voortspruit? De Takkianen hebben een gevoelige les gekregen en de anti-Takkianen niet minder. Die les zal niet verloren gaan, daarvoor is Gods genade ons te zeer duidelijk nabij geweest in de vorige dagen. Mits wij ons heil maar niet zoeken bij menschen, maar bij den Heere onzen God, en ophouden kansberekening te stellen boven beginselen.

De antirevolutionaire partij bestaat *niet* uit conservatieven of radicalen, zij bestaat uit antirevolutionairen, en haar eenheid hangt niet van haar zelve af. Wie waarlijk tot haar behoort mag niet en kan niet uit haar worden verwijderd.

Mei 1894.

EEN RAADSEL.

Onlangs werd in ons zusterblad, de *Standaard,* de hoop uitgesproken — neen! dit is te sterk, — op de niet-onmogelijkheid gewezen, dat „de loomheid en onaandoenlijkheid van de daar bedoelde aristocratische groep omsloeg in warmen ijver voor wat wij, burgerlieden, ons door God op het hart weten gebonden te zijn.'' Als de heer Lohman „maar geestkracht en overredingskracht genoeg bezit om deze aristocratische groep tot *zijn* overtuiging over te halen.''

Nu komt die heer al vast aandragen met *twee* graven en *drie* baronnen [1]) en verzoekt den vijf antirevolutionairen Kamerleden „met de korte, meer burgerlijke namen'' zich te samen te vereenigen, want deze *graven* en *baronnen* zijn het eens met *het antirevolutionair* program, en hebben dus straks bedoelde loomheid en onaandoenlijkheid — zij 't ook zonder juist gebruik te maken van de beide bedoelde „krachten'' van den heer Lohman, — overwonnen.

Maar die vereeniging wordt afgeslagen. Waarom? vragen wij. Het is toch niet wel mogelijk mannen, die bereid zijn onvoorwaardelijk toe te treden tot *het* program nog eens een afzonderlijk onderzoek omtrent hun persoonlijke eigenschappen te doen onder-

---

[1]) Graaf Van Bylandt, Baron Schimmelpenninck van der Oye, Jhr. Godin de Beaufort, Mr. Bichon van IJsselmonde en Graaf van Limburg Stirum. (Zie *Nederlander* no. 206.)

gaan. Tot dusver althans geschiedde dit niet. De Kamerleden die het eens waren met het program vereenigden zich ter betere voorbereiding van de staatsaangelegenheden; doch een thermometer werd hun niet aangelegd.

Het schijnt evenwel dat dit niet meer voldoende is. Het kan immers zoo licht gebeuren dat allerlei valsche broeders binnensluipen; broeders die, o ja! gaarne den schijn aannemen van antirevolutionair te zijn, maar in waarheid slechts den antirevolutionairen beletten hun kracht te ontwikkelen.

Welnu! Laat ons dan wat voorzichtig zijn. Laten wij ons met woorden niet laten afschepen; wij moeten daden zien. Laat ons dus eens *het* program ter hand nemen, en nagaan of die baronnen en graven wel inderdaad *getoond* hebben antirevolutionair te zijn, dan wel of zij, zooals die conservatieven van eertijds, wel zoo nu en dan gaarne hun belangstelling toonen in het christendom, maar op *staatkundig* gebied hun belijdenis in den steek laten.

Deugen, zoo vragen wij derhalve, die heeren wellicht niet op *onderwijsgebied?* Maar Baron Mackay gaf ons toch de schoolwet; al die aristocraten steunen het christelijk lager onderwijs; met warmte zelfs. Tegen vrij christelijk onderwijs, tegen gelijkstelling op alle trappen van dat onderwijs met de overheidsschool heeft niet één hunner bezwaar. Integendeel. *Zij zijn dus precies het tegenovergestelde* van die conservatieven die de heer Groen wilde afsnijden. Op onderwijsgebied ligt dus de fout alvast niet.

Zijn zij niet betrouwbaar op *sociaal gebied?* Allen, voor zoover zij destijds Kamerleden waren, stemden zij voor de arbeidswet voorgesteld door Jhr. Ruys de Beerenbrouck, onder het kabinet-Mackay; allen begeeren zij Kamers van arbeid, en een hunner vroegere ambtgenooten, ook een baron, deed zelfs een voorstel tot invoering daarvan; allen willen zij maatregelen om den werkman de richtige uitbetaling van zijn loon te verzekeren en hem *in* de fabriek te beschermen.

Op één na hebben zij allen gestreden voor afschaffing van persoonlijken dienstplicht, en allen willen verbetering van de kazernen en van de rechtspositie van den soldaat; één hunner, de nieuw aangekomen Graaf waarop de *Standaard* bijzonder gebeten schijnt, is een ijverig voorstander van en *persoonlijk medewerker* bij de Militaire Tehuizen, en „zoekt bovenal kracht in het moreel van den soldaat.''

Ook op sociaal gebied zijn ze dus pluis.

Hapert het dan op 't gebied der *„openbare zedelijkheid"*, waar toch meerderen hunner, o.a. Graaf van Bylandt, jaarlijks en bij elke gelegenheid persoonlijk in het krijt treden tegen de directe of indirecte bescherming der ontucht of opkomen voor de bescherming van minderjarigen, voor beperking van drankgebruik, en wat dies meer zij?

Of op 't gebied der *persoonlijke vrijheid,* waar één hunner een wetsvoorstel tegen verplichte vaccinatie heeft voorbereid?

Of op *economisch gebied,* waar zij allen, voor zoover zij vroeger reeds daartoe in de gelegenheid waren, het beginsel hebben aanvaard van een progressieve vermogens- en bedrijfsbelasting; een nieuwigheid, waarvan de democratische republieken Frankrijk en de Vereenigde Staten, of het democratisch-monarchaal Engeland zich tot dusver hebben onthouden?

Of op *Indisch gebied,* waar één hunner — alweer juist die nieuwaangekomen Graaf — een zóó ijverig voorstander is van de Zending op Java dat hij ook om de Zending dat land persoonlijk bezocht; alsmede van de opiumbestrijding, terwijl niemand hunner ook maar denkt aan het doen herleven van de „batig-slot" politiek, of die politiek ooit heeft verdedigd?

Hoe wij 't keeren of wenden, wij kunnen maar niet uitvinden, waarom genoemde baronnen en graven den naam van antirevolutionair zouden hebben verbeurd; waarin zij afwijken van *het* program, of waardoor zij gelijken op de conservatieven, indertijd door Mr. Groen van Prinsterer bestreden, maar die dan ook op alle genoemde punten *juist andersom* handelden als zij.

Of ligt het aan hun persoonlijke eigenschappen, hun loomheid en onaandoenlijkheid? Maar waardoor hebben dan de heeren „met meer burgerlijke namen" getoond die anderen met dubbele namen te *overtreffen?* Wat hebben bijv. de heeren Mr. Lucasse, Seret, 't Hooft, getoond *meer* te kunnen *verrichten* dan deze aristocraten; met meer warmte bezield, minder loom te zijn dan deze? Op welke *daden* kunnen zij zich beroemen, tegenover de *daden,* dàn door dezen, dàn door genen van „deze aristocraten" verricht?

Misschien is er een klove door „een verschil van opvatting van de diepste waarheden; door verschil van levensopvatting, door anders gerichte sympathieën; kortom doordien men anders gestemd en gezind is?" Maar dat alles kan toch op *staatkundig* gebied den doorslag niet geven; van dat alles staat niets in *het* program en werd bij zijne saamstelling zelfs niet gerept. De antirevolutionaire

partij is toch niet eene kerkelijke, en men mag dezen „aristocraten" er immers op politiek gebied niet hard om vallen, dat zij nog steeds weigeren zich aan te sluiten bij de Gereformeerde kerken, of bij „Gereformeerd schoolonderwijs"?

Welke kan dan toch de oorzaak zijn, dat er eene „diepe klove" is, waardoor „saamwerking in *éène actie*" *„onoprecht"* zou zijn, en alle *zedelijke* kracht zou missen?"

Want het kan zelfs niet liggen in de uitbreiding van kiesbevoegdheid, daar juist op dit punt Mackay saamging met Van Alphen!

Er is dunkt ons maar één antwoord mogelijk. De „graven en baronnen" konden niet warm worden voor de kieswet-Tak, en kunnen dat nog niet!

Maar is dat antwoord afdoende?

De kieswet-Tak — niemand ontkent het, zelfs de *Standaard* niet — steunde principieel en practisch op *zuiver revolutionairen* grondslag. Zij berust op het *steeds door Mr. Groen van Prinsterer bestreden* beginsel, dat ieder als lid der Staatsgemeenschap, behoudens uitsluiting van persoonlijke redenen, kiesgerechtigd moet zijn. Er zit geen draadje antirevolutionair staatsrecht in, en nog veel minder eenig Calvinistisch beginsel.

Zouden dus die „graven en baronnen" van de antirevolutionaire club moeten worden uitgesloten, omdat zij voor een revolutionair beginsel niet kunnen ijveren? Is dàt de reden, waarom er een klove ontstaan is tusschen hen en het Calvinistisch volk, en waarom de mannen met korte namen zich niet meer kunnen aansluiten bij de antirevolutionaire club?

In waarheid — wij begrijpen er niets meer van! Wie lost het raadsel op?

7 Juni 1894.

HET PROGRAM BINDEND.

Gelijk men weet heeft de antirevolutionaire partij van den aanvang af er nadruk op gelegd, dat zij *uit* het volk zelf voortkomt. Haar organisatie is op dat beginsel gebouwd. Daarom vormen de kiesvereenigingen den grondslag der partij. Door haar worden gekozen de *Praeses* en *Assessoren,* eene vaste Commissie van advies, belast met de politieke leiding der partij. Dit collegie staat onder

toezicht en handelt volgens informatie van een breeder lichaam, uit 13 leden bestaande, en genaamd het Centraal-Comité. Die kiesvereenigingen zelve evenwel zijn weer onderling verbonden door het gemeenschappelijk Program, dat dus als het ware *hare Grondwet* is. Dat program is wel voor wijziging vatbaar, doch slechts met $^2/_3$ der stemmen, na voorafgaande rondzending door het Centraal-Comité aan de kiesvereenigingen.

Ziedaar de eenvoudige en democratisch gevormde samenbinding onzer partij, die dus het tegendeel vertoont van een door éénen leider geregeerde groep van geestverwanten.

Nu staat er in het Program van *beginselen* één artikel dat, oppervlakkig beschouwd, daarin niet thuis hoort. Wij lezen n.l. in art 21: „Dat zij, om deze beginselen ingang te doen vinden, de zelfstandigheid van hare partij handhaaft; zich bij geen andere partij laat indeelen; en slechts dán samenwerking met andere partijen aanvaardt, indien die door een vooraf welomschreven program, met ongekrenkt behoud van hare onafhankelijkheid, kan worden verkregen. Reden waarom zij bij eerste stemming gemeenlijk met een eigen candidatuur aan de staatkundige verkiezingen deelneemt en, bij herstemming, zich voorbehoudt te handelen naar omstandigheden."

Is dat niet een voorschrift meer van taktiek dan van beginsel, en geldt ook *voor dit artikel,* dat het niet gewijzigd kan worden dan met $^2/_3$ der stemmen?

Die vraag wierp o.a. eenigen tijd geleden de *N. Overijs.* en *Zw. Ct.* op, die n.l. meende dat *elke* Deputatenvergadering dat art. 21, omdat het geen beginsel raakt, mag loslaten.

Wij nu, denken daar geheel anders over.

Waarom is art. 21 in ons program opgenomen? Er is een tijd geweest, dat velen zich met de antirevolutionaire beginselen wel vereenigden, maar, als het op stemmen aankwam, toch den conservatief kozen om niet in erger handen te vallen. Daartegen was de bekende strijd van Mr. Groen van Prinsterer gericht. Deze scherpziende man begreep dat op die wijze ons volk nooit tot *een beter beginsel* zou komen; dat juist de antirevolutionairen, omdat zij een *ander beginsel* moeten doen ingang vinden, veel liever het succes der partij dan het beginsel moeten loslaten. Art. 21 vloeit dus onmiddellijk voort uit de *eigenlijke roeping* onzer partij. Het snijdt de herhaling van die vroegere fout af, en vangt dan ook aan met de belangrijke woorden: *„om deze beginselen* ingang te doen vinden".

Onze partij heeft in de eerste plaats eene belijdenis, eene politieke belijdenis af te leggen; niet eene stelling te veroveren. Wil zij, om practische redenen, zich verbinden met eene andere partij, dan mag dit slechts na een vooraf welomschreven program; maar natuurlijk altijd zóó, dat zij in de eerste plaats *aan eigen beginsel* getrouw blijft.

Had bij de laatste verkiezing de quaestie geloopen over een samengaan met de *conservatieven,* d.w.z. met de minder snel rijdende liberalen, dan zou ieder terstond gevoeld hebben, dat wij stonden voor een artikel, 't welk het stemmen op een niet-geestverwant *reeds bij eerste stemming* eenvoudig verbiedt. Hoe komt het, dat men nu over dat artikel eenvoudig is heengestapt?

Toen de kieswet van Mr. Tak verscheen, hadden wij terstond moeten gevoelen, dat *die* wet *niet* was in overeenstemming met onze beginselen; dat zij niet invoerde het „ander kiesstelsel'' waarvan art. 11 van het Program gewaagt, en dat derhalve *in beginsel* die wet voor ons onaannemelijk was.

Hadden wij dat gedaan, dan hadden wij gedurende de beide laatste jaren juist aan het ontwerp-Tak onze beginselen kunnen toetsen; aan het volk duidelijk kunnen maken, *waarin* onze beginselen verschillen van die der revolutie en aldus een schoone gelegenheid gehad tot propaganda van onze beginselen, wier voortreffelijkheid boven hunne eigene wellicht dan ook die liberalen zouden hebben ingezien, die beginnen terug te schrikken voor de gevolgen hunner eigen beginselen. Maar dan hadden wij bij eerste stemming ook uitsluitend antirevolutionairen moeten stemmen, om dan, bij herstemming, desnoods over te gaan op den radicaal. De redacteur van de *Standaard* evenwel — niet „de Praeses en Assessoren,'' de Commissie van advies — was, om redenen die wij nu niet hebben te onderzoeken, van oordeel, dat men de beginselquaestie ditmaal moest laten rusten, en alle zeilen moest bijzetten om Tak's wet er door te krijgen.

Daarbij stuitte hij evenwel op den tegenstand èn van hen die de beginselquaestie niet wilden loslaten, èn van hen die om redenen van practischen aard in geen geval Tak's stelsel wilden aanvaarden.

De *Standaard* heeft toen gemeend niet beter te kunnen doen, dan juist die *beginselvaste,* in haar oog wat al te doctrinaire antirevolutionairen te doen doorgaan voor tegenstanders; voor conservatieven. Dat heeft zij twee jaren lang volgehouden, met verzwijging en onderdrukking van elke tegenspraak; zoodat, toen de

Deputatenvergadering bijeenkwam, de kiesvereenigingen over 't algemeen niet beter wisten, of het was zóó als de *Standaard* gezegd had. Wel verre dat de deputaten begrepen, dat zij medewerkten tot invoering van een op revolutionairen grondslag gebouwd kiesstelsel, meenden zij, dat zij, partij kiezende tegen eigen geestverwanten, eenvoudig de conservatieven uit hun midden wegdeden.

Vandaar de onbeschrijfelijke verwarring. Had men zich eenvoudig gehouden aan art. 21, dan zou men zichzelven in de noodzakelijkheid hebben gesteld om het voorstel-Tak aan *onze beginselen* te toetsen. Dat doende, zou men òf er tegen, òf er onverschillig voor geweest zijn; de partij ware echter bijeen gebleven, en de Kamerleden hadden desniettemin vóór dat ontwerp kunnen stemmen om redenen van particulieren aard.

Nu dat niet geschied is, is de Deputatenvergadering *buiten haar bevoegdheid gegaan*, door in strijd met art. 21 besluiten te nemen, en is zij niets anders geweest dan eene vergadering die, op willekeurige wijze, buiten het Program om, zekere taktiek heeft aangegeven. De eenige manier om weer op den goeden weg terug te komen, is o.i. dan ook, zoo spoedig mogelijk zich geheel los te maken van de besluiten der genoemde vergadering. Die besluiten zijn evenmin geldig als de beslissingen van een Gereformeerde Synode wanneer deze, zij 't ook maar tijdelijk, het bindend gezag der Schrift op zijde heeft gezet.

De deputaten — er is trouwens in hun vergadering terstond op gewezen — mochten art 21 niet wijzigen, zonder den daartoe bij de Statuten van het Centraal-Comité aangewezen weg te volgen. Hun besluiten konden niet binden, voor wie alleen op grond *van het Program* was toegetreden tot de kiesvereenigingen.

Daarom vonden wij het volkomen juist gezien, dat bij de candidaatstelling te Elst onze partij beproefd heeft, de candidaten los te maken van de resoluties der Deputatenvergadering. Zij had geen bezwaar tegen mannen, die tot de zoogenaamde gauche worden gerekend; maar zij had wel bezwaar tegen afwijking van *het* Program.

En om diezelfde reden gaat het ook thans *minder dan ooit* op, te verlangen, dat de antirevolutionaire Kamerleden die zich vereenigen tot Club ook gekozen moeten zijn door de kiesvereenigingen die zich aangesloten hebben bij de bekende resoluties. Later zullen wij wellicht nog eens aantoonen, dat die eisch *nimmer* gesteld is

en ook niet moet worden gesteld. Maar hoe dit zij — in geen geval kan als wettig besluit der partij worden aangezien wat *in vierkanten strijd met hare statuten* is tot stand gekomen.

Ging die leer op; vond de daarnevens thans verkondigde leer ingang dat slechts één blad den toon mag aangeven en dat al wat daarmede strijdt onduldbare wanklank is, — dan ware onze partij veranderd *in het omgekeerde* van wat zij aanvankelijk beoogde. Dan kregen wij niet eene op democratische basis gevormde groepeering, niet een uitspraak der kiesvereenigingen, maar dit:

Eén man, — niet eene Commissie van advies — overlegt in zichzelven welke weg de beste zij; hij spreekt dat uit in zijn, hem persoonlijk toebehoorend blad; ieder, die tegenspreekt, wordt in dat blad voor spelbreker uitgemaakt, zonder dat zijne meening den volke wordt medegedeeld; de kiesvereenigingen lezen alleen het éene blad; zij kennen niets anders, en, pogen sommigen door moties een andere meening ingang te doen vinden, dan worden de voorstellers dier moties als afvalligen, weerbarstigen, spelbrekers, enz. voorgesteld; die aldus voorbereide kiesvereenigingen zenden vervolgens afgevaardigden; het Centraal-Comité stelt hun het een en ander voor, dat echter afkomstig is van dienzelfden éénen man, en waarvan zij niet kunnen afwijken, omdat zij geen eigen pers ter verdediging van afwijkend gevoelen ter beschikking hebben; over dat aldus voorgestelde beslissen dan de afgevaardigden, zelfs al wijkt het af van het bindend Program, omdat voor het onderzoek of er afwijking plaats had nimmer gelegenheid bestaan heeft; en zóó verneemt men dan, wat het gevoelen is van... de partij!

14 Juni 1894.

HET PROGRAM BINDEND.

In ons nummer van 14 Juni toonden wij aan, dat art. 21 van *het* Program onmiddellijk voortvloeit uit *de roeping* van onze partij, en dat de jongste Deputatenvergadering, door te eischen dat men reeds bij eerste stemming op *niet-geestverwanten* zou stemmen, *buiten hare bevoegdheid* gegaan is.

Daardoor zijn o. i. hare besluiten evenmin bindend, als de beslissingen van een Gereformeerde Synode, die het bindend gezag der Heilige Schrift op zijde stelt; natuurlijk niet, omdat het Program en de Heilige Schrift in autoriteit op éene lijn staan, gelijk de *Standaard*

te verstaan geeft, maar omdat, evenals een Gereformeerde Synode, ook de Deputatenvergadering aan *het accoord van gemeenschap* gebonden is.

Dat betoog is niet weerlegd. Wel is de opmerking gemaakt, dat in art. 21 staat: *„gemeenlijk* bij eerste stemming''; doch dit punt bespraken wij reeds in ons nummer van 21 Mei. Het is waar, dat om *taktische* redenen, meermalen *terstond* op een tegenstander is gestemd; n.l. ten tijde der dubbele kiesdistricten; en dit zou zich ook thans nog in de meervoudige districten kunnen herhalen.

Maar dan geschiedde dit om door die taktiek de *keuze van een eigen geestverwant* te verzekeren. Zelfs dàt werd meermalen door de *Standaard* afgekeurd. Maar dat is in elk geval iets *geheel anders,* dan, gelijk nu besloten werd, ter wille van het verschil over de kieswet *radicalen boven antirevolutionairen* te kiezen.

Wat zou „ons volk'' van zoo iets gezegd hebben, wanneer men, om eenig ander goed doel te bereiken, besloten had een antirevolutionair *voor een Roomsch-Katholiek* voorbij te gaan?

Welnu! Er is iets geschied, dat erger is dan dat; in zoover als op geestelijk gebied de antirevolutionairen minder ver afstaan van de Roomsch-Katholieken dan van de radicalen.

Het gold hier voor velen eene consciëntie-quaestie. Dit maakt het verklaarbaar dat trouwe vrienden en beproefde mannen als b.v. de heer Hovy, om nu van anderen hier ter plaatse niet te gewagen, uit de plaatselijke kiesvereeniging zijn gegaan. Wij oordeelen niemand die deze dingen anders inziet; maar wij voor ons zijn overtuigd, dat men, met goede bedoelingen, een besluit genomen heeft dat met onze politieke *belijdenis* in vierkanten strijd is.

Maar vervallen daarmede ook *de andere besluiten* der Deputatenvergadering? De *Standaard* ontkent dit in haar nummer van 18 Juni. In onze oogen echter vormen alle resolutiën een samenhangend, onverbreekbaar geheel, en was de laatste resolutie, die wij bestrijden, *de logische gevolgtrekking uit wat voorafging.*

Dit is ook in de vergadering zelve terstond in het licht gesteld.

Voor behoorlijke bestudeering der resolutiën was zoo goed als geene gelegenheid, daar zij, hoewel reeds Dinsdag vastgesteld, niet terstond gepubliceerd, maar Vrijdagochtend bij den aanvang der vergadering rondgedeeld zijn. Twee uren later kwamen zij in discussie, terwijl voor dien tijd de vergadering te luisteren had naar de rede van haren Voorzitter.

Nochtans is terstond in de vergadering opgemerkt, dat het con-

cept, waarover gestemd zou worden, in strijd was met art. 21 van het Program, — iets dat ook toen niet is tegengesproken. — Men houde in het oog, dat de vergadering geen artikel veranderen mag, zonder *voorafgaande machtiging van de kiezersvereenigingen, aan wier oordeel de wijziging moest worden onderworpen.*

In de Deputatenvergadering is verder uitvoerig betoogd, dat het voor de eenheid der partij wenschelijk was zoowel de eerste als de laatste resolutiën te doen vervallen, zoodat dan alleen in stemming kwam de 5e resolutie, bevattende de vragen die men den candidaten zou voorleggen. Op die vragen kwam het voor de praktijk toch eigenlijk aan; maakte men ze los van overwegingen, die grievend waren voor een groot deel der partij, en van een advies dat streed met het program, — *dan bereikte men toch zijn doel zonder scheuring teweeg te brengen.*

Maar op dat vredelievend voorstel is men niet ingegaan; het is nauwelijks de aandacht waardig gekeurd. Ware anders gehandeld, veel onheil, veel verdriet ware ons bespaard!

Doch wij willen nu even nagaan, of inderdaad die afwijking van het Program al dan niet logisch samenhangt met de eerste resolutiën, die zooveel verbittering hebben veroorzaakt.

Laat ons daartoe even een program formuleeren op *onze* manier.

De Deputatenvergadering:

1. verheugd dat de antirevolutionaire Kamerclub, door indiening van het amendement Mackay-Van Alphen, gepoogd heeft nog zooveel mogelijk het ontwerp-Tak te verbeteren in antirevolutionairen zin, betreurt dat, door het hardnekkig verzet van Minister Tak, die poging mislukt, en, na verwerping van het ongelukkig amendement de Meyier, Kamerontbinding noodig is geworden;

2. verstaat dat de antirevolutionaire partij steeds moet streven naar *een ander* kiesstelsel, strekkende om aan alle rangen en standen *invloed* te verzekeren op den gang van 's lands zaken; met waarborgen tegen overheersching van minderheden door de meerderheid, zoo noodig door versterking van het Centraal gezag;

3. is echter van oordeel dat, zoolang de andere partijen weigeren daartoe mede te werken, en vasthouden aan eene regeling die een deel des volks geheel uitsluit van allen invloed, en aan dit deel, op politiek gebied, *rechtens* niet dezelfde bescherming verleenen als aan het kiesgerechtigd deel, moet gestreefd worden naar kiesrechtuitbreiding zoover de Grondwet ook maar eenigszins toelaat.

Deze resolutiën zouden hetzelfde *beoogd* hebben als die welke het Centraal-Comité heeft gesteld, en waren o.i. met geen antirevolutionair beginsel evenmin als met de feiten in strijd.

Maar laat daar nu op volgen: „dat mitsdien reeds bij eerste stemming een radicaal boven een antirevolutionair moet gaan, zoodra deze niet is vóór bedoelde uitbreiding.'' Ieder gevoelt terstond dat deze conclusie met de vorige in lijnrechten strijd zou geweest zijn.

De juiste conclusie zou hebben moeten luiden: dat men bij eerste stemming *nooit een radicaal,* maar *in elk geval* een antirevolutionair, doch *bij voorkeur* een die vóór algeheele uitbreiding is moet stemmen. Het Centraal-Comité heeft echter geen conclusiën in dien geest voorgesteld, maar zich eenvoudig aan de zijde van Mr. Tak en diens revolutionair kiesrecht geplaatst.

Evenwel: dat kiesrecht principieel te verdedigen; ons volk openlijk aan te raden te strijden voor een algemeen kiesrecht eeniglijk op „het staatsburgerschap'' gegrond, dus voor iets dat steeds in beginsel door Mr. Groen van Prinsterer bestreden is, dat was onmogelijk.

Daarom moesten aan de conclusie *die men wenschte* overwegingen van anderen aard voorafgaan; moest het worden voorgesteld, alsof elk verzet tegen kiesrechtuitbreiding aan kortzichtigheid, standenegoïsme en erger dan dat ontsproot. Daardoor heeft men kwaad bloed gezet; aan weerszijden; aan de zijde van hen die werden verongelijkt, maar ook aan de zijde van hen die aan deze voorstellingen en verdachtmakingen van personen geloof sloegen.

Dat ook tegenzin tegen uitbreiding van kiesrecht op zichzelf in het spel kwam, wordt niet in het allerminst ontkend. Waarom zou die zich niet mogen uitspreken? Tot dusver zijn de resultaten van het algemeen stemrecht in landen waar het bestaat niet zóó schitterend, dat men een ieder die dit verfoeit zou behoeven te veroordeelen! En te hechten aan voorrechten, zoo die er zijn, ook dat is op zich zelf nog niet zoo verschrikkelijk, want gelijk Mr. Groen van Prinsterer eenmaal zeide: „voorrechten zijn ook rechten. [1])

Maar dit alles was bijzaak; hoofdzaak was dat men, om zeker doel te bereiken, *principieele* tegenstanders tegen Tak's kiesrecht *verdacht* heeft gemaakt, en zóó, in plaats van het antirevolutionair beginsel, standen- of klassenhaat heeft bevorderd.

---

[1]) Ongeloof en Revolutie, bl. 293 en 273.

Booze *bedoeling* was daarbij niet in het spel. Integendeel. Men wist bij ervaring, dat een deel der antirevolutionaire partij, 't welk meent bij algemeen stemrecht veel te zullen winnen in maatschappelijken welstand, het feitelijk eens was met de radicalen. Dat deel wilde men niet van zich vervreemden. Daarom moest — reeds van de indiening van Mr. Tak's ontwerp af werd daartoe besloten — een *tijdelijk* samengaan met den vijand mogelijk worden gemaakt. Kon men de geheele partij daartoe niet bewegen, dan moest men kiezen of deelen. En men heeft gekozen; men heeft niet gedeeld, maar verdeeld.

De laatste manoeuvre op het slagveld is geweest de Deputatenvergadering en daarmee samenhangende verkiezingscampagne. Wij begrijpen dat, vooral in een tijd waarin de staatsmanskunst zich bijkans geheel in het manoeuvreeren met partijen oplost, de bewondering voor den veldheer, die het leger aangevoerd en de manoeuvres twee jaren lang geleid heeft, groot is. Niemand doet hem zooiets na.

Nochtans is politiek niet enkel taktiek, en ook het schoonste doel mag slechts langs wettigen weg worden nagejaagd. Eene Deputatenvergadering is aan haar statuut niet minder gebonden dan een Regeering of Kamer aan de Grondwet. Zet zij dat statuut ter zijde en ontstaat dan scheuring, zoo wijte zij dit dan aan zich zelve.

Wij hopen, dat dit nog moge worden ingezien. Want geschiedt dit niet, blijft men, gelijk tot dusver, volhouden, dat slechts hij goed antirevolutionair is, die zich houdt aan de laatste besluiten der Deputatenvergadering, dan zal scheuring onvermijdelijk blijken, en zullen, wat thans reeds geschiedt, die antirevolutionairen, die onveranderlijk vasthouden aan het program, *zich opnieuw moeten organiseeren als antirevolutionaire kiesvereenigingen, naast de andere.* Maar dat dit zal uitloopen op groote verzwakking *van de partij,* behoeft wel geen betoog.

26 Juni 1894.

EENHEID.

Geen voorstelling van *ons* streven is onjuister, dan die dat wij scheuring in onze partij zouden beoogen of goedkeuren. Juist dat voortdurend uiteengaan is in onze oogen een der kenmerken van onze *revolutionaire* neigingen en toestanden, waaraan zelfs de antirevolutionair zich vaak moeilijk onttrekt.

De revolutie berust op eene *negatie.* Hierin zijn allen die op den

bodem staan van 1789 het eens, dat de staat en de wetenschap los zijn van God. God is *niet* de Souverein. Alleen de menschelijke rede regeert.

Maar die revolutionairen, slechts *vereenigd* door den „Geist der stets verneint", moeten voortdurend uiteenvallen. Ieder gaat zijns weegs; individualisme zit er ten troon. Noodgedrongen vormt men zich wel tot groepen, maar ook deze groepen — let vooral op wat in Frankrijk geschiedt — verdeelen zich weer in allerlei ondergroepeeringen; met partijbenamingen die steeds wisselen, omdat, binnen korten tijd, elke partij van kleur verschiet. Al die schakeeringen staan dan vijandig tegenover elkaar, sluiten elkaar uit, en kampen om de heerschappij. De kunst van den leider is, verschillende fractiën tijdelijk voor één doel te doen opmarcheeren; maar zoodra dat bereikt is, en vaak zelfs vóór dien tijd reeds, spat het tweedrachtig gezelschap uiteen. In dien *politieken* strijd wordt het volk, zijns ondanks, meegesleept, en om dat te kunnen doen, om het volk er bij te interesseeren, moeten de leiders dien strijd tot een standen- en belangenstrijd maken. Totdat eindelijk, ter herstelling van den vrede, de absolute alleenheerscher alle partijen aan zich onderwerpt!

De antirevolutionaire partij daarentegen berust op eene *affirmatie*. God is Souverein; Hij schonk ons Zijn Zoon; Hij gaf ons de Heilige Schriftuur tot richtsnoer. Leidt verschil van inzicht tot verschillende kerkformaties, ook dan nog behoeft o. i. onderlinge strijd, — zoolang de grondslagen, waarop het christelijk geloof berust, erkend worden — niet te worden gezocht; moet veeleer worden vermeden.

Op politiek gebied is *practische* samenwerking veelal noodzakelijk; daarom een program van beginselen; over de toepassing op onze hedendaagsche toestanden van de beginselen in de Goddelijke Openbaring neergelegd, behoort men zich zooveel mogelijk vooraf te verstaan.

Alzoo een algemeen, een bindend program. Maar *daarbinnen* dan ook ruimte van beweging. Vrijelijk moet alles onderling kunnen worden besproken en overlegd, opdat men elkanders gevoelens en belangen leere *waardeeren*, en een juiste voorstelling erlange der feiten. Juist omdat er een basis en een band is — een vaste grond dus en iets dat de geesten samenhoudt — kan men gerustelijk verschil van gevoelen dulden.

Voor het *practisch* optreden is voorzeker in den regel een leider noodig; niet „omdat het onze wil is dien hij uitspreekt," gelijk

onlangs in eene vergadering werd betoogd; [1]) want een leider heeft, behoort althans te hebben een *eigen wil;* anders is hij, op ons territoir ten minste, dien naam niet waard. Maar dien leider erkennen wij, omdat wij in hem den man zien, die het beoogde doel langs den weg, door onze beginselen bepaald, zal weten te bereiken. Of evenwel eenig doel behoort te worden nagejaagd en naar welke beginselen zal worden gehandeld, dat is de zaak niet van den leider alleen, noch van den leider allereerst, maar van geheel de partij. Diens wil, evenals *ons aller* wil, behoort voortdurend te worden getoetst aan Gods Woord; aan onze uitgesproken beginselen; aan de eischen der praktijk.

De antirevolutionaire partij *kan* daarom één zijn, ook al is zij gescheiden; gedeeld.

Het is om die reden, dat wij ook op schoolgebied steeds zullen blijven roepen: *Christenen!* blijft één. De strijd tegen het ongeloof is waarlijk reeds zwaar genoeg. Meent men, om *kerkelijke* redenen, uiteen te moeten en te kunnen gaan, zelfs dan nog is o. i. *onderlinge* bestrijding en ondermijning steeds uit den Booze!

Ook tegen de bekende „resolutiën'' was ons hoofdbezwaar, dat men uiteendreef wat bij elkaar hoorde. Op *onderlinge* bespreking en *onderling* overleg blijven wij aandringen. Maar die is niet mogelijk, waar, zooals in veler oogen 't geval is, slechts éène richting recht van spreken heeft; waar dientengevolge elke vrije beweging uitgesloten wordt.

Voorzeker! De „aristocraten'' — om een term te bezigen die eigenlijk *in onze* partij niet als fractie-aanduiding *mag* gebezigd worden — hebben veel te leeren; bevooroordeeld zijn zij; vaak te vasthoudend, opgevoed als zij zijn in de bestaande toestanden, die hun dragelijker toeschijnen dan de voorgespiegelde. Maar de „democraten'' op hun beurt zijn evenzeer bevooroordeeld; vaak zonder reden wantrouwend; te weinig rekening houdende èn met het bestaande èn met het uitvoerbare. Juist daarom is *samenwerking* en *wederkeerige contrôle* noodig.

Daarin ligt voor een groot deel de groote kracht van het Engelsche staatswezen, en daarvan heeft ook Duitschland in den laatsten tijd goede vruchten geplukt.

Wij echter zijn steeds geneigd tot „separatie''. Liefst alleen, met

---

[1]) Althans zoo het verslag in Patrimonium, 23 Juni, blz. 3, juist is.

of zonder eigen leider, zoodra wij onzen zin niet krijgen. Is men „gescheiden," dan moet, om eigen recht van bestaan goed in het licht te doen komen, elk verschilpunt breed uitgemeten; wantrouwen gewekt; tegenwerking aangewakkerd worden. Dit is, zoowel op kerkelijk als staatkundig gebied, veelal het gevolg geweest van *uiteengaan*.

In de kerk — wij herhalen dit — moge dit vaak onvermijdelijk zijn, maar de staat is geen kerk; veeleer het tegendeel daarvan, al moet hij doortrokken worden van den geest der kerk.

Blijkt *het* Program niet scherp genoeg geformuleerd, men verscherpe het. Hoe ongaarne wij dat zouden wenschen, dàt liever nog, dan scheuring tusschen hen die op den bodem staan van het Program. Edoch! *binnen de eenmaal gestelde grenzen vrijheid van beweging.* Men noemt dit thans „individualisme". Wij houden niet van „indeelingen", of partijbenamingen; doch, *wil* men een benaming, dan liever nog „Calvinisme". Calvijn wilde op het gebied des gewetens vrijheid, radicale vrijheid, mits gebonden aan het Woord Gods. Zoo ook op sociaal gebied vrijheid, radicale vrijheid, mits gebonden aan het Program.

Maar dan ook geen partijbenamingen uitgedacht ter bestrijding van hen of hem, die van die vrijheid gebruik maken.

Van die vrijheid, — wij erkennen het — kan lichtelijk misbruik worden gemaakt; *elk* verkeerd woord, *elke* verkeerde gedachte, in het openbaar uitgesproken, kan slechte vruchten voortbrengen, zoodat een consciëntieus man bijkans bevreesd zou worden iets te zeggen. Die vrijheid van spreken moet dus voorzichtig worden gebezigd. Maar even zorgvuldig worden ontzien. Dan zal — dit is onze vaste overtuiging — juist door onderlinge bespreking en discussie de uiterlijke steeds meer worden eene innerlijke eenheid.

Ook in het staatkundig leven geldt het: „zij die gelooven, haasten niet."

28 Juni 1894.

ONZE BEIDE CLUBS.

Er bestaan thans twee antirevolutionaire Kamerclubs, de eene met den heer De Savornin Lohman, de andere met den heer Van Alphen tot voorzitter.

Het spreekt vanzelf, dat de *Standaard* haar eigenaardige opvat-

tingen heeft van die beide clubs, en het dus doet voorkomen, alsof de club Van Alphen is „de onvermengde"; d.i. de zuivere; de echte.

Wij stellen daartegenover de onze; of liever de eenvoudige feiten; opdat de lezer zelf kunne oordeelen.

Een antirevolutionaire Kamerclub bestaat *niet* uit leden *eener partij;* zij is niet een product van de *partijformatie* in den lande; maar zij is — en behoort naar antirevolutionair staatsrecht te zijn — een club van *Kamerleden,* die wel dezelfde beginselen belijden, maar *krachtens* de wet, *het land* vertegenwoordigen en dus niet in de eerste plaats als leden eener partij zitting hebben. Dit standpunt is altijd en zeer uitdrukkelijk door de antirevolutionairen ingenomen; reeds in de eerste vergadering, geleid door Jhr. Mr. Elout van Soeterwoude. (Zie ons no. van 31 Mei.)

Wel zoekt zulk een club ook *verband met de kiezers,* dus ook met de antirevolutionaire kiesvereenigingen in den lande. Er is geen enkele reden om te betwijfelen dat ook de antirevolutionaire club met den heer Lohman tot voorzitter dit doen zal, indien blijkt dat er zulke vereenigingen zijn die zich *strikt houden aan het program in zijn geheel.*

De antirevolutionaire leden, met den heer Lohman tot voorzitter, hebben *niemand* toegelaten, die niet *onvoorwaardelijk* het Program beaamde, en zij hebben *allen* uitgenoodigd van wie zo dit konden verwachten; ook Dr. Kuyper zelven; ook de laatst aangekomenen, de heeren Heemskerk en Donner.

Geen van de heeren, die thans die club samenstellen, heeft als Kamerlid eenige handeling gepleegd, met de belijdenis hunner beginselen in strijd.

Het is waar dat sommige der leden *gekozen zijn* door kiesvereenigingen, die zich niet hebben gehouden aan de resolutiën *der laatste* Deputatenvergadering. Maar — daargelaten nog de wettigheid dier resolutiën — de bewering dat men het Program aanvaardende, ook aanvaardt het Centraal-Comité, 't welk het vastgesteld heeft, *(Standaard* no. 6821) schijnt ons onjuist. De *verhouding* van iemand, die het Program aanvaardt *tot het Centraal-Comité* hangt af van de betrekking waarin hij zulks doet.

Eene kiesvereeniging, het Program aanvaardende, aanvaardt ook de organisatie (daarom nog niet onwettige besluiten) der partij. Patrimonium en andere vereenigingen zulks doende, hebben met *die organisatie* niets hoegenaamd te maken; juist omdat zij geen kiesvereenigingen zijn.

Eveneens de Kamerleden, zij zitten niet, en mogen niet zitten als partijhoofden en hebben dus *als zoodanig* niets met de partijorganisatie uit te staan.

Blijkbaar is dan ook aanvankelijk de al of niet aansluiting aan *de georganiseerde partij* niet de reden geweest, waarom sommige antirevolutionaire Kamerleden zich aan de club hebben onttrokken.

Immers deed de heer Lohman de oproeping; deze nu was gekozen door bemiddeling van een *aan het Centraal-Comité aangesloten kiesvereeniging*. Tegen hem kon dus *geen formeel* bezwaar zijn. Als derhalve *destijds* de „al of niet aansluiting van de kiesvereeniging aan het Centraal-Comité'' de toetssteen ware geweest, hadden alle opgeroepenen moeten bijeen komen om zich te constitueeren op het Program, behoudens hun recht om zich *tegen de toelating* van enkelen, zooals van den Graaf van Stirum, te verzetten. Ware dit verzet vruchteloos gebleken, dan had men zich desnoods afzonderlijk kunnen constitueeren.

Dit is echter niet geschied; men heeft eenvoudig geweigerd bijeen te komen, en ook later ook die leden niet opgeroepen, van wie toch niet kan ontkend worden dat zij door *de aangesloten kiesvereenigingen* zijn gecandideerd; zooals de heer Æ. Mackay en de heer Lohman.

De ware toestand is o.i. deze:

De antirevolutionairen hebben zich gedeeld in twee clubs; beiden staan zij op den bodem van het program; de club Van Alphen — wij nemen nu den Voorzitter tot vlag — acht zich nog gebonden aan de taktiek der laatste Deputatenvergadering; beweegt zich dus in de richting-Tak; de andere is daarvan geheel los; zij toetst elk kieswetvoorstel aan *hare beginselen,* en regelt zich, *bij stemming,* naar de eischen van het oogenblik.

Men heeft dus eene antirevolutionaire en eene Takkiaansch-antirevolutionaire Kamerclub. In hoever deze laatste, evenals vroeger, voeling zal zoeken met de kiezers, ook dus met de georganiseerde partij in den lande, is iets dat eerst later zal kunnen blijken.

Het is in elk geval van belang te doen uitkomen, hoe beide fracties hare eigen positie beschouwen. Daarom kwamen wij op deze zaak terug.

3 Juli 1894.

DE SCHEIDING.

De Organisatie.

Ook wij zijn van oordeel, dat het nutteloos is langer met en tegen elkander te strijden, in de hoop van elkander beter te verstaan. Beter schijnt het uiteen te gaan, dan langer een strijd te voeren, die in persoonlijke hatelijkheden ontaardt.

Om den toestand, waarin op dit oogenblik de antirevolutionaire partij geraakt is, te begrijpen, en te weten wat hun die daarmee niet tevreden zijn te doen staat is, voor sommigen althans, een korte herinnering aan wat tijdens de vorming der partij plaats had niet overbodig. Wij wenschen, zonder in eenige polemiek te treden, de feiten, voor zoover noodig, zoo kort en objectief als ons dit mogelijk is, weer te geven.

In de eerste plaats dan roepen wij even den tijd in herinnering toen Mr. Groen van Prinsterer *persoonlijk* de leiding had van de partij, die hij trouwens zelf, zoo niet te voorschijn geroepen, dan toch tot bewustzijn gebracht had. In dien tijd, toen er van organisatie nog zoo goed als geen sprake was, werd, in bijna alle zaken de politiek zoowel als het christelijk onderwijs betreffende, die uitnemende, voorzichtige en scherpzinnige staatsman geraadpleegd.

Reeds bij zijn leven trad van lieverlede Dr. Kuyper op den voorgrond, *niet* bij erflating, maar *jure suo;* krachtens de hem geschonken gaven derhalve. Zelfs de heer Groen ging geenszins onvoorwaardelijk mee met zijn opvolger, en vond het noodig *eigen zelfstandigheid* tegenover Dr. Kuyper, *uitdrukkelijk* te verdedigen. Hoewel Dr. Kuyper als leider aanbevelende, zag de grijze staatsman zich toch genoodzaakt te verklaren, dat hij zelf leiding en tuchtmeesterschap niet aanvaardde. De aanleiding daartoe deelde nog onlangs de *Standaard* ons mee. Er waren destijds weinig mannen van naam, die Dr. Kuyper als leider wilden erkennen. Het anti-Kuyperianisme was toen ter tijde zeer fel; onder verschillende kringen; om redenen van den meest onderscheiden aard, die onze ruimte ons niet gedoogt te vermelden.

Hij die op dit oogenblik de hoofdredacteur is van dit blad, kwam door tusschenkomst van den heer Groen van Prinsterer, destijds in aanraking met Dr. Kuyper, en was terstond in de gelegenheid dezen, door tijdens diens langdurige ziekte en verblijf buitenslands zich voor een deel met de redactie van de *Standaard* te belasten, een dienst te bewijzen, waardoor Dr. Kuyper zich aan hem zeer verplicht achtte;

eene omstandigheid, die wij niet releveeren, om ons daarop thans tegenover Dr. Kuyper te beroemen, want, indien er eene schuld van dankbaarheid geweest is dan mag die door latere veelvuldige vriendschapsbewijzen zeker als afgedaan worden beschouwd; maar omdat tegenover sommiger onware en onwaardige persoonlijke aanvallen, waarop wij nimmer zullen antwoorden, het zijn nut heeft eraan te herinneren, van hoedanigen aard wederzijds de aanvankelijke betrekking tusschen hen is geweest.

Het vertrouwen in Dr. Kuyper nam zeer toe, zoodra het *Program van beginselen* verscheen, hetwelk door hem ontworpen, en na velerlei samensprekingen met verschillende antirevolutionairen vastgesteld, moet worden beschouwd als *accoord van gemeenschap;* als de grondslag van de antirevolutionaire partij. Dit had plaats in het begin 1878.

„De vrijheid van beweging bleef daarbij een iegelijk onverlet. Indien de hoofddenkbeelden van het Program zelf maar beleden worden,'' zoo drukte de steller ervan zich in de Voorrede van Ons Program uit, „verblijve aan een ieder onzer geestverwanten het onverkorte recht, om in de uitwerking ervan „zijns eigen weegs'' en dus c.q. ook een geheel *anderen* weg dan wij te gaan; mits hij rekenschap geve van den grond waarop hij zijn beginselen rusten doet. Zelfs kan een blijvende schakeering onder ons recht op zelfstandig bestaan erlangen, en door critiek ons veelszins baten.''

Op *denzelfden tijd,* waarop dit geschreven werd, werden de *statuten* der partij vastgesteld. De kiesvereenigingen waren en bleven *volkomen autonoom.* Door zich aan te sluiten aan het Centraal-Comité verkregen zij het recht dit mede te helpen verkiezen. Dat Centraal-Comité had, in algemeenen zin, *de politieke leiding van de partij;* in engeren zin berustte *die leiding* bij de vaste *Commissie van advies,* bestaande uit Praeses en twee Assessoren. *Niet alzoo bij den Voorzitter alleen.* Nog minder *bij den redacteur van de Standaard.*

Op die wijze stak men in zee. Dit waren de afspraken.

Nu is het volkomen waar, dat aan de voortreffelijke leiding van Dr. Kuyper, vooral aan diens groot journalistisch talent de snelle wasdom der antirevolutionaire partij in den lande te danken is; maar even waar is het, dat alleen tengevolge van deze afspraken met mannen van velerlei schakeering de krachten en de medewerking verkregen zijn geworden, *zonder welke die wasdom destijds onmogelijk ware geweest.* Er was *wederkeerige* steun, hulp en toewijding.

Het kan, zoo men het oog houdt op de wording der partij, niet worden betwijfeld, dat in de kiesvergaderingen, en dus ook in de pers, ondersteld werd *de meest volkomen vrijheid van discussie;* van onderwerping aan één leider was destijds geen sprake. Geen andere band was er dan de *beginselen van het program.* Uit die vrije beweging der geesten kwam als het ware het Centraal-Comité te voorschijn; terwijl de Commissie van advies weer stond *„onder toezicht"* niet van den Voorzitter, maar van *dat comité,* en „volgens informatie van dat Comité" moest handelen. Vrijheid van discussie, doch — *als het ten slotte op handelen aankomt* — éénheid. O.i. eene gezonde, in goeden zin republikeinsche organisatie.

Nu was evenwel een der leden van de Commissie van advies, en wel de Praeses, tevens hoofdredacteur van de *Standaard, en dit blad was niet verbonden aan de organisatie.* Het was zóó vrij, dat de redacteur meer dan eens geschreven heeft, zoo noodig *zelfs tegen besluiten van het Centraal-Comité* te zullen ingaan.

Daartegen was op zichzelf beschouwd geen bezwaar. Wel had de redacteur, tevens Praeses van de Commissie van advies, feitelijk daardoor een kolossalen invloed, maar die kwam hem wettig toe: jure suo. Doch dan ook alleen als redacteur; *niet als partijleider.* Daar stond tegenover de vrijheid van tegenspraak, waarvan destijds de kleine pers dan ook dapper gebruik maakte, zonder dat daardoor de onderlinge saamwerking bemoeilijkt werd. Wel was die tegenspraak den redacteur vaak lastig; maar dat is altijd met tegenspraak het geval.

Een merkwaardig incident was, ter kenschetsing van den toenmaligen toestand, het volgende. Gelijk wij onlangs, in een ander verband, herinnerden, was in 1881 geschil ontstaan over eene herstemming te Zevenbergen. Bij die gelegenheid stelde *de redactie van de Standaard* eenige vragen aan de candidaten, en behandelde ook verder de zaak als *de hare.* Daartegen kwam terstond de heer De Savornin Lohman in verzet, door in de *Standaard* (no. 2868) een brief te richten tot den hoofdredacteur, waarin o.a. voorkomt: „Immers doet Gij het in bedoeld artikel voorkomen, alsof de politieke leiding der antirevolutionaire partij uitsluitend van uw blad afhing; terwijl het toch van algemeene bekendheid is, dat Gij zelf krachtig meegewerkt hebt om die leiding in handen te brengen van een door de kiezers gekozen Centraal-Comité. Dat de *Standaard* een van dat Comité afwijkende of althans zelfstandige politiek zou willen verdedigen is, zoolang Gij zelf Voorzitter van dat Comité zijt, niet wel

aan te nemen. In 1879 hebt Gij dan ook, alvorens te adviseeren, vooraf den raad ingewonnen van de Commissie van advies uit het C.-C. (zie no. 2215 van uw blad). Door intusschen ditmaal van de *Standaard* als van een zelfstandigen leider te spreken, gaaft Gij een schijnargument in handen aan hen, die, zooals de Leidsche hoogleeraar Buys, geheel de antirevolutionaire partij beschouwen als marionetten, door U in beweging gebracht. Om die reden kan het U niet anders dan welkom zijn, dat een uwer vrienden en medearbeiders, door in uw eigen blad uwe meening te bestrijden, alzoo door de feiten zelven, die bewering ten krachtigste logenstraft."

Hierop antwoordde de *Standaard niets.* Trouwens er viel niets tegen te zeggen.

Een paar maanden later schreef hij een stuk, waarin zij zich het brevet toekende, van „bij die gelegenheid schier alleen te zijn blijven staan in de handhaving van de fierheid en eere harer partij." Ook daartegen schreef toen de *Protestantsche Noordbrabander* o.a.: „Staat afwijking van het advies van de *Standaard* op zichzelve reeds met afwijking van de antirevolutionaire lijn gelijk?" Zoo niet, „zou zij dan niet voorzichtiger doen met zich zoo uit te drukken, dat niet aan dat wanbegrip, dat immers toch reeds bij zoovele vrienden en vijanden bestaat, voedsel wordt gegeven?"

En kort daarop betoogde hetzelfde blad de noodzakelijkheid en wenschelijkheid van polemiek ook van bevriende bladen. „Laat er zijn een onbewimpeld, openhartig beoordeelen niet van broeders, maar van de meeningen der broeders. Laat ook de strijd in de bladen geheiligd zijn door het gebed. Want geen strijder vergete hoe zondig, hoe partijdig dus, hoe zelfzuchtig, hoe hoogmoedig en stijfhoofdig hij is; hoe hij daardoor zijns ondanks de waarheid vaak verwringt om zich zelven te believen. Maar de Christen behoeft noch mag die dingen *in een ander* onderstellen."

Bedenkt men nu dat men destijds nog leefde in de wittebroodsweken; dat de schrijver van die artikelen altijd als een trouw lid der partij is beschouwd, en *ook na al zulk schrijven* steeds meer *getrokken* is naar het middenpunt waarvan de meeste actie uitging, dan kan men niet betwijfelen dat destijds in de antirevolutionaire partij dezelfde beginselen golden en openlijk werden beleden, die *ook thans* in *ons blad* worden verdedigd.

Intusschen werd er niet vaak in de bladen gepolemiseerd, omdat meer dan genoeg arbeid te verrichten was in de Kamer door de Kamerclub, en de verschillende schakeeringen der meeningen daar vanzelve en genoegzaam aan het woord kwamen.

De Kamerclub.

Na 1878 ontwikkelde zich de antirevolutionaire partij op politiek gebied zoo snel, dat actief optreden ook in de Kamer niet meer achterwege kon blijven. De actie kon zich niet meer, gelijk vroeger, toen de partij op de eindstemming zelden eenigen invloed kon uitoefenen, tot oppositie op bepaalde punten bepalen. Toen ontstonden er moeilijkheden, die tot dusver niet waren ondervonden.

Voor den *echten* antirevolutionair kan het niet twijfelachtig zijn, dat elk Kamerlid ook tegenover eigen kiezers zijn *zelfstandigheid* heeft te handhaven. Zijn *roeping,* zijn *plicht* is de belangen niet enkel van eigen partij, of van eigen district, maar ook die van allen, van geheel het land in het oog te houden. Beheerscht als hij zich gevoelt door *het recht,* en niet door *den wil* van anderen, treedt, in de plaats van de eenzijdigheid der partij, de veelzijdigheid van 's lands belangen voor hem op den voorgrond. Hoewel gekozen door velen, ontleent hij zijn *ambt* niet aan het volk, maar *aan de wet,* en kan hij daarom uit plichtbesef ook met eigen kiezers vaak in botsing komen.

Te verwonderen was het dan ook niet dat, reeds in haar 2e vergadering *onder leiding van Jhr. Mr. Elout van Soeterwoude,* de Kamerclub *eenstemmig* verklaarde: „bij onze verhouding tegenover het Centraal-Comité staat op den voorgrond, dat wij volkomen vrij en onafhankelijk wenschen te blijven, en genoemd Comité alleen beschouwen, als de stem der antirevolutionaire kiesvereenigingen, die wij op hoogen prijs stellen te hooren, die wij eerbied toedragen, doch ons niet mogen verplichten te gehoorzamen.''

Bij deze op *onze beginselen* en op onze *staatswetten* steunende beschouwing voegt zich nog een motief van *praktischen* aard. Zoodra de medeleden in een college gevoelen, dat iemand hunner *gedomineerd* wordt door invloeden *buiten* het college, houdt alle ernstige discussie op, omdat het ijdel is te debatteeren met iemand die niet overtuigd mag worden of wil zijn, en verliest ook zoo iemand allen invloed op zijn medeleden, omdat hij met het *ware motief* van zijn oordeel niet voor den dag kan komen, en dus hetgeen hij voorbrengt weinig vertrouwen verdient.

Eindelijk ook dit nog. In vele, ja in de meeste gevallen kan men eerst op het *laatste* oogenblik beslissen, en op dat *laatste* oogenblik is de „adviseur'' buiten de Kamer!

Tegenover die zelfstandigheid der Kamerclub staat evenwel de

noodzakelijkheid voor de Kamerleden en hunne verplichting om voeling te houden met hun kiezers. Een *echt* antirevolutionair zal alles in het werk stellen, om *den band* met hen te onderhouden en te versterken. In de *allereerste* plaats toch heeft hij op de *inzichten* en *behoeften* van *eigen* partij te letten; de anderen zullen wel voor die der anderen zorgen. Persoonlijke aanraking met de kiezers, bij monde of in geschrifte, is daarvoor het eenige middel.

Intusschen werd, hoopte men, voor de antirevolutionairen die aanraking nog gemakkelijker gemaakt, toen, zooals later geschied is, Centraal-Comité en Kamerclub met elkander in officieel verband traden; vooral doordat *twee* der Kamerleden tevens leden waren van de *Commissie van advies,* waarvan Dr. Kuyper de Voorzitter was. Daardoor was een behoorlijke verhouding tusschen de Kamerclub en de partij in den lande *mogelijk* geworden. En wel op tweeërlei wijze. Of het Centraal-Comité, met zijn Commissie van advies, had zich voortdurend op de hoogte kunnen stellen van wat in de Kamer voorviel en van de motieven van sommiger handelingen; om dan daarna de Kamerclub tegenover geestverwanten *wakker* en *ondubbelzinnig te verdedigen;* òf wel, indien dit niet ging, had de Voorzitter van de Commissie van advies, die *in den lande* de leider was van de partij, ook *de leiding der zaken in de Kamer* op zich moeten nemen. Zoo deed b.v. Gladstone; zoo doet, meenen wij, in Engeland ieder staatsman.

Intusschen geschiedde noch het een, noch het ander. De leider des volks was te veel verdiept in theologische studiën, te zeer bezig op kerkelijk terrein, dan dat hij ook de taak van Kamerlid, en nog wel die van partijleider in de Kamer op zich kon nemen. Maar evenmin wenschte hij zijn persoonlijken invloed op de politieke leiding los te laten. Ook hij was *zelfstandig,* en bovendien in het bezit van een eigen orgaan, terwijl de club geen andere verdediger vond dan den hoofdredacteur van datzelfde orgaan!

Wat daaruit ontstaan *moest* laat zich voorzien. De Kamerclub *handhaafde steeds haar zelfstandigheid* niet alleen uit plichtsbesef, maar ook omdat zij gevoelde dat, door het opvolgen van adviezen die buiten haar om gegeven werden, *nooit iets zou zijn tot stand gekomen, allerminst de herziening der schoolwet,* juist datgene dus, waarom het bij de beweging van 1878, het volkspetitionnement, te doen was geweest.

Maar de leider des volks in den lande *deed hetzelfde.* Wel liet hij de Kamerclub nimmer geheel los; zelfs kon men er zeker van

zijn, dat tegen den tijd der verkiezing allen in genade zouden worden aangenomen; immers, gelijk wij in ons vorig artikel herinnerden, men had *elkander* nu eenmaal noodig. Maar van de andere zijde deed hij, wat trouwens elk volksleider doet: hij zorgde dat steeds het volk in de meening bleef, dat hij zelf de leiding *behoorde* te hebben; dat, zoo men zijn adviezen maar gevolgd had, het altijd beter zou zijn gegaan, en eindelijk, dat, zoo hij zelf de leiding gehad had, veel meer *principieel* zou zijn gehandeld.

Wie zich die taktiek nog eens levendig voor oogen wil stellen, behoeft maar de jongste artikelen van de *Standaard* te lezen, zoowel over de wet-Mackay als over het door de Tweede Kamer aangenomen wetsvoorstel-Lohman. Zelfs aan de behandeling van het laatste nam de redacteur, schoon Kamerlid, geen deel; des te vrijer bleef zijn standpunt; eene kritiek, die geen rekening behoeft te houden met de objecties van andersdenkenden en de gevoelens van 99 medeleden, mag met recht eene *vrije* kritiek worden genoemd!

Het papier is geduldig; in een blad kan men den volke veel schoons voorspiegelen, dat in een *Collegie van honderd* eenvoudig onbereikbaar is. Maar wat weten de meeste lezers van wat al of niet bereikbaar is!

Was het wonder, dat onder deze omstandigheden geen innige band met de kiezers ontstaan *kon?* Dat steeds de club te veelhoofdig, te weinig principieel scheen, terwijl toch, indien men maar aan de wenken en raadgevingen van den leider gevolg gegeven had, ons goede volk in heel wat gelukkiger omstandigheden zou verkeerd hebben dan thans? Beloften werden gedaan, doch niet vervuld: het is zoo. Men onderzocht echter niet, *door wie* die niet vervulde beloften gedaan waren, — door de Kamerleden dan wel door de *Standaard!*

Zoo kwam het, dat steeds het vertrouwen in den leider moest toenemen, en dat in de Kamerleden verzwakken. Aanvankelijk stond de schoolwet-Mackay nog wel een weinig in den weg; maar, naarmate ons volk meer aan het goede van die wet *gewend* raakt, en dat dus als *van zelf sprekend* beschouwt, kon men gerust de onbeduidendheid ook van dat resultaat betoogen, zoodat het niet lang meer behoeft te duren, of ons volk zal het betreuren dat het aan hen, die er zoo lang voor gevochten hebben, zoo veel vertrouwen geschonken heeft!

Men meene niet, dat wij van dit alles aan Dr. Kuyper een verwijt willen maken. Dat iemand, die door persoonlijke gaven en buiten-

gewone hoedanigheden zóózeer alle anderen overtreft, zich moeilijk kon neerleggen bij het gevoelen van anderen, is begrijpelijk. En tegelijkertijd leider te blijven op kerkelijk gebied en als Kamerlid op te treden, ging zelfs zijn groote werkkracht te boven.

Toen eenmaal vaststond, dat Dr. Kuyper èn als redacteur van de *Standaard volkomen zelfstandig* wilde blijven, èn geen *leiding in de Kamer* op zich zou nemen, was er niets anders mogelijk, dan een ongelukkig huwelijk. Kamerclub en Dr. Kuyper — om nu maar van de tusschengeledingen (C.-C. en C. v. A.) niet te spreken — bleven *twee*. Ongetwijfeld heeft de zweep van de *Standaard* er meer dan eens toe meegewerkt, de Kamerclub te houden in het goede spoor; geen Kamerclub kan een zweep, ook niet die van de pers, ontberen. Ongetwijfeld heeft zij ook meer dan eens meegewerkt tot de herkiezing van de mannen, die zij trouwens zelve gevoelde niet te kunnen missen. Maar tot een *innige* verbinding tusschen Kamerclub en volk heeft zij niets bijgedragen; wel het omgekeerde.

Zulk eene verbinding ware mogelijk geweest, indien de *Commissie van advies,* waarvan twee leden Kamerleden waren, een eigen orgaan gehad had. Zij werd *onmogelijk*, toen de Voorzitter van Commissie en Centraal-Comité een blad had, dat uitsluitend hem toebehoorde, en „dat zelfs tegenover de besluiten van het Centraal-Comité vrij stond''!

Het Leider- en Tuchtmeesterschap.

Tot aan de aftreding van het Kabinet-Mackay was er, hoe gebrekkig dan ook, altijd samenwerking geweest tusschen de Kamerclub en de organen, die, *krachtens de statuten der partij,* de *leiding* hadden van de partij in den lande. Na dien tijd besloot de Voorzitter die leiding alleen ter hand te nemen. Hij kon het wagen, toen zijn blad alom voor het partijorgaan werd gehouden, en de kleine pers aan alle tegenspraak ontwend was. Van Centraal-Comité en Commissie van advies werd zoo goed als niet meer gerept.

Al spoedig werd in de *Standaard* een „algemeen huismanskiesrecht'' verdedigd *op geheel andere gronden,* dan eenige jaren vroeger in de Tweede Kamer namens de antirevolutionaire partij, zonder tegenspraak, ja vaak met lof van de *Standaard,* waren verkondigd. Ook wenschte blijkbaar de leider toen reeds zich te ontdoen van een goed deel der Kamerclub, want deze werd onbarmhartig

gegeeseld wegens hetgeen zij vroeger verricht, en vooral over wat zij *niet* verricht had. Toen hij aan de loftuitingen herinnerd werd, vroeger aan diezelfde club toegezwaaid, werd leukweg betoogd, dat dit niets te beteekenen had gehad, daar dit maar geschied was om den moed er wat in te houden.

En nauwelijks was het reeds lang verwachte ontwerp-Tak verschenen, of de redacteur van de *Standaard* beval het, nog wel als zoowat antirevolutionair, warm aan. *Zonder iemand te raadplegen* werd de antirevolutionaire partij aan dat product van revolutionaire staatsmanswijsheid vastgehecht. Het werd vaak onmogelijk de groene van de roode vlag te onderkennen, daar dàn eens krachtig betoogd werd dat kiesrecht nimmer is een *recht* der burgers, en dat een individueel kiesrecht, zooals Tak toch had voorgesteld, lijnrecht inging tegen onze beginselen; dàn weer, alsof het een *beginsel* gold, dat wie niet meeging met Tak's ontwerp bewees tot „het conservatisme van alle gading'' te behooren.

Natuurlijk lokte dit tegenspraak uit.

Maar alle tegenspraak, in hoe beleefden vorm ook geuit, werd als *verzet* gebrandmerkt. De taktiek, door de *Standaard* van 1878 af gevolgd, begon vruchten te dragen. Ook de kleine pers, op een enkel orgaan na, stemde wel nog niet in, maar zweeg toch.

De club ging zoo ver als zij kon mee. Dit getuigt wel het amendement Mackay. Maar toen de minister Tak het ontwerp had ingetrokken, moest de *Standaard* het wel voor dien minister opnemen. Tot die intrekking hadden o.a. krachtig meegewerkt de heeren Van Alphen en Heemskerk, door te spreken en te stemmen voor het amendement de Meyier. Zij erkenden evenwel hun fout, en werden in genade weer aangenomen. *Maar de anderen moesten zonder genade worden verwijderd.*

Men herinnert zich de feiten: hoe het Centraal-Comité, zonder hetwelk tot dusver was gehandeld, de door zijn Voorzitter ontworpen resolutiën goedkeurde; hoe die twee dagen lang geheim werden gehouden totdat de deputaten ter vergadering kwamen; hoe hun zelfs toen de tijd om die resolutiën behoorlijk te lezen, niet gelaten werd; hoe de Voorzitter ter verdediging van zijn houding zich *niet* beriep op wat in 1878 was *overeengekomen,* maar op wat *hij zelf lang vóór 1878,* had geschreven en gesproken; hoe eindelijk met bijna algemeene stemmen alles werd goedgestemd, wat de Voorzitter goed vond. Zelfs de terzijdestelling van art. 21 van het Program van beginselen! Zelfs de veroordeeling van hen, die om *hun trouw aan*

een resolutie van de vorige Deputatenvergadering Tak's ontwerp hadden bestreden!

Het was, in één woord, een meesterstuk!

Er waren intusschen enkelen, die aan *aldus voorbereide* volksbesluiten zich niet wilden onderwerpen, en wier puriteinsche gevoelens tegen zulk een *flirtation* met de radicalen in verzet kwamen. Zelfs een der allerwarmste vrienden van den leider heeft zich verplicht geacht deswegens de kiesvereeniging Nederland en Oranje te Amsterdam te verlaten. En anderen deden desgelijks. Maar niets baatte. Reeds terstond werden enkele van de meest verdachten formeel over boord geworpen; hun vroegere trouwe medewerking werd voor niets geacht. Gelukkig zijn zij terstond door de toen reeds rondvarende reddingbooten opgevischt, en maken nog altijd de reis mee! Zulke buitengewone manoeuvres moeten evenwel, om niet te worden afgekeurd, met succes worden bekroond.

Dit bleef echter uit.

Wel had de Voorzitter zelf de oude kiezers reeds „uit-'' en de nieuwe „ingeluid'', maar de boot waarop die nieuwe kiezers moesten komen werd aangehouden; door sommigen omdat hun gezelschap niet begeerd werd, door anderen, omdat zij niet in het bezit werden geacht van het bij art. 80 der Grondwet voorgeschreven paspoort. Daaruit verklaart zich dan ook de kieswetkoorts, zich openbarende bij velen; die nu beginnen in te zien, dat men zich van oude schoenen niet moet ontdoen, voordat men van nieuwe voorzien is. Mogen zij welhaast uit de pijn worden verlost!

Na de verkiezingen poogden sommigen der „officieren en voornaamsten'' tot betere harmonie te komen. Een hunner schreef een brief aan den leider, waarin eerst de bestaande grieven onbewimpeld werden blootgelegd, doch waarvan het slot luidde:

„Gij hebt uwe meening openlijk in de Deputatenvergadering en daar buiten uitgesproken; ik thans de mijne en die van vele mijner vrienden. „Door rondborstige *explicatie* wordt, omdat men elkander beter verstaan heeft, de weg tot verstandhouding gebaand.'' [1]) Mijn wensch is het, dat allen die thans in plaats van met elkanderen tegen elkanderen gestreden hebben aan het *Vis unita fortior* gedachtig, elkaar de broederhand zullen reiken, hun, die na ons komen overlatende te beslissen, wie in dezen strijd de drager is van de echt antirevolutionaire *Banier*!''

---

[1]) Groen van Prinsterer „Aan de Kiezers", VI.

Ook werd, zoodra de leider in de Kamer kwam, hem gevraagd zich aan te sluiten bij de antirevolutionaire club, die zich terstond had hernieuwd. Maar het antwoord luidde: 1894 is 1878 niet!

Sinds vertoonde hij zich slechts eenmaal in de Kamer — met welk doel is voor weinigen een geheim — en gaf ook daarna, zonder met zijne medeleden te raadplegen, van uit de Prins Hendrikkade zijne adviezen betreffende hetgeen *in de Kamer* geschieden moest.

Het karakter van dissentieerende geestverwanten werd niet aangetast, hoewel men er niet tegen opkwam, wanneer dit door sommige dii minores in de kleine pers geschiedde. Des te krachtiger werd alles neergehaald, wat vroeger uitbundig geprezen was. Letterlijk niets werd en wordt gespaard. Om de bokken van de schapen te kunnen onderscheiden, werden telkens nieuwe partijbenamingen uitgedacht, waaronder, omdat zij niet een welomschreven program aanduiden, een ieder verstaan kan wat hij zelf goedvindt, en waarmee dus ook een ieder, mits hij de macht ertoe bezitte, en die macht bezit de *Standaard,* kan uitwerpen wien hij zelf goedvindt.

Napoleon schreef eens aan zijn broeder Lodewijk: J'en fais une famille de rois, qui s'attacheront à mon système fédératif. Ceux qui ne s'élèveront pas avec moi *ne sont plus de ma famille.* Calvinistisch, democratisch enz. is alwie met den leider meegaat; wie dat niet doet, is niet meer van de familie.

Dat alles nu ware te verdragen, indien tenminste *polemiek* geoorloofd ware; politiek is nu eenmaal strijd, en strijd kan niet altijd met fluweelen handschoenen — ofschoon wel met eerlijke wapenen — worden gevoerd. Men moet dus, ook onder geestverwanten, wat kunnen verdragen.

Maar juist dat éene — polemiek — mocht niet. Dit heette wroeten in eigen ingewanden. Alsof polemiek, debatteeren, zoeken naar recht en waarheid, ooit met „wroeten'' kan worden gelijkgesteld! Maar het werd inderdaad „wroeten'', zoodra elke tegenspraak als verzet tegen den „leider jure suo'' werd gebrandmerkt!

Wie eenmaal zich op dàt standpunt plaatst, voelt in elke tegenspraak een lansstoot; een ondermijning van eigen gezag. Dit wordt te bedenkelijker, als de leider, *zonder iemands voorkennis,* zonder *raadpleging der partijorganen,* over de gewichtigste quaestiën ook van socialen aard zijn gevoelen uitspreekt in het partijorgaan. *Dan is voor dat gevoelen mede aansprakelijk ieder die zich stelt onder dat leiderschap.* Wie tegen dat gevoelen bedenking inbrengt — althans in den vorm van tegenspraak — stelt zich bloot aan onnoemelijke

onaangenaamheden en allerlei verdachtmaking. En menigeen heeft dat er niet voor over!

Is het te verwonderen, dat, evenals vroeger reeds de heer Groen, ook thans velen weigeren zich zóódanige leiding, zulk een tuchtmeesterschap langer te laten welgevallen? Blijft er, voor wie op eigen naam en eigen verleden gesteld blijft, *en zich voor den gang der zaken medeverantwoordelijk voelt,* iets anders over dan de booten uit te zetten, en, de reeds formeel uitgeworpenen volgende, liever op eigen gelegenheid de reis voort te zetten, dan langer als „suspect'' te blijven ronddwalen aan boord?

Besluit.

Hetgeen wij in het voorgaande schreven bevatte niets verbazingwekkends; 't waren geen onthullingen; eer herinneringen aan de laatste jaren en maanden. Verbazingwekkend was weleer het geduld, waarmee de ons aangedane bejegening is verdragen. De beginselen, zelfs van hem die naast den leider arbeidt op wetenschappelijk terrein, werden door dien leider zelven, zonder eenige aanvoering van feiten, in een verdacht daglicht gesteld. Dàn eens heetten de mannen die van Dr. Kuyper waagden te verschillen conservatieven; dàn werd op hun afkomst, hun titel of hun „twee namen'' — een bedenkelijk verschijnsel naar het schijnt — gewezen. Tegen vergissing en smaad kwam nimmer de *Standaard* in verzet; wel tegen dengene die nog soms een woord van verdediging waagde.

Natuurlijk dat de aldus *gesignaleerden* bij dat deel des volks, dat gaarne in de *Standaard* gelooft, allen invloed en alle aanzien verloren.

Het opmerkelijkst was wellicht, dat in den laatsten tijd men zelfs poogde Mr. Æ. Mackay als echt antirevolutionair uit te spelen tegen den heer Lohman als „van conservatieven huize''! De heer Mackay heeft evenwel, waarschijnlijk omdat hij den toeleg doorzag, voor die eer bedankt.

Dat zij, die in 1878 zich bij Dr. Kuyper aansloten *om hem te steunen,* deze manipulatiën zich niet langer konden laten welgevallen, spreekt vanzelf. Terecht herinnerde men er dezer dagen aan, dat tien jaren geleden Dr. Kuyper met algemeene stemmen tot Voorzitter van het Centraal-Comité, Mr. Lohman met algemeene stemmen tot lid der Commissie van advies werd gekozen. Ook toen

was er wel vaak verschil tusschen deze twee. Maar dit belette de eenheid van heel de partij niet.

In 1891 is de band verbroken. Dr. Kuyper heeft de partij verbonden aan *zijn persoon;* aan 't geen *hij,* vóór 1878, heeft geschreven en gezegd; de Commissie van advies is verdwenen en het Centraal-Comité is zonder wezenlijken invloed geworden. Zij, wier medewerking vroeger soms bijna afgebedeld is, en die, ter wille van de goede zaak, zich zeer groote persoonlijke opofferingen hebben getroost, zijn verworpen, niettegenstaande hun *gevoelen destijds bekend* en thans *nog onveranderd* is! Door verbod van polemiek en weigering van elk *eerlijk* debat, is eene geleidelijke ontwikkeling der publieke opinie, en diensvolgens *behoorlijke* voorbereiding der Deputatenvergadering onmogelijk geworden.

Welnu! Wij willen het doel dat men zich met dat alles voorstelt helpen bereiken. Uitwerpen *in formeelen zin* is tot dusver niet geschied, omdat niemand daartoe *formeel* bevoegd is; maar er is ook op geestelijk gebied een systeem van boycotten, dat van uitwerpen niet verschilt. Het is daarom maar beter terstond uiteen te gaan.

Velerlei zijn daarvan de voordeelen.

In de eerste plaats voor den leider.

Een groot deel van het volk heeft tegen een hardhandig en absoluut optreden van een leider geen bezwaar. Het wil dat wel. Vooral, wanneer het gevoelt dat de leider vaak meer nog geleid wordt dan leidt, en steeds uiting poogt te geven aan wat in den geest der *„vooruitstrevenden''* omgaat. Is het niet juist de eenzijdigheid die kracht geeft? Is het niet van haar dat de actie uitgaat? Wordt niet op die wijze het belang des volks het best behartigd? En de leider heeft behoefte aan nieuwe namen, ter aanduiding van het gewijzigde standpunt; waarom onzerzijds nog langer tegen die nieuwe benamingen ons verzet?

Ook heeft hij groote hervormingsplannen. Waarom, zoowel voor de uitvoering als voor het ontwerpen daarvan, hem door betweterij of bedenkingen gehinderd? Laat ons hem aan het werk zien. Het eenige wat hij behoeft is instemming van de Deputatenvergadering, en daarvan is hij, zoolang alleen zijn blad gelezen wordt, zeker.

Daar nu, bij het uiteengaan, zelfs de schijn alsof men den leider wilde verdringen, wegvalt, behoeft niet meer aan de zijde van de *Standaard* beproefd te worden, de medearbeiders van voorheen in een minder gunstig daglicht te plaatsen, hun arbeid te verkleinen en hen die vroeger hemelhoog werden verheven in verdenking te brengen, door hen in allerlei loketjes te rangschikken.

Maar ook voor de bondgenooten van 1878, die het nieuwe systeem weigeren te aanvaarden, wordt de toestand beter.

Het is waar, dat velen, ja de meesten, hen, voorshands ten minste, zullen veroordeelen. Het *nemini me mancipavi* — mijne vrijheid heb ik aan niemand verpand — klinkt hooghartig in de ooren van hen, die wel vertrouwen moeten stellen in een leider, omdat hun tijd en gelegenheid tot het vormen van een eigen zelfstandig oordeel ontbreekt. Maar het mag nimmer vergeten worden door hen, voor wie onderwerping zonder dat zelfs discussie *op gelijken voet* wordt toegelaten, karakterloosheid of zelfmisleiding zou zijn. Door de scheiding wordt *vrije bespreking* mogelijk, zonder dat van „verzet tegen een leider'' meer sprake kan zijn.

Zich strikt houdende aan het *oude program,* kan de antirevolutionaire partij den tijd afwachten, dat de organisatie weer zal gekomen zijn in het oude spoor, en kunnen inmiddels *de antirevolutionaire beginselen* door haar met kracht *op den voorgrond worden gesteld.*

Niet meer mede aansprakelijk voor wat de leider zal voorschrijven, is men minder dan thans verplicht telkens tegen hem in verzet te komen. Polemiek zal niets anders zijn, dan wat zij behoort te wezen: een natuurlijk gevolg van 's menschen kortzichtigheid en feilbaarheid. Voor zichzelve gehecht aan den naam van de van oudsbekende firma, misgunt zij niet langer aan de partij welke zich schaart onder Dr. Kuyper den naam van Christelijk-democratisch, of welken anderen zij zal goedvinden aan te nemen.

Daar beide partijen hetzelfde *program van beginselen* hebben, en het verschil, voorzoover het te voorschijn getreden is, nog alleen loopt over de absolute alleenheerschappij, behoeft de antirevolutionaire partij de Christelijk-democratische niet als een vijandige te beschouwen, zoolang althans deze zich houdt aan het program.

Ongetwijfeld doet het ook ons diep leed, dat de *samenwerking* die in 1878 tot stand kwam, sinds 1891 is verbroken. Lang hadden wij nog hoop dat zij zou worden hersteld. Maar nu de scheiding eenmaal een *voldongen feit* was geworden, is het beter ook maar openlijk daarvoor uit te komen. Gescheiden naast elkander komt men altijd nog verder dan te samen onderling verdeeld. Misschien dat juist op die wijze het vertrouwen nog hersteld kan worden, of dat men althans weer leert elkander te verstaan. De zelfstandigheid, *zoomin van de pers als van de Kamerleden,* geven wij onder welk beding ook prijs, en het leider- en tuchtmeesterschap, van wien ook, weigeren wij te aanvaarden.

Maar niemands verdiensten, allerminst die van het Eminent Hoofd der Christelijk-democratische partij, wenschen wij te miskennen of te verkleinen. Want niet om het *leiderschap,* niet ook om *partijmacht,* — maar om *de gezonde ontwikkeling van de antirevolutionaire beginselen* is het ons te doen.

En die taak wenschen wij, al zijn wij nòg zoo klein en machteloos, voort te zetten.

Deo soli confidentes!

17—24 Juni 1895.

ANTIREVOLUTIONAIR STANDPUNT.

Met opzet hebben wij ons onthouden van beschouwingen over de aanhangige *kieswet.* Zij interesseert ons maar zeer matig. Wat ons, van *antirevolutionair* standpunt, wèl belang inboezemt is het *kiesrecht.* En, nu de behandeling van de kieswet gaat aanvangen, willen wij nog eens het standpunt, dat in dit vraagstuk de echte antirevolutionair behoort in te nemen, duidelijk trachten te maken. Wel te verstaan, dat standpunt ten aanzien van het kiesrecht *voor de Tweede Kamer.*

Men spreekt steeds van *het kiesrecht,* evenals van „het recht van vergadering'', „van vereeniging'', enz. Maar dat is verkeerd: er bestaat niet „een kiesrecht''. Er kan wel bestaan een recht om leden van de Tweede Kamer; of van een schoolbestuur; of van een waterschap; of van eene naai- en breivereeniging te kiezen. Hoe dàt kiesrecht zal moeten worden ingericht *hangt af niet van de rechten van den mensch, doch van de instelling,* ter wille waarvan men kiesrecht uitoefent. Het kiesrecht echter — in den zin van een „menschenrecht'' — is een onding.

Wij spreken dus nu van kiesrecht voor *onze Tweede* Kamer der Staten-Generaal, niet voor de provinciale Staten, niet voor de gemeenteraden en ook niet voor een naai- en breivereeniging. Maar alvorens dat te bespreken, willen wij even iets anders behandelen.

Als twee partijen een geding voeren voor den rechter, en de eene partij bestaat feitelijk uit *honderd* personen (b.v. een naamlooze vennootschap), en de andere uit één persoon, zal niemand het in den zin krijgen te zeggen: die honderdkoppige persoon moet honderdmaal zooveel invloed hebben als die eenling. En als die beide partijen samen scheidslieden willen benoemen, zullen zij evenmin

verlangen, dat de talrijkste partij op die benoeming meer invloed zal uitoefenen dan de minder talrijke. Toen onlangs Nederland en Frankrijk een arbitrage verlangden om de Lawa-quaestie op te lossen, zorgden wij wel dat het groote Frankrijk precies evenveel te zeggen had als het kleine Nederland.

Dat voelt iedereen; omdat bij *rechtspraak* het niet geldt de overmacht, maar het recht. En nu mogen partijen daarbij wel invloed uitoefenen, maar de een niet meer dan de ander. En als zij een scheidsman benoemd hebben, dan is die scheidsman niet meer in dienst *van wie hem benoemde,* maar in dienst *van het recht.* Hij mag beslissen *ook ten nadeele* van hem die benoemde.

Dit zijn waarheden als koeien, zal men zeggen. Wat heeft dit met het kiesrecht voor de Tweede Kamer uit te staan?

Eenvoudig dit: dat het werk van de Tweede Kamer *voor een groot deel* in werkelijkheid niet verschilt van dat van *den rechter.* Er is een deel, dat daarop niet gelijkt; n.l. dat deel hetwelk op de *contrôle* der regeeringshandelingen betrekking heeft. Maar *de wetgeving* — juist dat deel waarin het publiek het grootste belang stelt — is in haar wezen *rechtzoeken.* Als de rechter zekere quaestie toetst *aan de wet,* dan *doet hij recht,* niet omdat de wet beslist, maar omdat de wetgever den regel stelde die *vóóraf bepaalde wat in zulk een geval billijk zou zijn.* M.a.w. een goede wet berust op de *rechtvaardigheid,* en de rechter doet niets anders dan *in het bijzonder geval* bepalen, wat de wetgever *in het algemeen* bepaalde dat *recht* zou zijn.

Waarom is een door de Kamer opgesteld Voorloopig Verslag over een wetsontwerp zoo vervelend te lezen? Omdat men eerst dan bemerkt, hoe moeilijk de *regeling* is van de vaak *tegenstrijdigste* belangen. In een Voorloopig Verslag telt men de stemmen niet, maar *weegt* men het *voor* en *tegen.* Jammer dat in de openbare zitting vaak juist het omgekeerde plaats heeft!

Er is natuurlijk *feitelijk* een groot verschil *tusschen* rechter en wetgever. De eerste is grootendeels gebonden aan de bestaande wet: de laatste alleen aan een geschreven grondwet, die in den regel veel ruimte laat. Vandaar, dat de rechter minder dan de wetgever in de verleiding komt om *zijn wil en begeerte* in de plaats te stellen van het recht. De wetgever daarentegen die in *formeelen* zin het recht maakt of vaststelt, kan willekeurig handelen, zonder dat iemand het beletten kan en zelfs, omdat hij gemeenlijk geen geschreven richtsnoer heeft, zonder dat hij er zich van bewust is.

Wie een weinig over deze dingen nadenkt, zal beseffen hoe kiesch en moeilijk de roeping is van den *eerlijken* wetgever. Vrij in zijne beslissing; bijkans zonder eenige leiding; her- en derwaarts gedreven door de pleidooien niet van éène, maar van tal van partijen; beoordeeld door de belanghebbenden, ook al kunnen deze niet zijn beweegredenen nagaan; straks aan een verkiezing door diezelfde belanghebbenden onderworpen, moet hij al zeer vast in zijn schoenen staan, zal hij de weegschaal recht houden. Eene *goede staatsregeling* moest er dus op uit zijn, zulk een eerlijken wetgever mogelijk, althans waarschijnlijk te maken. Er zou moeten worden gewaakt tegen willekeur van het Kamerlid, maar evenzeer tegen diens afhankelijkheid van eenige partij. Er zou moeten worden gezorgd, dat *elk* belang tot zijn recht kwam, maar evenzeer dat geen belang eenvoudig door stemmenovermacht kon worden op zijde gezet.

Het is de oplossing van dat vraagstuk, waaraan vele eerlijke mannen hun beste krachten beproefd hebben; en de poging tot die oplossing heeft in den loop der geschiedenis tot de meest verschillende staatsvormen geleid. Zelfs onze oude staatsregeling, hoe gebrekkig ook, beoogde toch de vaststelling van het recht niet eenvoudig van het stemmental te doen afhangen.

Sedert de vorige eeuw echter is men een anderen weg ingeslagen. Een eenvoudiger weg! Laat ons, zeide men, de neuzen tellen. Zijn wij niet *allen* menschen? *Allen* belanghebbenden? *Allen* naakt geboren? Gaan wij niet *allen* denzelfden weg op? Is het recht iets anders dan de vaststelling of van wat wij *allen begeeren,* of, zoo niet allen *hun zin* kunnen krijgen, dan toch van wat *de meesten* begeeren? Alzoo: de zaak is eenvoudig. Wat *de meerderheid* van de ingezetenen *wil,* zal *recht* zijn.

Van dat oogenblik af is deze eenvoudige gedachte doorgedrongen in den geest der menschen. Het ging soms wel raar; de menigte menschen, die niet meer als *groepen,* maar eenvoudig als menschen stemden, brachten de zaken wel eens wat in de war; en dan poogde men dit te verhelpen door eenvoudig aan een hoop menschen, die men voor niet geschikt verklaarde, het recht om mee te stemmen te ontnemen, hetgeen dezen zich dan weer niet lieten welgevallen. Maar het beginsel bleef: *de individuus,* niet de maatschappelijke groepen, zouden *hun wil* doen gelden, en het resultaat van dien wil zou *recht* heeten. Hoofdzaak is en blijft, dat niet de verschillende belangen, die men met elkaar in overeenstemming moet brengen, *gewogen,* maar dat de *vertegenwoordigers* dier belangen *geteld* worden. De honderd-

koppige vennootschap hebbe honderdmaal meer te zeggen dan de eenling!

Het is tegen geheel dit *onhistorisch* bedrijf, tegen die *miskenning* van *recht* en van *de natuur der dingen*, dat de antirevolutionaire school in verzet is gekomen. Of er veel of weinig kiezers zijn, is haar op zichzelf genomen onverschillig; daarin kan slechts hij belang stellen, die van de stemmenovermacht hoopt te *profiteeren*. Het doen verplaatsen van de stemmenmeerderheid is dan ook een van de hoofdbezigheden van een hedendaagsch „politiek man.'' Geef ons eerst maar de meerderheid — dan zullen wij wel verder voor ons zelven zorgen! Gelukkig als de meerderheid, door de samenwerking der minderheden, vaak tot machteloosheid gedoemd wordt. Maar niet gelukkig — dat ten slotte de *algemeene* machteloosheid steeds toeneemt!

Tegen zulk een *algemeen* doorgedrongen stelsel in verzet te komen, eischt *volhardende liefde* voor *het volk*. Staatsinstellingen te veranderen is geen licht werk; daaraan moet een algemeene overtuiging voorafgaan, en wie meent dat eene kleine minderheid in de Tweede Kamer, zoo maar eventjes, bij gelegenheid eener grondwetsherziening, een honderdjarig en algemeen stelsel kan veranderen, toont van de werkelijkheid al heel weinig begrip te hebben. Maar de antirevolutionair gelooft; hij werkt op tijd; hij jaagt niet naar succes; hij houdt vol. Eenmaal — als alle partijen het rampzalige van het systeem, dat iets recht is *omdat* de meerderheid der menschen het gedecreteerd heeft, zullen hebben ondervonden — zal men tot het oude systeem, daarom evenwel nog niet tot de oude regeeringsvormen, terugkeeren.

Het is ons daarom een reden van groote teleurstelling, dat thans velen onder de antirevolutionairen het geduld schijnen verloren te hebben. Ook zij doen mee met den grooten hoop. Zij voelen niet, dat vermeerdering van stemmen wel verplaatsing van onrecht kan teweegbrengen, maar niet een beter stelsel van vertegenwoordiging. Ook bij hen is de vraag maar, hoe kunnen de stemmen het *zuiverst geteld* worden; hoe kunnen onze vrienden in de meerderheid komen? Alleen door daarvoor te zorgen behouden wij onzen invloed. Laat ons, om die meerderheid te verkrijgen, vooral veel beloven. Komen de gekozenen het niet na — welnu! dat is immers *hunne* schuld. En wie niet meeloopt met de *grootste massa* heet dan, ook bij hen, conservatief; zulk een stelt geen vertrouwen in „het volk''. Men voelt zich, op politiek gebied, het meest aangetrokken door hen,

die de revolutionaire denkbeelden het consequentst toepassen of doortrekken. Dat zijn ten minste menschen van karakter. En wie doet met zulke menschen niet gaarne mee! Wie niet mee doet, geeft slechts blijk van te hechten aan eigen privilegie en voordeel! (Een voor de hand liggende gedachte bij hem, voor wien geheel het kiesrecht niet anders bedoelt, dan de *macht* te verschaffen aan het *grootst aantal belang*hebbenden!) Hij, die de oude antirevolutionaire leer verdedigt, wordt — suspect.

Wij voor ons — wij gaan met *de* revolutie niet mee. Macht en recht zijn niet gelijkluidend, en, voor de samenstelling van een college, dat het *in zijn macht* heeft willekeur te doen gelden voor recht, achten wij een kiesrecht zooals het bestaat *even ongeschikt* als een zooals nu wordt voorgesteld. Op zijn best verkrijgt men erdoor: verplaatsing van onrecht. De onafhankelijkheid van de leden der Staten-Generaal tegenover hun kiezers wordt niet gewaarborgd; de evenredige vertegenwoordiging *van belangen* evenmin; ook niet, dat de belanghebbenden de verstandigsten en rechtvaardigsten kiezen; en de Regeering, die, in ons land althans, nog de *meeste waarborgen* voor rechtvaardigheid aanbiedt, zal haar invloed alleen kunnen behouden door de machteloosheid der elkander verslindende partijen! Men moge ons deswegens nu verslijten voor conservatief: ons standpunt is en blijft *antirevolutionair.*

Geroepen om ook in het tegenwoordige mee te leven, zullen de antirevolutionaire Kamerleden moeten beproeven om de thans voorgestelde *wijziging van het revolutionair systeem* zoo billijk mogelijk te doen zijn; moeten waken b.v. tegen kiezersteelt of noodeloozen omslag. Maar — zoolang ten minste de grondwetquaestie niet op de baan komt — zal de antirevolutionaire partij den strijd over een onmogelijk systeem, over de vraag n.l. hoe een niet-algemeen kiesrecht dat uitgaat van de rechten der individueele burgers, en dus niet van dat *des volks als geheel genomen,* op rationeele gronden kan worden opgebouwd, *rustig* kunnen aanzien. Zij weet nu eenmaal dat een kiesstelsel, hetwelk uitgaat van de *rechten van den individu,* onverschillig of deze huisman genoemd wordt dan wel burger, op een moerasgrond gebouwd wordt; althans indien dat stelsel moet dienen om een *goed wetgevend* lichaam samen te stellen.

11 September 1895.

KARAKTER-AANRANDING.

In de *Drie Provinciën* van 30 Augustus lezen wij het volgende: „Tot tweemalen toe beklaagden we ons over de wijze, waarop de antirevolutionaire *Nederlander* den persoon van Dr. Kuyper aanviel. Eenig rechtstreeksch antwoord daarop lazen we niet. Gedachtig aan het „wie zwijgt, stemt toe'' trekken we daaruit het besluit, dat de *Nederlander* ons gelijk geeft. Hadden we ook al liever gezien, dat haar redactie dit openlijk had erkend; nu de *Standaard* verklaart op uitdrukkingen als de door ons bedoelde geen acht te slaan; ja ze gaarne vergeeft — een gevoelen, dat geacht mag worden, conform te zijn met het persoonlijk gevoelen van Dr. Kuyper — nu dringen we ook niet langer op terugneming der uitdrukkingen aan. Eén zaak is ons onverklaarbaar, n.l. waarom de *Nederlander,* die steeds ijvert voor goede persmanieren en nog niet lang geleden de *Standaard* op zoo hevige wijze aanviel over het niet beantwoorden van een door de *Nederlander* gestelde vraag — waarom dat blad ons een opmerking laat maken, een vraag laat doen, een protest laat aanteekenen — zonder er weken aaneen, een enkel woord op te antwoorden.''

De beide stukjes, waarop de *Drie Provinciën* doelde, luiden als volgt:

„De *Standaard,* onlangs het Unie-rapport besprekend, kwam er rond voor uit, dat haar liefde voor het *subventie*-stelsel nog niet bekoeld was en het haar dus speet, dat het Unie-rapport in alles het *subsidie*-stelsel huldigde. Naar aanleiding van deze critiek, ook nog op enkele andere punten, schrijft de antirevolutionaire *Nederlander:* „Wij moeten, ter verklaring van die critiek, aannemen: òf dat de *Standaard* met de *vernietiging* van het Unie-rapport de *vernietiging* van *iets* anders of van *iemand* anders beoogd heeft; òf wel, dat zij het Unie-rapport niet begrepen heeft.'' Nu zegt het blad wel, dat het zich aan de laatste onderstelling maar houden zal, maar dan had de eerste onderstelling *achterwege moeten blijven.* Daardoor tast men iemands eer aan. Als de redactie van de *Standaard* het Unie-rapport critiseert, met het doel om een persoon (in casu natuurlijk Lohman) te *vernietigen,* dan is zulk een geniepige strijd in één woord *min.* Maar daarom moet de *Nederlander* (die gauw genoeg over min hebbelijke manieren weet te klagen) het dan ook zelfs als onderstelling niet plaatsen *zonder deugdelijk bewijs.''*

„Onze „opmerking'' aan de *Nederlander,* van voor 14 dagen, is, terwijl we dit schrijven, nog niet beantwoord. Nu daarover klagen

we niet. Waar we *wel* over klagen is, dàt de *Nederlander* voortgaat den *persoon van Dr. Kuyper* aan te vallen op eene wijze, die o. i. onder christenbroeders vooral niet te pas komt. Zoo wordt in no. 559 de uitgave van de biografie van Mr. Keuchenius genoemd een zorgen, „dat er, gedurende den zomer, het een en ander in voorraad was ter voortzetting van het *slooperswerk*.” De *Nederlander* zal toch zelf moeten erkennen, dat de aanval van Lohman op Kuyper heel wat forscher is geweest dan wat Kuyper tegen Lohman bestond. Toch zullen we 't niet in ons hoofd krijgen, te zeggen, dat Lohman *slooperswerk* verricht. In no. 563 wordt gezegd van dezelfde biografie, dat zij den komenden geslachten een welkome bijdrage zal zijn *voor 't karakter des schrijvers*. En uit 't verband blijkt klaar, dat die geslachten dat karakter van een min gunstige zijde zullen leeren kennen. Dat de *Nederlander* tegen Kuyper's *taktiek* en desnoods tegen zijn *beginselen* opkomt, is zijn recht — maar laat hij van Kuyper's *karakter* afblijven.”

Die stukjes werden reeds 26 Juli en 9 Augustus geschreven. Hadden wij vermoed, dat deze bedoeld werden, wij zouden ze liever evenals tot dusver hebben willen laten rusten, zonder ons te verdedigen. Doch wij hebben nu eenmaal een antwoord beloofd en zullen dit dus geven.

De *feiten* zelve houden wij vol. *Wat het Unie-Rapport betreft*, ook nu nog kost het ons wel eenige moeite te gelooven, dat een zóó scherpzinnig man als Dr. Kuyper er zoo weinig van begrepen heeft; maar *als* hij het wel begrepen heeft, dan heeft hij — en elk onbevooroordeeld lezer der negen artikelen over dat Rapport zal het wel daarmee eens zijn — beproefd de voorstellers van dat Rapport, inzonderheid den heer De Savornin Lohman, in de oogen van het antirevolutionair publiek af te takelen. Ons dunkt, dat Dr. Kuyper dit zelf wel zou toegeven, als hem dit onder vier oogen gevraagd werd.

Het *tweede feit*, dat de biografie van Mr. Keuchenius mede ten doel had Mr. Lohman af te breken, en dat Dr. Kuyper gezorgd had dat er wat in *voorraad* was om dat doel te bereiken — zal evenmin door eenig onbevooroordeeld lezer of toeschouwer in twijfel worden getrokken. Trouwens de heeren *de Wilde* (van de *Boodschapper*) en *Sikkel (Hollands Kerkblad) hadden het tevoren aangekondigd*. Nadat de *Boodschapper* zooveel kwaads gezegd had van den heer Lohman, dat het den redacteur, zooals hijzelf schreef, „in waarheid begon te duizelen,” vervolgde zij: „in ieder geval schijnt het noodig,

dat hierover meer licht verspreid wordt; en het is ook te hopen, dat de biografie van Dr. Kuyper over *Keuchenius,* die naar we meenen in Augustus verschijnt, dàt zal ontsteken.''

Vervolgens vestigde Ds. Sikkel „zeer de aandacht op de veelbeteekenende woorden van de *Boodschapper,''* en zeide: „Natuurlijk had Dr. Kuyper reeds lang kunnen spreken en heel de historie, waarvan ons Gereformeerde volk en de zuivere beginselen de dupe zouden zijn, kunnen onthullen. Het eert zijn karakter, dat hij dit *niet* deed, al zal het in de biografie van Keuchenius niet geheel achterwege kunnen blijven. Zie men *thans* echter toe, dat de Gereformeerden niet *zichzelven* verraden door hun oogen te sluiten voor het licht dat alreede opgaat. Er is *veel te lang* gezwegen. En worde het ons spoedig gegund, weder door openlijke bespreking van de zijde van Dr. Kuyper, duidelijk te zien, wat veel te lang verborgen bleef.''

Indien de *Drie Provinciën* voor overtuiging vatbaar is, zal zij moeten erkennen, dat deze beide heeren, blijkbaar *ingewijd in de plannen* van Dr. Kuyper, de bedoeling van de bekende biografie reeds voor hare verschijning in het licht hebben gesteld: „onthullen wat reeds te lang was verzwegen,'' n.l. dat Mr. Lohman eigenlijk tot de partij die hij scheen te dienen in het geheel niet behoorde, en deze zelfs altijd op het conservatieve spoor had geleid.

De bedoeling is zóó duidelijk, en zou zelfs zonder de toelichting der genoemde heeren zóó duidelijk zijn, dat van terugneming der feiten onzerzijds geen sprake zijn kan. En als dat nu niet is „sloopen'' of „afbreken'' van den *persoon* zijns tegenstanders, dan verstaan wij geen Hollandsch. Alleen betwisten wij, dat, gelijk de *Drie Provinciën* meent, slooperswerk *per sé* een oneervol werk is, hetwelk met eerlijkheid van karakter niet gepaard *kan* gaan. Als dat het geval ware, dan zou Dr. Kuyper zeker al een heel slecht karakter moeten hebben, want een zijner krachtigste middelen van polemiek is het afbreken van zijn tegenpartij. *Met het afbreken van het grootste deel der antirevolutionaire club is hij reeds begonnen in de Standaard van 3 October 1892.*

Of „afbreken'' al dan niet geoorloofd, dies eervol zij, hangt alleenlijk af *van den persoon* of *het werk dat men afbreekt,* en van de *middelen* die men *daartoe bezigt.*

Nu hebben wij ons dáárover niet uitgelaten. Dat het afbreken van den persoon van den heer Lohman op zichzelf een verachtelijk werk is, zou natuurlijk niet door ons kunnen worden beweerd. Alleen hebben wij gezegd, na eenvoudig *de feiten* tegenover de verkeerde voor-

stelling van Dr. Kuyper in het ware licht te hebben hersteld: „het boekje van Dr. Kuyper over Mr. Keuchenius zal, heeft men gezegd, voor „de komende geslachten" eene welkome bijdrage zijn. Ons dunkt dit ook; vooral voor de kennis van het karakter des schrijvers." Dit is — wij erkennen het — scherp. Maar is *daardoor,* d. i. door *onze opmerking,* Dr. Kuyper's karakter aangerand? Welnu! Laat de *Drie Provinciën* dan zelve de gedachte uitwerken; laat zij aantoonen in hoe *voortreffelijk daglicht* het karakter van Dr. Kuyper door dat boekje gesteld wordt; en wij beloven haar, *zonder eenigen commentaar of tegenspraak,* haar betoog te zullen overnemen. Misschien kan Ds. Sikkel, gelijk uit de straks aangehaalde woorden blijkt, haar op den weg helpen. Daarmee zal dan onze zonde, zoo zij begaan is, geboet zijn, en onze lezers, voor zoover zij èn het boekje èn de feiten kennen, zullen kunnen leeren, wat de *Drie Provinciën* onder „een eerlijk karakter" verstaat.

Dr. Kuyper zelf, „gedachtig aan de vermaning des geloofs om tot zeven en tot zeventig maal te vergeven en het in aller dienaar zijn de kracht des Geestes te betoonen," is „tot het willig dragen en verdragen van dit min aangename bereid"; en de uitdrukking waarvan hier sprake is, heeft hem, zegt hij, „ontstemd noch verbitterd, en worde hem, uit wiens pen zij vloeide, door niemand toegerekend."

Ziedaar nu een bewijs van edelmoedigheid, dat behoort te worden op prijs gesteld! Wij hopen, *door dit te releveeren,* het karakter des schrijvers niet opnieuw te hebben aangerand. Eene „bijdrage voor zijn karakter" en wijze van strijdvoeren is het anders wel.

Het vorige jaar (30 Mei) richtte de tegenwoordige hoofdredacteur van de *Nederlander* in dit blad deze woorden tot Dr. Kuyper: „Ik eindig deze correspondentie niet, zonder nogmaals openlijk te verklaren, dat ik geenszins tot de bestrijders van Uw bedoelingen wensch te worden gerekend, al besef ik, dat mijne houding U en velen mijner vrienden mishaagt. Want hetgeen ik in U bestrijd is veel meer een gevolg van het eenmaal door U ingenomen standpunt dan van Uwe bedoelingen. Zelfs geldt dit ten aanzien van 't geen ik „onjuistheden" noemde; feiten, die weliswaar slechts in Uwe verbeelding bestaan, maar van welker onjuistheid Gij U niet bewust zijt; ik ben daarvan ten volle overtuigd. Gij zoudt ze trouwens anders niet hebben neergeschreven, vermits de weerlegging ervan zoo gemakkelijk viel. Ook loopt niet over het einddoel de strijd. Zij, die meenen, dat Gij geen ander doel hebt dan benadeeling van de

Nederlandsch Hervormde Kerk, miskennen Uw persoon en Uw werk; zij gevoelen niet dat gij een groot doel najaagt: de verheffing onzes volks! en zoo Gij anderen weleens miskent, zij doen het U niet minder. Ik wensch tot dezen niet te worden gerekend.''

Deze woorden zijn ons toen door velen euvel geduid. Nochtans meenen wij, dat zij zelfs nu nog behooren te worden gehandhaafd. Indien wij Dr. Kuyper bestrijden, beoordeelen wij zijn „diepste drijfveer'' niet. Over die „diepste drijfveer'' schreef hij zelf onlangs een lezenswaardig artikel, waaruit wij het volgende overnemen:

„Dat *diepste motief* was en bleef voor wie het licht der waarheid in zijn ziel mocht opvangen, nooit een ander noch een minder, dan *de eere Gods* weer in het land te doen wonen. Niet, dat we hoofd voor hoofd ons hiervan helder bewust waren; veel min dat dit hoogste doeleinde ons altoos even helder voor oogen blonk. Verre van daar. Wie ons overleggen beluisterde en ons bespiedde als we raadpleegden, vond ons veeleer bijna altoos verwikkeld in vraagstukken van veel minder verre draagkracht, bezield door een ijver voor veel kleiner belangen. Zelfs de Godzaligsten onder ons schenen gedurig aan hun hooge roeping ontzonken; en in elken kring leeft nog de droeve herinnering aan allerlei kortzichtige berekening, waarin gemeenlijk de hoogste belangen verdronken worden. Hing het dus af van onze bedoeling, van onzen toeleg, van het *door ons gekozen wit,* zoo zou er van *de eere Gods* schier geen sprake onder ons vallen. In woorden beleden, werd dat hoogste wit veeleer in de practijk des levens gedurig verzaakt.''

Over het „diepste motief'' kan alleen God oordeelen. Wij menschen kunnen er naar raden, maar zelfs dat eerst, nadat wij zelven buiten den strijd zijn komen te staan, en in het bezit zijn van voldoende gegevens. Het is het werk van den geschiedschrijver.

Maar al oordeelen wij niet over de diepste drijfveer, en dus ook niet over het karakter, toch mag dit ons niet ontslaan van de verplichting om, waar het algemeen belang dit eischt, iemands daden te vermelden en te beoordeelen, zelfs al doen die daden het karakter afbreuk. Het treft ons steeds hoe ook die mannen, die naar onze innige overtuiging door de hoogste motieven werden gedreven — een man als Cromwell b.v. — zich hebben schuldig gemaakt aan daden, die, getoetst aan de eenvoudigste wetten van moraliteit, het licht niet kunnen zien. Veelal, naar ons voorkomt, doordat zulke mannen *zichzelven* eene bijzondere roeping toekennen, die zij dan op alle manieren ook zelven meenen te moeten handhaven. Die daden moe-

ten wij veroordeelen. Maar al keuren wij dus de *middelen* af, daarom trekken wij toch nog niet de conclusie, dat de „diepste drijfveer'' niet goed of slechts voorgewend was.

Het doet ons inderdaad leed, dat wij, in onze pers, telkens een debat moeten voeren over de *„juistheid''* der daadzaken; over de *onpartijdigheid,* de *volledigheid* van de voorstelling der feiten. Daarover moest tusschen ons minder nog dan bij anderen strijd kunnen bestaan. Een ieder, de groote en de kleine pers, behoorde zich toe te leggen op *volledige* inlichting zijner lezers *aangaande de feiten;* op het nauwkeurig weergeven van *elkanders gevoelen.* De waarheid boven al. Maar ook als dit niet geschiedt, leiden wij daaruit nog niet af, dat iemands drijfveer niet deugt, maar dat men, ter wille van *het doel,* te veel waarde hecht aan den schijn van onfeilbaarheid of vlekkeloosheid van een persoon of groep. De waarheid behoeft echter, om te overwinnen, nooit eenig middel dat strijdt met Gods Geboden.

Wij wenschen dus niemands karakter te krenken, *door zijn drijfveer te beoordeelen.*

Maar waar wij ons het recht niet toekennen anderer drijfveer te beoordeelen, daar ontzeggen wij dat recht ook aan onze tegenstanders.

Onlangs beweerde iemand dat „van dag aan dag een breede *stroom* van toorn en verdachtmaking door de *Standaard* over hare tegenstanders werd uitgegoten.'' Daartegen kwam men, begrijpelijkerwijze, in verzet. De *Drie Provinciën* „tart zelfs den meest ervaren wapenkoning om op Dr. Kuyper's wijze van strijdvoeren, sinds Mr. Lohman tegen hem in 't krijt trad, ook maar één aanmerking te maken.'' Wij geven niettemin — maar wij zijn geen wapenkoning — aan den *eersten* spreker gelijk.

Weliswaar tast Dr. Kuyper nimmer of zelden het karakter van *een bepaald persoon* aan. Maar wel dat van *geheel de partij* waartoe iemand behoort.

Laat ons enkel nagaan zijn artikelen sinds hij terugkwam in ons land. In zijn voorstelling van den strijd tusschen Groen en Kuyper eenerzijds en de anderen anderzijds, komt niet alleen al het voortreffelijke aan de ééne zijde, maar vindt men *aan de andere* zijde tegenstand *om* de „strijdige belangen'' en „strijdige rechten''; voorts „persoonlijke gevoeligheid'' en „benijding''; „persoonlijke veete tegen den Voorzitter van het Centraal-Comité'' (iets dat wij weer als „beslist onwaar'' moeten qualificeeren); „groepen die steeds in heur succes doorgaan.'' „De saamhoorigheid, krachtens ons gemeen-

schappelijk geloof in Jezus Christus hield op diep genoeg gevoeld te worden, toen allerlei meer tastbare belangen om beslissing vroegen.''

In den strijd over de „dusgenaamde'' scheiding van kerk en staat, vindt men, volgens de *Standaard,* altijd eenerzijds: liefde voor den invloed van het Evangelie; anderzijds: „beduchtheid dat zuivering van den toestand particuliere belangen zou schaden, eigen belang te na zou komen; uit dien hoofde zijn vooral zij die uit deze Staatstractementen een deel van hun bestaan trekken, huiverig om dien weg op te gaan; dit nu moge niet heroïek zijn,'' „het is begrijpelijk,'' en, voegt de *Standaard* er als een pleister op de wonde aan toe: „wij zouden allerminst wenschen, dat — de levens-existentie van een kleine twee-duizend gezinnen in gevaar kwam.''

En wat is geheel het artikel over de „pensioneerings-commissie'' anders dan een minachtend *denigreeren* van de politieke tegenstanders, alsof liefde voor het volk bij zulke menschen zelfs niet denkbaar ware! Op die wijze worden hun, die Dr. Kuyper's inzicht niet *juist* achten, altijd de minst edele, ja vaak zeer onedele motieven toegedicht. Wat anders was het dan *het karakter* aanranden zijner tegenpartij, toen de reden der oppositie tegen Tak's ontwerp niet in de *uitgesproken* en meestal *niet weerlegde* motieven gezocht werd, maar in het bezit van geld, van hooger rang, van twee-namen, en wat dies meer zij?

Voorzeker zal niemand mogen ontkennen, dat al deze drijfveeren ons *kunnen* bewegen, en mogen wij *elkander* daarop wijzen. Maar evenmin als wij tot Dr. Kuyper mogen zeggen: gij gaat een anderen weg op dan wij, omdat gij tot een anderen maatschappelijken kring behoort (wat trouwens feitelijk onjuist zou zijn, daar beiderzijds zich mannen uit alle standen bevinden), of den invloed „benijdt'', dien de niet-Gereformeerden uitoefenen in de Hervormde Kerk, of in verplaatsing van macht een „tastbaar belang'' ziet voor u en uwe volgelingen, of jaloersch zijt op uw vroegere medestanders — evenmin past het hem, ook al noemt hij geen namen, *gansche groepen* van tegenstanders *in hun karakter* aan te tasten en in verdenking te brengen.

Indien wij ons beijverden minder elkanders karakter of motieven te beoordeelen, maar daarentegen, *gelijk mannen betaamt,* zaken enkel als zaken te bespreken en daarbij zoo *veridiek* mogelijk te zijn, dan zou de onderlinge verhouding zeer spoedig een andere worden. Men moge daarmee geen kiezers winnen, maar de waarheid zelve wint er stellig bij. *5—18 September 1895.*

Mr. KEUCHENIUS.

Dr. Kuyper heeft zijne publicatie van de bekende zinsneden uit zijne particuliere correspondentie met wijlen Mr. Keuchenius verdedigd; eene verdediging die in dit blad kortelijks is meegedeeld. Ik voor mij had die publicatie gaarne laten rusten; thans echter veroorloof ik mij het een en ander op te merken tot recht verstand van de zaak. Toen wijlen de kantonrechter De Savornin Lohman uit een brief van Mr. Keuchenius iets, dat op Dr. Kuyper betrekking had, gepubliceerd had, schreef de *Nederlander* het volgende:

Publicatie van Brieven.

Tegen het publiceeren van brieven van een onzer onlangs overleden Staatslieden worden bezwaren ingebracht; dit zou, zegt men, Fransch, niet Nederlandsch zijn, en bovendien revolutionair. Voorzeker behoort men met zulke publicatiën voorzichtig te zijn; uit piëteit vooral voor den overledene. En ook ter wille der waarheid, opdat niet, bijv. door gedeeltelijke meedeeling of besnoeiing, het publiek een anderen indruk ontvange dan de briefschrijver, die niet meer tegenspreken kan, zelf bedoelde. Ook wij meenen, dat, vooral wanneer in die brieven sprake is van personen, men met publicatie niet te behoedzaam kan zijn.

Edoch, de heer Groen van Prinsterer was een beslist voorstander van zoodanige publicatie; het *recht* van het nageslacht om met zijn brieven te handelen naar goedvinden stond bij hem boven twijfel; geenszins bepaalde hij zich enkel tot meedeeling van wat voor *publicatie bestemd* was. „Wij herinneren aan zijn „Brieven van Thorbecke"; aan die „van Mr. Isaäc da Costa"; aan die „van Wormser" en vooral aan die, gepubliceerd in: „Hoe de onderwijswet van 1857 tot stand kwam," welke bundel zelfs brieven van levenden bevat, wier onderteekening dan evenwel niet wordt vermeld.

Groen van Prinsterer nu was niet juist „revolutionair" of „Franschgezind"!

Kort daarop schreef de *Standaard:*

Publicatie van Brieven.

Het feit, dat de heer Lohman, van Groningen, in een publieke vergadering voorlezing heeft gedaan van een stuk uit een brief van Mr. Keuchenius, kort na zijn dood, heeft in breeden kring ergernis verwekt. Ook o. i. was dit onkiesch in hooge mate. Want wel is publi-

catie van brieven van overleden Staatslieden op zichzelf noch ongeoorloofd noch ongewoon. Men weet hoe ook Groen van Prinsterer hierin voorging.

Edoch, dan moet het doel dier publicatie zijn, om de publieke inzichten van zulke mannen als bouwstof voor de historie te verzamelen. Dan eischt zulk een publicatie juist de kieschheid, dat men het *te persoonlijke* weglaat en met titteltjes zet. Dan dient er een betamelijke tijd na hun overlijden verloopen te zijn. En eindelijk, dan dient het stuk zelf met adres en dagteekening publiek gemaakt in een daarvoor bestemde collectie.

Wat *hier* daarentegen geschiedde, was van dat alles vlak het *tegendeel.* Keuchenius was pas gestorven. Er werd gepubliceerd, niet een geheel stuk, maar een zinsnede. Niet met een historisch doel, maar om een persoon te treffen. Niet een politieke gedachte, maar een geheel persoonlijke zinsnede. Niet in een wetenschappelijke collectie van brieven, maar geïsoleerd. Wij zullen er ons onzerzijds dan ook wel voor wachten, om zulk een publicatie door een tegenpublicatie te ontwapenen. Daarvoor is de nagedachtenis van onzen vriend en broeder ons te heilig; en zulk een manoeuvre ons te lakenswaard. We dragen liever *ongelijk.*

Intusschen zij het een iegelijk geraden voortaan in zijn correspondentie uiterst voorzichtig te wezen. *Memento mori.* Morgen kunt ge sterven; en ge weet nu eenmaal, dat er ook onder de belijders van den Christus mannen zijn, die voor zulk eene publicatie van wat ge in vertrouwen schreeft, met zulk een doel en op zulk een wijze, reeds eer uw lijk, zooals de lieden zeggen, koud is, *niet terugdeinzen.*

Ik had niet verwacht, dat, na mijn opmerking in dit blad over bedoelde publicatie gemaakt, Dr. Kuyper nu juist *tegenover mij* hetzelfde zou doen, wat hij, toen het tegen hem geschiedde, had afgekeurd. Hij beweert nu, dat het *niet* hetzelfde is! Ik laat het oordeel daarover aan anderen over. Want voor mij is dit eene vraag van ondergeschikt belang; eene vraag, die m. i. meer Dr. Kuyper dan mij raakt.

Maar wat mij leed doet, is iets geheel anders.

Het is waar, dat gedurende de jaren 1879 tot 1889 Mr. Keuchenius mijn gedragslijn steeds afkeurde. Maar dat verschil liep over *geheel andere quaestiën* dan nu aan de orde zijn gekomen: over het afstemmen van begrootingen, over onze verhouding tot de Roomsch-

Katholieken; over onze saamwerking met hen; over de oplossing van de schoolquaestie; over de aanvulling van het ontbrekend aantal Kamerleden; over het al dan niet aan de orde stellen van grondwetsherziening; over het tot stand brengen daarvan enz. In al die quaestiën was in den regel geheel de club het eens èn onderling *èn met Dr. Kuyper zelven.* Voor zoover ik weet is ook thans nog Dr. Kuyper op die punten niet van meening veranderd.

Gedurende geheel die periode heeft, naar mijne overtuiging, Mr. Keuchenius onze gezamentlijke gedragslijn niet begrepen, en onze, vooral mijne bedoeling miskend; zoodat hij zelfs zóó ver ging van te schrijven, „dat er onder de antirevolutionaire Kamerleden niet *nu zelfs* enkele wezen zouden, die het optreden van een antirevolutionair—roomsch-katholiek kabinet, *gelijkstaande met een conservatief* of *gematigd liberaal* kabinet, geenszins onwaarschijnlijk of onmogelijk achten, ja het misschien wenschen, zoude ik niet met beslistheid durven ontkennen.'' Of onder „die enkele'' ook ik bedoeld werd is niet uitdrukkelijk gezegd, maar Dr. Kuyper laat op de aangevoerde zinsnede *onmiddellijk* volgen: „Nog in September 1884 hield de bestaande spanning aan. De meerderheid, zoo schreef hij nog in die maand, wenscht zich in de richting van den heer Lohman te bewegen.''

Intusschen moet Mr. Keuchenius — en dit kan aan Dr. Kuyper niet onbekend zijn — van gevoelen eenigszins zijn veranderd. Dit blijkt wel uit de feiten zelve. Men kan toch zonder vrees voor tegenspraak zeggen, dat de optreding van het kabinet ter oplossing van de schoolquaestie *de onmiddellijke vrucht is geweest van de gedragslijn,* van 1879 tot 1888 gevolgd; de gedragslijn door mij verdedigd en door Mr. Keuchenius bestreden.

Wie trad in dat kabinet op? Mr. Keuchenius zelf. Wie verzocht terstond, uit eigen beweging, bij de samenstelling van het kabinet niet in aanmerking te komen? Een dier mannen, wier politiek Mr. Keuchenius veroordeeld had uit vrees dat zij de optreding van een antirevolutionair—roomsch-katholiek kabinet, *gelijk staande met een liberaal of gematigd liberaal kabinet* voorbereiden, „ja, het misschien wenschten.''

Door dit optreden in het kabinet-Mackay heeft Mr. Keuchenius daadwerkelijk getoond, dat hij zich in zijn oordeel over mij en in zijn bestrijding van de door mij, of liever door de club verdedigde gedragslijn had vergist, tenzij men verkiezen mocht aan te nemen, dat die staatsman deel heeft uitgemaakt van een ministerie, *gelijk-*

staande met een liberaal of gematigd liberaal kabinet." Na zijn optreden als minister is de heer Keuchenius dan ook tegenover mij geheel van houding veranderd. Wat hij over mij geschreven heeft weet ik niet, en hij zal ook toen wel veel in mij hebben afgekeurd; dit lag in zijnen aard. Maar dit weet ik wel, dat hij tot aan zijn dood mij herhaaldelijk, ook in bijzijn van anderen, juist zijn instemming met mijne beginselen betuigd, en die hoogelijk geprezen heeft. Ik ga verder, en beweer dat hij, in de quaestie ten gevolge waarvan het verschil tusschen Dr. Kuyper en mij openbaar werd, n.l. in zake kiesrecht, eer aan mijne zijde stond, dan aan die van Dr. Kuyper. Hoewel, evenals ik, tot de Gereformeerde kerken in doleantie toegetreden, was hij van het thans opgedrongen kerkelijk exclusivisme afkeerig. Evenmin als ik, zich den naam van „Gereformeerd" schamende, stelde hij toch steeds tegenover *de* revolutie niet het Calvinisme, maar *het Evangelie.*

Ook over Dr. Kuyper zelven oordeelde hij anders dan vroeger. Nu laatstgenoemde de voorwaarden aangeeft, waaraan het al of niet geoorloofde van eene publicatie van een overledene moet worden getoetst, deel ik het volgende mede uit een brief, den 9en Januari 1893 aan mij geschreven, omdat deze publicatie geheel aan die voorwaarden voldoet:

„Ook breng ik nog eens mijnen brief aan de Synodale Commissie onder uwe aandacht. Eenige daarbij gevoegde bescheiden zullen u de diep bedroevende godsdienstige toestanden in N.-I., zoowel als in de Eerste Kamer kunnen leeren kennen en met het oog op mijne verantwoordelijkheid als Minister, ook tegenover een Heilig God en het zielenheil van millioenen, wier wel en wee van Nederlands staatkunde afhangt, ook te beter mijnen brief aan de Synodale Commissie kunnen rechtvaardigen. Dat schrijven acht ik nog mijne beste, mijne stoutste en mijne moedigste daad als Minister. Ik denk daaraan met de meeste zelfvoldoening terug, en beschouw dien brief als de voorname oorzaak, waardoor ik na mijnen val als Minister den heerlijksten met geen goud te betalen zielevrede gesmaakt heb. Dat is inderdaad eene genadegave des Heeren geweest, die weet, dat ik Hem lief heb en niet anders dan Zijne eer en het welzijn van Indië en Nederland begeerd en gezocht heb. Mij is het altijd onverklaarbaar toegeschenen, hoe Kuyper ertoe is kunnen komen om dien brief terstond in de *Standaard* te veroordeelen niet alleen, maar ook te *ridiculiseeren,* in plaats van hem in zijn blad *op te nemen* en de bereiking van het daarmede beoogde doel door zijne

eigene beschouwingen te bevorderen en te ondersteunen. Mijnen val als Minister heeft hij er zeker door verhaast, maar toch aan de zaak des Heeren en aan de verbetering der kerkelijke toestanden in Indië en Nederland geen dienst ermede gedaan. Het is daarom misschien, dat de heer Franssen van de Putte nu in de Eerste Kamer heeft durven beweren, dat de heer Keuchenius „meer genegen en bestemd was om te doleeren dan om te regeeren."

Zóó schrijft een man als Mr. Keuchenius toch niet aan iemand, dien hij nog, in den zin als daaraan steeds door hem gehecht werd, voor conservatief of heulende met conservatieven aanziet. Welke waarde aan de woorden van Mr. Keuchenius uit den aangehaalden brief of wel aan die, welke hij over mij tegen Dr. Kuyper gebezigd heeft, moet worden toegekend, laat ik in het midden. Anderen mogen daarover beslissen.

Maar wat mij veroordeelenswaardig voorkomt is, dat Dr. Kuyper, die dit alles even goed weet als ik, het nog steeds doet voorkomen, alsof „wij" Mr. Keuchenius hebben „losgelaten", maar verzwijgt dat dit zoogenaamde loslaten voornamelijk te wijten is geweest aan de *Standaard* zelve, wier kritiek het onmogelijk maakte vol te houden — vol te houden ook tegenover goed voorgelichte tegenstanders — dat de begrooting van Mr. Keuchenius *alleen* of *voornamelijk* om zijn moedige belijdenis van den Christus was verworpen. Veroordeelenswaardig ook, dat uitlatingen over een persoon naar aanleiding van een politiek uit een geheel andere periode, eene politiek door Dr. Kuyper zelven steeds verdedigd, gebezigd worden ter bestrijding van mijn persoon, nu er een geschil ontstaan is over geheel andere quaestiën, en nog wel over quaestiën, waarin Mr. Keuchenius het eer met mij dan met Dr. Kuyper eens was. Veroordeelenswaardig, dat Dr. Kuyper denzelfden persoon, dien hij jaren lang om zijn beginselvastheid en zijn doorzettendheid, speciaal ook bij de leiding der antirevolutionaire club, hoogelijk geprezen heeft, thans, nu er geschil ontstaan is, op grond van hem vroeger evengoed als nu bekende brieven voorstelt als een lastigen, onhebbelijken drijver, die noodeloos Keuchenius het leven zuur gemaakt heeft, en dat hij daartoe, op geheel eenzijdige wijze, feiten uit de clubvergaderingen meedeelt, die niet behooren tot het publiek domein. Veroordeelenswaardig, dat na aftreding van het kabinet-Mackay voortdurend de „geliefde naam van Keuchenius" door Dr. Kuyper gebezigd is, ter verdediging van eigen persoonlijk standpunt en eigen politiek, wanneer men het zelf met de

politieke gedragslijn van dien staatsman nimmer waarlijk eens is geweest. Mij althans komt dit zoo voor, en velen anderen eveneens, die deswegens de uitgave van de levensbeschrijving van Mr. Keuchenius door Dr. Kuyper betreuren. Daar ik in bovenstaand schrijven gebruik gemaakt heb van een persoonlijk tot mij gericht schrijven, meen ik verplicht te zijn het te onderteekenen.

A. F. DE SAVORNIN LOHMAN.
14 October 1895.

MARIONETTEN.

Onder de vele legenden, die men dezer dagen poogt te doen wortel schieten, behoort ook deze, dat ook onzerzijds diegenen die Dr. Kuyper wenschen te volgen als marionetten worden voorgesteld, hoewel men onder hetgeen onzerzijds geschreven werd vruchteloos zoeken zal, niet alleen naar die uitdrukking, maar eveneens naar ook maar de minste minachtende uitdrukking aan het adres van de volgelingen van dien leider. Nu men echter onophoudelijk deze verkeerde voorstelling herhaalt, willen wij, al baat het ons weinig, wederom vrijuit ons gevoelen zeggen.

Dat zeer velen Dr. Kuyper volgen alleen omdat ze in hem gelooven, zonder in staat te zijn en zelfs zonder te verlangen het voor en tegen te overwegen, wordt geenszins door ons ontkend. Maar daarin steekt o.i. niets ten nadeele van die volgers. Zoo iets komt alleen op in het hoofd van hen, die meenen of leeren, dat alle menschen gelijk zijn. Het volk, alle ingezetenen van zekeren leeftijd behooren volgens dezen gelijken invloed en hetzelfde zeggenschap te hebben op staatkundig gebied. Maar als men dat wil, moet men ook aannemen, dat het volk „deskundig'' is; dat het over de hoofdzaken goed kan en wil oordeelen; dat het souvereine volk beter en minder zelfzuchtig is dan zij die erover gesteld zijn, en dat men zich dus gerust op zijn beslissing mag verlaten.

Het volk, over het geheel genomen, hoort dat natuurlijk gaarne, en onnoemelijk veel demagogen en volksvleiers hebben dan ook in alle tijden, niet het minst in dezen tijd, van die zeer menschelijke begeerte, om voor meer te worden aangezien dan men werkelijk is, gebruik gemaakt. Slechts heel weinigen onder ons zijn tegen die verzoeking bestand, en volksvleierij is een van de goedkoopste middelen om zich populair te maken. Een goed antirevolutionair, die de waarheid en zijn volk lief heeft, doet daar niet aan mee. Hij

noemt de dingen bij hun naam, en aarzelt daarom niet te zeggen, dat er ook op politiek gebied veel dingen zijn, die heel eenvoudig lijken, doch waarvan het volk geen verstand heeft.

Wanneer men op ander dan politiek gebied zoo iets zegt, dan zal wel niemand dat tegenspreken. Op het gebied der historie, der natuurkunde, der philosofie enz. kan men ieder, die op dat gebied niet thuis is, diets maken wat men wil; als men ten minste eenigermate de kunst van praten verstaat. Maar op dàt punt gevoelt iedereen dan ook, dat hij voorzichtig behoort te zijn, en, bij verschil van gevoelen, niet te spoedig geloof moet slaan aan wat een ander zegt. Zelden evenwel zal een eenvoudig man zoo dwaas zijn te beweren, dat hijzelf oordeelen kan en de leiding van een ander niet behoeft.

Op politiek gebied schijnt dat geheel anders te zijn; vermoedelijk doordat men dagelijks over politiek hoort praten als over de eenvoudigste zaak ter wereld, zoodat velen zich niet kunnen voorstellen, dat politiek eene *kunst* is, tot de beoefening waarvan veel kennis en vele gaven noodig zijn. Indien nu iemand zich vermeet te zeggen, dat het volk veelal niet anders doet en niet anders doen kàn dan blindelings dengene volgen in wien het vertrouwen stelt, dan wordt zoo iemand wegens zijn verwaandheid en hoogmoed in den ban gedaan. Verwaandheid en hoogmoed! Inderdaad, voor die beschuldiging bestaat grond, als men, een ander toevoegende dat politiek niet ieders zaak is, zelf over alle mogelijke staatkundige vraagstukken een beslist, geen tegenspraak toelatend oordeel durft vellen. Maar niet, wanneer men zelf belijdt hoeveel aan eigen kennis en ervaring ontbreekt; hoe veelzijdig zelfs het eenvoudigste vraagstuk is, en hoe voorzichtig men dus behoort te zijn, alvorens met eigen oordeel op de markt van het publieke leven te komen.

Het volk is dus niet ontwikkeld genoeg om deel te nemen aan de politiek! Juist wat het liberalisme altijd geleeraard heeft. Alleen „het intellect'' moet regeeren; en het volk moet prijzen wat de heeren wijzen!

Aldus zou men met recht ons toeroepen, indien wij beweerden dat het volk van nature dom en onoordeelkundig is. Inderdaad is bij velen die voorstelling van het volk gangbaar, en langen tijd heeft de liberale school geleeraard, dat als het volk maar eerst schoolonderwijs genoten had, de geschiktheid, om medezeggenschap te hebben, vanzelf komt. De eene helft der liberalen is van oordeel, dat het volk thans knap genoeg is; de andere helft meent, dat er nog

te veel aan ontbreekt. Doch wij voor ons hebben steeds die voorstelling als volkomen onjuist bestreden. Eer beweren wij het tegendeel. Het volk, vooral in de minder gegoede klassen, komt op zoo praktische wijze voortdurend met het leven der maatschappij in aanraking, dat het vaak veel spoediger en gemakkelijker den weg weet te vinden dan de meer gegoede. Juist het gezond verstand van het eenvoudige volk, de wijze waarop het zich door het leven weet te slaan, wekken telkens de bewondering op van wie daarop acht weet te geven, en het lijkt ons geen bewijs van doorzicht, als men meent dat juist het bezoeken van de lagere school — hoe voortreffelijk ook als voorbereiding — het eigenlijke middel van staatkundige volksopvoeding is.

In den regel evenwel komt het volk, komt een gewoon burger, onverschillig tot welke klasse der maatschappij hij behoort, niet te staan voor *ingewikkelde* vraagstukken, vallende buiten zijn dagelijkschen gezichtseinder, en zulke vraagstukken op te lossen is niet ieders werk. Daarbij volgt men dan ook gewoonlijk, tenzij men reeds eenige ervaring hebbe opgedaan, blindelings de aanwijzingen van anderen.

De politiek nu raakt in den regel vrij ingewikkelde vraagstukken; vraagstukken waarbij eene kennis van allerlei toestanden noodig is, zonder welke men gevaar loopt eene verkeerde oplossing te geven. Aangezien nu ook wij het noodig achten, dat in politieke vraagstukken het volk in al zijn rangen en standen mee toezie, desnoods mee beslisse, zoo dringen wij steeds op tweeërlei aan: 1o. op het eerlijk en openhartig behandelen van de publieke zaak voor de ooren des volks; 2o. op deelneming van het volk aan de publieke zaak, niet door het over alles, maar door het in de eerste plaats over eigen zaak te doen oordeelen, en zoo noodig beslissen. Hoe meer het volk, wij gewone burgers dus, leert eigen zaken zelf te behandelen, hoe meer het geschikt wordt om ook over de meer ingewikkelde vraagstukken te oordeelen. Zoolang het dit niet *geleerd* heeft, blijft er niets anders over dan blindelings te vertrouwen op leiders.

De volksleiders van onze dagen weten dat ook wel. Maar zij zeggen het niet. Daarom hebben zij erop uitgevonden, dat de publieke zaak publiek moet behandeld worden, *zoodra het anderen betreft.* Dán moet alles openbaar worden; ministers worden op de pijnbank gelegd om hen tot spreken te dwingen. Onlangs werd een hunner bijkans met een papieronderzoek in zijn departement bedreigd! Hoe meer publiciteit hoe liever.

Maar datgene, *wat onze eigen partij* raakt, moet, zoo niet in 't geheim, althans in de familie, onder ons, behandeld worden. Een goede partijpers laat geen polemiek toe. De volksleider weet hoe het moet, en spreekt met te meer fiducie, naarmate hij er minder van weet. Vóór alles: gehoorzaamheid! Doch voor geen geld mag dit den volke openlijk worden aangezegd! Integendeel wordt den volke verkondigd, dat 's leiders meening eigenlijk berust op het inzicht des volks — wat ook vaak waar is, mits onder inzicht begeerte verstaan wordt. Aan de juistheid van oordeel ook van den minst ontwikkelde te twijfelen, dat verraadt allerlei ondeugden. Alleen acht men datzelfde volk niet in staat, eene geregelde, openlijke discussie te volgen! De historie van alle tijden en volken vertoont ons zulke volksleiders.

Wij nu meenen, dat een goede volksleider niet alzoo behoort te handelen; dat hij, zoo 't hem niet om oogenblikkelijk succes of om persoonlijk voordeel te doen is, een gansch anderen weg moet inslaan, en eerlijk zoowel tot zichzelven als tot het volk moet zeggen, dat politiek een zeer moeilijke zaak is, waarover *niet* iedereen kan oordeelen, en dat, wie anders zegt, zijn volk misleidt. Het doet ons leed, dat ook onder onze eigen vrienden zoovelen onze bedoeling in dezen miskennen, en ons dan verdacht maken in de oogen des volks. Maar dit zal ons niet beletten de waarheid te zeggen. De verantwoordelijkheid voor hunne valsche legenden blijve voor hunne rekening.

29 November 1895.

DRIE VRAAGTEEKENS.

In gloeiende taal, zooals alleen de redacteur van de *Standaard* dat vermag, is ons „Calvinisten'' wederom onze verantwoordelijkheid voor den *stilstand* van zaken, waarin we verkeeren, op het hart gebonden.

Maar nu is een Calvinist van nature nogal nuchter en kalm. Juist omdat hij rustig steunt op zijnen God, maakt hij zich niet al te beangstigd over hetgeen de menschen doen; slechts als men de eere Gods te na komt of hem belet God naar Diens Woord te eeren en te dienen, weet hij van geen stilstaan of rusten, en gaat — desnoods tegen de Overheid in — zijn gang. De opgewondenheid,

die zich bij de Fransche politici nog al eens vertoont, ligt minder in zijn aard.

En zoo zal het ook ons geoorloofd zijn, alvorens ons door de vurige taal van de *Standaard* te laten meesleepen, eenige nuchtere vragen te doen.

Vooreerst deze: waarom is de stilstand, zoo die er is, juist aan hen te wijten, die Tak's ministerie hielpen omverwerpen? Is het hun schuld, dat de heer Tak zich verklaarde tegen het amendement Mackay-Van Alphen, door welks aanneming datgene zou verkregen zijn, wat destijds de *Standaard* zelve begeerde, n.l. eene finale regeling van het kiesrecht? Of mag men hun er een grief van maken, dat het kiezersvolk een wetsontwerp veroordeelde, zoo bizar, zoo wonderlijk als dat 't welk het ontwerp-Tak was geworden? De *Standaard* herinnert zich immers de kritiek nog wel o.a. in het bekende manifest [1]) geleverd. Was de verwerping van iets zoo zonderlings eene onverantwoordelijke daad? Was de aanneming daarvan „een der schoonste kansen, die God in Zijn goedheid den belijders van den Christus in den lande bood''?

Een tweede vraag: waarom zijn wij „met Van Houten voor Tak van Poortvliet niet *vooruit,* maar beslist *achteruit* gegaan''?

Zetten wij een oogenblik de kieswet uit ons hoofd — het niet tot stand komen van de regeling van het kiesrecht komt mede voor rekening, gelijk wij zeiden, van Mr. Tak — dan loopt, dunkt ons, alles vrijwel op dezelfde wijze als onder het vorig Kabinet. Niet beter, en ook niet minder.

De financieele regeling wordt voortgezet. De pensioenregeling, die onder Mr. Tak den slakkengang ging, wordt althans nu op ernstige wijze voorbereid. De schoolwet wordt uitgevoerd op dezelfde wijze als onder den minister Tak. Voor fabrieksarbeiders werd onder dit ministerie niet minder, maar wel meer verricht dan onder het vorige. De kerken hebben onder beide ministeries het even goed of even slecht. En de Christelijke gymnasia en de Vrije Universiteit evenzeer. Ook werd onder beide ministeries de landsverdediging aan den kapstok gehangen. In één woord: waarin steekt eigenlijk het verschil?

En nu *de derde vraag.* De *Standaard* ziet in invoering van een nieuw zooveel mogelijk algemeen kiesrecht de conditio sine qua non

---

[1]) Het „fatale manifest", afgedrukt in H. van Malsen, Karakterschets van Alexander Frederik de Savornin Lohman blz. 214 e.v.

van vooruitgang; zoolang dat er niet is, kan er nu eenmaal niets goeds van belang geschieden.

Maar als nu die nieuwe periode zal zijn aangebroken, welke vragen zullen dan aan de orde komen, waarin het allereerst op de toepassing juist van Calvinistische beginselen aankomt? Zij, die van een nieuw kiesrecht heil verwachten, denken daarbij, de een aan arbeiderspensioenen; de ander aan landnationalisatie; een derde aan betere regeling van het arbeidscontract; een vierde aan beschermende rechten; een vijfde weer aan een ander middel om zijn welstand te verbeteren.

Nu, dat zijn altemaal belangrijke quaesties; maar wij zien niet, hoe die juist met der Calvinisten opvatting van Gods heilig Woord verband houden; waarom het, met het oog op soortgelijke quaesties, noodig is den Christenen onder het oog te brengen, dat *alleen de Calvinisten* „het alle geding uitwijzende gezag van de Heilige Schrift nog onverkort en onverzwakt handhaven.''

Stond de zaak zoo, dat een deel der Christenen eene oplossing van al die quaesties verwierp, welke rechtstreeks op de H. S. berustte, dan zouden wij kunnen begrijpen, dat die Calvinistische Belijdenis er bijgehaald werd. Maar nu is het, juist omgekeerd, de voortdurende klacht van de *Standaard,* dat wij antirevolutionairen, ons blind getuurd hebben op de schoolquaestie, en deswegens niet genoeg studie maakten van bedoelde sociale quaesties. Is dat zoo, waarom zich dan zoo te bedroeven, dat de behandeling van die quaesties door den loop der zaken enkele jaren is vertraagd?

Wij zouden een appèl op de Calvinistische consciëntie begrijpen, wanneer, bij uitbreiding van het kiesrecht, aan de orde kwamen de rechten van een Vrije Universiteit; de gelijke behandeling van alle bijzondere en openbare scholen voor hooger en lager onderwijs. Maar is dat te verwachten? Is het dáárvoor, dat ons Calvinistisch volk op dit oogenblik brandt, en is het niet juist de *Standaard,* die sedert de laatste jaren voortdurend ons antirevolutionairen verweten heeft, dat wij ons alleen met de schoolquaestie hadden opgehouden; die ook, toen ten vorigen jare beproefd werd op dit gebied een flinken stap in de goede richting te doen, met buitengewonen ijver zich tegen het bekende Unierapport heeft verzet, en alzoo door een bad koud water de vlam heeft pogen uit te dooven?

Inderdaad, hoe wij ook rondom ons zien, het is ons niet mogelijk te ontdekken „welke schoone kansen de belijders van den Christus

in den lande, die God hun in Zijn goedheid bood, hebben laten voorbijgaan,'' noch ook, waarom wij niet in plaats van „die God in Zijn goedheid hun bood,'' zouden mogen lezen: „die Mr. Tak, in overleg met Dr. Kuyper, hun bood.'' Toch ware het goed ons dit duidelijk te maken, opdat wij weten mogen waarover wij ons hebben te verootmoedigen, en waarvoor wij ons, in den toekomstigen strijd, meer bijzonder als Calvinisten hebben voor te bereiden.

9 Januari 1896.

ONBILLIJKE AANVAL.

Wanneer een blad, op eenigszins plechtige wijze, eene algemeene schuldbelijdenis aflegt, dan kunnen wij ons daar zeer wel bij neerleggen, ook al achten wij zulk een plechtige toespraak niet in allen deele juist. Maar wanneer hij, die voor allen spreekt, zichzelven daarbij in de hoogte steekt; wijst op zijn doorzicht; op zijn heldenmoed en onversaagdheid; op zijn ijver en volharding; op zijn zelfbedwang en zelfbeheersching; op zijn keurige en ernstige voorbereiding voor den komenden strijd; op zijn schikkelijkheid gepaard aan beginselvastheid; op zijn onvoorwaardelijk buigen voor Gods Woord en het nationale van zijn overtuiging; wanneer daartegenover „de broederen'', die van dien voorganger in gevoelen verschillen, beschuldigd worden van hetgeen God hun aanbood te zijn voorbijgegaan; de oogen, ondanks allerlei waarschuwing, gesloten te hebben; zóó traag en loom te zijn, dat ze zelfs in de ure van den strijd met moeite zijn te prikkelen; verre dus achter te staan bij „de Calvinisten,'' wie de prikkel drijft van een hun heilig beginsel; de gelederen te verlaten, te zwenken en concessies te doen; dan zien wij in die gemelde plechtigheid van den vorm niet veel meer dan een middel om, op schijnbaar broederlijke wijze, zijn tegensprekers weer eens in het zonnetje te zetten, en achten wij den oudejaarsavond daarvoor het minder geschikte tijdstip.

Maar na dit dan ook te hebben uitgesproken, willen wij ons den uitval tegen „de broederen'' niet te zeer aantrekken. Het is de gewone taktiek van den partijleider, die zich zelven alle goede kwaliteiten toekent — natuurlijk ook aan anderen, zoolang deze met hem meegaan — en alle anderen niet anders dan als zwakkelingen en onverschilligen, zoo niet erger voorstelt.

Men haalt over zulke dingen de schouders op. Nu echter de

Standaard, telkens opnieuw, der antirevolutionaire partij geheel haar verleden, bepaaldelijk haar „blind turen op de schoolquaestie'' verwijt, willen wij toch die arme partij een oogenblik trachten te verdedigen; temeer nu door het oordeel van de *Standaard* ook Dr. Kuyper zelf getroffen wordt! Immers was het Dr. Kuyper zelf, die aan het Volkspetitionnement om een School met den Bijbel den eersten stoot gaf, en aldus de eindperiode inleidde van den schoolstrijd, die in 1889 werd beëindigd.

Het is wel waar, dat toen reeds van zijne zijde telkens beproefd werd de schoolquaestie tevens te bezigen ter bereiking van politieke doeleinden; maar evenzeer, dat zoo openlijk mogelijk telkens door de schoolvrienden verklaard werd, dat de schoolquaestie voor het bezigen van zoodanig doel hun te ernstig, te heilig was, en dat zij vóór alles een vast steunpunt voor hunne scholen tegenover de „neutraliseering'' der natie verlangden. Hierbij meenden zij Groen's voetstappen te drukken. En ten slotte legde zich ook Dr. Kuyper zelf daarbij neer; indien althans men eenige waarde mag hechten aan de warme bijvalsbetuigingen, die, van 1879—1889, den strijders voor de vrije Christelijke school van die zijde te beurt zijn gevallen. Bij stembus en bij programma's van actie, in vergaderingen van welken aard ook, in de bladen, ook in de *Standaard,* stond altijd *die* quaestie voorop. Eveneens bij het samenstellen van het regeeringsprogram der antirevolutionaire partij, waarin ook Dr. Kuyper is gekend.

„Blind turen'' zegt men gewoonlijk van iemand die, zonder succes, altijd maar voor ééne zaak het oog heeft. Maar tuurt men zich *blind,* wanneer men, binnen den tijd van 10 jaren, den sleutel vindt voor eene quaestie, die alle volken sinds tientallen van jaren verdeeld houdt; een sleutel die, mits nog wat geolied, volkomen geschikt zal blijken om de deur te openen voor een krachtig, nationaal, vrij en dus ook voor echt Christelijk onderwijs?

Het is zeker wat lastig voor de *Standaard,* dat die sleutel voornamelijk vervaardigd is juist door die mannen, die zij sinds 1894 van de antirevolutionaire partij heeft pogen af te snijden; maar is dit wel een voldoende reden om hun werk nu te kleinachten? En is het juist van „blind turen'' te spreken, wanneer tegelijkertijd allerlei andere quaesties zijn behandeld en wel op een wijze die door Dr. Kuyper zelven indertijd op de luidruchtigste wijze is geprezen? Wanneer hetzelfde Kabinet, dat de schoolquaestie oploste, op verschillend gebied, ook op dat der sociale wetgeving, de

eerste schreden gezet heeft en dus getoond heeft nog voor gansch andere zaken dan voor de schoolquaestie alleen een open oog te hebben?

Het komt ons voor, dat de antirevolutionaire partij, wier numerieke kracht zeer gering is, wel eenig gebruik gemaakt heeft van de gelegenheid haar aangeboden om de toestanden te verbeteren. Weliswaar heeft zij zich niet „à la tête du mouvement'' geplaatst, omdat zoo iets meer aan de Fransche, ook wel Franzosenpolitiek herinnert; maar ons dunkt dat zij, meer „in den trant onzer Calvinistische vaderen'', — men ziet iets dergelijks nog heden ten dage bij de Boers — eenvoudig en stilweg gedaan hebben wat hunne hand vond om te doen; afkeerig van staatsbemoeïïng, hun eigen scholen zelve gebouwd hebben, en vervolgens, hoe gering ook in aantal, saamverbonden en staande op Gods Woord, den in aantal overmachtigen tegenstander hebben ter neer geworpen.

Ging die partij op die wijs voort, door, zonder groote wereldhervormende plannen en driftige partijbewegingen op touw te zetten, eenvoudig elk vraagstuk, dat zij aanpakt, ook tot oplossing te brengen; daarbij meer vertrouwende op eigen werkzaamheid dan op de politieke kansberekeningen; voorts haar vertrouwen stellende in haren God — och! dan zou het nóg wel goed gaan, naar wij meenen. Doch hoe dit zij, de *Standaard* kan, dunkt ons, de antirevolutionaire partij van 1879—1889 moeilijk verloochenen, zonder tegelijkertijd haren eigen redacteur af te vallen.

20 Januari 1896.

DE OUDE EN DE NIEUWE KOERS.

Met volkomen instemming lazen wij hetgeen de *Standaard* schreef over de bevoegdheid der Deputatenvergadering om over de uitlegging van het program te beslissen. Zij zegt zelve, dat zij daarbij alleen „in het afgetrokkene'' redeneert. En „in het afgetrokkene'' geven wij haar gelijk. Maar aangezien de politiek nooit iets afgetrokkens is, en men op dit gebied elk oogenblik tot handelen is geroepen, zoo veroorlove men ons de vraag, of in de gegeven omstandigheden de toepassing van dat „afgetrokkene'' in de praktijk niet dwaasheid ware geweest?

Zonder eenige bitterheid of verwijt wilden wij nog eens herinneren aan den gang der zaak. Natuurlijk zeer in 't kort. Het staat vast, dat men in 1878 een program heeft aanvaard, waarop samenwerking van twee groepen, die niet volkomen homogeen waren, al-

thans door de *Standaard* zelve steeds als droite en gauche worden aangeduid, mogelijk scheen. Dat program werd aanvaard door een groep kiesvereenigingen, die zich op zoodanige wijze organiseerden, dat de leiding niet kwam in ééne hand, maar aan de saamverbondenen zelve verbleef. Daartoe diende de Commissie van advies; het Centraal-Comité; de band van dit Comité met de Kamerclub; de Deputatenvergadering. Aan den Voorzitter alleen was geenerlei bijzondere bevoegdheid of invloed toegekend.

Alleen op deze wijze konden de niet volkomen homogene groepen *op elkander* inwerken, en kon een goed geheel verkregen worden. Het is veel eenvoudiger en gemakkelijker, dat één de leiding voert; maar dan domineert ook alleen zijn geest, en niet de geest die uit de samenwerking openbaar wordt.

Het is niet zoo heel eenvoudig, tenzij men enkel met namen en groote woorden schermen wil, het verschil der beide groepen met een enkel woord aan te wijzen. Toch willen wij het beproeven.

Beide groepen aanvaarden het gezag der Schrift, en willen de ontwikkeling der geesten aan de natie zelve, zonder eenige inmenging van bovenaf, overlaten. Maar de eene groep, die welker invloed zich het sterkst heeft doen gelden tot 1891 toe, en zich nauw aansluit aan de denkbeelden steeds door Mr. Groen van Prinsterer voorgestaan, ziet in uitbreiding van volksmacht geen heil; acht niet alle ingezetenen hoofdelijk politiek-gelijkgerechtigd, omdat politieke bevoegdheid, derhalve directe of indirecte deelneming aan het staatsbestuur, een verkregen recht is; eene verplichting, van bovenaf in het algemeen welzijn opgelegd.

Zich onthoudende van het ontwerpen van staatsregelingen, omdat zij meent, dat elke staatsregeling zich uit het voorafgaande moet ontwikkelen, zoekt zij haar heil in versterking van volksinvloed; in uitbreiding van zelfbestuur; in beperking van staatsmacht; in voortdurende aanraking met het volk, doch met volkomen handhaving van parlementaire zelfstandigheid.

Er is echter een andere groep, die zich sinds 1891 sterker op den voorgrond gedrongen heeft dan ooit tevoren. Deze schijnt zich te stellen op het standpunt van hen die den grondslag gelegd hebben van de Amerikaansche democratie. Zij gaat uit van de volkomen politieke gelijkheid van alle ingezetenen, en beoogt directen invloed des volks op de regeering, door middel van volkspartijen. De leiding des volks ook in het staatsbestuur gaat, zooveel doenlijk, van het volk zelf uit. De parlementaire zelfstandigheid moet steeds

meer verdwijnen om plaats te maken, niet voor zelfbestuur in eigen kring, maar voor politieken volksinvloed. Vooralsnog evenwel beweert zij niet, zooals men doet in de Vereenigde Staten, dat alle staatsinstellingen op de volkssouvereiniteit berusten; ook maakt zij ze niet los van Gods Woord en gezag. Of dit zoo blijven zal, zal de tijd leeren.

Deze laatste groep nu heeft zich eerst in 1891 „onverholen'' (het woord is van de *Standaard),* als democratische partij geposeerd. Hoe ook in beginsel verschillend van de Takkiaansche partij, vond zij toch in het algemeen stemrecht, zij 't ook van gezinshoofden, de uitdrukking van haar grondbeginsel: de volkomen politieke gelijkheid van alle ingezetenen. Datgene wat in de Vereenigde Staten nog een goeden zin heeft, omdat het met hun staatsgeschiedenis in historisch verband staat, moest worden overgebracht in een land met gansch andere staatsinstellingen; een andere historie; een andere staatkundige ontwikkeling. Het was Dr. Kuyper zelf, die, zonder, voorzoover ons bekend, iemand vooraf te waarschuwen, plotseling den nieuwen koers nam, en zulks op eene wijze als men van iemand van zijn kracht en doorzicht verwachten kon.

Het ontwerp-Tak werd als heilaanbrengend en volksverlossend aanvaard en juichend begroet. De groep, door de Kamerclub vertegenwoordigd, werd afgemaakt; de club zelve had, volgens de *Standaard,* zoo goed als niets verricht. Wie haar steunden waren in hun hart aristocraten en mannen van het geld. Het eigenlijke volk stond elders. Tegenspraak werd niet geduld; werd als *verzet* tegen den „leider *jure suo''* gebrandmerkt. Kritiek mocht alleen binnenskamers plaats hebben. Maar dat gaf weinig, zoolang men buitenskamers volkomen meester was van het terrein.

En dát was de leider. Zijn eigen blad, dat, gelijk hij openhartig heeft uitgesproken, zijn persoonlijke meening en deze alleen moest verkondigen, werd toch door vriend en vijand als het blad der partij beschouwd, zoodat, bij gemis aan tegenspraak, geheel de partij voor den nieuwen koers aansprakelijk werd. Dit scheen te bedenkelijker, nu dezelfde leider, tengevolge van de kerkelijke troebelen, door een groep predikanten en gemeenteleden hoog vereerd, door een andere groep om dezelfde reden diep verfoeid werd. Of men wilde of niet, de kerkelijke scheiding deed zich diep voelen ook op politiek gebied.

Wij laten opzettelijk datgene terzijde wat nog meer in het bijzonder tot verbittering kan aanleiding hebben gegeven. Ons doel is enkel den toestand zoo objectief mogelijk te beschrijven.

Gedurende anderhalf jaar heeft de *Protestantsche Noordbrabander* beproefd de scheuring te voorkomen door discussie te voeren en zoo tot exploitatie te geraken. Nog op de Deputatenvergadering van 1894, die, dit zal wel niemand meer tegenspreken, volstrekt niet op de hoogte van den waren toestand gesteld was, werd de Voorzitter gesmeekt tenminste die resolutie terug te nemen, waaraan geen dadelijke praktische behoefte was, doch waarin, in verband met hetgeen vorafgegaan was, de nieuwe koers was belichaamd. Het was alles tevergeefs. Men meende destijds de oude vrienden reeds te kunnen ontberen, en zeker te zijn van de meerderheid voor de zoo gewenschte kieswet.

Dit viel echter tegen.

Onmiddellijk na den uitslag — misschien te vroeg — werd de broederhand aangeboden. Maar men wees dien af en bleef den nieuwen koers houden; bleef de vrienden van voorheen onder verdachte namen betitelen; bleef elk ernstig debat weigeren; trad niet toe tot de oude Kamerclub, en zocht zelfs, zoozeer werd destijds het verschil gevoeld, naar nieuwe benamingen ter nadere aanduiding van eigen richting (Calvinistisch; Christelijk-democratisch), iets waarvan men voor het oogenblik weer schijnt af te zien, daar men het toch verstandiger acht, zich maar liever met onzen ouden naam van antirevolutionair te behelpen. Later zal men daarop wel weer terugkomen.

Het ligt verre van ons, iemand over het voorgevallene een verwijt te willen maken. De groep die voor 't eerst in 1891 „onverholen'' optrad — had zij het maar eer gedaan, dan ware veel misverstand voorkomen — had evengoed recht zich te doen gelden als de andere. Maar nu vragen wij aan de *Standaard* in gemoede: kon de oude groep, die altijd in het zog van Groen van Prinsterer's schip gevaren had, blijven meevaren, tot aan een volgende, wellicht eerst in 1897 te houden vergadering? Mocht zij zich als een schaap ter slachtbank laten leiden? Kon voor haar de uitslag twijfelachtig zijn van de stemming in eene vergadering, wier leden grootendeels door de kerkelijke volgers van den politieken leider waren verkozen, en, zooveel in dit vrije land mogelijk is, buiten kennis waren gehouden van hetgeen waar het om ging; voor velen waarvan b.v. ons blad op den index geplaatst is?

Zulke quaesties kunnen niet bij meerderheid van stemmen worden beslist. Naar aanleiding van zulke quaesties, eenmaal tot het bewustzijn doorgedrongen, gaat men uiteen. Maar als men dat weet,

waarom dan drie jaar lang zich de handen te laten binden en den mond te laten snoeren, om ten slotte èn overstemd te worden èn machteloos te staan? Veel juister was het, dunkt ons, het verschil van standpunt zoo scherp mogelijk te accentueeren. Het program is als het ware voor „den ouden koers'' geknipt. Wij houden er ons aan vast. Eenige wijziging ter kenschetsing van „den nieuwen koers'' kon, dunkt ons, geen kwaad.

Blijkt dat zij, die den nieuwen koers houden, niet in het vaarwater der revolutionairen verzeilen, en dus niet stranden op de zandbanken der Fransche democratie, wij zullen er ons in verheugen. Want dan komen zij weer tot ons, vermits een Amerikaansche haven voor hen toch onbereikbaar is.

Op deze wijze kunnen wij zonder verbittering, op meer dan één punt zelfs elkaar steunende, toch onzen eigen weg gaan. En de oprechtheid in de verhoudingen zal erbij winnen. Maar zij zou eronder geleden hebben, en de oude groep zou zich zelven hebben vermoord, zoo in de praktijk de weg ware bewandeld, dien de *Standaard* „in het afgetrokkene'' als den juisten heeft aangewezen!

24 Februari 1896.

DE TOELICHTING VAN HET PROGRAM.

Herhaaldelijk is in de laatste tijden een beroep gedaan op de bekende Toelichting van „het program'', om daardoor te staven, dat Dr. Kuyper vóór 1879 juist zoo over de quaesties dacht als thans, en men dus wist wat men aan hem had.

Het recht om dat te doen betwisten wij allerminst, mits dan maar steeds duidelijk uitkome, dat die Toelichting niets bindends hoegenaamd heeft voor de a.r. partij. Deze is in 1879 niet meegegaan met Dr. Kuyper, maar met het program. Herhaaldelijk en zoo uitdrukkelijk mogelijk is dit verklaard; in de eerste plaats door Dr. Kuyper zelven. Over dit punt bestaat dan ook geen verschil. Formeel genomen heeft de a.r. partij niets te maken met de Toelichting *verschenen na het aanvaarden van haar program.* Wie de opvatting van het program *door de partij* verlangt te kennen, moet zich de moeite getroosten de Handelingen der Staten-Generaal sinds 1879 na te gaan, alsmede op de Kamerleden door de pers, speciaal door de *Standaard* uitgeoefende kritiek. Datgene wat toen bij niemand tegenspraak ontmoette, mag als het gevoelen der partij worden beschouwd; het overige behoort tot de betwiste punten.

Maar, zegt allicht iemand, wat doet het ertoe, of formeel genomen de Toelichting al dan niet bindt? Zij is er nu toch maar eenmaal; zij is afkomstig van den steller van het program zelf; van iemand, die uitvoeriger dan een der andere antirevolutionairen een geheel staatsstelsel uiteengezet heeft. Welnu! over dat formeele stappen wij heen; omdat wij op de Toelichting en haar steller vertrouwen stellen, houden wij ons aan die Toelichting vast.

Deze beschouwing begrijpen wij volkomen; daarom wenschen wij te zeggen, waarom wij wèl met het program kunnen meegaan, en toch als partij geen beroep op de Toelichting mogen toelaten. Op den voorgrond stellen wij, dat die Toelichting, op zichzelve genomen, een prachtige arbeid is. Men heeft vaak zich erover verbaasd, hoe, in betrekkelijk weinige jaren, een theoloog zulk een systeem kon in elkaar zetten, op eene wijze die blijk gaf van des schrijvers veelomvattenden blik en zijn kennis van de instellingen, die het maatschappelijk en politiek leven beheerschen. Geen onzer juristen, wij erkennen het volmondig, heeft een zoo omvangrijk en in vele opzichten zóó leerzaam werk over staatsrecht geschreven als Dr. Kuyper.

Het is ons dan ook niet onbekend, dat aanvankelijk de antirevolutionaire Kamerleden, waaronder slechts zeer enkelen in 1879 eenige practische ervaring op politiek gebied bezaten, meermalen ernstig erover nagedacht hebben, hoe eene staatsinrichting als in de Toelichting voorgesteld verkrijgbaar ware. Maar al heel spoedig moet het ieder, die zich op practisch gebied met de politiek bemoeit, voelbaar worden, dat het boek van Dr. Kuyper heel fraai is als systeem, maar dat het volslagen onmogelijk is een ander systeem, hoe voortreffelijk op zichzelf, te plaatsen of te enten op een bestaande staatsinrichting. Zelfs gewelddadige revolutiën brengen niet veel anders te weeg dan bespoediging van eene natuurlijke, historische ontwikkeling. Niet alleen de Fransche revolutie, maar evenzeer de Engelsche onder Cromwell heeft dat afdoende bewezen, en het is juist een der grootste fouten van de wereldhervormers van de vorige eeuw geweest, dit niet te hebben ingezien.

Een staatsinrichting is en kan niet anders zijn dan het voortbrengsel van eene massa aanwezige sociale krachten, die op elkaar werken, en wier onderlinge verhouding veel minder door wetten en menschelijke systemen bepaald wordt, dan door den loop der dingen zelve.

Aan een staatsinrichting iets te veranderen krachtens eene wet,

is slechts dan mogelijk, wanneer de historische bodem, waarop die verandering past, aanwezig is. Maar wie in een politiek lichaam, geroepen om het land mede te helpen besturen, met gefabriceerde constituties aankomt, ten einde die langs den weg der wetgeving in te voeren, maakt zich in zulk een lichaam eenvoudig belachelijk en verliest moeite en tijd.

Het is dan ook zeer verklaarbaar, dat Dr. Kuyper, die bij ervaring wist wat een Kamer is, zich er nooit aan gewaagd heeft zijn systeem in de Kamer voor te stellen, en dat al spoedig de Kamerleden, die na 1879 in de Kamer kwamen, alleen gepoogd hebben, toen tijdens de Grondwetsherziening daarvoor eenige gelegenheid was, hier en daar wat in hun richting te wijzigen en om te buigen.

Wil dit nu zeggen, dat het boek van Dr. Kuyper eigenlijk niets is dan het onpraktisch werk van een droomer, waar een verstandig mensch geen kennis van neemt, tenzij dan wellicht als litterarisch product? Geenszins. Al is een systeem voor praktische invoering totaal ongeschikt, toch kunnen de denkbeelden, die eraan ten grondslag liggen, van verstrekkende beteekenis zijn. De constituties, geënt op de systemen van de Engelsche philisofen, die men in Cromwell's tijd gepoogd heeft in te voeren, zijn totaal levensonvatbaar gebleken. Zoodra Cromwell den historischen weg verlaten had, waarop de Engelsche staatsinstellingen zich tot dien tijd hadden bewogen, geraakte hij in een moeras, en het was ten slotte een geluk voor Engeland, dat aan de door hem geschapen republiek een einde gemaakt werd, zelfs al geschiedde dit door een Stuart.

Doch dit heeft niet belet, dat de denkbeelden, waarvan de philosofen van dien tijd uitgingen, voorzoover ze op een gezonde opvatting van Gods Woord berusten, steeds zijn blijven doorwerken, en thans zelfs meer dan ooit in eere komen. Ja, men kan zeggen, dat de tegenwoordige staatsinstellingen in Engeland beter dan in Cromwell's tijd aan die beginselen en denkbeelden beantwoorden.

Ook wij kunnen veel leeren uit den arbeid door Dr. Kuyper neergelegd in de stukken, die later als Toelichting op het program zijn uitgegeven. In die stukken wordt klaarder dan in eenig ander werk de onderlinge verhouding der staatsinstellingen uiteengezet en gewezen op de dieper liggende beginselen. De staatsinrichting aldaar omschreven vertoont zich niet enkel als een raderwerk

van uitwendig bestuur, maar wordt in overeenstemming gebracht met de diepste behoeften en roerselen van het menschelijk en maatschappelijk leven. Wij zullen er menige gedachte aan kunnen ontleenen, die vruchtdragend ook op de ontwikkeling van ons staatsleven kan inwerken. Maar juist daarom moeten wij heel voorzichtig zijn met daaruit een of ander onderdeel te nemen, dat alleen past in het geheel zooals het in het hoofd van den schrijver was ontworpen, maar, overgezet in ons staatsleven, iets geheel anders wordt. In een stelsel als dat door Dr. Kuyper ontworpen, past b.v. een algemeen huismanskiesrecht; ja, is daar onmisbaar, en moet de beste vruchten dragen. Maar ent dat kiesrecht op onze bestaande, gansch andere staatsinrichting, en gij doet niets anders dan den triomf verhaasten van de mannen, die alles willen vestigen op den volkswil, en voor wie geen hooger recht bestaat dan de wil der meerderheid.

Veel van 't geen in de Toelichting over de organisatie van den arbeid gezegd wordt, kan in een staatsinstelling, welke met Dr. Kuyper's ontwerp overeenkomt op zijn plaats zijn, al betwijfelen wij of daarbij wel genoegzaam gerekend is met de onweerstaanbare krachten die duidelijker dan ooit in het economisch leven van onzen tijd zich openbaren. Maar verplaats hetgeen ons daar wordt voorgespiegeld in ons staatsorganisme, en gij doet niets anders dan de bedoelingen in de hand werken van hen, die ons de Duitsche albemoeiïng en het Duitsche „Staatsorganismus'' op den hals willen schuiven.

Het was daarom goed gezien, dat Dr. Kuyper in 1879 aansluiting zocht en verkreeg aan hen, die meer met het practische leven in aanraking kwamen dan hij en zich hielden aan de historische school. Het program werd dan ook ingericht met het *oog op hen die hij zocht.* Het is te hopen, dat dezen, zich houdende aan het program, tevens het vele goede, dat ook uit hetgeen Dr. Kuyper schreef, vóórdat het program aanvaard werd, niet uit het oog verliezen.

Maar nimmer kan *tegenover hen* een beroep op dat systeem of op de persoonlijke inzichten van Dr. Kuyper vóór 1879 gelden. Het systeem, door Dr. Kuyper geschetst, is niet ingevoerd; kan ook niet ingevoerd worden; en de deelen, waaruit het is saamgesteld, passen niet in hetgeen ten onzent bestaat.

2 Maart 1896.

BROEDERS VAN 'T ZELFDE HUIS.

In onze tot nog toe niet weerlegde artikelen [1]) over het „partij-amendement" van Dr. Kuyper c.s. hebben wij aangetoond, dat uit principieel oogpunt daarin hoegenaamd niets kenmerkends lag, terwijl datgene wat het kenmerkend had kunnen maken — zorg tegen overheersching der numerieke meerderheid — ontbrak. De opmerking in de Kamer van liberale zijde gemaakt, dat de voorsteller wel uitrijdt met eigen équipage, beschilderd met een wapen van hoogen geestelijken adel, maar, als hij een eind op weg is en eenigszins uit het gezicht, overstapt in een gewoon voertuig, was ondeugend, maar niet onjuist. De tegenwerping, dat dit niet juist kan zijn, want dat men in de Kamer spreekt *ten aanhoore* en in tegenwoordigheid van het volk, was minder afdoend. Men kan zeer wel ten aanschouwe van een nauwlettend toeziende schare toeren verrichten, waarvan het publiek de dupe is; zie het maar aan den goochelaar.

Maar die amendementen waren toch niet meer in strijd met de antirevolutionaire staatsleer dan Van Houten's ontwerp. Waarom er dan maar niet, om des lieven vredes wil, vóór gestemd?

Dit was, naar ons voorkomt, onmogelijk. Niet zoozeer om de technische fouten, hoewel ook deze van belang waren. Dat men b.v. voorstelt tot kiezer te maken al wie ééns *f* 50 gestort heeft voor een polis, of, wat nog veel vreemder is, elk en een ieder die er ongeveer vijftig cents voor over heeft — is begrijpelijk voor een man als Dr. Kuyper, maar zonderling voor een man der praktijk als Mr. Heemskerk. Zulke fouten waren evenwel voor verbetering vatbaar, gelijk gebleken is door de correctie van de Commissie van Rapporteurs, aangebracht in het aangenomen amendement van dezelfde voorstellers.

Maar het amendement paste volstrekt niet in het wetsontwerp. De ontwerper der wet, terecht begrijpende, dat bij zóó verre uitbreiding van het begrip van welstand de contrôle der kenmerken, wilde men niet opnieuw in fictiën vervallen, nauwkeurig moest worden uitgewerkt, had zich voor die uitwerking veel moeite gegeven, en de Kamer had er weinig op weten aan te merken. Maar het amendement van de heeren Kuyper c.s. miste die uitwerking geheel. Dit werd ook hunnerzijds erkend, maar er werd gezegd, dat zij de artikelen, die op de aangifte en contrôle be-

[1]) „Samenkoppeling" en „Schijn en werkelijkheid", zie Verz. Opst. Staatsrecht, Dl. I blz. 260 e.v.

trekking zouden hebben, reeds ontworpen en proefhoudend bevonden hadden. Nu kan een kind, tenminste een kind in de politiek, wel begrijpen, dat de Kamer die uitwerking nooit op goed geloof, zonder ze eerst onder de oogen te hebben, kon aannemen; en evenzeer, dat de Regeering niet de rol van Secretaris der groep Kuyper c.s. zou aanvaarden, om hun gedachte uit te werken. Dat derhalve de aanneming van die amendementen de bedenkelijkste politieke gevolgen zou hebben gehad, zoodat in de eerste jaren de kiesrechtregeling niet van de baan zou zijn geraakt, is klaar als de dag. En daar nu de antirevolutionairen, die Tak's ontwerp hadden bestreden, tevens verklaard hadden, tot de verst mogelijke uitbreiding van het kiezerscorps, mits binnen de grenzen der Grondwet, te zullen meewerken, zoo konden deze mannen die amendementen niet goedkeuren.

De *Standaard* schrijft nu wel, dat er toch voor de aanneming van de amendementen niet het allergeringste gevaar bestond en de broeders dus wel hadden kunnen meewerken, maar zij vergeet, dat haar redacteur zelf in de Kamer gezegd heeft, „dat wie een amendement voorstelt geen ander standpunt mag aannemen, dan dat hij de aanneming ervan mogelijk acht!" Trouwens amendementen zijn geen reclamemoties en mogen als zoodanig niet worden gebezigd. Maar waarom dan die amendementen ingediend? Ter hereeniging van de broeders?

Maar tot dusver gaf de Kuyperiaansche fractie van de begeerte tot hereeniging weinig blijk. Toen een deel der antirevolutionaire partij zegevierend uit den strijd tegen Tak's ontwerp te voorschijn was gekomen, bood de oude a.r. Kamerclub terstond de hand ter verzoening. Zij was het, die de ophaalbrug niet ophaalde, maar neerliet. Men kwam echter niet over de brug. „1894 is 1879 niet."

Aanvankelijk stemden de oud-antirevolutionaire Kamerleden bij politieke stemmingen wel op de Kuyperianen; doch bij stemming in Kamer en sectie bleek, dat deze fractie met de Takkianen meeging „door dik en dun," en hun broeders, de zonen van 't zelfde huis, niet meer schenen te kennen. Nu enkele Takkianen, zooals de heer Meesters, zich veroorloven anders te stemmen dan de Compagnie-Tak, worden zij door de *Standaard* zelve op hun nummer gezet.

En nu komt men, op het allerlaatste oogenblik, met een serie amendementen voor den dag, waarmee, gelijk een ieder wel begrijpen kan, hoogst waarschijnlijk de „broeders" zich niet zullen vereenigen — alles ter verbroedering! Het klinkt wel wat vreemd.

De *Standaard* schreef onlangs, dat de heer Lohman ook wel gewenscht had in broederlijke eenheid voor de Kamer te staan, „maar er voor uitkwam, dat hij dan ook wel vooraf in de zaak had willen gekend zijn.'' Dat is weer een van die *vergissingen,* die wij nu maar niet zullen qualificeeren, maar die te bedroevender zijn, omdat de redacteur van de *Standaard* zelf gehoord heeft, en bovendien nog eens in de Handelingen kan lezen wat gezegd is. Dit luidde n.l. aldus: „Dit'', n.l. het als broeders samenwonen, „ware ook mij aangenaam geweest.''

„Daarom doet het mij leed, dat ons de door hem en zijne vrienden voorgestelde amendementen niet vooraf zijn medegedeeld geworden; wij hadden dan onze bedenkingen kunnen maken; misschien hadden dan vele verschillen opgeheven kunnen worden; want thans bestaan er voor mij en mijne vrienden overwegende bezwaren van technischen aard, welke in het debat duidelijk en mijns inziens overtuigend zijn aangetoond; bezwaren, die mij beletten vóór de door hem ingediende amendementen te stemmen.''

Dit is dus iets geheel anders dan de *Standaard* verhaalt. Men heeft niet geklaagd over een gebrek aan beleefdheid, alsof bij ernstige mannen dáárvan hun stem kon afhangen, maar men heeft gezegd: bij voorafgaande mededeeling had dit „huiselijk krakeel'' kunnen worden vermeden. Had men die amendementen meegedeeld, dan zou de oud-antirevolutionaire partij waarschijnlijk in dezen zin hebben gesproken:

Lieve Broeders! Wij zouden u aanraden deze amendementen liever niet in te dienen. Zij worden toch niet aangenomen, en er steekt ook hoegenaamd niets partijkenmerkends in. Maar zij zijn niet onschuldig.

Want, als gij ze als partij-amendement in het debat brengt, moet gij ze verbinden aan allerlei mooie beginselen, die er wel niets mee te maken hebben, maar waaraan „ons volk'' groote waarde hecht. Als wij nu tegenstemmen, gelijk wel niet anders kan, dan zal „ons volk'' meenen, dat wij *tegen die beginselen* zijn gekant, en zoo zal de klove tusschen ons door uw toedoen steeds grooter worden. Gij zult, door zulke amendementen voor te dragen, den schijn op u laden, dat het u slechts te doen is om uw vroeger standpunt te verdedigen en uwe broeders — wien gij vroeger om hun twee namen minder genegen waart en die zullen moeten tegenstemmen — in de oogen van „ons volk'' te verkleinen. Op die wijze zult gij u „teleurstellingen'' berokkenen, die de *Standaard* en een deel der

antirevolutionaire pers wereldkundig zullen maken. In plaats van, zooals gij steeds begeert, de „huiselijke krakeelen'' binnenskamers af te doen, zult gij die juist door deze manier van doen op de groote markt brengen.

En dat is immers uwe bedoeling niet?

Want ware dit uwe bedoeling, en poogdet gij op die wijze de tusschen ons bestaande klove te verbreeden, dan zouden wij meenen, dat ons Christenen een weinig meer oprechtheid voegde, al zijn waarheid en oprechtheid dan ook slechts maatschappelijke deugden.

Intusschen — de gelegenheid om dezen raad te geven heeft de antirevolutionaire Kamerclub niet gehad. Moet zij er rouwig om zijn? Dit is te betwijfelen.

Nu, behalve het algemeen stemrecht, ook de volkssouvereiniteit door Dr. Kuyper wordt binnengeloodst, moet men eerst zijn bril eens opzetten, om te zien welk verschil er, althans in de praktijk, nog is tusschen zijne fractie en de Takkiaansche partij, en of er alzoo „van zonen van hetzelfde huis'' nog wel sprake kan zijn.

8 Juni 1896.

HERINNERINGEN.

In kalmen, niet onvriendelijken toon heeft de *Standaard* eenige „kantteekeningen'' gegeven, teneinde de verhouding der beide antirevolutionaire groepen juister te kenschetsen, dan, naar zij meent, door ons is geschied. Wij kunnen niet anders dan ons daarover verheugen, omdat slechts een eerlijk en openbaar debat tot wegneming der grieven, of als dat niet kan, tot juister wederzijdsche waardeering kan leiden. Wij toch „bestrijden niet rusteloos'' de „antirevolutionaire'' partij, maar wel verdedigen wij rusteloos ons goed recht tegenover alle „antirevolutionaire'' bladen die ons, „antirevolutionairen'' verdacht pogen te maken.

De eerste kantteekening betreft het ontstaan der antirevolutionaire partij. Dat ontstaan dateert niet, zooals wij zeiden, van 1878, maar van 1871. Wij geven dit terstond toe. Wij namen 1878, omdat toen het programma van beginselen tot stand kwam, maar in 1871 werd reeds het Centraal-Comité opgericht. Voor ons betoog is dit punt overigens onverschillig. Vangt de bedoelde partij aan in 1871, dan eveneens de vrij-antirevolutionaire, die er de voortzetting van is. Van hen, die nu tot de vrij-antirevolutionairen behooren, hebben sommigen meegewerkt tot het program van beginselen; zij be-

hoorden ook vóór 1878 tot de antirevolutionairen, en zijn nimmer van inzicht veranderd, terwijl zij nog steeds de beginselen van genoemd program beamen. Wij herinneren aan de drie mede-onderteekenaren van het program: De Geer van Jutfaas, Gratama, De Savornin Lohman.

De tweede aanteekening betreft het stellen van candidaten, die niet tot „de partij" behooren. Dit geschiedde ook vroeger niet, zegt de *Standaard.* Alleen eischte men niet, dat de candidaat juist van een der kiesvereenigingen lid was. Men vroeg alleen of hij instemde met het program der beginselen en dat van actie. Het gaat echter niet aan een candidaat te stellen van „eene partij die ons bestrijdt", en die zich niet uitlaat over ons program van actie, zegt de *Standaard.* Wij geven gaarne toe, dat op dit terrein eigenaardige moeilijkheden liggen. Edoch werd vroeger herhaaldelijk de heer Beelaerts van Blokland gecandideerd, die tot eene andere, niet antirevolutionaire kiesvereeniging behoorde. Het gewicht werd aanvankelijk gelegd op de instemming met het *program van beginselen.* En dit nu is juist datgene, wat ons ook nu nog de hoofdzaak toeschijnt. Immers staat, naar onze vaste overtuiging, die vóór 1894 nog algemeen was, het Kamerlid los van *de partij* die hem koos. Hij vertegenwoordigt niet een partij, niet de kiezers of zijn kiezers, maar het geheele volk. De vraag tot welke organisatie hij behoorde, voordat hij gekozen werd, is onverschillig, als die organisatie hoofdzakelijk bedoelt iemand *van zekere beginselen* te doen verkiezen. Alleen is noodig de *verklaring omtrent de beginselen.* En die eischen ook wij.

In de eerste uitgaaf van Ons Program vindt men nog geen melding gemaakt van programma's van actie. Die zijn eerst van later tijd. Aanvankelijk hebben *alle* antirevolutionairen daaraan meegedaan, doch steeds duidelijker wordt het, dat die programma's de aanleiding worden van vele wanbegrippen en van veel misleiding, en bijna alleen kunnen dienen als wapens om elkaar in de Kamer mee te kwetsen. Als men *die* programma's goed begrijpt, zal men inzien, dat zij, die er zich niet over willen uitlaten, vaak de ernstigste en vertrouwbaarste vrienden des volks zijn. Wij betreuren het dat die programma's, heel wat anders dan de bekende shibbôleths ten tijde van Groen van Prinsterer, ook dienst doen als middel om hen, die bij elkaar hooren, van elkaar te verwijderen.

Vooral de derde kantteekening is gewichtig. Dr. Kuyper zou in 1894 de samenwerking niet verbroken hebben. Immers was met

217 tegen 6 stemmen zijn voorstel aangenomen, dat het partijverband ditmaal *niet* belette, dat de afzonderlijke kiesvereenigingen met opzicht tot de grondwetsrevisie als anderszins haar eigen weg gingen. Ondanks de Voorzitter der Deputatenvergadering hierop den klemtoon legde, keerden de zes tegenstemmers met hun vrienden zich af. En in 1897 heeft de Voorzitter van het Centraal-Comité den toenmaligen Voorzitter van de Commissie van advies vruchteloos uitgenoodigd de Deputatenvergadering bij te wonen.

Tot zoover de *Standaard.*

Het is, als twee aan het vechten raken, voor den oningewijde soms moeilijk uit te maken wie begonnen is, althans wie de oorzaak was. Men denke b.v. aan den Fransch-Duitschen oorlog, en nu weer aan Engeland-Transvaal. Zoo ook hier. Het door de *Standaard* aangehaalde feit is juist. Maar er is nog iets anders geschied, waaraan wij moeten herinneren.

Dr. Kuyper heeft n.l. de Deputatenvergadering van 1894 de volgende resolutie doen aannemen:

> „de vergadering verstaat de beteekenis van de nu komende „verkiezingen in dien zin, dat het geldt eene worsteling „tusschen het *conservatisme* van alle gading eenerzijds, en „anderzijds tusschen hen, die voor het *Volk achter de Kiezers* „opkomen; een strijd waarin de antirevolutionaire partij, aan „haar beginsel en verleden getrouw, van uit haar eigen stand„punt, zich op onverdachte wijze *tegen* het conservatisme heeft „te weer te stellen.''

Deze resolutie hield verband met alle overige resoluties. Het was die resolutie waar men vooral tegen opkwam, en op welker terugneming vruchteloos werd aangedrongen. De kieswet-Tak berustte op zuiver revolutionairen grondslag; besliste antirevolutionairen, o.a. Mr. Keuchenius, waren er ook om die reden tegen; hoe kon dan de strijd tegen die wet worden aangemerkt als bewijs van het door Groen veroordeelde conservatisme? Was niet veeleer het steunen van die wet een bewijs dat men de doolpaden der revolutie was ingetreden?

Deze resolutie, — die door eene vaak te volgzame pers steeds meer werd gepopulariseerd, vooral na de bekende vliegende woorden van de *Standaard* die wij nu maar niet zullen herhalen, — heeft de kiem van wantrouwen in de antirevolutionaire gelederen gelegd. Wie de zoogenaamde democratische beginselen niet voor

antirevolutionaire, maar voor gewoon-radicale beginselen hield werd niet weerlegd, maar als „conservatief" in den hoek gezet en, wat erger is, voorgesteld als iemand die niet opkomt voor „het Volk achter de Kiezers" maar voor eigen klassebelang. Een groot deel der „kleine pers", ook de *Standaard,* vooral in haar Kameroverzicht, heeft tot de verspreiding van die denkbeelden krachtig meegewerkt.

„Eerst na het uittreden van de heeren De Savornin Lohman c.s. in 1894 verkreeg onze organisatie hare groote ontwikkeling," schrijft de *Standaard.* Zij zal wel niet beweren, dat die ontwikkeling tot dien tijd toe was tegengehouden door hem, die destijds vaak „onze Lohman" genoemd werd. Die uittreding zal in haar oogen wel niet de oorzaak der uitbreiding geweest zijn. Kan de oorzaak dan ook hierin liggen, dat velen zich aangetrokken voelden minder door de schoone beginselen, dan door de schoone beloften, die aan „het Volk achter de Kiezers" werden voorgehouden? Beloften, die de vrij-antirevolutionairen zich niet gerechtigd achtten te doen?

Het is volkomen juist, dat in 1897 de Voorzitter van het Centraal-Comité persoonlijk pogingen gedaan heeft om de „uitgetredenen" te bewegen weer binnen te komen, en te waardeeren is ook de poging die ook thans gedaan wordt om althans niet alle samenwerking onmogelijk te maken.

Maar hoe zou Dr. Kuyper zelf over het karakter dier „uitgetredenen" hebben geoordeeld, indien deze, zonder dat de voor hen zoo grievende resolutie door de Deputatenvergadering was herroepen, aan de uitnoodiging hadden voldaan? Zij die meenden, en nog meenen „geworsteld" te hebben voor de antirevolutionaire beginselen, voelen zich niet thuis in een vergadering die hen deswegens houdt voor conservatieven en menschen, die geen of minder belang stellen in „het Volk achter de Kiezers."

Het is geenszins om oude koeien uit de sloot te halen of om den bestaanden strijd te verscherpen, dat wij aan dit alles herinneren. Maar wij moeten de dingen onder de oogen zien zooals ze zijn, zal er ooit weer blijvende samenwerking komen. Daarom moeten wij volhouden, dat in 1894 de koers van het antirevolutionaire schip is veranderd, en dat dit de oorzaak is waarom een deel der bemanning genoodzaakt is geworden alleen te gaan varen in het oude zog. Men kan over de juistheid van dit inzicht verschillen, maar

men heeft allerminst recht iemand, die den nieuwen koers niet heeft willen inslaan, deswegens voor conservatief of voor niet beslist-antirevolutionair te houden. Het beleefde aanbod aan de uittredenden om, nadat de zwenking was uitgevoerd, weer stillekens aan boord te komen om dan weer samen verder te varen, kan nauwelijks als ernstig worden beschouwd.

Ook de vierde kantteekening eischt in het belang onzer beginselen eenige bespreking.

Het zou onjuist zijn dat door Dr. Kuyper het partijverband tusschen kiezers en gekozenen op den voorgrond gesteld en toegepast wordt op een wijze, die leidt op revolutionaire paden. Immers heeft Dr. K. zich in 1897 daarover uitgesproken op eene wijze, waarmede de *Nederlander* zelf zich vereenigd heeft. Ook is het partijverband na 1894 niet meer dan vroeger op den voorgrond getreden, daar, toen de heer De S. L. zelf nog lid was van het C.-C., de regel gevolgd is dat aan de candidaten zou gevraagd worden, of zij met onze programmata instemden, eens zelfs of zij bereid waren zich aan te sluiten aan de a. r. Kamerclub.

Wij geven toe dat in de theoretische uiteenzetting van onze beginselen, speciaal ook omtrent de verhouding tusschen kiezers en gekozenen, de *Standaard* ook naar ons inzien correct is.

Maar getoetst aan de door haar gevolgde practijk komen die beginselen ons niettemin bedenkelijk voor.

Vroeger werd de tegenstelling tusschen de revolutie-beginselen en die welke daar tegenover staan, vaak uitgedrukt door de woorden: majoriteit-autoriteit. Onze grief is dat thans ook door Dr. Kuyper het *getalsrecht* op den voorgrond gesteld wordt. Het is alsof niets anders weegt dan het aantal. Wij vestigen de aandacht op enkele verschijnselen.

Bij de verkiezingen geeft bij de keuze van den bondgenoot het getal den doorslag. Boven protestantsche antirevolutionairen gaan de Katholieken, wier stemmenaantal het aanzienlijkst is. Zelfs toenadering tot den principieelen tegenstander wordt niet versmaad, als zij den eigen candidaat de zege belooft.

Het algemeen huismanskiesrecht — waarbij de alleen levende zoons voor huisvaders gehouden worden — is een dogma geworden van de „antirevolutionaire'' partij, met loslating van den bekenden staart: „opdat de (in 1891) bestaande overheersching van eene klasse der maatschappij door de andere een einde neme; *maar tevens met dien verstande, dat elke overheersching in omgekeerde*

orde worde voorkomen.'' Het algemeen huismanskiesrecht werd voorheen niet als onderdeel der bestaande staatsinstellingen, *maar in verband met een geheel andere staatsinrichting* verdedigd.

De programma's van actie hebben de shibbôleths van vroeger vervangen. Het is mogelijk dat zulke programma's den aanwas der partijen bevorderen, maar een op die wijze verkregen aanwas is ongezond. Shibbôleths dienen tot toetssteenen van beginselen; programma's van actie zijn stembusbeloften, waarvan de kiezer de vervulling verlangen mag. Niet alleen komt daardoor de leiding van 's lands zaken in handen van de leiders der kiezers, die om het aantal aanhangers te vergrooten, de scharen voortdurend moeten doen watertanden, maar bovendien onderstelt men bij de kiezers een doorzicht, dat ternauwernood bij hen, die van de quaesties studie maakten, aanwezig is. Het is met behulp dier programma's, dat de leiders der revolutie de menigte gewonnen hebben, al blijft de beloofde geluksstaat nog altijd zoek.

Volkomen waar is het, dat toen de schrijver van deze artikelen lid was van het C.-C., wel eens aan de candidaten gevraagd is of zij zich wilden aansluiten aan de „Club'', maar deze had destijds een geheel andere beteekenis dan thans. En wat betreft de programma's van actie, deze waren er aanvankelijk niet, en hebben later de „stembus-voorspiegelingen'' van de *Standaard* vervangen. In zoover waren zij een verbetering. Maar al heel spoedig is het bedenkelijke van die programma's van actie, zoodra zij meer werden dan shibbôleths, ingezien door hen, die ten slotte er principieel mee gebroken hebben en de vroegere „shibbôleths'' terugverlangen.

In verband hiermede staat ook de wijze van beoordeeling van een Kabinet. Niet meer schijnt er een Koninklijk Kabinet te zijn; niet meer een Koningin, die de in de gegeven omstandigheden geschiktste mannen kiest om den staatswagen voort te bewegen, en dan daartegenover de toetsing van de regeeringshandelingen door de Kamer aan eigen beginsel, — maar een partijregeering en diensvolgens steeds de berekening of het Kabinet in overeenstemming is met de getalsterkte der partijen: een probleem dat wel nooit opgelost kan worden.

Niet slechts beslist thans de uitslag der algemeene verkiezingen over het recht van bestaan van een Kabinet, maar zelfs werd nog onlangs het betoog geleverd, dat het huidige Kabinet „in constitutioneelen zin geen positie meer heeft'', nu de vrijzinnig-democraten zich als georganiseerde partij hebben afgescheiden van de

groote liberale partij [1]). Het Kabinet, al heeft dit het vertrouwen der Kroon en eene meerderheid in de Kamer, behoort niettemin om den stand der partijen in den lande heen te gaan. Op revolutionair standpunt begrijpen wij dit; op ons standpunt niet. Op deze wijze verdwijnt het Koninklijk Kabinet — iets geheel anders, wij zeggen dit er duidelijkheidshalve bij, dan een persoonlijk gouvernement des Konings — om plaats te maken voor een stel ministers, geroepen ter uitvoering van de door de partijleiders aan de kiezers gedane beloften. Is het te verwonderen dat, wanneer op de leiding van het Duitsche Centrum de aandacht gevestigd wordt, daarmee in „antirevolutionaire'' kringen soms de spot gedreven wordt, en dat daar de bewering dat er vele zaken zijn, die wel de belangen des volks raken maar buiten hun gezichtseinder liggen, weshalve men aan het stemmencijfer slechts betrekkelijke waarde moet toekennen, voor eene insolentie wordt gehouden, komende uit „den conservatieven hoek''?

Vroeger lag in ons isolement onze kracht. Het was, toen wij minder joegen naar getalsterkte, dan naar het doen ingang vinden van onze beginselen. Thans ligt in isolement onze zwakheid. Nu men hen, die de goede beginselen belijden, maar niet zich plaatsen willen onder een vroeger niet gekend partijverband en onder een bepaalden leider, afstoot, om daarna weer kracht te zoeken bij de getalsterkte zelfs van hen die andere beginselen belijden. Eerst wanneer zij, die uit hetzelfde beginsel leven, ook samenwerken, zal de oude lijfspreuk van onzen Groen weer tot haar recht komen.

Er is dus, naar ons gevoelen, voor de „legende'', waarvan de *Standaard* gewaagt, meer historischen grond dan het blad schijnt te vermoeden.

Wij hebben gemeend, ook nu de stembus in het verschiet is, de verschilpunten niet te mogen verzwijgen, omdat meer dan het succes bij de stembus ons de zege der antirevolutionaire beginselen ter harte gaat. Wij achten ons verplicht steeds erop te wijzen, waarom en in hoever zij, met wie wij vroeger samen gingen, naar onze meening zich in verkeerde richting bewegen.

Niettemin blijven wij in de „antirevolutionairen'' onze medestrijders zien. Nimmer hebben wij hun leider, al gaat hij o.i. te veel met den revolutionairen stroom mee, deswege „in den revolutio-

---

[1]) *Standaard*, no. 8898.

nairen hoek'' geplaatst, gelijk hij ons plaatste in den „conservatieven hoek''. En het Woord Gods dat ook voor de „antirevolutionairen'' richtsnoer is, èn hun program van beginselen, dat ook wij beamen, zijn banden die ten slotte onverbrekelijk zullen blijken te zijn.

25—29 April 1908.

THEORIE EN PRACTIJK.

Het is tijd de verschillende vragen te beantwoorden, door de *Standaard* in haar nummer van 2 Mei tot ons gericht. Eene bestrijding, op de wijze als thans in dat artikel geschiedde, is ons bijzonder aangenaam, omdat men langs dien weg komt tot wederzijdsche verheldering van inzicht.

In de eerste plaats de vervanging van de vroegere *shibbôleths* door de *programma's van actie,* welke naar onze meening één der feiten is, waaruit blijkt, dat de praktijk der „antirevolutionaire partij'' niet overeenstemt met hare theorie.

Hieromtrent nu zegt de *Standaard:*

> „Hier moet een vergissing schuilen, in zooverre de opmerking strekken moet, om het verschil tusschen *vóór* en *na* 1894 af te bakenen.
>
> „Het is toch bekend, dat Groen van Prinsterer reeds in 1869 „op de vergadering te Utrecht een program van actie ver„dedigde, en aanbeval, dat geen shibbôleth was, maar een „nauwkeurige opgave inhield van drie wetsartikelen, die hij „gewijzigd wilde zien. Dat evenzoo in 1873 een program van „actie in drie artikelen is gepubliceerd, dat Groen gunstig be„oordeelde. Dat in 1888 zelfs een program van actie in twee „gedeelten en bestaande uit twaalf artikelen, werd aanbevolen. „En dat evenzoo in 1891 een program van actie van negen „artikelen is uitgevaardigd.
>
> „Hoe kan dan, wat van 1869—1894 vaste gewoonte was, na „1894 een keer in den stand der zaken hebben teweeggebracht?
>
> „Wel kan, wie hiertoe vroeger zelf meewerkte, daarna tot een „ander inzicht zijn gekomen; maar dan ligt de verandering „bij hem, en niet bij de antirevolutionaire partij.''

Om de beteekenis van ons argument te doen gevoelen, verwijzen wij allereerst naar ons nummer van 29 April (no. 2321). Het is voor een goede discussie altijd jammer, dat de *Standaard* niet op

de een of andere wijze het betoog, dat zij bestrijdt, in zijn geheel onder de oogen harer lezers brengt.

Voorts merken wij op, dat wij *op dit punt* niet van „*vóór* en *na* 1894" hebben gesproken, maar beweren dat *van lieverlede* een andere praktijk is ingeslopen; wij ontkennen natuurlijk niet dat ook de schrijver van dit artikel een oogenblik daartoe heeft meegewerkt. Maar dit belet niet, dat de zaak ons verkeerd toeschijnt.

Is — wat sinds 1888 begonnen is — hetzelfde als hetgeen Groen van Prinsterer toegejuicht heeft? Ziedaar de quaestie. Laten de *feiten* zelve spreken.

Groen had te kampen met de toenmalige conservatieven, die wel in algemeene bewoordingen sympathie betoonden, maar steeds de zaak waar het om ging in den steek lieten. „Schoolwetsherziening werd, zoolang men de macht in handen had, ter zijde, zoodra men machteloos werd, alsof er niets gebeurd ware, op den voorgrond gesteld."

„Ter constateering van eensgezindheid der C.-H. richting omtrent de hoofdtrekken eener doelmatige schoolwetsherziening" heeft toen de Hoofdcommissie van C. N. S. onderwijs een „schoolwetprogram" ontworpen, waarin de weg wordt afgebakend om tot die schoolwetsherziening te komen n.l.: wijziging van eenige artikelen der schoolwet „ter eerlijke naleving van de wet van 1857", en wijziging van art. 194 der grondwet, n.l. „wegneming der ellendige zinsnêe."

Dat program werd richtsnoer bij de stembus; ter *onderkenning* van tegenstander en geestverwant. Dat, en dat alleen, was de bedoeling.

Kort daarna, in 1871 [1]), kwam er een *verkiezingsprogram;* blijkbaar ontworpen door Dr. Kuyper. Ziehier wat Mr. Groen van Prinsterer daarvan zegt:

> „*Ons Program* is merkwaardig om hetgeen het *bevat* en om „hetgeen het *weglaat.*
>
> „Om hetgeen het *bevat:*
>
> „*a.* Handhaving, in en buiten de Kamer, van *de zelfstan-„digheid der Christelijk-historische richting,* gelijk die geëischt „wordt door de erkenning van Gods Woord ook als beginsel „van *staatkunde,* en van Gods leiding in onze volksgeschiedenis „als regel voor ons *volksleven;*

[1]) De *Standaard* spreekt van een program van 1873; moet dit niet zijn 1871? Zoo niet, waar kan men dat vinden, en waar is het door Groen van Prinsterer geprezen?

„*b.* Handhaving van *gewetensvrijheid bij het volksonderwijs,* „door den eisch, dat, in aansluiting aan het program van 1869, „de *Vrije School* regel, de *Staatsschool* aanvulling worde;

„c. Handhaving van het *recht der minderheden bij de* „*Stembus,* door den eisch dat een beter *kiesstelsel* ingevoerd, „en in afwachting daarvan de *census verlaagd* worde.

„Merkwaardig ook om hetgeen er *niet* in voorkomt.

„Een verkiezingsprogram moet uitsluitenderwijs bevatten „*reeds verkregen steunpunten van eensgezindheid.* Voor on„verwijlde *activiteit,* niet voor onderling debat.

„Dit program maakt gewag, noch van de uitwissching van „het woord *Christelijk* in art. 23 der schoolwet, noch van de „*vrijmaking der Hervormde kerk,* door intrekking der *Be*„*sluiten van 1816 en 1852.*

„Niet alsof over deze kwestiën vreesachtig stilzwijgen behoeft „te worden bewaard. Integendeel. Juist omdat het program „ze niet onder de voorwaarden van samenwerking opgenomen „heeft, kunnen en *moeten* zij het onderwerp zijn en blijven van „onbelemmerde discussie; om ze weldra, of terzijde te stellen, „of insgelijks te kunnen brengen onder de *verkregen steunpunten* „*van eensgezindheid.*''

Het is dus duidelijk, dat hier enkel sprake is van „reeds verkregen punten van eensgezindheid'', en dat het overige van zulk een program uitgesloten moet worden.

Laat ons nu nagaan, wat alzoo sinds 1888 op die programma's gestaan heeft:

1888, o.a. wijziging der Kieswet; betere verzekering van Zondagsrust; Kamers van arbeid; gelijkmaking van den belastingdruk voor de verschillende bestanddeelen van het nationaal vermogen; herziening der handelstarieven; afschaffing der plaatsvervanging; betere regeling der militaire rechtsverhoudingen; bestrijding van den opium; wegneming der hinderpalen, aan de zending in den weg gelegd; opheffing van de Staatskerk in de koloniën; eenheid van tolgebied tusschen het Rijk in en buiten Europa; herziening der comptabiliteitswet; schoolgeldheffing van wie betalen kan; inkrimping van de rijksinrichtingen voor middelbaar onderwijs, en van die voor de opleiding van onderwijzers; bezuiniging op de uitgaven der Rijksuniversiteiten; herstel van gewetensvrij-

heid op schoolgebied voor den arme; opheffing van den vaccinedwang.

Voorts grondwetsherziening op het stuk van kiesrecht; verhouding tusschen Kerk en Staat; onderwijs; en budgetrecht.

1891. Behalve veel van wat reeds in 1888 was gezegd komt daar nog bij:

5. Rechtverschaffing aan den stand onzer *Landbouwers en Arbeiders,* door naast de Kamers van Koophandel en Nijverheid, thans ook Kamers van Landbouw en van Arbeid in te stellen, teneinde, deze Kamers gehoord, aan beide deze takken van ons volksleven zoodanige bescherming bij de Wet te verleenen, als door de tijdsomstandigheden wordt geëischt.

6. Herziening van onze *Finantieele Wetgeving* door het heffen van een degressieve belasting op het roerend vermogen; de afschaffing van de Staatsloterij en van de accijnzen op zout en zeep; wijziging van de patentwet; de versterking van onze tarieven; en wijziging van de mutatierechten, met inachtneming van het aantal jaren, dat sinds de laatste mutatie verliep.

7. Stuiting van het *Militairisme* door betere regeling van de rechtspositie van den soldaat, en wegneming uit het kazerneleven van wat met godsdienst, zedelijkheid en welvoegelijkheid in strijd is; en zulks zoowel in Nederland als in de Koloniën.

8. Sneller en goedkooper rechtsbedeeling, vooral in het belang van den minder gegoede; regeling van het reclamerecht voor den ondergeschikte en invoering van de administratieve rechtspraak.

9. Eindelijke invoering van *eene Christelijke Staatkunde in onze Koloniën* door vrijlating der Zending; betere regeling van den rechtstoestand der inlandsche Christenen; opheffing der Indische Staatskerk; afschaffing van de opiumpacht en verbetering van het zedelijk en maatschappelijk lot der aan ons Rijk onderworpene bevolking.

1894. Het „booze jaar'' slaan wij maar liever over.

1897. Behalve datgene wat reeds vroeger op die programma's gesteld was, nog dit: verplichte pensioenregeling; regeling arbeidscontract; maatregelen ter verbetering van woningtoestand; verandering in de onteigeningswetgeving; tarief van invoerrechten; nadere regeling van het pachtcontract; afschaffing van den accijns op het geslacht; tegemoetkoming aan den landbouw door premieverleening; regeling van jaarwedden en pensioenen; examen-commissiën van overheidswege, onderscheiden naar de

onderscheidene opvoedkundige beginselen; bevordering van ambachtsonderwijs; leerlingenstelsel; invoering der doodstraf; onderzoek naar het vaderschap; bescherming van het verwaarloosde kind; verbod van huizen van ontucht; strafbepaling op de openbare aanbeveling van neo-malthusiaansche middelen; bestrijding van den sterken drank; herziening van de militaire rechtsbedeeling; voorziening tegen warenvervalsching en oneerlijke concurrentie; onttrekking van de inlandsche Christenen aan het Mohammedaansche recht; voorziening in de behoefte aan bezettingstroepen; enz. enz.

1901. Met bevestiging van het program van actie van 1897 is daar alleen nog maar even bijgekomen:

Verplichte verzekering ten bate van kranken, invalieden en ouden van dagen, met steun van het Rijk.

Op de Deputatenvergadering waren nog 39 voorstellen ingediend, die wel niet alle nieuwe „punten'' zullen hebben behelsd; toch is het program van actie nog aangevuld met herziening van de wet op de Kamers van Arbeid, en de ongelukkenverzekering voor de Zeevisscherij. Alleen over de droogmaking der Zuiderzee werd men het nog niet eens.

Zijn deze programma's niet iets geheel *anders*, dan de vroegere shibbôleths of het verkiezingsprogram van 1871, ter *onderkenning* van voor- en tegenstanders; ter handhaving van eigen beginsel tegenover hen die leven van verflauwing der grenzen?

De tegenwoordige programma's van actie zijn niet meer onderkenningsmiddelen, zij constateeren ook niet datgene waarover de geheele partij het eens is, want er is geen enkele partij die het onderling eens kan zijn over *al* de genoemde punten. Zij zijn niets dan verlangenlijsten, welke dienen moeten als lokmiddelen; zij sommen alleenlijk op, wat „aan de orde *kan* komen'', en zetten als het ware aan elk en een ieder een smakelijk gerecht voor.

Op zichzelf een onschuldige zaak. Wie wat cynisch van aard is zou allicht zeggen: wat bekommert gij u om zulke dingen? De programma's van alle partijen behelzen bijkans hetzelfde; ter onderscheiding of onderkenning dienen zij dus niet meer. Ook binden zij weinig. Elke candidaat kan, zelfs ongezien, in gemoede verklaren, dat hij het met veel, zeer veel eens is enz., en ook nog, al komt aan de orde wat hij liever niet aan de orde zag komen, dat, hoezeer hij voor de zaak is, de uitwerking ervan in een ingediend

wetsvoorstel niet deugt. Maar het volk moet nu eenmaal geleid worden; het beeldt zich in dat, als het maar punten op een program zet, vooral indien zulk een punt ook eens in een kiesvergadering ter sprake kwam, dit een bewijs is van politieke ontwikkeling. Als later niets van dat alles aan de orde komt, wat nood: dàt is altijd de schuld van de tegenpartij!

Intusschen mogen wij, indien wij *wezenlijke* politieke ontwikkeling van ons volk begeeren, met zulke beschouwingen niet meegaan. Dit te minder, omdat wel degelijk aan deze wijze van handelen gevaren verbonden zijn.

Indien men den waan ingang doet vinden dat het zin heeft dat alle kiezers over *elk* punt van staatsbeleid een meening uitspreken, en dat die meening juister is naarmate zij door een grooter *aantal belanghebbenden* wordt gedeeld, leidt men het volk op in de dwaalleer, dat recht niets anders is dan hetgeen de *meerderheid* verlangt of wil.

Het besef dat recht is eene regeling van tegenstrijdige belangen, waarbij *het aantal* belanghebbenden slechts een zeer betrekkelijke rol speelt, raakt verloren. Menschen die nimmer het vóór en tegen van eene regeling hebben gehoord, en daartoe ook vaak niet in de gelegenheid zijn, worden voortdurend geroepen tot beslissen over wat behoort te geschieden; zij gaan daarbij natuurlijk in de eerste plaats met hun persoonlijke belangen te rade.

Als nu eindelijk de dag der afrekening komt, als de wissel betaald moet worden, die, op aansporing harer leiders, alle *partijen* op *hare* afgevaardigden hebben getrokken, dan moeten de Kamerleden doen wat zij, indien zij naar recht en billijkheid, *zonder aanzien des persoons,* konden oordeelen, zouden nalaten. Het programma van actie bindt, zij het ook slechts zedelijk, zonder dat eenige waarborg voor ernstige, onpartijdige beoordeeling der quaestie aanwezig is.

De verlangenlijst wordt bestellijst.

Vermits de antirevolutionairen, dit is nu eenmaal hun lot, tegen de beginselen der revolutie moeten ingaan, zoo moeten zij o.i. die programma-van-actie-tactiek overlaten aan de partijen, die de beginselen der revolutie hebben aanvaard, en dan nu ook de vaak wrange vruchten er van zullen moeten genieten, totdat zij weer tot onze beginselen zullen zijn teruggekeerd.

Wij wezen onzerzijds ook nog op de beoordeeling door de „antirevolutionaire partij'' van het Kabinet, en schreven o.a.:

„Niet slechts beslist thans de uitslag der algemeene verkiezingen over het recht van bestaan van een Kabinet, maar zelfs werd nog onlangs het betoog geleverd, dat het huidige Kabinet „in constitutioneelen zin geen positie meer heeft," nu de vrijzinnig-democraten zich als georganiseerde partij hebben afgescheiden van de groote liberale partij. Het Kabinet, al heeft dit het vertrouwen der Kroon en eene meerderheid in de Kamer, behoort niettemin om den stand der partijen in den lande heen te gaan. Op revolutionair standpunt begrijpen wij dit; op ons standpunt niet. Op deze wijze verdwijnt het Koninklijk Kabinet — iets geheel anders, wij zeggen dit er duidelijkheidshalve bij, dan een persoonlijk gouvernement des Konings —, om plaats te maken voor een stel ministers, geroepen ter uitvoering van de door de partijleiders aan de kiezers gedane beloften."

Hierop antwoordt de *Standaard:*

„Voorts merkt de *Nederlander* nog op, dat onzerzijds ten „onrechte practisch wordt staande gehouden, dat een keer in „de meerderheid van de Tweede Kamer over het lot van een „Kabinet beslist. Dit raakt de *theorie*, niet de *practijk;* maar wel „herinneren we ons, wat de practijk aangaat, dat zij, die nu „van ons gingen, in 1888 het als van zelf sprekend beschouwden, „dat toen de meerderheid verplaatst was, een Kabinet der „rechterzijde moest optreden.

„Voorts zij opgemerkt, dat Groen van Prinsterer het uit„sprak: „Om te regeeren moet het Ministerie in de Kamer „hebben eene meerderheid, die het regelmatig ondersteunt, „eene meerderheid, die met de beginselen van het ministerie „bekend en eensgezind, aan dat ministerie kracht en bijstand „verleent."

„Hiermede in overeenstemming nu is ook door ons steeds „beweerd, dat een normaal Kabinet behoort te steunen op een „meerderheid van geestverwante Kamerleden, onverschillig of „het die meerderheid terstond vindt, of na zijn optreden, door „zijn program, om zich vereenigt.

„Hierbij lette men er wel op, dat Groen niet bedoelde een „vlottende meerderheid, nu eens zus, en dan weer zoo gecom„bineerd. „Ik spreek, dus verklaarde hij, niet van de meer„derheid voor deze of gene wet, maar van den zedelijken in„vloed, waardoor het Ministerie een meerderheid in de Kamer „heeft, ter behoorlijke regeling en afdoening van de groote „aangelegenheden des lands."

„En hij voegde erbij: Er moet zijn „een meerderheid en een „minderheid; een minderheid die bepleit en een meerderheid „die beslist.'' „Ziedaar de uitnemendheid van het constitutio- „neel gouvernement.''

Ons dunkt dat bij herlezing van haar eigen schrift de *Standaard* wel zal bemerken, dat het door haar aangevoerde geen weerlegging is.

Dat een Kabinet op een meerderheid *van Kamerleden* behoort te steunen, spreekt wel vanzelf. Althans indien die er is. Waar zij ontbreekt — zooals tegenwoordig in bijna elke volksvertegenwoordiging het geval is, — zal het zich moeten behelpen met verschillende combinaties.

Dit echter heeft niets uit te staan met den uitslag der verkiezingen. Het kan zijn, dat verstandig beleid de aftreding van een Kabinet onmiddellijk na de verkiezingen eischt, maar de vraag of een Kabinet de meerderheid der Kamerleden achter zich heeft, moet uit een debat met de Kamer zelve blijken, en met verplaatsing van partijen *in den lande* heeft o. i. het Kabinet niets te maken, zoolang van die verplaatsing in de Kamer zelve niets blijkt.

9—10 Mei 1901.

IV.

REALIA EN PERSONALIA.

EENE KASTIJDING.

In een entrefilet beklaagt de *Standaard* zich over de houding van den Minister Heemskerk, die met de uitnemende leiders der antirevolutionaire partij gespeeld zou hebben en daardoor de eer dier partij zou hebben gekwetst.

Indien die Minister dat werkelijk gedaan heeft, dan hebben de „uitnemende leiders" met zich *laten* spelen. Maar dan komt het verwijt op het hoofd van die „leiders" neer, en niet op dat van Mr. Heemskerk, die volkomen gerechtigd is met zwakke tegenstanders te sollen. Maar behoefde, gesteld altijd dat de *Standaard* gelijk heeft, die voor de antirevolutionairen pijnlijke operatie, waarmede natuurlijk heel de liberalistische pers den spot drijft, door een bevriend blad den volke te worden bekend gemaakt?

Aangenomen, dat de heer Heemskerk „gespeeld" heeft met de „uitnemende leiders", heeft hij één woord gesproken, zóó vlijmend als dat van de *Standaard* zelve, voorkomende in hetzelfde entrefilet? Dit woord n.l., dat „de antirevolutionaire" partij uit alle denkbare positiën misschien de minst gunstige koos." Of dat, geschreven in haar nummer van 16 Maart, waarin zij de antirevolutionairen verwijt, „te weinig *principieel* voor de eere van Gods Naam te zijn opgekomen?"

Wij willen eens aannemen, dat iemand, die buiten het strijdgewoel staat, die niet bekend is noch bekend kan zijn met alle omstandigheden, desniettemin meer politiek beleid en wijsheid bezit, dan geheel de antirevolutionaire Kamerclub, hoewel wij weten, dat deze tegenwoordig geen stap doet dan na rijp overleg. Maar behoorde zoo iemand, indien hij tot onze vrienden behoort, haar hare „fouten" niet aan te toonen, ter gelegener ure, dus hetzij vóór, hetzij na den strijd?

Is het wel gepast den „uitnemenden leiders" voor 't geheele front,

in het gezicht des vijands, gedurende den strijd, eene vernederende afstraffing toe te dienen?

En behoorde, alvorens het vonnis ten uitvoer gelegd wordt, althans niet eenige motiveering van het vonnis vooraf te gaan? Op den 27en Februari schrijft de *Standaard* o. a.: aan de organisatiën valt nog niet te veranderen; aan den wortel kan de bijl nog niet worden gelegd, maar de noodelooze hoogere burgerscholen (Warffum, Helmond enz.), moeten weg; minstens één kweekschool moet er af; de overtollige subsidiën voor gymnasia dienen te verdwijnen. „*Om des beginsels* wille worde reeds nu met de besnoeiing een aanvang gemaakt."

Welnu! *Precies datzelfde denkbeeld is ook door de antirevolutionaire Kamerclub omhelsd.* Behoort men nu te schimpen op wat men zelf heeft aangeraden? Alleen over het subsidieeren der gymnasia zweeg men in de Kamer. Vermoedelijk, omdat die subsidieering in vorige jaren, in overleg ook met de antirevolutionairen zelve, is tot stand gebracht. Doch dit daargelaten, de antirevolutionaire club heeft *in plaats van de gymnasia* dan toch aangevallen de kweekschool voor bewaarschoolhouderessen; de scholen voor opleiding van onderwijzeressen te Arnhem en Haarlem en de subsidies aan middelbare scholen voor meisjes; alle instellingen, geheel geschoeid „op den wortel des ongeloofs". Waren deze voorstellen alle aangenomen, dan zou dit een jaarlijksche besparing van *f* 92.750, hebben gegeven. Ware daarentegen de bezuiniging toegepast op de drie door de *Standaard* genoemde gymnasia, zou zij hoogstens *f* 3500 hebben bedragen. En deze bezuiniging zou vrij wat *minder principiëel* geweest zijn; zij betrof toch enkel eene verplaatsing van lasten van het Rijk op enkele gegoede gemeenten, (Dordt, Utrecht, Arnhem), en had dan ook opperbest door de liberalen kunnen worden gesteund. Daarentegen waren de amendementen der antirevolutionairen, thans uitgekreten door de liberale pers en de *Standaard,* zóó snijdend, *dat geen enkel liberaal een uur op het appèl heeft ontbroken,* zelfs een der leden niet, wiens zoon stervende was; en dat de verbittering feller geweest is dan ooit. Wel heeft de Haagsche afgevaardigde, Mr. Wintgens, aan de Kamer eenige oogenblikken van vroolijkheid bezorgd, door zijne verrassende bewegingen; maar ware dat niet geschied, of hadden de heeren Brouwers en Bahlmann (de laatste was voortdurend krank) aanwezig kunnen zijn, dan zou nu nog de lucht weergalmd hebben van de jammerkreten der liberalen over den val hunner geliefkoosde nutsinstellingen. Want zonder Staatsgeld schij-

nen deze niet levensvatbaar te zijn! Indien dan ook de amendementen waren aangenomen, zoude het oordeel er over allicht anders geluid hebben.

Niet alleen heeft de antirevolutionaire partij o.i. belangrijke en wel degelijk principiëele amendementen, voor zoover de politieke toestand dit gedoogde, voorgesteld, maar ook heeft zij, zonder op eenige regeling van de onderwijsquaestie vooruit te loopen, eene poging gewaagd om in de opleiding van Christelijke onderwijzers tegemoet te komen, geheel in den geest waarin Dr. Kuyper zelf dit in 1877 heeft voorgesteld. Zonder de tegenwerking van den heer Wintgens zou, ten opzichte van de opleiding van onderwijzers, het waarlijk vrijzinnig premiestelsel vermoedelijk dit jaar reeds zijn ingevoerd. Is dat zoo onbeteekenend?

Wij toonden kortelijks aan, dat de antirevolutionaire club èn *overeenkomstig het advies* van de *Standaard* zelve èn *op meer principiëele wijze* dan dat advies meebracht, den strijd bij de begrooting gevoerd heeft. Wij wijzen er nog op, dat ook bij alle andere hoofdstukken geheel de club zich beijverd heeft, te besnoeien wat mogelijk is, en dat tot dusver de *Standaard* niet bewezen heeft, dat nòg meer had kunnen worden weggenomen, tenzij door de Regeering zelve. Had de *Standaard*, al meende ze een kastijding te moeten toedienen, in allen gevalle deze houding der antirevolutionairen niet moeten prijzen? Zou dit niet ook in 's lands belang zijn geweest?

Neen, zegt ze wellicht. Want wat die club verzuimd heeft, stelt al haar goede daden ten eenenmale in de schaduw. Zij heeft noch de gymnasia, noch de hoogescholen aangevallen.

En de *Standaard* heeft zelve verklaard, dat de „organisatiën" *niet* moeten worden veranderd! Maar bovendien: moeten, waar een wetsvoorstel tot wijziging der Wet op het Hooger Onderwijs wordt aangekondigd, gelijk dit thans gedaan is, de quaesties betreffende dat Onderwijs *bij de begrooting* worden behandeld? Zou men de keuze van het tijdstip, waarop eene zaak ter sprake gebracht moet worden, niet beter overlaten aan hen, die dat werk zelf te verrichten hebben? Is het zoo zeker, dat alle antirevolutionairen, dat zelfs de meesten hunner, het Staatshoogeronderwijs als ongeloovig willen bestrijden, en niet veeleer willen beproeven, aan de vrije universiteiten, evenals in België, het *jus promovendi* te bezorgen? Is het *juist*, te beweren, „dat de gymnasia veel *erger nog* dan de hoogere burgerscholen het zaad van het kinderlijk geloof verstikken," en kàn men de gymnasia als overtollige leerplaatsen be-

schouwen, gelijk men doen kan ten aanzien van de hoogere burgerscholen? Wij vragen slechts; maar zoolang deze zaken niet bij de antirevolutionairen vast staan, past het toch zeker niet, ze in de Kamer als vaststaande te bespreken!

De *Standaard* meent, dat de Minister gespeeld heeft met de antirevolutionaire partij. Zou, indien hier van spelen sprake mocht zijn, dit niet veeleer aan de omstandigheden te wijten zijn? Voorzeker! de partij heeft getoond *bang* te zijn; *niet* evenwel voor den Minister; *niet* voor de toepassing harer beginselen; maar *wèl* voor een ministerieele crisis. Zij is daarom zonder schroom en beslist zóóver gegaan als mogelijk was, zonder den Minister te dwingen heen te gaan, en zij heeft ook geen stap terug gedaan, na dien eenmaal te hebben gezet. Zou het Staatsmanswijsheid geweest zijn, indien zij, vervaard door het getier harer tegenstanders, zich had laten verleiden om, òf de liberalen in het rustig bezit te laten van hunne aan de Staatskas ontroofde, op geen wet of recht steunende subsidies; òf op een ongelegen oogenblik de teugels van het bewind over te nemen? De liberalen hebben gedurig en op allerlei wijze de antirevolutionairen getart. Deze hebben zich echter niet van den eens voorgeschreven weg laten afbrengen, hoewel wetende, dat zij daardoor een eenigszins bespottelijk figuur zouden maken. Zij getroostten zich dat ongetwijfeld ter wille van de goede zaak; geenszins uit benauwdheid. Konden zij vermoeden, dat hun bedoeling mede door het hoofdorgaan hunner richting zoude worden miskend?

Ons dunkt, dat, zonder buitengewone mate van scherpzinnigheid en welwillendheid, de houding der antirevolutionairen in de Kamer te begrijpen en te verdedigen is. Want ieder weet en kan zien, dat er *vooralsnog* van eene *vereenigde rechterzijde* geen sprake is; dat het meerendeel der Roomsche Kamerleden de leiding der zaken niet aandurft, en dat de antirevolutionaire Kamerleden *met dat feit* te rekenen hebben. Indien dezen maar zorgen, zich ook door die achterhoede niet van den rechten weg te laten aftrekken, is er o.i. geen reden om voor hunne houding bevreesd te zijn.

Slechts zou dit laatste het geval zijn, indien de zware beschuldiging van de *Standaard*, „dat zij te weinig opkomen voor *de eere van Gods Naam*", waarheid bevatte.

Ons dunkt, dat althans zulk eene beschuldiging met bewijzen diende te worden gestaafd. Voorzeker: nooit genoeg kan voor dien Naam gestreden worden. Maar bestaat die strijd enkel in het houden van redevoeringen? Heeft men gezwegen, wanneer die Naam

werd aangerand? *Het tegendeel is waar.* Is het noodig ten allen tijde, ook op ongepaste oogenblikken, deze hooge belangen te bespreken? Kan niet in stille, eenvoudige, voortdurende bekamping van den vijand meer toewijding schuilen, dan in de uiting van bittere en felle verontwaardiging? Is er zelfs geen gevaar, wanneer ons „het bloed naar het aangezicht vliegt, als we op alle manieren merken, hoe men erop uit is om door Staatsinvloed het volk van Nederland van God en Zijn Woord af te trekken", — is er geen gevaar, dat wij, op zulk een oogenblik nog meer verontwaardigd zijn over de hardnekkigheid, waarmee men niet *naar ons* wil luisteren, dan over de aanranding van de eere Gods? Is ijver voor den Naam des Heeren en ijver voor eigen grootheid niet eene verwarring, die dikwijls voorkomt? En kan de belijdenis van den Naam onzes Heeren niet ook geschieden, door zich toe te leggen op zelfbeheersching; volharding; zelfverloochening; nederigheid, waardoor men een ander uitnemender acht dan zich zelven; vergevensgezindheid; bestrijding van eer- en heerschzucht; zachtzinnigheid, enz.?

Ongetwijfeld, zal de *Standaard* antwoorden, en in die belijdenis zijn dan ook zekerlijk de antirevolutionaire Kamerleden tekort geschoten. Wij gelooven dat ook, en ook wij bidden onzen vrienden toe, elk uur en elk oogenblik te bedenken in Wiens Naam zij dezen heiligen strijd strijden. Maar wij hebben geen enkele reden om den antirevolutionairen tekortkomingen op dit gebied te verwijten, *enkel op grond,* dat zij niet genoeg *gesproken,* of niet krachtig genoeg *doorgetast* hebben.

Als twee partijen tegenover elkaar staan, waarvan geene in zich zelve genoegzame regeerkracht bezit, en waarvan ook geene zich krachtig bewegen kan, zonder de ander omver te werpen, en dan zelve het bestuur te aanvaarden, — dan past ingetogenheid, bedaardheid en zelfbeheersching; dan is elk groot woord òf eene dwaasheid òf eene onvoorzichtigheid; dan is tijd gewonnen, alles gewonnen! Of op zulk een kritiek oogenblik eene ongemotiveerde, publieke kastijding den vijand niet meer nut doet dan den vriend voor wien ze bestemd was, laten wij den verstandigen lezer ter beoordeeling over.

20 Maart 1885.

PROTEST.

Dr. A. W. Bronsveld in zijne *„Stemmen voor Waarheid en Vrede"* en de heer Ds. S. Buitendijk in zijn *„Wageningsch Weekblad"* gaan steeds voort hunne landgenooten en mede-Christenen op te hitsen tegen den heer Dr. A. Kuyper. Wie eenigszins aandachtig van hunne aanvallen tegen dezen laatsten en tegen de geheel met Dr. Kuyper vereenzelvigde antirevolutionaire partij kennis neemt, krijgt zeer spoedig den indruk, dat die beide mannen al zeer weinig tegen Dr. Kuyper hebben in te brengen; maar dat zij slechts *boos* zijn over de volharding, waarmede het Nederlandsche volk bereid is dezen talentvollen strijder voor de eer van Gods Woord, de rechten der Nederlandsche Hervormde Kerk en de christelijke belangen onzer natie te volgen. Alles, wat de heeren Bronsveld en Buitendijk tot hiertoe hebben beproefd om zulk vertrouwen te schokken en de achting voor Dr. Kuyper te doen verminderen, heeft nog weinig uitgewerkt om hun eenigen aanhang te bezorgen; en de heer Kuyper doet o.i. wel met die beiden te laten begaan, zonder zich te verwaardigen op hun geschrijf te antwoorden. De middelen en wapenen, waarvan de heeren Bronsveld en Buitendijk zich tegenover Dr. Kuyper bedienen, zijn zoo grof en onedel, dat het veilig aan de Nederlandsche natie kan worden overgelaten de drijfveeren, waardoor die beide mannen in beweging gebracht worden, te toetsen aan hetgeen de laatstgenoemde in het belang van land en volk voorstaat en tot hiertoe reeds tot bevordering van Gods Koninkrijk en tot heil zijner Kerk heeft weten tot stand te brengen.

Het is dan ook slechts in de verbeelding van den, op den roem van Dr. A. Kuyper naijverigen heer Dr. Bronsveld, als deze laatste verzekeren durft, dat er in den lande zich kennelijk minder ingenomenheid begint te openbaren met de antirevolutionairen.

Terwijl de heer Buitendijk den heer Kuyper verwijt, dat deze onnoodig den Roomsch-Katholieken den voet dwars zet en ergenis geeft en hij, ook op dien grond, verlangt dat een ander de leiding der antirevolutionaire partij op zich neme, beweert de heer Bronsveld, dat de antirevolutionairen door hunnen bond met de Roomsch-Katholieken hoe langer zoo meer tegenzin wekken; dat de tijd is gekomen om de voorstanders van Christelijk-historische beginselen met nog grootere beslistheid los te maken van den legertros der tegenwoordige antirevolutionairen; en dat de *Standaard,*

die slechts „schijnt te streven naar de oplossing van het probleem, hoe men het moet aanleggen om alle menschen op onfeilbare wijze tegen zich in het harnas te jagen,'' niet langer als *Christelijk orgaan* moet worden erkend, daar dat blad hoe langer zoo meer de eenvoudigste eischen van het christelijk leven met voeten treedt.

De grieven van de heeren Bronsveld en Buitendijk tegen den heer Dr. Kuyper zijn dus geheel tegen elkander overgesteld, en toch verlangen beiden, dat, uit hoofde daarvan, de antirevolutionaire partij haar vertrouwen in dien begaafden leider opzegge. Maar, hoe hoog men ook het karakter en de bekwaamheden der heeren Bronsveld en Buitendijk als staatsmannen zoude willen stellen, men bevroedt licht, dat door den heer Kuyper tegen één van beiden als leider der antirevolutionairen in te ruilen, de eendracht dergenen, die geroepen zijn den revolutiegeest in Kerk en Staat te bekampen, geenszins zoude worden bevorderd, maar daarentegen de zaak van het liberalisme ten zeerste zoude zijn gebaat.

Het eenige, waarin die beide mannen met elkander schijnen overeen te stemmen, is: felle haat tegen allen, die als leden der Nederlandsche Hervormde Kerk ook in die kerk hare leer tegen de willekeur en de aanmatigingen van hare leeraars wenschen gehandhaafd te zien. Hunne handreiking aan de belagers der Gereformeerde waarheid kan niets goeds tot bevordering van *waarheid* en *vrede* uitwerken; maar moet slechts dienen om de kracht van den staatkundigen tegenstander te verhoogen en de verwarring in Kerk en Staat te vermeerderen.

Willen de heeren Bronsveld en Buitendijk voortgaan met den heer Dr. Kuyper te bestrijden en verdacht te maken, wij willen niet nalaten, aan dezen voortreffelijken landgenoot hulde te brengen; hem steunen bij alles, wat hij tot heil van het Nederlandsche volk en tot roem van des Heeren Naam en Woord onderneemt; en met toenemenden weerzin ons blijven afwenden van en onvermoeid waarschuwen tegen het onedel drijven der beide eerstgenoemden om den heer Dr. Kuyper in zijn nuttig werk te dwarsboomen.

16 Mei 1885.

TWEEëRLEI SOUVEREINITEIT.

Vader. Mij moet gij gehoorzaam zijn, mijn zoon. Dit is een gebod Gods, en ik ben, van Godswege, hoofd des gezins; souverein in dien kring; mijn gezag ontleen ik aan Gods wil zelven.

Zoon. Met uw verlof, vader! Gij hebt van Godswege uw macht ontvangen, om uw kinderen te beschermen, niet om hen te onderdrukken. Ook wij, kinderen, hebben ons recht, want gij zoowel als wij ontleenen ons recht niet aan ons zelven of aan eenig mensch, maar aan God zelven. Hieruit volgt, dat ook wij, kinderen, in zekeren zin souverein zijn; n.l. in eigen kring.

Vader. Deze leer berust geenszins op de Heilige Schrift. Het spreekt wel vanzelf, dat ook gij recht hebt, en dat gij uw recht niet ontleent aan mij; maar met het rechtsprekend, wetgevend gezag, in één woord met de heerschappij in mijn gezin, ben ik alleen belast; ik alleen ben souverein in den kring waartoe gij behoort; ik ben uw beschermer, en gij hebt mij te gehoorzamen.

Zoon. Ik zal aantoonen, dat gij u vergist. Wanneer gij, mijn vader, mij voor een welgevulde tafel plaatst en, mij verbiedende te eten, mij laat verhongeren, ben ik dan gebonden uw dwaas verbod te gehoorzamen? Heb ik geen recht om te leven, en *moet* gij niet uit het uwe mij voeden? Wanneer gij, in blinde woede, een aanval op mij deedt om mij het leven te benemen, zou ik mij dan niet mogen verweren, ja, in alleruiterste nood, zelfs ten koste van uw leven? Wanneer gij mij het leven in uw huis ondragelijk maakt, zou ik dan niet in strijd met uw bevel mijn kostwinning buitenshuis mogen zoeken? En wanneer gij mij wildet dwingen te handelen in strijd met de geboden des Heeren, b.v. afgoden te aanbidden en wat dies meer zij, moet ik dan niet, den Heer meer liefhebbende dan vader of moeder, mij tegen uw gebod verzetten?

Vader. Natuurlijk.

Zoon. Welnu! dan geeft gij ook toe, dat wij kinderen een eigen recht hebben, 't welk wij in sommige omstandigheden zelven te verdedigen hebben. En daar het nooit vooraf zeker is, dat gij u niet een weinig tegenover ons kinderen te buiten zult gaan — tot dusver zijn wij over u tevreden — zoo verzoek ik u beleefdelijk, ook namens mijne broeders en zusters, iemand te willen aanstellen, die ons, zoo noodig, tegen u kan verdedigen, maar die zijn macht niettemin niet aan u mag ontleenen. Deed hij dat, dan zou hij onder u staan, en dat zou ons juist in cas van nood

niet helpen. Hij mag ook zijn macht niet aan ons ontleenen, want wij weten nu eenmaal, dat wij onder u staan; maar wij zullen dan maar aannemen, dat die tusschenpersoon, onze beschermer, zijn macht aan God ontleent.

Vader. Dit is mij niet geheel duidelijk. Maar stel gij dien persoon maar zelf aan; ik zal hem dan, als hij optreedt, wel leeren wien hier in huis de macht toekomt!

Zoon. Dat is goed, vader! Maar gij moet ons daarbij een weinig helpen, niet als vader, maar als architect of bouwmeester. Gij moet voor dien beschermer een kamer in huis beschikbaar stellen; hem te eten en te drinken geven, benevens een weinig zakgeld; wij zelven zullen hem dan wel kiezen ten einde des te vrijer tegenover u te staan.

Vader. Ik weiger het mij van Godswege opgedragen gezag af te staan aan een ander.

Zoon. Dat behoeft gij niet te doen; alleen maar zal onze nieuwe beschermer, uit vrees dat gij misbruik maakt van uw gezag, elk bevel dat van u uitgaat nauwkeurig onderzoeken; hij zal er zijn goedkeuring aan geven, als ook hij het noodig acht; hij zal telkens namens ons met u een verdrag sluiten, en dán gehoorzamen wij u; dan loopt alles van een leien dakje. Gij verdedigt dan *uw* recht en wij het *onze*.

Vader. Hoe komt gij toch aan zóó zonderlinge stellingen? Ik heb u altijd opgevoed in de antirevolutionaire beginselen.

Zoon. Zeer zeker. Maar juist dáárom ben ik deze meening toegedaan. Let maar op ons verzet tegen Spanje. Hebben wij niet dien gezworen vijand van het volk, van de ware religie en van Gods Woord verworpen, omdat hij in stede van zijn onderdanen te beschermen hen zocht te verdrukken, hen te gebieden en te gebruiken als slaven, en heeft ook ons volk toen *zijn* recht niet doen gelden *boven* het recht van dien Souverein?

Vader. Gij haspelt allerlei begrippen dooreen. Als ik beweer souverein te zijn, dan oefen ik in mijn kring de hoogste *macht* uit. Er zijn allerlei kringen, die zichzelve regeeren, en, in zoover zij dat doen, geen macht boven zich erkennen. In de maatschappij, die op een bepaald grondgebied leeft, is maar één hoogste *macht*, gerechtigd en in staat om haar wil met geweld door te zetten; die hoogste macht is de Souverein des lands. Naast of boven haar is geen andere *van dien aard* denkbaar, evenmin als ik in mijn huis ooit een vaderlijk gezag boven of naast het mijne erkennen zal.

Die macht is gebonden aan het recht, maar is het recht zelf niet. Al erken ik dus dat gij rechten hebt, die gij soms zelfs tegenover mij zoudt mogen handhaven, zoo volgt daaruit niet, dat gij nu ook een eigen orgaan moet hebben om u tegenover mij, *die juist uw beschermer* ben, te verdedigen. Vergeet ik evenwel mijn roeping zóózeer als b.v. indertijd Philips van Spanje, dan ontstaat er een noodstand, en dan houden de gewone regelen des rechts op; maar voor dat geval maakt men geen regelen.

Zoon. Wat verstaat gij onder noodstand?

Vader. Dat zal ik u duidelijk maken. Volgens de menschelijke wetten mag niemand een ander doodslaan; wordt hij geslagen of aangevallen, dan moet hij de openbare macht te hulp roepen. Maar als daarvoor nu geen gelegenheid meer is, dan verdedigt hij zichzelf; dan doodt hij wellicht zijn tegenstander. En wanneer dat geval zich heeft voorgedaan, veroordeelt de rechter hem deswegens niet. Die rechter zegt dan niet, dat hij, die een ander doodsloeg, goed gehandeld heeft; ook regelt de wet niet wat in zulk een buitengewoon geval geschieden moet; maar zoowel de wet als de rechter laat het oordeel daarover aan God alleen over, en laat den man, die in nood den anderen versloeg, eenvoudig vrij. Er is een hooger recht; het is mogelijk, dat de man, die zich verdedigde, beter gedaan had met zichzelven te laten doodslaan, dan zijn aanvaller te dooden, maar de menschelijke rechter onthoudt zich in zulke gevallen van het uitspreken van een oordeel. God alleen kan en mag in die gevallen oordeelen.

Zoon. Maar zou het toch niet beter zijn, dat de wetgever voor zulke gevallen van noodstand regelen voorschreef?

Vader. Neen; dat kan hij niet. Zou de wetgever b.v. kunnen schrijven: gij moogt uw vader niet doodslaan, behalve in dit of dat geval? Gij moet uwe ouders gehoorzaam zijn, behalve enz.? Gij gevoelt zelf, dat dit niet aangaat.

Zoon. Dan ziet het er voor ons, arme kinderen, toch maar ellendig uit. Gij kunt dus eigenlijk doen met ons wat gij wilt; uw souverein gezag is absoluut; want als gij u aan het recht niet meer verkiest te houden, zijn wij zonder beschermer.

Vader. Gij maakt u noodeloos bezorgd. Wat mijn macht aangaat, die is beperkt door allerlei bepalingen van den Souverein des lands waaraan wij allen onderworpen zijn, al ontleenen wij, gelijk vanzelf spreekt, aan hem ons recht niet. En wat dien Souverein des lands aangaat, in vroegere tijden bleef, en ook nu nog in sommige

landen blijft er tegenover een onredelijken vorst niets over dan eigen richting; de onderdanen verzetten zich, en jagen den Souverein desnoods weg; minder omdat zij daartoe recht hebben, dan omdat dit het eenige middel is hun eigen leven en vrijheid te redden. Dit is voor den Souverein evenmin aangenaam als voor het arme volk. Daarom heeft men allerlei instellingen uitgedacht om te zorgen, dat zulke gevallen van noodstand zoo zeldzaam mogelijk kunnen voorkomen. De Souverein spreekt tegenwoordig niet anders dan in vooraf bepaald voorgeschreven vormen; nooit zonder raadpleging van personen die van zijn persoonlijken wil onafhankelijk zijn; in vele gevallen ook niet zonder hun voorafgaande goedkeuring. Hij stelt evenzoo rechters aan, die van hem onafhankelijk zijn, en gelast hun nooit iets voor zijn wil te houden, dat niet op de voorschreven wijze is tot stand gekomen en uitgesproken. Op die wijze vinden de onderdanen bescherming in de instellingen zelve, die oorspronkelijk uitgegaan zijn van den Souverein, maar nu ook onafhankeijk van den persoonlijken wil des vorsten voortleven, omdat zij nimmer veranderd kunnen worden, tenzij dan met toestemming en medewerking van diezelfde onafhankelijke personen.

Gij ziet dus, dat alleen de Landvorst Souverein, en dus beschermer is van zijn volk; dat niemand in den staat eenige *macht* bezit dan die aan hem is ontleend; dat niettemin de *rechten* des volks, die niet aan hem ontleend zijn, onder zulk een beschermer, zelfs al is hij persoonlijk onbekwaam of onbillijk, vrij veilig zijn. De mogelijkheid, dat zulk een Souverein toch nog, met behulp van de wettig aangewezen vertegenwoordigers, het volk tyranniseert; dat hij b.v. wetten oplegt, die men niet kan naleven zonder met Gods geboden in strijd te komen, is nooit uitgesloten. Maar in zulke gevallen moet het volk zichzelf redden. Misschien is in zulk een geval voor Gods rechterstoel verzet te rechtvaardigen. Maar nimmer grondt zich dat verzet op eene souvereiniteit des volks.

Zoon. Maar die tweeërlei souvereiniteit is toch van zeer geleerde zijde verdedigd.

Vader. Ja: een paar eeuwen geleden, toen men onze hedendaagsche staatsinstellingen nog niet kende. Toen was die leer een zeer onbeholpen middel, om het natuurlijk verzet tegen vorstentyrannie en gewetensdwang op theoretische gronden te verdedigen. Maar die leer liep onvermijdelijk uit op volkssouvereiniteit; want er kan in één land nooit meer zijn dan één Souverein, en de

antirevolutionairen, die de volkssouvereiniteit verwerpen, maar rekenen met de historische ontwikkeling des rechts, hebben dan ook nooit die tweeërlei souvereiniteit geleeraard.

Zóóver liep het gesprek, toen de *Standaard* werd binnengebracht. Triomfantelijk riep de zoon uit: maar Vader! ik heb tóch gelijk; lees de *Standaard* maar. Ik bid u, denk er nog eens over na; ik wil uw souvereiniteit gaarne eerbiedigen, maar ik had toch gaarne nog een eigen beschermer van mijn recht; *tegenover* u! Neem mij dit niet kwalijk, en wees, als architect, voor alle securiteit zoo goed, mij dien beschermer te bezorgen.

De Vader keek de *Standaard* eens in. — Ja waarlijk! Gij hebt gelijk, mijn zoon, zoo sprak hij, en boog het hoofd. Voortaan kregen de kinderen een door hen zelven gekozen vertegenwoordiger ter verdediging van *hun* recht, tegenover *dat van hun vader,* hun natuurlijken beschermer, wiens eigenlijke, ja eenige verplichting is: *datzelfde recht,* het recht des gezins n.l. te beschermen!

Benijdenswaardig huisgezin!

11 Juni 1896.

TWEE MASTEN OP ééN SCHIP.

Het liep zeer treurig met het door ons vermeld gezin, waarvan de vader, buigende voor den aandrang zijner kinderen, een tusschenpersoon had toegelaten tot „verdediging van de rechten en vrijheden der zijnen." Een oogenblik ging het goed. De nieuwe vertegenwoordiger kreeg een eigen kamer, met wat zakgeld voor reis- en verblijfkosten, en maakte op de hoffelijkste wijze kennis met den huisvader. Doch daarbij hield de „entente cordiale" op.

Telkens als de huisvader eenige schikking wilde maken in het belang van zijn gezin, verscheen de beschermer der kindervrijheden op het tooneel. Hij hield daarbij klinkende redevoeringen, en wantrouwde alles wat de vader deed, zeggende, dat deze alleen voor zijn recht opkwam, maar dat hij — kinderbeschermer — opkwam en op moest komen voor de rechten en vrijheden der kinderen.

Soms gaf dit tot zonderlinge debatten aanleiding.

De vader had, reeds van hun jeugd af, zijn kinderen de vrijheid gelaten om zelven te verdienen wat zij voor hun behoeften noodig hadden; zij mochten het alzoo verdiende gebruiken naar hun eigen goedvinden, en hun kamers zoo inrichten als ze wilden, mits ze dan de tering naar de nering zetten. Kwamen zij echter den huis-

vader om geld vragen omdat zij met hun eigen inkomsten niet konden rondkomen, dan moesten zij dulden, dat de huisvader zich veroorloofde eens na te gaan, of die uitgaven wel strict noodzakelijk waren.

Ieder meende tot dusver, dat die regeling nog al verstandig en billijk was; maar nu de nieuwe kinderbeschermer zijn intree gedaan had, bleek het tegendeel. De beschermer eischte, dat de huisvader uit zijn middelen zou voorzien in de nooden zijner kinderen, zonder zich met hun uitgaven te bemoeien; dat heette in strijd met de autonomie, welke die kinderen steeds hadden genoten. En of nu al de vader verklaarde, dat die autonomie onderstelde voorziening in eigen behoefte zonder hulp van anderen, de kinderbeschermer hield vol.

Curieuser nog was het volgende. De vader had in zijn huis verschillende kamers; eenige voor de jongens en eenige voor de meisjes. Ongelukkig nam het getal jongens zóó toe, dat er in hun kamers geen voldoende ruimte meer voor hen was. Alzoo besloot de vader enkele binnenmuren wat te verzetten, omdat de kamers voor de dochters toch te groot waren en deze er dus geen nadeel van hadden. Maar de vader had ook in dezen buiten den kinderbeschermer gerekend. Zulk eene muurverplaatsing was met de aloude rechten der kinderen in strijd, zij mocht zonder de toestemming der dochters nooit geschieden; beter ware het nog, dat zonen en dochters in één en dezelfde kamer huisden, dan zulk een inbreuk te gedoogen op der dochteren recht.

Het ongelukkigst voor den vader was, dat de kinderbeschermer altijd de mooiste rol scheen te vervullen. Als de vader eene regeling voorstelde, dan deed hij dit natuurlijk om orde, rust en vrede in zijn gezin te bewaren. Maar zulk eene regeling, al geschiedt ze ook om elks redelijke vrijheid te beschermen, heeft altijd den vorm van een gebod of verbod, dus den schijn van eene beperking der vrijheid. Trad derhalve de kinderbeschermer op, dan had hij niet veel meer te doen, dan te betoogen, dat vroeger die regeling niet had bestaan; dat de vader misschien *zijn* recht mocht hebben, maar dat daarnaast dan toch ook stonden de aloude rechten en vrijheden der kinderen. De kinderen juichten, de vader trok met zijn goed bedoelde regeling af en er kwam niets tot stand.

Soms zou misschien de kinderbeschermer, overtuigd door de goede redenen des huisvaders, nog wel hebben toegegeven, maar, dan kwam er een boodschap van de kinderen, waarbij hun beschermer

werd te kennen gegeven, dat zoo hij zich niet voegde naar hun wil en inzicht, hij niet herkozen zou worden; zij zelven hadden immers ook voor hun recht te waken. Eerst beviel dit den nieuwen beschermheer weinig; hij had nog al eenig gevoel van eigenwaarde. Maar al spoedig schikte hij zich in zijn lot. De man had weinig beters te doen; had ook weinig verdienste; zijn positie was niet onaangenaam, want voor den gang van het gezin bleef immers toch de vader verantwoordelijk; en, zoo dacht hij, als ik heenga, dan komt er toch wel een ander die naar der kinderen pijpen danst. Waarom zal ik dit dan maar niet liever zelf doen? Het werd dan ook hoe langer hoe meer eene huishouding van Jan Steen. Recht der kinderen en recht des vaders — van iets anders hoorde men niet.

De vader werd radeloos, en de kinderen, zonder behoorlijke leiding, begonnen steeds heviger te krakeelen.

Gelukkig kwam de vader op een goede gedachte. Hij had een voortreffelijke brandkast. Daarin stopte hij al zijn hebben en houen; den sleutel stak hij in zijn zak en ging op reis. Al heel spoedig kreeg hij brieven met aanvragen om geld; maar die legde hij dood-kalm naast zich neer. Weldra begon het kroost te bemerken, dat de vader vast besloten was aan het wanbestuur een einde te maken.

Toen verzochten de kinderen, dat de oude, vreedzame toestand mocht worden hersteld; zij zagen in, dat de vader zelf hun beschermer was, en dat het niet aanging een ander tusschen hen en hun vader in te schuiven. De kinderbeschermer werd weggezonden, de brandkast weer geopend, en een groot festijn aangelegd om de heuglijke herstelling van den vrede te vieren. Aan het einde van dien maaltijd ontspon zich een belangrijk gesprek. Wij hebben, zeide een der zoons, nu wel gezien, dat wij een groote dwaasheid begaan; maar dit komt, doordat wij dagelijks leeren, dat in den staat volk en overheid ieder met eigen recht en met eigen verdediger van zijn recht tegenover elkander staan, en wij dachten, dat dit in het gezin evenzoo moest toe gaan.

Wie heeft u geleerd, dat dit zoo in den staat toegaat?

Wel onze predikant, die getrouw de *Standaard* leest en een blind vertrouwen heeft in Dr. Kuyper, den schrijver van een groote Encyclopaedie der Godgeleerdheid. Iemand die zoo'n dik en geleerd boek schrijft, moet het wel weten.

Ja, was het antwoord, het is met „gezag'' al een zonderling ding. Bilderdijk klaagde er al over; omdat hij veel wist, meende men, dat hij alles wist, en verzocht men hem, eens te willen meedeelen „waar

de ziel zat". Op politiek gebied schijnt iemands gezag vooral af te hangen van zijne politieke bruikbaarheid.

Dat is toch al heel zonderling.

Ja; maar 't schijnt toch zoo. Toen de antirevolutionaire Kamerclub tien jaren lang streed voor de rechten van ons christenvolk, was er, naar het oordeel van de *Standaard*, niets voortreffelijkers dan „onze Kamerclub." „Zoo laf en beginselloos de liberalisten handelden, zoo uitnemend houdt zich onze club," heette het na afloop der grondwetsherziening, maar toen de club niet meer beviel, werd *diezelfde* strijd, tijdens de grondwet gevoerd, onbewimpeld afgekeurd, en de vroegere loftuitingen ingetrokken met de leuke opmerking, dat die maar voor de leuze waren uitgebazuind, en men van dat alles eigenlijk niet veel had gemeend.

Zoolang de heer Lohman de politiek van die club steunde, was „onze Lohman" de bovenste beste; een man van groot gezag bij al „ons volk"; nauwelijks echter weerstond hij Dr. Kuyper in het openbaar wegens zijn meegaan met Tak's kieswet, of deze geleerde ontdekte, op grond van brieven, die hem sinds jaren bekend waren, dat Lohman eigenlijk een conservatief en een tyran was; terwijl omgekeerd de briefschrijver, vroeger meermalen terecht gewezen — hij was nu dood — een man van gezag werd.

Nog in 1893 hield diezelfde man als hoogleeraar een rede, waarvan de redacteur van de *Heraut* o.a. schreef, dat het hem zulk een oorzaak van vreugde was, dat daarin niet alleen hetgeen uit de gereformeerde beginselen volgt bepleit werd, maar ook de band, althans met *de historie* van het Calvinisme werd aangewezen. Thans echter is diezelfde hoogleeraar, die verwijderd moet worden, verdacht, en is al wat hij schrijft eigenlijk ontleend aan de school die hij bestrijdt!

Gij ziet dus dat „gezag" iets is dat afhangt van de politieke omstandigheden. Wij zullen dus maar 't best doen, voorloopig uit eigen oogen te zien. Dan zullen wij bemerken, dat de voorstelling „tweeërlei recht" en „tweeërlei souvereiniteit" in den staat even weinig opgaat als in het huisgezin.

15 Juni 1896.

DE DEPUTATENVERGADERING.

Voor vele antirevolutionairen is het zonder twijfel een groot verdriet geweest, den „landdag" onzer partij niet te hebben kunnen bijwonen. Vooral de „oud-gedienden" onder ons, die den schoolstrijd hebben doorgemaakt, zullen diep gevoeld hebben, hoe jammerlijk het was, dat broeders uit hetzelfde huis niet samen konden optrekken. Zij, meer wellicht nog dan anderen, beseffen, dat zij in den grond niet tegenover geestverwanten, tegenover eene fractie van hun eigen partij, maar tegenover de liberalen, tegenover een diep ingrijpend, huns inziens verkeerd beginsel staan.

Doch er was niets aan te doen. Waar vrees bestond voor meegesleept te worden naar een kant waarheen men niet wilde, moest men wel in pal-staan zijn kracht zoeken. Hoe men nu ook denke over de gegrondheid van die vreeze, dit staat vast, dat in de laatste dagen door de leiders der fractie, wier vroeger beleid men afkeurde, veel blijken gegeven zijn van toenadering en verzoening. Niettemin was het voor die antirevolutionaire Kamerleden, die tegen die leiding bezwaar hadden, niet mogelijk ter vergadering te verschijnen. Zij mochten niet den indruk geven, alsof nu, met het oog op de stembus, plotseling alle bezwaren verdwenen waren. Ook zou hun verschijning niet begrepen zijn door tal van kiezers, die, zeer natuurlijk, zich diep gegriefd voelen door de wijze, waarop door geestverwante blaadjes mannen door het slijk zijn gehaald, die toch wel eenigen dank bij ons christenvolk hadden verdiend! Er is in den lande overal kwaad bloed gezet, en dit werkt lang na.

De Utrechtsche Commissie van advies heeft zich beijverd, het verbreeden van de scheur tegen te houden. Eenerzijds is zij zich uitsluitend, maar beslist op het program *van beginselen* blijven plaatsen; anderzijds heeft zij zelfstandige organisatie, die zoo licht vijandige organisatie wordt, eer ontraden dan bevorderd.

Het antwoord, dat daarop de Deputatenvergadering gegeven heeft, schijnt ons bevredigend. Waar schijnbaar zoo'n aaneengesloten eenheid en overstelpende meerderheid was, had licht de massa overmoedig kunnen worden. Dat dan ook nu en dan een scherp woord tegen „de dissentieerenden" gesproken is, is gansch natuurlijk. Niettemin is met eenparige stemmen ook deze conclusie aangenomen, *dat noch het gebeurde bij de stembus van 1894, noch ook min gewenschte persoonlijke verhouding beletsel is te achten tegen iemands candidatuur.* Geen verwijt is daaraan toegevoegd;

geene voorwaarden zijn gesteld, en feitelijk is door het aannemen der conclusie erkend dat, ondanks zelfstandig optreden ook tegenover den leider, men toch lid blijft der antirevolutionaire partij, omdat men staat op eenzelfde beginsel. Alle benamingen die — hoe goed zij ook mogen bedoeld zijn geweest — tot zooveel ergernis aanleiding hebben gegeven, zijn weggelaten. Het program van actie laat ruimte voor verschil en dus voor nadere overweging en overleg.

En toen, onder groot applaus van velen, een lid der vergadering verlangde den candidaten den eisch te stellen, dat zij zich tot eene Kamerclub moesten vereenigen — een eisch die èn uit practisch èn uit constitutioneel oogpunt zeer bedenkelijk is — heeft de Voorzitter en, zoo wij goed ingelicht zijn, ook het Centraal-Comité gedreigd met ontslagname.

Dit alles getuigt van goeden wil en verstandig beleid. Want of men al zegt: de leiders wisten wel, dat een andere houding op den duur op schade van hun eigen partij zou uitloopen — dit doet niets tekort aan het feit, dat de partij, voor zoover zij te Utrecht vergaderd was, om welke reden dan ook, het standpunt gebillijkt heeft, steeds door de andere fractie aangenomen. Wij hebben niet met de motieven, maar met de daden zelve te rekenen.

Blijven er dan onzerzijds bezwaren tegen samenwerking bestaan? Ja, indien wij achter onzen strijd voor onze zelfstandigheid tegenzin verborgen tegen de antirevolutionaire beginselen. Maar indien wij nog even beslist ons oude program aanvaarden; indien wij in anderen dezelfde vrijheid en dus ook zeker verschil van inzicht dulden, die wij voor onszelven opeischen; indien het vaststaat, dat vrijmoedig optreden ook tegen geestverwanten niet langer beschouwd wordt, als „verzet tegen de georganiseerde partij," wat ter wereld kan ons dan terughouden van *samenwerking.*

Samenwerking, zeggen wij; vereeniging niet. Op dit oogenblik zou die onnatuurlijk, opgedrongen zijn. Er is te veel wantrouwen bij velen; te vaak ook wordt verschil van kerkelijk standpunt als reden van uitsluiting of verwijdering gebezigd. Onder zulke omstandigheden dient men elkander eerst te leeren verstaan. Als men ziet hoe moeilijk het valt zelfs tot ééne en dezelfde kerk hen te vereenigen, die eenzelfde belijdenis en eenzelfde organisatie hebben, omdat tegen de vereeniging oude herinneringen zich verzetten, zal men beseffen, dat ook vereeniging op politiek gebied, zoolang het persoonlijk vertrouwen niet hersteld is, moeilijk blijft. Maar de

samenwerking behoort te zijn *loyaal.* Als elk district, elke fractie zich beijvert een eigen candidaat te stellen, vóórdat de ander gereed is, dan is het beter flinkweg te zeggen, dat men geen samenwerking wil. Men zij, ook in de politiek, oprecht.

Wil men wèl samenwerking, dan kan de candidaat zelf die zeer bevorderen, door zich slechts eene candidatuur te laten welgevallen, waarmee beide fracties kunnen instemmen. Waar eene verkiezing over het geheele land plaats heeft, kan men veel gemakkelijker dan bij eene op zichzelf staande verkiezing het middel vinden, om beurtelings beiden fracties tegemoet te komen. Voor de zittende leden is het bezwaar al zeer gering. Ook de oud-Kamerleden zijn vroeger reeds gekeurd; *principiëel* bezwaar tegen hun candidatuur gaat moeilijk, tenzij hun eigen handelingen daartoe aanleiding mochten hebben gegeven. Natuurlijk zal in elk district, als gewoonlijk, op veel bij-omstandigheden moeten worden gelet. Maar dit alles belet, dunkt ons, niet, dat de tegemoetkomende houding der Deputatenvergadering met „loyale samenwerking'' behoort te worden beantwoord.

4 Mei 1897

DE WEDERZIJDSCHE VERHOUDING.

Oprechtheid, ook en vooral in verkiezingszaken, achten wij vóór alles noodig, al halen wij ons daarmede soms het verwijt op den hals van gemis aan politiek beleid.

Wij wenschen daarom een woord te zeggen over de verhouding der beide fracties van de antirevolutionaire partij.

De oorzaken van het ontstaan der gedeeldheid zijn voornamelijk *drieërlei.* Er was naar veler oordeel reden om te vreezen, dat de antirevolutionaire partij *feitelijk* in eene *kerkelijke* zou ontaarden. Voorts scheen het, dat men *zekere groepen* om haar maatschappelijken stand van lieverlede in den hoek zou duwen. Eindelijk werd, naar veler oordeel, de *vrijheid van spreken* te zeer beperkt. Niet dit was hun grief dat anderen zekeren leider, of zekere leiding volgden, maar dat ieder, die zich tegenspraak veroorloofde, op zijn zachtst uitgedrukt, in een twijfelachtig licht werd geplaatst.

Hiertegen kwam verzet.

De antirevolutionaire partij bestaat en moet bestaan uit mannen van verschillende kerkelijke richting; uit mannen van allerlei rang

en stand; en uit mannen van eigen studie en zelfstandigheid van oordeel.

Reeds sinds geruimen tijd is blijkbaar beproefd, alles na te laten, wat aan de *beide eerstbedoelde* grieven voedsel zou kunnen geven. Nadruk is er van die zijde voortdurend op gelegd, dat niet de kerkelijke belijdenis en evenmin een vaag beginsel, maar alleen het politiek program van 1878 shibbôleth is voor de partij. Voorts dat in eene goede staatspartij geen stand of klasse behoort op zijde te worden geschoven.

Maar de bevoegdheid om openlijk en onbewimpeld elkanders gevoelen te bestrijden werd steeds door zeer velen bestreden, de uitoefening ervan althans „betreurd''. Afwijking van iemands gevoelen werd voor partijbreuk of persoonsbestrijding aangezien. Vele antirevolutionairen zien nòg niet in, dat en waarom zulk een openlijke strijd noodig is. In hun oog moet alles, zelfs de vrijheid van spreken en schrijven, ondergeschikt zijn aan het *partijverband.* Maar de andere fractie gevoelde te diep, dat geene partij op den duur bestaanbaar is, die openlijke en onderlinge discussie vreest, dan dat zij zich om des lieven vredes wille bij die zienswijze kon neerleggen.

Het heeft haar, sommigen vooral, die tot haar behooren, heel wat moeite en verdriet gekost, om haar eigen standpunt tegen voormeld gevoelen in te handhaven.

Onder goed en kwaad gerucht heeft ook ons blad zich staande gehouden.

Maar men heeft, door vast te houden aan het partijprogram, zorgvuldig *zich gewacht voor het vormen van een eigen partij.* Toen nu de tijd der verkiezingen naderde heeft zich, alleen met het oog daarop, een *Commisie van advies* gevormd die zich in dezelfde richting bewogen heeft. *Zij is opgetreden zonder eene georganiseerde partij achter zich te vormen; niet omdat zij is tegen alle organisatie, maar omdat zij vreesde dat een afzonderlijke organisatie later saamwerking zou bemoeilijken.* Slechts heeft zij gezorgd dat, voor het geval van niet-samenwerking, de door haar begeerde candidaten op krachtigen steun konden rekenen.

Zij kon en mocht geen notitie nemen van wat het Centraal-Comité deed. Wel wist zij, dat toenadering van die zijde gewenscht werd. Maar werd die harerzijds gezocht, dan zou dit alleen dezen indruk hebben teweeg gebracht, dat men, o zoo zelfstandig wezen wil, maar als het op stemmen aankomt, ijlings de wapenen aflegt.

Reeds vóór de Deputatenvergadering was gebleken — het zij ter

eere van de leiders gezegd — dat men van wege het Centraal-Comité broederlijke samenwerking begeerde.

De Deputatenvergadering vereenigde zich, na korte tegenspraak, eenstemmig met de in verzoenenden geest gestelde resolutiën.

De Voorzitter trad ook zelf in het krijt en legde al het gewicht zijner welsprekendheid in de schaal, om het herkiezen van de zittende leden aan te bevelen.

Evenwel — de Commissie wist wel dat het ook op de naleving van de voorwaarden aankomt.

Zij heeft blijkbaar willen afwachten, wat ook onder de hand gedaan zou worden.

Naar ons nu uit goede bron en uit vertrouwbare inlichtingen gebleken is, pogen de leiders ernstig en beslist samenwerking tot stand te brengen.

Niet slechts heeft de Voorzitter van het Centraal-Comité ook in besloten partijvergaderingen op grond der resolutiën de candidatuur aanbevolen zelfs van leden of candidaten die hem allerminst sympathiek waren; maar meer dan één lid hunnerzijds heeft geweigerd een candidatuur tegenover een zittend lid te aanvaarden; o.a. de heeren Titus van Asch van Wijck; de Waal Malefijt; van Löben Sels. Zijn wij wel ingelicht, ook de heer van der Borch van Verwolde, die dan zeker daardoor een bewijs zal hebben gegeven van groote toewijding aan de algemeene zaak. Want dat in zijn geval het terugtrekken moeilijk moest vallen, zal niet worden betwist.

Wij hopen, dat aan de andere zijde gelijke loyaliteit zal worden betoond, en dat dus *niemand die op het program staat van 1878,* zich b.v. zal laten candideeren tegenover Mr. Heemskerk, thans afgevaardigde van Sneek of tegenover een ander aftredend antirevolutionair lid. Als ieder een offer moet brengen, in aller belang, waarom zou dan Sneek of een ander district achterblijven?

In enkele districten kost het, schijnt het, den kiesvereenigingen nog veel moeite om aan de *door haar zelve* aangenomen resolutiën getrouw te blijven; maar wij hopen en hebben goed vertrouwen, dat ook dit nog vóór de verkiezingen terecht komt.

En wat nu de overige districten betreft, waar de antirevolutionairen kans hebben hun candidaat te doen zegevieren, ook daar schijnt de weg om tot samenwerking te geraken aangewezen.

Indien beide fracties het niet eens worden, is het beter geen candidaat te stellen, dan onderling te strijden. Want bij onderlingen strijd komt men er hoogst waarschijnlijk toch niet; maar die strijd

zal voor vele jaren achtereen het district bederven. Stelt men geen candidaat, dan wint ditmaal wel de liberaal, maar blijft het district op den duur behouden. De man, die zich in zulk een verdeeld district door de eene groep candidaat laat stellen, loopt groot gevaar voortaan door de andere te worden geschuwd. Wat heeft hij er aan zich te laten gebruiken als Prügeljungen?

Maar de mogelijkheid, ja waarschijnlijkheid bestaat, dat de eene groep alléén een candidaat stelt, ook als de andere niet wil meedoen. Welnu! laat dan de kiezers zelven beslissen. Blijkt dat de gestelde candidaat werkelijk de gewilde is, des te beter. Blijkt het tegendeel, zijn vele kiezers thuis gebleven of hebben zij liever op een tegenstander gestemd, want ook dat is mogelijk, dan zal de te hoofdige fractie het gelag alleen betalen en bij een volgende gelegenheid waarschijnlijk wat toeschietelijker zijn! Want dan zal de nederlaag alleen aan haar domheid, niet aan tegenwerking van de andere fractie te wijten zijn.

Wij mogen niet uit het oog verliezen, dat wij ten slotte niet staan tegenover elkander, maar tegenover den gemeenschappelijken vijand, dien wij als mensch en om zijne bekwaamheden kunnen eeren, maar wiens beginselen wij moeten bestrijden, omdat zij onze christelijke maatschappij ondermijnen.

Het is niet de vraag of in een district de candidaat, maar of in heel het land de partij zal zegevieren. Er zijn thans waarborgen genoeg, dat beide fracties onzer partij zullen worden gekozen.

Het staat thans ook vast, dat het openlijk bespreken van de publieke zaak, onverschillig tegenover wien, door geheel de partij als zoodanig geoorloofd wordt geacht.

Het doel, waarvoor de Commissie van advies heeft geijverd, *is* dus bereikt.

Maar dan moet ook, zonder voortdurend onderling wantrouwen, de strijd worden aanvaard, opdat evenals in 1888, met moed de vlag onzer beginselen worde ontrold. Persoonlijke naijver en wrok hebben menig leger doen verloren gaan. Laat het onder ons niet alzoo zijn.

17 Mei 1897.

NOODELOOZE BEZORGDHEID.

Drie jaren lang heeft de *Standaard* gezwegen over onze beginselen. Nimmer zelfs ons blad antirevolutionair genoemd, maar steeds ons aangeduid als de Rotterdamsche *Nederlander*. Wij twijfelen bijkans aan onszelven, evenals de ongelukkige, die aan zijn eigen bestaan twijfelde, omdat zijn geboorteacte niet te vinden was. Waren wij inderdaad niet antirevolutionair, of zag de *Standaard* geen kans met iets dragelijks te voorschijn te komen, om onze *beginselen* te bestrijden? Plotseling vernemen wij nu, dat wij nog in 1895 op de hoofdbeginselen „nog zoo kloek en ferm'' stonden, doch nu opeens zoo verwaterd! Is dat niet een bewijs, dat het blad althans tot aan Augustus 1898 toe onze zuiverheid op de graat niet heeft kunnen betwisten, al liet het daarvan nooit iets doorschemeren?

Intusschen, het tegenwoordige oogenblik is kritiek. De man, die vóór Seinpost gereformeerd en antirevolutionair was als de beste; die tot dien tijd toe zelfs waardig gekeurd werd, de jeugd in de goede beginselen te onderwijzen, die in 1895 nog kloek en ferm stond, en tegen de zuiverheid van wiens beginselen men ook gedurende drie jaren daarna nog niets wist in te brengen, ligt nu totaal omver. Doorstoken door den medestrijder en medearbeider, die vroeger hem juist om zijn beginselvastheid tot in de wolken verheven had! Welk een treurspel! Maar is de doodelijke steek wel op *ridderlijke wijze* toegebracht?

Toen de *Standaard* onze woorden van 1898 uitspeelde tegen die van 1895, klaagden wij over halveering en dientengevolge verknoeiïng van het citaat. Had zij ons geheele stuk overgedrukt, dan zouden, zeiden wij, haar lezers bemerkt hebben, dat wij in 1895 eene daad veroordeelden en nu over een persoon oordeelden. Misschien was dit maar een kinderachtige uitvlucht. Doch was bij zoo droevigen val als waarvan hier sprake is — en waarover natuurlijk de *Standaard* treurt — het toch niet de moeite waard geweest, dat haar redacteur ook ons antwoord en geheel het citaat onder de oogen zijner „getrouwen'' had gebracht? Al ware het alleen maar om ons nog een weinig te sparen, of althans om te toonen dat hij het licht niet schuwde? Er is een kunst om de cijfers te groepeeren. Zoo is er ook een kunst om feiten en zinsneden te groepeeren, en tegenstellingen te maken, waaraan de schrijver nimmer gedacht had.

Of zou de *Standaard* het verschil tusschen het oordeel over eene daad en dat over den persoon niet begrijpen? Haar redacteur

herinnert zich nog wel, hoe onzerzijds „in hem'' handelingen zijn afgekeurd, die wij met nauwgezette eerlijkheid en waarheidsliefde niet wisten te rijmen en hoe wij dit onvoorwaardelijk hebben veroordeeld, evenals wij het onvoorwaardelijk veroordeelen, dat vele van zijne volgelingen zich daarbij hebben neergelegd, meenende dat al deze op zichzelf onrechtvaardige handelingen noodig waren voor de handhaving hunner beginselen en de bereiking van het voorgestelde doel. Kan hij nu niet begrijpen, dat wij later, geroepen om een oordeel te vellen over zijn persoon, aldus ons oordeel samenvatten; hoewel wij die bedoelde handelingen blijven afkeuren, achten toch wij ons niet gerechtigd den eersten steen op hem, die ze pleegde, te werpen. Een man als hij, een partijleider, die zich geroepen acht als nationale hervormer op te treden, staat voor vraagstukken en moeilijkheden, waarvan een gewoon menschekind geen begrip heeft. In geen geval mag hij, die op het standpunt staat van „de gereformeerde'' of „de georganiseerde'' partij dien leider veroordeelen, zoolang hij niet aantoont, dat wat die partij *haar roeping* achtte langs anderen en beteren weg verkrijgbaar ware geweest.

Is zulk een voorzichtig oordeel niet vooral dan verdedigbaar, als het uitgesproken wordt op een oogenblik, dat de mensch meer dan ooit gedachtig is aan het woord: „Oordeelt niet; want met welke mate gij meet, zal u wedergemeten worden!'' Zou ook in dat geval de *Standaard* schrijven: *Vroeger* de handeling veroordeeld en het niet-veroordeelen in anderen afgekeurd; *nu* den persoon niet veroordeeld; en aan dengene, die zich niet vermag te plaatsen op het standpunt van dien persoon of die met hem op hetzelfde verkeerde standpunt staat, het recht om te veroordeelen ontzegd; „wat bedenkelijke verwatering inzake het *primordiale* beginsel van antirevolutionair staatsrecht!''

15 Augustus 1898.

ELK ZIJNS WEEGS.

Naar aanleiding van het jongste werk van den heer van Oosterwijk Bruyn maakt professor Bavinck in de *Bazuin* eenige opmerkingen, die wij niet stilzwijgend willen voorbijgaan. De heer van Oosterwijk Bruyn heeft geen sympathie voor „het jonge Calvinisme'': „Aan zulke Christenen houdt de heer van Oosterwijk Bruyn het voorbeeld van Groen van Prinsterer voor oogen, die, ofschoon de zegeningen van het Calvinisme dankbaar erkennende, toch volstrekt geen Calvinist was in de hedendaagsche beteekenis van dien naam,

maar die ten einde toe was en bleef een zoon van het alle Protestantsche Christenen vereenigende en samenbindende Réveil.''

Daarvan nu zegt professor Bavinck het volgende: „Deze teekening van het standpunt van Groen is in hoofdzaak juist. Ofschoon als jurist en als historicus hoe langer hoe duidelijker de geschiedkundige beteekenis van het Calvinisme inziende, dacht Groen er nooit aan, om als Calvinist zich van zijne Protestantsche mede-Christenen af te zonderen of zich tegenover hen te stellen. Hij stond en bleef staan, zoowel in zijn kerkelijk als in zijn politiek program, op den grondslag van de hoofdwaarheden der Hervorming. De belijdenis der praedestinatie had nimmer voor hem die beteekenis, welke er in de Gereformeerde religie aan toegekend werd. Het was er hem steeds om te doen, om de geloovige Protestantsche Christenen bijeen te houden en tot eene gezamenlijke actie te brengen. Hij was geen zoon van Dordt, maar een kind van het Réveil en is dat gebleven tot in zijn laatste levensjaren toe.''

Het doet ons bijzonder genoegen, dat dit openhartig en onbewimpeld erkend wordt door een man, die zóó op de hoogte is van de geschiedenis der antirevolutionairen, als deze Kampensche Hoogleeraar. Door zijne woorden wordt, bondig en klaar, de juistheid erkend van de bewering der vrij-antirevolutionairen, dat zij, met Groen zich noemende „issus de Calvin, enfants du Réveil'', zich voortbewegen in de lijn van Groen van Prinsterer, en dus, toen zij weigerden een andere lijn te volgen, niet overliepen naar de conservatieven, doch eenvoudig trouw bleven aan het oude antirevolutionaire vaandel.

Professor Bavinck beweert intusschen — en dit geeft nog meer gewicht aan zijn oordeel, omdat daaruit blijkt dat hij zelf niet staat aan de zijde der vrij-antirevolutionairen — dat het „eene vergeefsche poging is, als de heer Van Oosterwijk Bruyn ons in dezen zin tot Groen terugroept.'' „Die poging is van tevoren met onvruchtbaarheid geslagen.'' Het was eenvoudig onmogelijk, dat de mannen van het Réveil ook op den duur bijeen bleven.

„Want ten eerste waren al de verschillen, die later duidelijker aan den dag zijn getreden, reeds van den aanvang af onder de mannen van het Réveil zelven aanwezig. Ten tweede waren die verschillen niet onbeduidend, maar hingen met de hoofdwaarheden des Christendoms op het nauwste samen. En daarom ten derde ook, voor een wederom innemen van het standpunt, waarop Groen zich plaatste, bestaat er thans geen gelegenheid meer. Ja, hoezeer de Gerefor-

meerden van den tegenwoordigen tijd, inzonderheid de zonen der scheiding van 1834, altijd met groote dankbaarheid gedenken zullen het kloekmoedig optreden van Groen voor de rechten der kerk en der belijdenis, voor de rechten ook van hen, die, om bij de kerk te blijven, van het Hervormd Genootschap zich scheidden — zij blijven het betreuren, dat de mannen van het Réveil, en onder hen ook Groen, de diep ingrijpende kerkelijke quaestie steeds van de baan hebben geschoven. Deze werd hun wel onder de oogen gebracht. Het groote belang van dit vraagstuk werd wel door hen gevoeld. Soms moesten zij er wel iets van zeggen. Maar zij hebben toch dit vraagstuk niet aangedurfd. Vóór alles moesten de broederen vereenigd blijven. De Christelijke partij moest in stand gehouden worden. En daarom werd de schoolstrijd op den voorgrond gesteld. Dat was het middelpunt, waarom alle geloovigen zich scharen konden. Met welk gevolg, is bekend. Alleen de mannen der scheiding bewandelden een anderen weg. Zij reformeerden eerst de kerk en gingen toen over tot het stichten van scholen, voor lager en ook voor hooger onderwijs. Zij wandelden daarbij in het voetspoor der hervormers, die dezelfde methode gevolgd hadden. En de geschiedenis heeft hun doen gerechtvaardigd. Althans kan hierover in de Gereformeerde kerken geen twijfel bestaan."

Wij spreken deze beweringen van den hooggeachten hoogleeraar niet tegen, al dunkt ons dat, hetgeen op kerkelijk gebied vooral door Groen en ook enkele andere *rechtsgeleerden* geschreven en gedaan is, wel wat als al te onbeduidend wordt voorgesteld door zinsneden als deze: „soms moesten zij er wel iets van zeggen; maar zij hebben toch dit vraagstuk niet aangedurfd". Wij willen toegeven, dat op den duur de mannen van het Réveil op kerkelijk gebied niet konden bijeen blijven, en dat Groen ongelijk had, toen hij, nog in zijn politiek testament, schreef: „zou in den eisch eener herziening van de *Onderwijswet* niet tevens een steunpunt zijn ter herwinning van eensgezindheid op *kerkgemeentelijk terrein?*"

Het is mogelijk, dat de afdoening der kerkrechtelijke quaestie niet langer uitstel gedoogde. Maar wie dat meent, moet dan ook zonder ergernis de gevolgen van het afdoen dier quaestie aanvaarden. Hij heeft die zelf gewild. Groen schreef daarentegen: „de kerkrechtelijke quaestie is de voornaamste, zegt men. Ook volgens mij. Maar *eensgezindheid* in de onderwijsquaestie zal, naar ik acht, u kunnen brengen tot eensgezindheid *in de kerkrechtelijke quaestie*. Niet *vice-versa*." De juistheid van het eerste is nooit kunnen blijken; de

juistheid van het tweede wel. *De kerkrechtelijke quaestie heeft de eensgezindheid verbroken.* Misschien had dit kunnen worden voorkomen, indien in de kerkrechtelijke en de politieke kwestie niet één en dezelfde man de leiding gehad had. Denkbaar ware het geweest, dat, evenals na de afscheiding in 1834 en zelfs nog na de doleantie in 1886, mannen, op kerkelijk terrein gescheiden, toch samengingen in de politiek, omdat kerkrechtelijke verschillen zich op het gebied der politiek niet zoo duidelijk doen gevoelen, althans behoeven te doen gevoelen.

Dit heeft echter niet mogen zijn. De leiding is uitsluitend in handen gekomen van een bij uitnemendheid kerkelijk èn bij uitnemendheid politiek man. Daardoor kreeg, anders dan in 1834, in 1886 de kerkelijke beweging een politieke bijsmaak. Omgekeerd werd het duidelijk, dat ook de hoofdleiding der antirevolutionairen in handen geraakte en geraken moest van hem, die op kerkelijk gebied de scheuring noodig had geacht. Zoo kreeg de politieke beweging op haar beurt een kerkelijke bijsmaak. Groen, staatsman-rechtsgeleerde, heeft dit altijd voorzien en weten te voorkomen. Maar een staatsman-theoloog kon niet op politiek gebied bijeenhouden, wat hij op kerkelijk gebied had uiteengedreven.

Aan niemand behoeft hiervan een verwijt te worden gemaakt. Wij zijn het niet eens met het bekende gezegde, dat alles begrijpen, alles vergeven is; maar toch leidt begrijpen tot waardeeren. De leiding der geschiedenis is in Gods hand; en er geschiedt veel waarvan wij het wáárom nog niet kunnen doorzien. Maar het stemt toch zachter, wanneer wij bemerken, dat dingen, die wij liever niet hadden zien gebeuren, niet hebben kunnen uitblijven tengevolge van omstandigheden, waarop de mensch zelf weinig invloed heeft kunnen uitoefenen. Men legt zich daar kalmer bij neer.

Onvruchtbaar is de poging om de jong-Calvinistische partij terug te roepen tot Groens standpunt; maar even onvruchtbaar de poging om hen, die op Groens standpunt bleven staan, de leiding te doen aanvaarden van een partij, die wortelt in eene kerkelijke actie.

10 December 1900.

WELKE ORGANISATIE?

Wij zijn nog niet van *Canter* af. [1])

Met recht toch zal hij kunnen zeggen: Groen schreef een halve eeuw geleden over „gelijkheid". Sedert is de verlichting vooruitgegaan, en de tijden, die spottenderwijze door Groen zijn aangekondigd, zijn inderdaad aangebroken. Maar Groen heeft nimmer zich een voorstelling kunnen maken van de kracht eener „organisatie".

> „Wij slaan liever den blik op de organisatie der antirevolu-„tionaire partij en op wat die partij gewrocht heeft. Of heeft „die partij — in verhouding harer numerieke macht — ook niet „met veel vrucht gearbeid? Heeft zij (om maar iets te noemen) „de vrijmaking van het onderwijs na een harden strijd niet „bijna voltooid?
>
> „'t Is waar, alvorens onze partij tot dit krachtsbetoon in „staat was, moest onze onvergetelijke Groen met onverbiddelijke „gestrengheid het kiezersvolk aanmanen, *geen enkel afgevaar-„digde ter Kamer te zenden, waarvan het niet zeker wist dat „zijn overtuiging op bepaalde punten met die van het volk „samenviel.*
>
> „*Toen* kwam het krachtsbetoon. *Toen* geraakten wij uit het „moeras.
>
> „Die les van den Vader onzer partij is onvergetelijk!"

Misschien zou Groen, kon hij zich nog doen hooren, hem toevoegen: Lieve vriend; die les hebt gij niet goed begrepen. Aan de *kracht* van het volk heb ik nimmer getwijfeld. Door „organisatie" wordt die kracht verveelvuldigd.

Er is echter ook een kracht ter omverwerping. Zijt gij zeker dat, als die kracht gesteld wordt ter beschikking van het volk, *het licht*, ter juiste krachtsaanwending noodig, niet ontbreken zal? Vroeger waren de burgers „opvarenden" die wel hun recht hadden en hun wenschen mochten uitspreken, maar zich voor stuurlieden niet geschikt achtten. Thans is dit anders, naar het schijnt.

---

[1]) Zie *Nederlander* no. 2313: „...Het heeft ons getroffen, dat in de *Prov. „Friesche Ct.* èn met Dr. Schaepman èn met ons de draak wordt gestoken „door „Canter", een der redacteuren van genoemd blad. Getroffen, doch „niet verbaasd, omdat wij reeds lang hebben waargenomen, waarheen dit „aan de „antirevolutionaire partij" aangesloten blad ons leidt, of althans „poogt te leiden..."

Voorzeker, „ook op het *oordeel* van den geringste naar de wereld moet worden gelet, omtrent vragen welke met hart en geweten, met geloof en christelijke plichtsbetrachting in verband staan. Ook van den geringste naar de wereld, die zijne levenswijsheid in de Heilige Schrift zoekt''.

Daarom mocht ik bij verkiezingen een *Shibbôleth* stellen, dat op *die* vragen betrekking had, waaraan dan de kiezers de waarde, die de candidaat *voor hen* had, konden toetsen. Maar dit is iets geheel anders, dan het stellen, het beoordeelen, het voorschrijven van programma's van actie, omtrent punten waarover het zelfs grooten staatslieden moeilijk valt te oordeelen, en die meerendeels minder met het hart en geweten, dan met de beurs en stoffelijke welvaart in verband staan.

Het is evenwel mogelijk dat Canter weinig waarde hecht aan dit gefingeerd sermoen. Immers heeft hij zich ook beroepen op een feit.

Ziet, zegt hij, wat de organisatie der antirevolutionaire partij vermag. Heeft zij, om maar iets te noemen, de vrijmaking van het onderwijs na een harden strijd niet bijna voltooid?

Wij zouden hierop kunnen antwoorden: deze strijd staat juist met datgene in verband, waarover „ook den geringste naar de wereld een oordeel toekomt'', zoodat daaruit nog niet blijkt, dat die organisatie ook op ander gebied heilzame vruchten moet afwerpen.

Doch wij gaan verder, en vragen: welke organisatie bedoelt gij?

Er is eene organisatie, die ook wij gaarne aanvaarden. Het is die welke van 1887 tot 1894 onder ons heeft gegolden; toen de leiding op politiek gebied uitging van de Kamerleden; toen de zelfstandigheid van elk Kamerlid op den voorgrond stond; toen de partij in den lande geen algemeene programma's van actie uitgaf; toen het partijverband niet alles beheerschte; toen *alle* antirevolutionairen samenwerkten en niemand nog dacht aan, althans sprak van verschil van stand en fortuin onder ons, of van conservatisme dat geen oog heeft voor de nooden des volks en wat dies meer zij.

Die organisatie achten wij nog voortreffelijk; niet echter omdat zij de leiding geeft aan de politiek, maar omdat zij den leiders de vervulling van hun taak mogelijk maakt.

Er is ook een andere „organisatie''; de thans veelgeprezene, die wij niet behoeven te omschrijven.

Welnu: de strijd waarop *Canter* doelt is volstreden, niet door de laatste, maar juist door de eerste organisatie.

Wij houden er niet van, de daden van den een uit te spelen tegenover die van den ander. Van datgene, waartoe God iemand onzer in staat stelde, wenschen wij aan niemand den roem te geven dan aan Hem alleen.

Doch nu Canter de „organisatie'', waaraan hij zoo groote kracht toeschrijft, uitspeelt tegenover hen, die den vroegeren koers verdedigen, moeten wij wel een enkel woord zeggen over het deel dat personen aan den strijd hebben genomen.

De schoolstrijd is gestreden door het volk, maar de verbetering zelve van de schoolwetgeving is niet uitgegaan van het volk, zelfs niet van de volksleiders, maar uitsluitend van de Kamerleden. De eerste wijziging der schoolwet van '78 is voorgesteld door den heer Lohman. Zij heeft de vrijheid van den schoolbouw en van de inrichting der schoollokalen tot stand gebracht, en een einde gemaakt aan de vele plagerijen waaraan de bijzondere school vóór dien tijd was onderworpen. Buiten de Kamer keurden velen onzer vrienden het af, omdat bij aanneming ervan de strijd tegen „de schoolwet'' verzwakken zou. Er was „buitenaf'' nimmer over dit punt gesproken; althans stond het nimmer op een program van actie. Thans keurt ieder het goed.

Daarna is gekomen eene wijziging betreffende de acten, uitgegaan van Dr. Vermeulen, die evenmin van buitenaf was aangegeven. Vervolgens hebben *zes* Kamerleden, (3 antirevolutionaire en 3 roomsch-katholieke) eene belangrijke wijziging voorgesteld betreffende de openbare school. Buitenaf werd dit voorstel niet goedgekeurd. Verbetering of vereenvoudiging der openbare school zou, vreesde men, de oppositie tegen haar doen afnemen. Dit voorstel is wel niet in stemming gekomen, maar is de aanleiding geweest tot een concurreerend voorstel van den minister Heemskerk, dat de bijkans afgodische vereering en opdrijverij van de openbare school belangrijk heeft doen verkoelen.

De groote wijziging, ja de overwinning van het verkeerde beginsel, is aangebracht door het Kabinet-Mackay, krachtig gesteund door de Kamerclub. Buiten de Kamer was de oppositie daartegen ook van antirevolutionaire zijde niet gering. Had men destijds zich laten leiden door „buitenaf'', dan zou het Kabinet-Mackay zijn afgetreden zonder de wijziging te hebben tot stand gebracht, en zou door dat feit de bijkans bij alle liberalen geloofde bewering zijn bevestigd, dat de schoolquaestie niet in onzen geest kòn worden opgelost.

Gelukkig gevoelden Regeering en Kamerclub haar eigen verant-

woordelijkheid, en ieder kan nu beoordeelen, of dit al dan niet den volke ten goede is gekomen.

Daarmee in verband staat ook de invoering der nieuwe schoolwet. Zij, die aan het roer stonden, wisten hoeveel er aan gelegen was dat die invoering aan antirevolutionaire handen werd toevertrouwd. Vooral ten aanzien van de opleiding der onderwijzers hing bijkans alles af van het inzicht der Regeering; zoowel het bedrag der tegemoetkoming als de voorwaarden waaronder deze zou worden verleend. Hoe van liberale zijde daarover gedacht werd, kan ons nog de rede leeren, door den heer De Beaufort tegen den Minister van Binnenlandsche Zaken, die de wet moet invoeren, gehouden. Het was vooral bezorgdheid voor die gewichtige zaak, die den opvolger van Mr. Keuchenius bewoog den heer Lohman te overreden zijn plaats op het Torentje in te nemen, en die laatstgenoemde daartoe deed besluiten. Hadden de leiders toen aan hetgeen buiten de Kamer gezegd werd gehoor gegeven, dan zou daarvan het christelijk onderwijs het nadeel hebben ondervonden.

Ook na 1894 is op schoolgebied niets tot stand gekomen, dat aan „de actie'' in bovenbedoelden zin van de „antirevolutionaire partij'' kan worden toegeschreven. Eerst kwam het zoogenaamde „wetje Lohman'', dat thans in vele gevallen uitkomst schaft. Hetzelfde kan gezegd worden van het amendement, krachtens hetwelk aan de bijzondere gymnasia het jus promovendi zal kunnen worden verleend. Noch het een noch het ander had op eenig program van actie gestaan.

Of daarentegen de „organisatie'' niet soms de ontwikkeling van het nieuwe schoolstelsel heeft tegengehouden, kan het best worden beoordeeld door hen die de historie van het Unierapport hebben bestudeerd.

Canter is er dus o.i. niet in geslaagd het verband aan te toonen tusschen de organisatie der „antirevolutionaire partij'' en de vrijmaking van het onderwijs.

Dat wij hiermede niets te kort willen doen aan het nut eener *goede* organisatie of aan het groote talent waarmee Dr. Kuyper zijne partij heeft georganiseerd, spreekt van zelf. Wij wenschten wel, dat ook de vrij-antirevolutionairen den raad om zich beter te organiseeren meer algemeen hadden opgevolgd. Maar men hoede zich ervoor aan die organisatie een averechtsche strekking te geven of er meer kracht aan toe te schrijven dan er in zit. Niet in het aantal of het partijwezen moet onze *grootste* kracht worden gezocht.

22 April 1901.

INDIVIDUEELE VERANTWOORDELIJKHEID.

Begrijpen wij de *Zeeuw* goed, dan eischt dit blad, dat een lid van het partijverband zijn consciëntie onderwerpe aan dat verband, onder welks leden zich eene „publieke opinie'' gevormd heeft. Wel kan zulk een verband te veel knellen, maar dat zal niet geschieden, als de partij en hare tolken zich geroepen gevoelen om te dienen en niet om te heerschen.

Deze opvatting is zeker de heerschende. In alle landen dringt dat begrip meer en meer door. Het partijverband alles — de individueele overtuiging, zoodra deze tegen dat verband ingaat, afkeurenswaardig, als bewijs, dat het den individu meer te doen is om te heerschen dan om te dienen. Wij zullen desondanks deze leer blijven bestrijden, omdat zij o.i. principiëel verkeerd is.

Partijverband is, wij herhalen het, een uitnemend middel om elkander te steunen, door wederkeerige inlichting en bespreking. Men kan nu eenmaal niet *vruchtbaar* discuteeren met iemand, die in beginsel tegen ons overstaat. Hoogstens kan men tot een vergelijk komen. Meer niet. Maar staat men op denzelfden bodem, dan begrijpt men elkaar en, daar men gewoonlijk hetzelfde doel beoogt, komt men vaak ook tot eenstemmigheid, in elk geval tot meer helderheid. Partijverband juichen wij dus toe. Maar zoodra dit verband onderwerping eischt van de consciëntie, verfoeien wij het van harte.

Vooreerst uit beginsel. Hoe een Christen, hoe inzonderheid een Calvinist — niet een die de kerkelijke belijdenis vóór Gods Woord schuift, maar een *echte* — daarover anders kan oordeelen, begrijpen wij niet. Maar ook, omdat wij aan de „publieke opinie'' slechts een zeer betrekkelijke waarde toekennen.

Wat is de publieke opinie? „Een mengsel van ontelbare, domme en verstandige, goede en slechte meeningen. De publieke opinie behoorde niet kritiek uit te oefenen, maar integendeel het voorwerp der kritiek te zijn. Letten op de publieke opinie is een eisch niet van beginsel, maar van practische politiek.'' [1])

Maar, zal de *Zeeuw* zeggen, ik spreek van een publieke opinie, gevormd in pers en vergadering van gelijkgezinden. Zekerlijk biedt zulk een opinie eenigen waarborg voor juistheid. Edoch, ziehier wat Ds. Gispen, een man uitmuntende in gezond verstand, en vóórstander, zelfs in kerkelijke vergaderingen, van onderwerping der min-

[1]) A. F. de Savornin Lohman „Gezag en Vrijheid", bl. 104/5.

derheid aan de beslissing der meerderheid, juist dezer dagen schrijft over die vergaderingen: [1]) „Men kan wel zeggen: de kerken hebben toch gesproken in de Kerkeraden en de meerdere vergaderingen, zij hebben eischen gesteld enz., maar ieder die geen vreemdeling in Jeruzalem is, weet wel hoe dat gaat en hoe het zoo komt. In elken kring zijn een of meer sterkere geesten, en in elke provincie zijn een of meer leiders, die eerst de Kerken van iets overtuigen of meenen te overtuigen, wier denkbeelden, in voorstellen belichaamd, aangenomen worden, en die dan op de meerdere vergaderingen komen met de voorstellen van *hun* classes of *hun* Provincie. Zij kunnen en mogen niet anders, want ze zijn immers maar dienaars der Kerken en geen meesters of pausen? En waren deze leiders nu maar altijd lieden, die altijd wisten wat ze wilden! Maar hoe menigmaal is het niet gebleken, dat sommigen in plaats van te leiden geleid worden, zoodat het onmogelijk is éénе week vooruit te zeggen wat zij waarschijnlijk doen zullen. Meer dan eenmaal heb ik het op Synodes bijgewoond, dat enkele broeders het eene uur precies andersom stemden dan een uur te voren".

Is dat nu waar van kerken, die slechts door haar kerkeraden optreden, een zeer bepaalde taak hebben te verrichten en goed georganiseerd zijn, wat kan men dan verwachten van vergaderingen, waarin tal van personen, zonder eenige voorbereiding, vaak stemmen over zaken, waarover zij vroeger nimmer iets hadden vernomen. Het is dan ook niet waar, dat in die vergaderingen „het vraagstuk, dat zich voordoet, getoetst wordt aan de eischen van theorie en praktijk". Gemeenlijk wordt daar een vraagstuk zeer oppervlakkig aan zekere algemeen gangbare theorieën getoetst; van praktijk is zeer zelden sprake; allerminst van eene alzijdige praktijk. Nog onlangs wezen wij op het feit, dat de leerstellingen der antirevolutionairen over Staatsinmenging, die in onze kringen nimmer betwist werden, plaats hebben moeten maken voor de uitkomsten der arbeidsenquête, uitkomsten niet verkregen in partijvergaderingen, maar door een welgeorganiseerd onderzoek van deskundigen. En aan iets zóó oppervlakkigs als de publieke opinie in partijvergaderingen zou nu de Christen zijn consciëntie moeten onderwerpen!

Laat ons toch waar zijn, en elkander niet met woorden paaien, om onszelf daarmee om den tuin te leiden. Heeft dan de publieke opinie toch niet het vermoeden van waarheid voor zich? „Waar de factoren,

---

[1]) *Bazuin* 14 November.

die tot de beslissing meewerken, gelijke waarde bezitten, behoort de meerderheid den doorslag te geven. In de Staten-Generaal, in den gemeenteraad, in het rechterlijk college heeft waarschijnlijk de meerderheid gelijk, omdat de leden dier colleges onderling geacht kunnen worden allen dezelfde waarborgen te bezitten, voor het goed verrichten van hun taak. Doch als een volkshoop tegenover de kiezers, de kiezers tegenover de Staten-Generaal, deze tegenover den Koning staan, komt het tellen van stemmen niet te pas. Eén goudstuk gaat vele koperstukken te boven". [1])

Zoo dacht ook Calvijn erover, die niet wilde, dat de menigte, maar dat *de besten* de leiding hadden in de Republiek. „Gelijk de ondervinding altijd bewezen heeft, dat deze regeering, daar de voornaamsten des volks 't gebied hebben, de allerbeste regeering is. [2])

Wel geven wij dus toe, dat onderwerping van de minderheid aan de meerderheid plichtmatig kan zijn, doch slechts dàn, indien die onderwerping geschiedt in eene vergadering van gelijkbevoegden. Dan blijft de beslissing ter verantwoording der meerderheid. Indien derhalve de partijvergaderingen krachtens de wet geroepen waren te beslissen, dan zou, zooals in onze republiek dan ook geschiedde, de kiesvergadering den gekozene kunnen en mogen binden. Nu echter, tot groot heil des vaderlands, dit stelsel door een ander vervangen is, en de wet, niet de partij, de taak van den afgevaardigde omschrijft, nu moeten wij elke poging, om deze orde van zaken om te keeren, bestrijden als ongrondwettig, en als eene kniebuiging voor de „goden dezer eeuw".

17 November 1902.

VERSCHIL VAN GEVOELEN.

Er is een tijd geweest, dat in de antirevolutionaire partij nagenoeg geen verschil van gevoelen werd geduld. [3]) Wie zich verstoutte af te wijken van het oordeel, in het hoofdorgaan verkondigd, werd al spoedig in een verdachten hoek gezet. Gehéél antirevolutionair was hij niet. Integendeel, inzoover hij afweek van het officieel gevoelen, week hij óók af van de antirevolutionaire *beginselen,* al kon hij op sommige andere punten nog wel tijdelijk getrouwheid aan die

---

[1]) A. F. de Savornin Lohman „Gezag en Vrijheid", bl. 104/5.
[2]) Institutie IV, 20, 8.
[3]) Vergel. „Vrije kritiek, geen personaliteit!"

beginselen bewaren. Men moest hem echter in het oog houden, want hij stond op een hellend vlak.

Er lag in dit stelsel eenige schijnbare kracht. De partij moest over allerlei onderwerpen, zelfs detailzaken, die buiten het principieel terrein lagen, slechts één gevoelen hebben. Dit deed haar sterk staan tegenover andere partijen. Dit deed geen kracht verloren gaan in onderling gekibbel. Dit bevorderde een vlugge, lenige actie te midden van het strijdgewoel. Eendracht zou ook hier macht maken. Een partij, die optrok met de eenheid en gewisheid van de militaire macht, zou in den strijd het sterkst staan.

Tijdelijk en uitwendig scheen hier kracht te zijn. Maar op den duur en innerlijk moest het zwakte brengen. Immers een aldus gedrilde partij liet niet genoeg plaats voor de ontplooiing dier individueele denkkracht, welke de beste levenssappen aan een partij toevoert. Het volle leven berust op verscheidenheid. Ook het leven van een partij. En alleen dan, wanneer aan een beginsel speelruimte en gelegenheid gelaten wordt om in alle richtingen uit te botten, zal aan dat beginsel groeikracht en een toekomst verzekerd zijn.

Aan de uitwendige kracht werd de innerlijke levensvatbaarheid opgeofferd. Het zelf-bestudeeren der quaesties werd onder de leden der partij niet aangemoedigd, wijl immers wie tot een resultaat kwam, dat afweek van zeker wachtwoord, van dat resultaat toch zeer weinig genoegen beleefde en er vrijwel mee buiten de partij werd gezet, althans op dat bepaalde punt. Het vormen van een „school'', in den meer wetenschappelijken zin van het woord, werd op die wijze tegengehouden. De meesten voelden zich als vogels op een kruk, of als zwemmers aan de lijn. Zij waren in hun vlucht belemmerd.

Wanneer thans nu en dan geklaagd wordt over de schaarschte aan personen van hoogere vorming binnen eigen antirevolutionairen kring, mag dunkt ons de vraag gedaan, of zich hier niet, althans ten deele, deze fout wreekt.

Intusschen is het een gunstig verschijnsel, dat in den laatsten tijd ook binnen de antirevolutionaire partij — de christelijk-historische dankt mede aan dezen misstand haar bestaan — eenige verandering ten goede schijnt te komen. Het optreden van den vroegeren leider als minister schijnt hiertoe mee aanleiding gegeven te hebben. Wij zien nu b.v. omtrent een belangrijk onderwerp als de verplichte ziekteverzekering bezwaren opperen door professor Fabius in de *Rotterdammer,* en een ander antirevolutionair blad, de *N. Prov.*

Gron. Ct., de meening uitspreken, dat deze bezwaren, onverschillig of men ze deelt of niet, recht van bestaan hebben en onbevangen moeten aangehoord en beoordeeld worden. Ook op andere punten wordt iets dergelijks waargenomen.

Aldus behoort het dan ook te gaan. Veel sterker staat op den duur een partij, die, op den grondslag van het beginsel, aan eerlijke gedachtenwisseling in haar midden plaats laat, dan eene, die elk verschil van meening verstikt en in uiterlijke schijneenheid kracht zoekt. Een partij als de laatste drijft haar beste elementen uit; doodt het leven in wat achter blijft; en versteent tot een misschien tijdelijk krachtig mechanisme, waaraan echter alle organisch leven en groeikracht ontbreekt.

Intusschen is het merkwaardig, dat thans de liberale pers, bij monde van het *Vaderland,* b.v. aan het artikel van professor Fabius terstond de zwaarwichtige beteekenis hecht van een dreigende breuk en een kiem van wijziging in de politieke constellatie. Dit is merkwaardig en curieus tevens. Want onder de liberalen doen zich herhaaldelijk dergelijke geschilpunten, soms zelfs van veel breederen omvang, voor. Niemand hecht daaraan dan zulke ingrijpende gevolgen vast. Doch ter rechterzijde moet men één klank doen hooren, òf er wordt terstond gezinspeeld op uiteenspatting van wat tot dusver samenging. Misschien kan men, na de traditie van vroeger, zulks aan het *Vaderland* niet al te zeer euvel duiden. Met name de antirevolutionaire partij heeft het publiek te weinig gewend aan het vrijmoediglijk uitspreken van verschil van gevoelen onder geestverwanten.

Doch niettemin blijft het feit vaststaan, dat het uitspreken van zulk verschil van gevoelen, dat vrije gedachtenwisseling binnen een partij, niet alleen geen gevaar oplevert voor haar eenheid en voortbestaan, maar zelfs onmisbare voorwaarde is voor haar duurzamen bloei. En in verhoogde mate, wanneer zij als een der leidende partijen wenscht op te treden. Wij hopen, dat hiervan ook de antirevolutionairen zich terdege zullen weten te doordringen.

19 December 1904.

RECHT VAN OPPOSITIE.

Bekend zal het onzen lezers wel zijn, al maakten wij daarvan zelden gewag, dat in de antirevolutionaire partij zekere verdeeldheid bestaat; dat o. a. met beroep op antirevolutionaire beginselen, krachtig verzet is aangeteekend zoowel tegen verplichte verzekering als tegen algemeen huismanskiesrecht, terwijl mede bezwaar wordt gemaakt tegen de wijze, waarop in de Deputatenvergadering dier partij omtrent laatstgemeld vraagstuk een beslissing is genomen en tegen het gemis aan behoorlijke voorbereiding van die vergadering. De wijze waarop de voorman dier oppositie, professor Fabius, steeds zich tegenover de christelijk-historische partij heeft gesteld, lokte ons niet uit hem en zijne volgelingen aan te raden zich bij die partij aan te sluiten, door hen erop te wijzen, dat de thans door hen aangevoerde grieven vrijwel samenvallen met die, welke in 1894 tot scheuring in de antirevolutionaire partij hebben geleid, al zijn vergelijkenderwijs de thans aangevoerde grieven vrij wat minder gewichtig dan destijds.

Diensvolgens zwegen wij. Aanwakkering van oneenigheid in eene geestverwante groep, wanneer die tot niets anders leidt dan tot verzwakking dier groep, valt buiten onze gedragslijn. Thans echter is iets voorgevallen, dat o.i. van wijdere strekking is, ja, indirect ook de christelijk-historische groep raakt.

Uit de *Standaard* van 11 November vernemen wij, dat volgens sommigen „iets vreeselijks'' moet zijn voorgevallen op de Deputatenvergadering: „Gedoeld werd daarmede op een bede in het slotgebed tot den Vader der geesten opgezonden, of het Hem, onzen God, believen mocht alle demonische macht te bezweren, die er op uit mocht zijn om in onzen heiligen broederkring het zaad der verdeeldheid uit te strooien''.

Had nu de *Standaard* eenvoudig verklaard, dat hierin niets „vreeselijks'' gelegen is, omdat de bede blijkbaar bedoelde, dat *bij allen* invloeden uit den booze zouden worden geweerd, opdat *allen gelijkelijk* in staat zouden worden dwaling, indien die er zijn mocht, te erkennen, dan zouden wij op het geval niet de aandacht hebben gevestigd. Zoo is het echter, blijkens genoemd blad, niet bedoeld.

Na erop gewezen te hebben, dat er een demonische macht bestaat, die vijandig staat tegenover den Christus, en rusteloos erop uit is, om elken kring, die voor Jezus als zijn Koning roept, te verdeelen en door die verdeeldheid over dien kring te heerschen; dat al wat

zich verheft om de kracht van den kring der geloovigen te breken, opkomt uit een anti-christelijke actie, die van de demonische wereld uitgaat, vraagt het blad:

„Hoe zou men dan, waar zich een begin van verdeeldheid voordoet, wel klein, maar toch groot genoeg om nu reeds onze tegenstanders er in te doen juichen, de bede achterwege mogen laten, dat het Gode behagen moge de demonische macht, die alle verdeeldheid onder de Christenen aanricht en bevordert, en, gaat ze door, erin juicht, te bezweren.

„Aller hart heeft dan ook, naar we vertrouwen, met die bede ingestemd, en het blijft ons roepen, dat God haar verhoore.

„Vergeet niet, dat onze partijorganisatie, onze partijleiding, en vooral onze Deputatenvergadering, dusver de zenuw onzer kracht, onze eer en onze roem was, en dat alle overige partijen ze ons benijdden. En als men nu ineens stemmen hoort opgaan, dat niets van dat alles deugt; dat de organisatie niet deugt, en het Centraal-Comité niet deugt, en de partijorganisatie niet deugt, en de Deputatenvergadering niet deugt, en Dr. Kuyper's leiding niet deugt — dan voelt ieder onzer toch, dat hier een geheimzinnige macht in werkt; dat dit alles niet opkomt uit wrevel of weerzin van eenigen mensch, maar dat hier weer diezelfde demonische macht werkt, die er alle eeuwen door op uit was, om de macht van elken geloofskring te breken, en het verdeel en heersch ook op onzen kring toe te passen''.

Het is dus niet twijfelachtig, dat die „demonische macht'' zich openbaart in de oppositie. Wel gaat het blad daarna voort: „Die inwerking kan op allerlei manier, kan op veler hart tegelijk toegaan. Niemand heeft het recht om ten deze te oordeelen, en te zeggen: Op u werkt het, en op mij niet. Maar allen saam hebben zich te verootmoedigen, en allen saam hebben in het gebed kracht te zoeken, opdat de demonische macht, die zich weer roert, er niet in slage ons kwaad te doen. Men mag niet wachten tot het kwaad zal zijn doorgesijpeld''.

Zoodat nog zou gedacht kunnen worden aan het gevaar, waaraan elk lid der vergadering blootstaat, maar uit het slot van het artikel blijkt duidelijk, dat hier gebeden wordt om de oppositie te verlossen van de demonische machten, waardoor zij naar het oordeel des voorbidders beheerscht wordt. Immers lezen wij: „Nu reeds zijn we zoover, dat de Voorzitter van het Centraal-Comité, zwart op wit, door een onzer beschuldigd is, dat hij de lieden „vleit om

ze te foppen''. En daarom, bij het opkomen van zulk een verdeeldheid, moet de geestelijke wachtpost worden betrokken. Onze positie is hachelijk. Van alle zijden omringt ons de tegenpartij en legt het op onzen val en op onzen ondergang toe. Als we hou en trouw als mannen broeders ons aaneensluiten, kunnen we nog nauwelijks standhouden. Maar als we elkander verbijten en vereten, zijn niet wij, maar is onze zaak, die de zaak van onzen Koning is, verloren. Vandaar dat onze redactie, om het twistvuur niet aan te blazen, steeds zweeg en verdroeg. Maar het gebed mag niemand op onze lippen smoren; en als we in heerlijke geestdrift op onze Deputatenvergadering bijeen zijn, en in 't eind ons in het gebed voor onzen God verliezen, zou zulk een gebed een ledige vorm, en geen hartgrondig smeeken zijn, zoo we de bede verzaakten die het Onze Vader ons geleerd heeft, en niet óók Gods hulpe inriepen ter uitwieding van elk uitspruitsel uit het booze zaad der verdeeldheid, dat de demonische wereld nooit ophield, en nooit zal ophouden, onder ons uit te strooien''.

Het schijnt altijd bedenkelijk, het gevoelen van „dissentieerenden'' toe te schrijven aan demonische invloeden; maar oneindig bedenkelijker is dit, wanneer dit geschiedt door hem of hen tegen wie de oppositie gericht is; en dat nog wel in een publiek gebed. Wel verre echter van dit te erkennen, of te verontschuldigen, wordt het bedoelde gebed als een door de Schrift als geoorloofd gewaarmerkte handeling verdedigd. Zulk een gebed is plichtsvervulling.

Is het zich, op eerlijke en openlijke wijze, verzetten tegen de toepassing van een door allen erkend beginsel, of tegen zekere methode van discussieeren, of, tegen handelingen van den leider, een ingaan tegen den wil Gods, scheurmakerij enz. — dan geldt dit niet alleen voor de thans zich openbarende oppositie, maar eveneens voor de bekende oppositie in 1894, toen de antirevolutionaire partij koos vóór de kieswet-Tak, en een gedeelte dier partij daartegen opponeerde.

Hiertegen nu komen wij op. Slechts dàn heeft een mensch het recht tot andere menschen te zeggen, dat oppositie tegen hem of tegen zijn systeem of tegen zijn volgelingen een uiting is van demonische machten, wanneer hem eene goddelijke Zending is opgedragen, of aan de vergadering een goddelijke macht is toegekend. Hoe hoog nu wij ook den leider der antirevolutionaire partij mogen aanslaan, toch mogen wij in hem niet zien een Profeet of een

Godsgezant, noch een ambtsdrager met goddelijke autoriteit bekleed. Dit zal de leider zelf allereerst toestemmen. Hij zal moeten toegeven, dat oppositie tegen hem of tegen zijn medestanders, ook in eigen kring, geoorloofd en, mits ze niet bezoedeld wordt door persoonlijke motieven, plichtmatig is. Eveneens kan niet worden beweerd, dat eene politieke partijorganisatie een soort van goddelijke instelling is, waarop van toepassing zou mogen zijn wat gezegd wordt van scheurmakerijen in de Kerk. Wijs beleid zal, op zekere oogenblikken vooral, matiging ook in de oppositie doen in acht nemen. Maar de oppositie, geschiedt ze op grond van argumenten, behoort weerlegd, desnoods doodgestemd; niet, als uiting van demonische kracht, verdacht gemaakt te worden.

Maar, vragen velen, is dan niet aan eenheid van handelen het groote succes der antirevolutionairen te danken; is dat succes niet ten voordeele van de Christelijke natie, en werkt alzoo een oppositie, die die eenheid in gevaar brengt, niet vlakweg tegen den wil van God in, zij het ook onbewust, maar onder den invloed van een demonische macht? Ons antwoord daarop zou zijn de wedervraag: of succes de deugdelijkheid van een middel bewijst, ook dan wanneer men die deugdelijkheid toetst aan hooger beginsel? Zal men b.v. Mohammed, die nog steeds zeer vele millioenen aanhangers heeft, dus groot succes had, ook verdedigen, waar ook deze elk verzet tegen hem beschouwt als een verzet tegen den Profeet van Allah?

Bovendien: zou dat succes in 1901 verkregen zijn, indien niet in 1894 een groep onder de antirevolutionairen den moed had gehad, eigen zelfstandigheid en onafhankelijkheid te handhaven tegenover partijdwang en kunstmatige onderdrukking van tegenspraak? Heeft niet juist dit ten slotte de groep, zij het ook federatief, bijeengehouden? Ook in 1894 werd de oppositie toegeschreven aan scheurmakerij en demonische invloeden, en werd zij persoonlijk verdacht gemaakt. Eerst nadat van 1901 tot 1905 gebleken was, hoe deerlijk men zich destijds had vergist, is het wantrouwen verminderd, al kan, wat toen geschied is, niet worden uitgewischt.

Zou het niet betreurenswaardig zijn, indien de fout van toen werd herhaald?

14 November 1907.

JUISTE TOEDRACHT.

Hoewel de goede uitslag van de Sneeksche verkiezing thans de gemoedsgesteldheid van sommige antirevolutionairen wat heeft gekalmeerd, meenen wij toch de juiste toedracht nog eens te moeten saamvatten, opdat voor de toekomst geen misverstand blijve bestaan.

De antirevolutionairen te Sneek hebben Dr. Kuyper willen candideeren. Dr. Kuiper wilde de candidatuur niet aanvaarden, „zelfs niet in overweging nemen, tenzij de drie partijen van de Antirevolutionairen, de Christelijk-Historischen en de Roomsch-Katholieken hem gezamenlijk candideeren wilden''. De „Bond van Kiesvereenigingen op christelijk-historischen grondslag in de provincie Friesland'' — gewoonlijk aangeduid als *Friesch* Christelijk-Historischen — heeft daar niet op willen ingaan.

Er is verschil over de vraag, wat de eigenlijke bedoeling was van die weigering; doch wij laten dit juist rusten als in dit verband niet ter zake dienende.

Dinsdagsavonds laat, vóór den Vrijdag der candidaatstelling, vernam men te 's-Gravenhage, uit de *Standaard* van 20 November, het verrassende bericht, dat Dr. Kuyper de candidatuur had afgewezen en *waarom* hij die had afgewezen. De christelijk-historische partij is in Sneek niet georganiseerd; zij heeft daar dus niets te vertellen. Zoover ons bekend, had geen harer leiders eenig bericht ontvangen van de moeilijkheden, die te Sneek zich hadden voorgedaan. Haar „hoofdkwartier'', om de uitdrukking van de *Standaard* te bezigen, was niet gealarmeerd. Zij weet ook, hoe licht ongevraagde bemoeiïng met candidaatstelling van „buitenaf'' kwaad bloed zet. Zij stond dus volkomen buiten de quaestie.

Blijkbaar en zeer begrijpelijk geprikkeld door de houding der Friesch Christelijk-Historischen, viel de *Standaard* de „Christelijk-Historischen'' aan. De kleine antirevolutionaire pers volgde haar daarin. Maar de *Nederlander* van 25 November wees onmiddellijk aan, dat het verwijt gericht werd „aan een verkeerd adres''; dat de quaestie *uitsluitend* de *Friesch* Christelijk-Historischen raakt, en dat deze hun eigen weg volgen, vaak in afwijking van de Christelijk-Historischen.

Ons blad ging nog verder. Den 26en November deelde het mee, dat zoodra eenige, in Den Haag zijnde christelijk-historische vóórmannen het bericht uit de *Standaard* hadden vernomen, deze geheel

uit eigen beweging een paar leiders van den Frieschen Bond hadden geseind met verzoek om over te komen. Zij deden dat onverplicht en zonder eenig mandaat of in eenige qualiteit. De Friesche heeren kwamen niet denzelfden dag, doch den 21en in den namiddag. Van de zijde der bedoelde mannen werd dus *van het oogenblik af dat zij kennis hadden gekregen van de moeilijkheden,* met de grootste voortvarendheid gehandeld ten behoeve der candidatuur-Kuyper, respectievelijk ten behoeve van de officieele aanbeveling van een antirevolutionairen candidaat.

Ondanks deze mededeeling schreef de *Standaard* den 28en November een artikel, waarin zij beweerde, niet alleen dat de Christelijk-Historischen zich als zoodanig met de zaak hadden behooren te bemoeien, maar „dat men'' — waarmee, blijkens den samenhang, bedoeld werd de *Nederlander* en de „heeren in Den Haag'' — *„wist dat 't misliep* en toch de zaak liet loopen''. Voorts dat men eerst den 20en November „een conferentie heeft saamgeroepen tegen *den 21en November''* (eene onjuistheid die met cursieven letter gedrukt werd), en dat vervolgens, met veel drukte, men allerlei deed, dat, gelijk een kind kon nagaan, *onmogelijk* tot eenig doel kon leiden.

Wel oordeelde het blad, na den gang der zaak aldus te hebben geschilderd, over niemands bedoeling en „nam het zelfs gaarne aan, dat die bedoeling goed was'', maar eindigde haar artikel met de vraag: „is deze houding van de *Nederlander,* om geen sterker woord te bezigen, niet teleurstellend''?

Wat met dat „sterker woord'' bedoeld wordt, kan de lezer nagaan. Volgens het blad „wist men dat het verkeerd liep'', deed niets, en nam eerst maatregelen toen men, althans volgens de *Standaard,* eveneens wist, dat die volmaakt doelloos moesten zijn. In een zeer bezadigd artikel toonde den volgenden dag ons blad de volkomen ongegrondheid der beschuldiging aan.

Kwam de *Standaard* nu terug op wat zij schreef? In geenen deele. Zij deelde onze tegenspraak niet eens aan haar lezers mee, doch schreef een entrefilet, onder het opschrift „onze opinie bevestigd'', waarin zij iets berichtte, dat later is gebleken een dwaling te zijn, en niets te maken had met datgene, wat zij ons ten laste had gelegd. Want wij ontkennen niet, dat men te Sneek verkeerd gehandeld heeft, maar slechts dat van christelijk-historische zijde eerder had kunnen worden opgetreden.

Voorts ontkennen wij, dat de bemoeiïng der Christelijk-Histori-

schen op het bewuste oogenblik „onmogelijk'' meer eenig effect kon hebben. Dit is zelfs niet waar ten aanzien van de candidatuur Kuyper (waaraan bepaalde voorwaarden verbonden waren), daar immers de mogelijkheid zich liet denken, dat met een toezegging der Friesche leiders, dat zij hun Sneeksche kiesvereeniging tot steunen zouden adviseeren, in dit uiterste oogenblik door Dr. Kuyper genoegen werd genomen. Maar bovendien heeft de conferentie der Haagsche heeren met de Friesche tevens geloopen over de vraag, of in elk geval het Sneeksche districtsbestuur niet officieel behoorde aan te bevelen den antirevolutionairen candidaat, wien dan ook. De Friesch christelijk-historische leiders hebben de billijkheid daarvan toegegeven. Over dat punt behoefde toch zekerlijk niet vóór de candidaatstelling te worden beslist. En, gelijk bekend, hebben de Friesch Christelijk-Historischen ten slotte gehandeld zooals hun van christelijk-historische zijde ter conferentie was aangeraden. Hiermede vervalt dus het feit zelf, waarop de aanklacht berustte, n.l. dat de Christelijk-Historischen eerst zijn opgetreden, toen dat optreden volmaakt doelloos was.

Aan de *Standaard* was deze uitkomst bekend. Niettemin deelde zij in haar nummer van 3 December met instemming het bekende artikel mee van de *Hilver- en Vechtbode,* waarin de strijd aangebonden wordt tegen *alle* Christelijk-Historischen zonder onderscheid, Sneek en Schiedam op éene lijn worden gesteld, en van de *Friesch* Christelijk-Historischen, als van een afzonderlijke partij, zelfs niet gerept wordt. Boven dat artikel plaatst dan de *Standaard* het woordje „waarschuwing'', prijst het blaadje om zijn bezadigdheid, en dreigt met „losser worden'' van den band, niet van dien met den Frieschen Bond, maar van dien met de „Christelijk-Historischen''.

Het schijnt alsof de *Standaard* het Sneeksche incident — waar de Christelijk-Historischen buitenstaan — wil benutten, teneinde bij volgende verkiezingen laatstgenoemden te bewegen wat toeschietelijker te zijn tegenover de Antirevolutionairen. Van antirevolutionaire zijde toch wordt geklaagd, dat hunne christelijk-historische medestanders te veel het laken naar hunnen kant trekken, terwijl de Christelijk-Historischen dit ontkennen. Daarover valt te spreken. Maar als de *Standaard* meent, dat de thans door haar ingeslagen weg de juiste is om tot betere samenwerking te komen, vergist zij zich schromelijk. Men behoort, onder bondgenooten althans, elkanders goede trouw te onderstellen tot bewijs van het tegendeel. Meent men dit niet te kunnen doen, dan dient men toch in elk geval de

tegenspraak te doen hooren, die de beschuldigde voert. Weigert men zelfs dit, dan maakt men zelf samenwerking onmogelijk.

Het feit, dat de Friesch Christelijk-Historischen bezwaar hebben gemaakt in Sneek de verlangde samenwerking te verleenen, berust voor een deel op de bitterheid, ontstaan doordat vele antirevolutionairen een onware voorstelling hebben gegeven van hunne houding in 1905. (Een onware voorstelling die ook dezer dagen weer herhaald is.) Zulke bitterheid werkt vaak lang na. Laat men niet, op gelijke gronden, bij de Christelijk-Historischen blijvende ontstemming wekken.

10 December 1907.

EENHEID BOVEN ALLES.

In den laatsten tijd is wederom van verschillende zijden de klacht vernomen, dat de *Standaard* vaak geheel onjuist het gevoelen harer bestrijders meedeelt, of elke tegenspraak stelselmatig verzwijgt en in doodzwijgen haar heil zoekt. Onze lezers herinneren zich wellicht, hoe ook wij zelf daarover vaak, doch steeds te vergeefs, bitter hebben geklaagd. Wij doen dat thans niet meer; hoogstens vestigen wij er nu en dan de aandacht op. Maar daarbij blijft het.

Waarom? Omdat wij hebben leeren inzien, dat die methode van strijdvoeren onverbreekbaar samenhangt met de taktiek, waarvan, in de oogen van Dr. Kuyper, de toekomst van Nederland afhangt.

Er zijn menschen, die in de kracht der waarheid gelooven; die daarom strijden voor hun beginsel, geen tegenspraak vreezen en verwachten, dat eenmaal ieder van de waarheid hunner beweringen overtuigd zal worden. Anderen gelooven in de kracht der éénheid. Als, zoo redeneeren zij, de menschen onderling verdeeld zijn, worden zij machteloos. Er moet niet enkel gedacht, er moet gehandeld worden, en om te kunnen handelen is éénheid onmisbaar. Het wachten op het doordringen der waarheid in de overtuiging der menschen duurt hun te lang.

Onder deze laatste groep heeft zich de leider der antirevolutionairen blijkbaar geschaard. Aan de eenheid der partij, zonder welke geen succes bereikbaar is, hangt alles; daarvoor moet alles zwichten, wat of wie het ook zij.

Tot verkrijging van zulk eene eenheid op politiek gebied zijn noodig, 1e. een leider, dien men onvoorwaardelijk volgt als zijn aanvoerder; 2e. een organisatie, die de leider geheel in zijn hand heeft. Het leiderschap heeft hij in de eerste plaats verkregen door

zich tot tolk te maken van zekere godsdienstige overtuigingen, die diep geworteld zijn in een vrij talrijk, en zeker niet het minst goede en ernstige deel van ons volk, 't welk zeer zeker in staat is zich met groote zelfstandigheid over die godsdienstige vraagstukken een eigen oordeel te vormen.

In de tweede plaats veroverde Dr. Kuyper het door hem begeerde vertrouwen door zijn persoonlijke gaven. Men eert, zooals dezer dagen een antirevolutionair blaadje het uitdrukte, hem „als theoloog, als redenaar, als meester over de Nederlandsche taal, als Neêrlands eersten journalist, als vertolker onzer meest innige gedachten, en in alles'', zoo besluit bedoeld blaadje, „als den dienstknecht des Heeren''. Deze leider schiep eene organisatie, die niet enkel ten doel had de kiezers bij het kiezen van Kamer-, Staten- of Gemeenteraadsleden behulpzaam te zijn, maar tevens tot vaststelling en verbreiding van zekere beginselen en van zekere inzichten op staatkundig gebied.

Voor dit laatste was natuurlijk voortdurende leiding der geesten noodig. Die leiding was er in 1879 niet. Een eigen hoogeschool bestond er nog niet; evenmin een tijdschrift of eenig ander werk, waarin de grondslagen van het antirevolutionaire staatsrecht en de praktische toepassing der antirevolutionaire beginselen werden blootgelegd. Alzoo stond den leider de gelegenheid open om in een dagblad, waarover hij alleen de beschikking had, de leiding te geven, die hij zelf goed vond. Daarvan heeft hij meesterlijk gebruik gemaakt. Zijn dagblad-artikelen zijn reeds in 1879 in één bundel uitgegeven (Het Program), en sinds dien tijd schreed hij op denzelfden weg voort.

In 1879 en volgende jaren brandde de schoolquaestie in al hare felheid. Over *die* quaestie kan het volk, dat Christelijke beginselen is toegedaan, zeer goed oordeelen. Die quaestie toch hangt samen met den godsdienst. Het spreekt dus vanzelf, dat het volk, 't welk Dr. Kuyper leidde, hem op dat stuk kon volgen met volkomen kennis van zaken. Omtrent de schoolquaestie bezit ons antirevolutionair volk over 't algemeen genomen heel wat meer kennis dan de liberale deelen onzes volks.

Maar hoe nu over al de andere quaesties te oordeelen, die op staatkundig gebied om oplossing vragen? Daarover konden eenige algemeenheden misschien een weinig licht verspreiden, maar op verre na niet voldoende. Immers is daarvoor noodig, wat in de jongste *Standaard*-literatuur is aangediend onder den term

„reflexie". Op politiek gebied komt het allereerst op reflexie aan; immers geldt het daar de oplossing van zeer samengestelde vraagstukken; oplossingen, die in hare — voor den minder scherpziende verborgen — gevolgen verderfelijk kunnen zijn. De *Standaard* beweert, dat die „reflexie" van minder belang is, en stelt het voor alsof in plaats daarvan het „instinctieve" kan dienst doen. Zij beroept zich daarbij o.a. op Groen van Prinsterer, die hetzelfde zou geleerd hebben.

Volkomen terecht, *voor zoover* onder of achter een politiek vraagstuk het religieuse verborgen is. Meer staat in het door haar aangehaalde citaat [1]) van Groen dan ook niet. Diens woorden stemmen geheel overeen met wat hij, tot aan zijn dood toe, steeds heeft beweerd: „Ook op het *oordeel* van den geringste naar de wereld moet worden gelet, *omtrent vragen welke met hart en geweten, met geloof en christelijke plichtsbetrachting in verband staan*". Zelfs werd daaraan nòg een beperking toegevoegd: „Ook van den geringste naar de wereld, *die zijn levenswijsheid in de Heilige Schrift zoekt*". Groen zeide dus niet, dat in 't algemeen op staatkundig gebied het instinctieve leven moet overheerschen, maar alleen bij zekere vraagstukken en mits die „geringste" de Schrift tot richtsnoer bezige. Waar deze over een vraagstuk niets zegt, wordt het oordeel „van den geringste" van minder beteekenis.

Dr. Kuyper zelf hecht aan „reflexie" dan ook heel wat meer waarde dan aan „instinctief leven", zoodra de staatkundige quaestie met godsdienstige overtuiging niet onmiddellijk samenhangt. Zoo ging hij, bij Tak's kieswetvoorstel, in tegen den „instinctieven" tegenzin tegen algemeen kiesrecht, die in 't algemeen tot dien tijd toe bij ons volk bestond. Eveneens tegen de „instinctieve" overtuiging van zeer vele antirevolutionairen, dat verzekering „uit den booze" is. Hij schreef zelf te harer bestrijding een lang betoog, en ook nu nog kan men niet zeggen, dat in 't algemeen verzekering bij het antirevolutionaire volksdeel geliefd is.

't Zelfde geldt van verzekeringsplicht, iets dat misschien op motieven aan de reflexie ontleend wel verdedigbaar is, maar, als sterk riekend naar staatsalmacht, met antirevolutionaire „instincten" weinig in harmonie is. Indien met antirevolutionair instinctief leven te rade moest worden gegaan, zou menige daad, waartoe onze antirevolutonairen toestemming gaven, ongedaan moeten worden gemaakt.

[1]) Ned. Gedachten, Dl. I bl. 5.

Het is dan ook kwalijk betwistbaar, dat, vooral op wetgevend gebied, de reflexie de hoofdrol moet spelen. Ongelukkig had ons antirevolutionair volk, behalve in schoolzaken, op politiek gebied nog weinig *doorgedacht,* en menigeen was dan ook beducht voor te snelle kiesrechtuitbreiding, omdat dat volk bij gebrek aan voldoende voorstudie van zijn leiders, lichtelijk achter de radicale richting zou aanloopen.

De groote uitbreiding kwam niettemin. De leider der antirevolutionairen doet wel aan „reflexie''; en, geen genoegzamen voorarbeid vindende op antirevolutionair terrein, sloot hij al spoedig zich aan bij veel wat op geheel ander terrein was ontloken. Hoe snel dit soms in zijn werk ging, toonden wij, niet lang geleden, aan de hand van den bekenden brief van Dr. Kuyper zelf, aan. [1]) Dat het volk, 't welk hem als zijn leider erkende, meeging, spreekt vanzelf.

Intusschen zijn de tijden ietwat veranderd. De voorstudie, die tot dusver ontbrak, begint te komen, en wel van de zijde van mannen, wier gezag voor antirevolutionairen moeilijk kan worden betwist. Voor een goed deel is dit te danken aan eene schepping van den leider zelf, n.l. aan zijn Vrije Universiteit. Wel is de studie aan die stichting aan zekeren band gelegd; maar zoolang de „Gereformeerde beginselen'', waarop het onderwijs zou moeten steunen, nog niet gevonden, althans niet vastgesteld zijn — dit schijnt nog steeds in de toekomst te liggen — is het vaak moeilijk verschil van inzicht geheel te weren. Reflexie sluit nu eenmaal het zich voegen naar door anderen vastgestelde beginselen uit.

Zoodra zelfstandig denkende mannen, uit eenzelfden kring, verschil van inzicht toonen, loopt de „eenheid'' gevaar. Maar juist op die „eenheid'' steunde de kracht der partij. Was reeds vroeger die eenheid slechts te handhaven door zorgvuldig en zooveel mogelijk elke openlijke tegenspraak te weren, dood te zwijgen wat zich verweerde, met verdachte étiquettes te versieren wie den leider durfde bestrijden, hoeveel noodzakelijker is dat nu geworden, maar ook hoeveel moeilijker! In dat stelsel past — om het zachtste woord te bezigen — „onnauwkeurige resumtie''. Het is onmisbaar. Want met het instinct des volks, niet met reflexie, moet steeds meer worden gerekend. En argumenteeren onderstelt reflexie.

Zoolang de leider zich in staat achtte aan zijn volgelingen te doen gelooven, dat zij, die zelfstandig wenschen te denken en te oordeelen, in den „conservatieven hoek'' thuis hoorden, heeft hij

[1]) Zie het opstel „De leiding van Dr. Kuyper".

zich weinig bekommerd om de talrijke klachten over doodzwijgen en „onjuiste resumtie''. Nu echter moeilijk dood te zwijgen mannen dezelfde klacht aanheffen, heeft hij getracht de door hem gevolgde methode te verklaren door de eischen der journalistiek. Hiermee zijn gerustgesteld wie gerustgesteld verlangen te worden. Het volkomen onvoldoende der verdediging is te duidelijk dan dat nadere bespreking daarvan noodig zou zijn. De ware reden is, en kan geen andere zijn dan zelfbehoud.

Von Bismarck kende voor den Staatsdienst geen hooger norm dan vaderlandsliefde. Daaraan was zelfs de waarheidsliefde ondergeschikt, meende hij. Van hetzelfde denkbeeld moet uitgaan ieder, die aan éénheid de hoogste waarde in het geestelijke, bepaaldelijk in het politieke leven toekent. Daarvoor wijkt alles, ook de waarheidsliefde. Steeds heeft de historie dit bewezen. Er zijn er echter die gelooven, dat op den duur de eenheid zelfs tegen dien prijs niet te handhaven is.

Misschien gevoelt ook de redacteur van de *Standaard* dit reeds. Althans ontmoetten wij onlangs in dat blad een opmerkelijke zinsnede. Na erop gewezen te hebben, dat in een vergadering, waar soms 2000 leden saam waren (Deputatenvergadering), het volstrekt onmogelijk is een geregelde discussie over drie, vier punten tegelijk te doen plaats hebben, vraagt de *Standaard* „of het program van actie voortaan niet nog soberder zal zijn in te richten, en zich niet uitsluitend zal moeten bepalen tot het uitlokken van zulke beslissingen, die de grens van de „instinctieve wijsheid'' in niets overschrijden''. [1])

Deze vraag trof ons, omdat zij naar een beteren weg wijst, een weg, reeds lang door ons ingeslagen. Algemeene beginselen kunnen instinctief worden gewaardeerd; vraagstukken van practische politiek hoogst zelden. Reflexie is daarvoor noodig; daarom beperking van het stelsel van programma's van actie; meer vertrouwen op het doorzicht en de goede trouw van hen, die ten slotte moeten beslissen.

Komt men tot die gezondere beginselen terug, dan zullen „onjuiste resumtie'' en soortgelijke hulpmiddelen onnoodig blijken. Dan zal het worden: waarheid bovenal. En wie weet of ten slotte dit niet aan eenheid in hoogeren zin, aan eenheid niet als machtsmiddel, maar als uitdrukking van gemeenschapszin, tengoede zal komen!

5 Mei 1908.

[1]) *Standaard*, 24 April.

LEIDING VAN BUITEN.

In de revolutionaire pers heerscht nog steeds bij dezen en genen, misschien bij velen, zekere ongerustheid over de verhouding tusschen het Kabinet en Dr. Kuyper. De predikant Diemer is reeds tot de overtuiging gekomen, „dat men op 1909 is vooruitgeloopen, en dat men de huid van den beer, die in 1909 moet geschoten worden, reeds bij voorbaat gekocht heeft, uit vrees dat een niet gewild leider die huid zou krijgen''! Indien dit waar is, dan moet dit geschied zijn door de naaste en beste politieke vrienden... van Dr. Kuyper zelven! Door Heemskerk, Talma, De Waal Malefijt, ja, geen enkele zijner politieke vrienden uitgezonderd, want zij allen hielpen de begrooting verwerpen. Ook de Roomsch-Katholieken hielpen mee. Maar de christelijk-historische, „in den conservatieven hoek geplaatste'', De Savornin Lohman poogde den leider te redden, den broeder- of liever den leidermoord te beletten.

Men houdt er toch in de antirevolutionaire pers nu en dan zonderlinge meeningen op na! Maar misschien kunnen wij niet genoegzaam indringen in „het instinctieve leven in de partij'', waarvan ook de heer Diemer gewaagt, „dat tot nu toe aan Dr. Kuyper het vertrouwen geschonken heeft''. Men krijgt, zulk een leven leidende, allicht een anderen kijk op personen en zaken, dan een gewoon mensch, die niet zonder eenig bewijs zijn medemensch van allerlei valschheid en onoprechtheid en misleiding beticht.

Maar ook de aldus een „instinctief leven'' leidende politici worden beheerscht door de Grondwet. Wanneer nu zulke politici schrijven: „dat de organisatie der antirevolutionaire partij eene zoodanige is, dat er verband blijft bestaan tusschen Kamerclub en partij door middel van het Centraal-Comité en in het bijzonder van den Voorzitter van dat Comité, en dat, wanneer gewichtige belangen op het spel staan, het altijd goed is wanneer men overleg pleegt met den leider, die nog *altijd* het *volle* vertrouwen van *geheel* de partij heeft'' — dan dringen zich toch tal van vragen bij ons op, die wij niet zoo dadelijk vermogen te beantwoorden. Wel weten wij, dat steeds Dr. Kuyper het op het tot stand brengen van zulk een verband heeft aangelegd, maar nooit is ons uitgelegd, hoe zulk een verband met de Grondwet te rijmen is.

Iemand, die tot Kamerlid gekozen is, mag niet doen wat hij wil; hij is gebonden aan de wet, die hem gebiedt te stemmen „zonder

ruggespraak met hen, die benoemen". Geldt dat niet voor antirevolutionairen?

En dan — de Tweede Kamer is, krachtens de Grondwet, geroepen de begrooting te beoordeelen, haar aan te nemen of te verwerpen. Zij, die geen leden der Kamer zijn, hebben daarover dus niet te beslissen. Hoe kan men dan eischen, dat iemand, die buiten de Kamer staat, al is hij *partijleider, in* de Kamer de leiding aangeeft?

Misschien zijn deze vragen wat te afgetrokken; behoeven zij niet beantwoord te worden door hen, die „een instinctief leven" leiden. Maar zelfs dezulken zullen niet eischen wat feitelijk onmogelijk is.

Als men nu bedenkt, dat, bij de stemming over eene wet, vooral over een begrootingswet, er vaak zelfs voor de leden eener club onderling *geen gelegenheid* is tot voorafgaand kalm overleg; dat vaak nog tot op het laatste oogenblik de gevoelens over de uit te brengen stem niet vast staan; dat voor overleg tusschen de verschillende groepen de tijd vaak ten eenenmale ontbreekt; dat dit in het bijzonder het geval was bij de laatste begrooting van oorlog, vermits daarbij de stemming grootendeels beheerscht werd door hetgeen op den dag der stemming en den daaraan voorafgaanden dag door den minister mondeling en schriftelijk werd te berde gebracht — dan vraagt men toch: hoe was overleg op dit oogenblik met iemand, die op zekeren afstand van de Kamer woont, *mogelijk?* Moest het gesprek telefonisch worden gevoerd; en al de mededeelingen, die dien dag en den vorigen aan de Kamerleden gedaan, maar aan den leider in de Kanaalstraat nog onbekend waren, worden overgeseind, om hem te vragen hoe zijn advies nu luidde? En moesten dan de Roomsch-Katholieken, om nu van de Christelijk-Historischen niet te spreken, zich naar die uitspraak van den leider gedragen? Ons schijnen al die beweringen abracadabra. Maar wij willen ons gaarne laten inlichten.

20 Mei 1908.

EEN MERKWAARDIG GESCHRIFT.

Staatkundige gedachten.
Twee brieven van Dr. Kuyper besproken.

Onder dezen titel gaf dezer dagen professor Fabius een geschrift uit, dat zeker de aandacht verdient van ieder, wien de gezonde ontwikkeling van antirevolutionaire *beginselen* ter harte gaat. Gaan

sommige geschriften van dien hoogleeraar mank aan zekere overlading met citaten of met op zichzelf wel interessante, doch telkens den gedachtengang verstorende invoegsels, van dit werkje kan dit niet gezegd worden. Het is hier en daar — o.a. waar sprake is van het kiesrecht — rijk aan gedachten, en steeds uitnemend van toon. Wel is het scherp, soms vlijmend scherp — *Onze Courant* zal misschien weer schrijven, dat het „in scherpheid vrijwel het uiterste gaf, wat onze taal bereiken kan'' — maar het is geene andere scherpheid dan die aan de verkondiging van de waarheid eigen is.

Wat den *vorm* aangaat, kunnen wij het niet anders noemen dan uitnemend. Maar moeten wij iets zeggen van den *inhoud,* dan komen wij te staan voor een moeilijk geval.

Aanleiding tot het geschrift gaven de beide brieven van Dr. Kuyper, één waarvan, die n.l. welke de redenen bevat waarom Dr. Kuyper tot het stelsel van dwangverzekering is bekeerd, ook in ons blad is besproken. [1]) De andere brief bevat eene beschuldiging tegen den schrijver, die in zijne verplichtingen als lid der georganiseerde partij te kort zou zijn geschoten. Stuk voor stuk heeft de schrijver elke in die brieven voorkomende bewering weerlegd; niet met behulp van allerlei haarkloverijen of spitsvondigheden, maar meestal door volledige aanhaling of mededeeling van feiten.

Geven wij onze instemming daarmede te kennen, drukken wij ter toelichting van die instemming geheele bladzijden af, toonen wij aan, dat het boek, waarschijnlijk zonder het te willen, geheel onzen strijd tegen het stelsel-Kuyper schitterend rechtvaardigt, dan zullen zij voor wie het geschrift in de eerste plaats bestemd is, het terzijde leggen, als gekant tegen de antirevolutionaire partij; zij zullen den schrijver „verdenken'' van sympathie te koesteren voor de Christelijk-Historische Unie, en wat dat voor vele leden der antirevolutionaire partij beteekent, behoeft niet te worden gezegd. Toch zou de meening, als zou de schrijver meer dan vroeger voor onze partij sympathie gevoelen, waarschijnlijk indruischen tegen zijne bedoeling.

De schrijver bedoelt niet ons optreden te rechtvaardigen, maar zijne vrienden te bewegen zichzelf te herzien. Hij gelooft blijkbaar, dat in het tegenwoordig partijverband die zelfherziening nog mogelijk is. Daaraan schrijven wij het toe, dat hij in 1894, tijdens de door Dr. Kuyper in het leven geroepen scheuring der antirevo-

[1]) Zie het artikel „De leiding van Dr. Kuyper", 23—28 Januari.

lutionaire partij, ondanks alles in het partijverband is gebleven. Want wie kennis neemt van wat de schrijver aangaande zijn eigen *toenmalige* gevoelens meedeelt, zal zich misschien verwonderen over het stilzwijgen zelfs op de Deputatenvergadering te Utrecht door hem in acht genomen, toen eenige mannen liever uit de partijorganisatie wilden worden geworpen, dan ontrouw te worden aan de destijds door hen zelven en ook door Mr. Fabius beleden beginselen. De schrijver beweert, dat de onderteekening van een besluit van het Centraal-Comité geenszins instemming van de onderteekenaars met zoo'n besluit beteekent, doch alleen aanduidt, wie leden van dat Comité zijn. Het wil ons echter voorkomen, dat, al moge dit voor minder gewichtige quaesties waar zijn, waar het een zeer belangrijke beginselquaestie geldt, een lid van een Comité, dat de leiding geeft, indien hij het er niet mee eens is òf aftreden, òf althans openlijk zich ervan losmaken moet.

Hoe dit zij, uit de meegedeelde feiten blijkt, dat binnenskamers wel degelijk de heer Fabius zijn principieele bezwaren tijdig te berde heeft gebracht, en slechts ter wille van de eenheid der partij destijds in het openbaar heeft gezwegen. Daarvan kan hem van antirevolutionaire zijde stellig geen verwijt worden gemaakt, daar juist van die zijde steeds het openlijk verzet der „dissentieerenden'' te heftig veroordeeld is. Wij onzerzijds kunnen hem slechts verwijten, dat hij al te „trouw'' aan het partijverband heeft vastgehouden.

Indien Mr. Fabius meent, dat de partij, waartoe hij behoort, en tot wier bekwaamste leden hij moet worden gerekend, op den eenmaal ingeslagen weg zal terugkomen, willen wij niets doen om die verwachting falikant te doen uitkomen. Onze wensch is niet, de antirevolutionaire partij te verzwakken, en wij begeeren niet te visschen in troebel water. Laat ieder het boekje zelf lezen en oordeelen of het waar is dat — gelijk zelfs nu nog door enkelen beweerd wordt — de heer Fabius *niet* antwoordde op alles wat hem werd ten laste gelegd. Laat ieder, die nog eenigen zin heeft voor waarheid, zelf onderzoeken wáár de fout schuilt, en is er een „fout'', laat men dit dan openlijk erkennen. Niet in het verdonkeremanen van de feiten, al geschiedt dit uit liefde en dankbaarheid voor een persoon, ligt de kracht eener partij, maar in liefde voor het beginsel en het hooghouden van de waarheid. Moeilijk kan worden betwist, dat zoowel van het eene als van het andere het door ons aangekondigd boek de duidelijke sporen draagt.

20 Juli 1908.

VLAK OMGEKEERD.

De *Limburger Koerier,* die herhaaldelijk en met kracht is opgekomen tegen de houding, die de *Standaard* aanneemt tegen het Kabinet-Heemskerk, schrijft: „Er is een tijd geweest, dat de *Standaard* een dergelijk optreden tegen een christelijk ministerie ten sterkste afkeurde en gispte. En terecht. Het was toen... Christelijk-Historischen vrijwel hetzelfde deden tegenover... het Ministerie-Kuyper. Wat toen geschiedde betreurden wij. En wat nu gebeurt eveneeens''.

Wij hebben met opzet gezwegen over de houding die in de laatste tijden de *Standaard* aanneemt tegenover het Kabinet-Heemskerk. In dat Kabinet is onze richting te zwak vertegenwoordigd, dan dat wij ons geroepen zouden achten het in bescherming te nemen tegen aanvallen van eigen geestverwanten. Nu echter de *Limburger Koerier* de houding van de *Standaard* vergelijkt met die, welke de Christelijk-Historischen tegenover het Ministerie-Kuyper hebben ingenomen, wordt spreken plicht. Wij zullen met de feiten aantoonen, dat wat de *Standaard* thans doet, wèl ligt in *haar* lijn, doch niet in *de onze.*

Wat de *Standaard* nu doet, ligt in haar lijn.

Wie het verband der politieke gebeurtenissen in ons land gadeslaat, zal terstond inzien, dat de taktiek van Dr. Kuyper steeds geweest is, de politieke hervorming die hij beoogde, te binden aan zijn persoon. Hij heeft altijd gemeend, dat alleen door zelf als leider en als hoofd, aan wien gehoorzaamheid verschuldigd was, op te treden, de krachtsontwikkeling mogelijk werd, die noodig was tot omvèrstooting van het liberale régime.

De *Standaard* was daarom altijd de uitdrukking van het persoonlijk gevoelen van Dr. Kuyper, en is nog steeds geheel vrij van elke partij-inmenging. Al neemt de leider — dit spreekt vanzelf — nauwkeurig elke strooming onder geestverwanten waar, om daarmee zoo noodig rekening te houden, toch heeft hij ook persoonlijk de partijorganisatie als een instrument in zijne hand. Zij is zijn knods. Het effect, dat daarmee bereikt is, is schitterend genoeg, om hem de trouwe aanhankelijkheid van een groote groep „georganiseerde kiezers'' te verzekeren.

Wat natuurlijker, maar ook wat noodzakelijker, dan dat vooral eigen geestverwanten voortdurend aan deze machtspositie worden herinnerd? Het Kabinet-Mackay ondervond het. Hoewel daarin een

onverdacht antirevolutionair als Mr. Keuchenius zitting had, werd toch door de *Standaard* voortdurend voedsel gegeven aan de bewering, dat toch eigenlijk dat Kabinet niet de echte kleur had. Want ook de liberalen speelden toen hetzelfde spel als thans. Beurtelings werd het Kabinet warm verdedigd of in een min of meer bedenkelijk licht geplaatst. Het was de roeping der pers ook tegenover een bevriend Kabinet vrij te staan, heette het toen. Als *cry* bij de verkiezingen te stellen „vóór of tegen het Kabinet Mackay'' werd afgekeurd, de dadelijke aftreding na den tegenval bij de verkiezingen als vanzelfsprekend geacht. En na de aftreding werd nooit meer de verdediging van het heengegane Kabinet in of door de *Standaard* beproefd of toegelaten. Men trok er naar het scheen, de hand van af.

't Spreekt vanzelf, dat tegenover het Kabinet Kuyper de *Standaard* geheel anders stond. Aan de echtheid kon natuurlijk toen niet worden getwijfeld, hoewel ook toen enkele portefeuilles niet in antirevolutionaire of roomsch-katholieke handen waren. De Premier was persoonlijk na de verkiezing niet terstond tot aftreding bereid en na de aftreding van dat Kabinet heeft de *Standaard,* tot op den huidigen dag toe, niet opgehouden den Premier van dat Kabinet te prijzen, waar deze zelf handelend was opgetreden, of het „Kabinet-Kuyper'', waar de ambtgenooten van den Premier het werk hadden verricht. Zóó bleef het geloof in de onmisbaarheid van den eminenten leider bewaard. Vóór of tegen het Kabinet-Kuyper werd in 1905 geen onmogelijke „cry'' geacht en is het dit zelfs nu nog niet. Integendeel wordt thans, nu de omstandigheden het daadwerkelijk optreden van den vroegeren Premier onmogelijk hebben gemaakt, de vertrouwbaarheid der ministers afhankelijk gemaakt van hun meerdere of mindere aanhankelijkheid aan het Kabinet-Kuyper.

Dr. Kuyper is — dit gelooft hij zelf en dit gelooven zijn getrouwste volgelingen — de incarnatie van het antirevolutionair beginsel. Dit inzicht bepaalt dan ook de houding van de *Standaard* tegenover het Kabinet-Heemskerk, gelijk het die bepaalde tegenover het Kabinet-Mackay. Onophoudelijk moet het Kabinet voelen: Indien gij Dr. Kuyper niet openlijk huldigt als leider, kan ik u mijn steun onttrekken. En dan valt gij.

Wij verwonderen noch ergeren ons daarover, al zien wij zeer goed in, dat dit spelen met „de knods'' even doodelijk kan worden voor het eerstgenoemde, als het dit geweest is voor het laatst-

genoemde Kabinet. Indien de *Standaard* meent, dat het steeds vestigen van de aandacht op den persoon van Dr. Kuyper de beste weg is om ons te brengen op het goede pad — het zij zoo! Ieder staat en valt zijn eigen heer!

Wat de Christelijk-Historischen doen en deden ligt op *hun* lijn. Nadat een deel der antirevolutionairen besloten had, zich niet langer te voegen onder de persoonlijke leiding van Dr. Kuyper, en een eigen partij had gevormd, herkregen zij natuurlijk de vrijheid om ook tegenover dien leider zelfstandige kritiek uit te oefenen. Dat hebben zij dan ook in alle vrijmoedigheid gedaan.

Meer belust op het doen erkennen van de door hen verdedigde beginselen ook door de tegenpartij, dan om zelf het bestuur van 's lands zaken in handen te krijgen, hebben zij alles gesteund wat ook van liberale zijde in die richting gedaan werd. Daarom waren zij dankbaar toen zelfs Mr. Goeman Borgesius op de lijn, door het Kabinet-Mackay getrokken, voortschreed. Zulke erkenning van goede beginselen door vroegere tegenstanders is meer waard dan oplegging van die beginselen door regeerovermacht. De Christelijk-Historischen, daar zij deze laatste niet beoogen, staan in hun critiek vrijer dan zij, die dit wel doen, en ontzien zich daarom ook niet, zoolang zij geen regeeringspartij zijn, hun antirevolutionaire vrienden te critiseeren, zoo noodig tegen te staan.

Zoodra echter een Christelijk Kabinet onder leiding van Dr. Kuyper was opgetreden, was het juist andersom. Dr. Kuyper werd — wij betoogden het meermalen — als minister voor ons minder gevaarlijk dan toen hij als partijleider zich vrij kon bewegen. Juist daardoor verviel ons hoofdbezwaar. Van den eersten dag af tot den laatsten heeft onze partij het Kabinet-Kuyper dan ook warm gesteund, en wij noodigen den *Limburger Koerier* uit ons één feit aan te wijzen, waaruit het tegendeel blijkt. Trouwens de *Standaard* heeft dit zelve ruiterlijk erkend. De Christelijk-Historischen zijn van meening, dat elk Kabinet reeds last genoeg heeft van zijn natuurlijke, principieele tegenstanders, en laat de verzwakking daarvan daarom liefst over aan hen, die meenen het beter te kunnen doen.

Nauwelijks was het Kabinet Kuyper afgetreden, of de Christelijk-Historischen hernamen hunne volkomen vrijheid tegenover den leider der antirevolutionaire partij. Daarvan zijn zij tot dusver niet afgeweken. Aansturen op Kabinetsverwisseling lag, ook tijdens het

Kabinet-De Meester, niet op hun weg, zoolang dat Kabinet niet metterdaad toonde in een richting te gaan, door hen veroordeeld.

Toch zagen zij met vreugde een nieuw Christelijk Kabinet optreden. Wel bestaat dat Kabinet meerendeels uit mannen, die politiek ten nauwste verwant zijn met de antirevolutionaire partij, en is het dus zeer wel mogelijk, dat die ministers te veel naar de oogen zien van die partij. Maar ook thans houden zij in het oog, dat ook dit Kabinet niet veel kan doen zonder medewerking der Kamer, dus ook zonder medewerking der Christelijk-Historischen. Zij zouden trouwens ook een Kabinet met Kuyper als Premier even beslist hebben gesteund.

Toen de *Standaard*, op haar lijn misschien terecht, het huidige Kabinet trachtte voor te stellen als uit antirevolutionair standpunt minder vertrouwbaar, hebben wij den strijd met dat blad niet ontweken. Verscheidene roomsch-katholieke bladen keurden dat toen af. Wij echter meenden, dat het beter was dien strijd uit te vechten op een tijdstip dat nog ver af lag van de verkiezingen. Het ging ook toen niet tegen den persoon van Dr. Kuyper — dat is wel gebleken bij de verkiezing te Ommen — maar vóór het Christelijk Kabinet. Die strijd is uitgestreden, en niemand kan te goeder trouw meer betwisten, dat dit Kabinet, evengoed als het Kabinet-Mackay en evengoed als het Kabinet-Kuyper, is een Christelijk Kabinet. Daarom steunen wij het van harte.

Maar een Kabinet-Kuyper is het niet. *Dat is alleen mogelijk met Dr. Kuyper erin.*

Wil nu òf de *Standaard* òf een deel van het Christelijke volk deswege dit Kabinet voortdurend door speldeprikken verzwakken, het zij zoo. Gevolg daarvan kan alleen zijn het optreden van een liberaal Kabinet. Want een ander Christelijk Kabinet met Dr. Kuyper als President is nu eenmaal in staatsrechtelijken zin ondenkbaar. De verantwoordelijkheid van die verzwakking rust evenwel uitsluitend op de *Standaard* en op die bladen, welke in deze het hoofdblad volgen. Maar men heeft allerminst recht om, bij wijze van verontschuldiging, zich te beroepen op de gedragslijn der Christelijk-Historischen. Hun gedragslijn was vlak omgekeerd.

9 December 1908.

GEEN ROET, MAAR KLARE WIJN.

Blijkbaar naar aanleiding van ons artikel „Vlak omgekeerd'', schrijft de *Standaard* van 16 dezer een uitvoerig entrefilet „Roet in 't eten'', dat de juistheid van onze kenschetsing der taktiek van de *Standaard* niet ontkent, doch zich beperkt tot de vermaning, om toch geen roet in 't eten te werpen, wil men in 1909 de coalitie bij de stembus niet in gevaar brengen. Volgens genoemd blad maakten wij ons schuldig aan insinuatie tegen één der leiders van de gecoaliseerde groep; hinderlijk voor een bondgenoot is het, te moeten hooren, dat men hem, buiten het bewind zijnde, minder gevaarlijk, eigenlijk dus altijd als gevaarlijk beschouwt. Nimmer viel de antirevolutionaire pers de personen aan van de leiders der bondgenooten. Zulke aanvallen vergiftigen de bondgenootschappelijke verhoudingen. Gelukkig is de redacteur dikhuidig genoeg om niet, geprikt wordende, terug te prikken, maar zoo licht zet zoo'n aanval kwaad bloed en bluscht bij de verkiezingen de geestdrift uit.

Ziedaar de goed bedoelde vermaning.

Eigenlijk zijn wij het ermee eens, en wij hopen dan ook, dat elke minder verkwikkelijke polemiek zal kunnen worden vermeden. Maar in ons artikel gold het geen polemiek, doch uiteenzetting van onze politieke verhoudingen. Samenwerking tusschen partijen onderling moet nooit leiden tot verzwakking van één der partijen.

Zullen de partijen gezamenlijk het Kabinet-Heemskerk steunen, dan wachte men zich het zóó voor te stellen, alsof één der bondgenooten de eigenlijke wachter is op de muren van Sion en de andere minder vertrouwbare geestverwanten zijn, zoodat het Kabinet eerst dàn vertrouwbaar wordt, als het de vlag van één der groepen in top geheschen heeft. Ook het voortdurend waarschuwen voor conservatieve tendenzen kàn slechts geschieden met het oog op de christelijk-historische partij, vermits geen enkele liberale groep zich tot dusver aan een der rechtsche partijen heeft aangesloten of het voornemen daartoe te kennen gaf. Tegen deze laatste te waarschuwen heeft geen zin.

Al wordt het niet telkens uitdrukkelijk herhaald, toch verkeert een deel der antirevolutionaire bevolking in den waan, dat het verschil tusschen antirevolutionair en christelijk-historisch zit in verschil van richting, en dat de grootste waakzaamheid vereischt

wordt om te verhinderen, dat de eene groep door de andere „op het conservatieve spoor'' wordt overgebracht.

Natuurlijk betwisten wij aan de *Standaard* en haren redacteur het recht niet onze groep dien eigenaardigen stempel op te drukken. Maar onzerzijds verblijve het recht, telkens den nadruk erop te leggen, dat ons verschil op iets anders dan op verschil van richting berust. Herhaling van dit steeds door ons beweerde kan nimmer iets stekeligs bedoelen. Zelfs niet, wanneer wij den leider „gevaarlijk'' noemen. Want wij, 't is waarlijk onnoodig dit te zeggen, doelen daarmee volstrekt niet op datgene, waarom de liberale pers Dr. Kuyper gevaarlijk noemt, doch uitsluitend op *de taktiek* van dien leider.

Wij herinneren aan de taktiek in 1894. Of wil men een voorbeeld uit later tijd, dan lette men op wat bij de sociale wetgeving voorviel. Toen het Kabinet-Kuyper sociale wetten voordroeg, waarbij nogal aanmerkelijk was afgeweken van wat tot dusver onder de antirevolutionaire partij als vaststaand gold, kon met eenigen grond worden beweerd, dat de felle oppositie van professor Fabius niet wel paste in de door dezen zelf aanvaarde partij-organisatie, en lag het ook in de eenmaal aangenomen lijn, de kleinere bladen als het ware te dwingen „het hoofdorgaan'' te volgen. Maar de christelijk-historische partij bleef volkomen vrij. Daarom was voor haar de organisatie geen gevaar. En evenmin Dr. Kuyper.

Is het nu stekelig, is het eene insinuatie dit in het licht te stellen of uit te spreken? Misschien kon dit in vroegere dagen nog als een poging worden beschouwd om eenigen aan de antirevolutionaire partij te onttrekken. Thans echter niet meer, vermits die partij zelve onomwonden en openlijk het volgen van haar leider als doel- en plichtmatig beschouwt en uitspreekt. Het *Vaderland* is zelfs van meening, 't geen wij echter betwisten, dat een partij van antirevolutionaire beginselen zonder zulk een persoonlijken leider onbestaanbaar is. Zelf hoorden wij meermalen op onze vraag hoe 't gaan zal nadat zulk een leider van ons is weggenomen, dat God evenals in den tijd der Richteren wel voor een nieuwen leider zou zorgen.

't Is in de oogen van de meesten zelfs een bewijs van groote politieke kracht, dat een partij zich zoo innig één gevoelt met haren leider.

Men kan die verhouding beoordeelen zooals men wil, maar nimmer in de aanduiding van het kenmerk der partij iets beleedigends

of onaangenaams vinden, en evenmin zulk een leider in zijn verhouding tot zijn partij gelijkstellen met de door de *Standaard* bij name genoemde leiders, die immers geen van allen eene organisatie te hunner beschikking hebben. Wel verre van iets stekeligs te bedoelen, erkennen wij gaarne, dat in dat verbinden van een organisatie aan een persoon iets praktisch ligt, dat tijdelijk op groot succes kan bogen, evenals naar 't uitwendige te oordeelen, de Roomsch-Katholieke Kerk met hare uitnemende organisatie veel sterker schijnt dan het verbandlooze, bijna bandelooze, protestantisme.

Nu wij eenmaal dezen kijk op de partijen hebben, bepaalt dit ook onze verhouding tot bondgenooten en Kabinet. Maken sommige ook van onze vrienden zich ongerust over de vraag, of het Kabinet meer naar de antirevolutionaire partij dan naar de andere bondgenooten overhelt, dan veroorloven wij ons de opmerking, dat er geen reden is voor vrees, daar in hoofdzaak de richting van beide groepen dezelfde is; doch dat het niettemin voor de antirevolutionaire partij broodnoodig zijn kan te weten, dat het Kabinet in 't openbaar haren leider hoog houdt. Wij hebben dan ook nimmer het Kabinet zijn eerebetoon aan dien leider misduid, en evenmin om lonkjes voor onze partij gebedeld. Ons is de gedane vraag vrij onverschillig. Schreef de *Standaard* niet onlangs zelve: „de coalitie wint niet aan kracht, maar verspeelt levenskracht, zoo elk der drie partijen haar eigen positie inboet''. Verweet zij niet aan sommige roomsch-katholieke bladen, dat ze aan de antirevolutionaire partij het recht wilden betwisten om een eigen kijk op de toestanden te hebben? En eindigde zij niet haar betoog met de woorden: „vrijheid, blijheid ook onder de coalitie, maar dan ook vrijheid tot het handhaven van eigen positie voor elk der drie partijen''?

Onzerzijds willen ook wij samenwerking, omdat wij ons in beginsel op menig punt van actueele politiek één gevoelen met de beide andere partijen. Maar het oordeel, dat wij over die andere partijen steeds hebben voorgestaan, kunnen noch mogen wij loslaten. Willen nu deswege de antirevolutionairen boos zijn en bij de verkiezingen flauw opkomen, dan zouden zij toonen, niet slechts dat zij hun politiek verbonden hebben aan een persoon, maar ook dat zij dien persoon hooger stellen dan hun beginselen. Van zoo iets zouden wij hen echter niet licht willen verdenken. En de *Standaard* bij nader inzien, zeker evenmin.

18 December 1908.

TE VER.

Telkens ontmoeten wij in de antirevolutionaire pers teekenen van geraaktheid over het door ons met instemming overgenomen stukje uit *Ons Tijdschrift,* waarin zekere vergelijking gemaakt wordt tusschen Bismarck's invloed en dien van Dr. Kuyper. [1]) Dat dit iets onaangenaams bevat voor Dr. Kuyper kan natuurlijk niet worden volgehouden. Daarover spreken wij dus niet. Maar ook wordt beweerd, dat die woorden iets onaangenaams voor zijne „blinde volgers'' inhielden, die wij ten laste zouden hebben gelegd, dat zij niet behoorlijk kunnen denken, en dáárom Dr. Kuyper maar volgen. Wij zouden ons alzoo schuldig gemaakt hebben aan diezelfde fout, die de liberalen zoo dikwijls tegenover ons begaan, n.l. onze tegenstanders òf voor dom, òf voor oneerlijk te houden.

Gelukkig dat wij — al vinden wij dat volgen „door dik en dun'', wat wij ook thans weer bij zoovelen opmerken, bedenkelijk — nimmer aan zoo dwaze handelwijze ons hebben schuldig gemaakt. Wij zouden dat alleen kunnen doen, indien wij meenden, dat de wereld enkel door logica of door eigenbelang geregeerd werd. Dan moet, als een volkomen logische redeneering geen ingang vindt, de gedachte zich opdringen: gij zijt òf dom, òf verdacht.

Wie echter een weinig uit zijn oogen ziet, bemerkt dagelijks, dat onze overtuigingen door allerlei andere feiten, dan door redeneering alleen, gevormd worden. Men behoeft maar eens te letten op den verschillenden indruk, dien hetzelfde argument teweeg brengt, naar gelang het door een politieken mede- dan wel tegenstander wordt aangevoerd. Zoodra in eenige vergadering een medestander aan den tegenstander gelijk geeft, maakt dit veel dieperen indruk dan de redevoering van dien tegenstander zelve.

---

[1]) Uit de December-aflevering van 1911 (in den Terugblik): „Het „gaat ons aan het hart, dat zoo velen den kop verliezen onder de sug-„gestie van een grooten geest, die vele deugden heeft, maar niet deze: „dat hij achteraf weet te staan; niet deze: dat hij een andere waarheid „dan de zijne kan dulden; niet deze: dat hij een ander bestuur dan het „zijne vertrouwt. Men maakt zich nu op om het veertigjarig jubileum „van de *Standaard* en van haren hoofdredacteur in April van het jaar „1912 te vieren. Het zal zeker een groot feest zijn. Maar als men dan „veel zeggen zal over het goede en schoone, dat de *Standaard* gegeven „heeft ongetwijfeld — dan zal men veel moeten zwijgen over wat „de *Standaard* aan zijn lezers al te vaak onthield, n.l. zin voor waarheid, „eerlijkheid en goede trouw, zonder welke geen journalist, zonder welke „vooral geen leider des volks zijn land tot blijvenden zegen kan zijn".

Dit is natuurlijk. Het is niet gemakkelijk altijd het verband van eene bewering met onze algemeene beginselen in het oog te houden, zoodat wij allicht geneigd zijn onzen tegenstander *ons vertrouwen* te ontzeggen, althans hem met groote voorzichtigheid aan te hooren. Zoodra echter iemand, dien wij in 't algemeen als met ons homogeen beschouwen, den tegenstander gelijk geeft, beginnen ook wij zelf meer aandacht aan diens bewering te wijden. Want wij steunen voor een goed deel op traditie en op vertrouwen. Het zou voor ieder onzer onmogelijk zijn, bij elke gewichtige handeling het verband met onze algemeene beginselen en de waarschijnlijke gevolgen ervan te doorzien. Slechts oppervlakkigheid doet ons dit uit het oog verliezen.

Zoo is het dan ook volkomen natuurlijk, dat groote leiders, die om de een of andere reden een groot vertrouwen hebben weten te veroveren, blindelings worden gevolgd. Dit is tot op zekere hoogte zelfs een blijk van gezond verstand. Ook op politiek gebied geldt dit, en wij meenen dan ook, dat de spot van antirevolutionaire zijde op de „Vertrauensmänner'' van vroeger veel te ver is gegaan. Het zou wel goed zijn, als men wat meer vertrouwen stelde in hen, die getoond hebben het goede te willen en te kunnen bevorderen.

Maar er is aan dat blind vertrouwen een groot gevaar verbonden. De mensch is van nature gemakzuchtig. Hij vindt het aangenaam, als een ander voor hem denkt; vooral indien deze tot slotsommen komt, die hem aanstaan. En hij vindt het hoogst onaangenaam, indien de persoon, in wien hij nu eenmaal zijn vertrouwen stelde, wordt aangevallen. De „vertrouwensman'' komt in de verleiding, om, ten einde het vertrouwen te behouden, zijn volgelingen meer dan goed is te believen. De volgelingen, geen tegenspraak kunnende verdragen, en evenmin gewend om over de quaestieuze punten zelve behoorlijk na te denken, zijn voortdurend geneigd den aanval op den leider toe te schrijven aan persoonlijke motieven.

En — als eenmaal de leider van het tooneel verdwenen is, bemerken zij, dat zij veel minder dan zij zelf vermoedden, nagedacht, en zich aldus in staat gesteld hebben, de leiding in handen te houden. In het citaat van dr. Popert, dat wij gaven, [1]) staat o.a.: „Duitschland heeft er geen uiterlijk nadeel van ondervonden, zoolang hij (Bismarck) voor ons kon willen en denken''.

Zou Dr. Popert hebben willen zeggen, dat „Duitschland'' niet kon denken? Dat ware toch onzin. Hij vraagt slechts: „Zal het'' (nu

[1]) Overgenomen uit *Ons Tijdschrift*, Dec. 1911 (Terugblik).

Von Bismarck is heengegaan) „nu nog blijven voortbestaan, zonder schade voor Germanië, dat het een smet geworden is, zelf eene persoonlijkheid te zijn''? Ook deze uitdrukking is wel wat sterk. Er waren ook onder Von Bismarck vrij wat „persoonlijkheden''. De schrijver bedoelt natuurlijk „een persoonlijkheid'', ook tegenover een „leider''. Want dat is het juist, wat niet wordt geduld. Wij mogen critiseeren, zooveel wij willen, mits wij den leider niet tegenspreken; want — dàn wordt het „persoonlijk''!

Zoo lazen wij o.a. in een antirevolutionair blad, dat, in den strijd, dien Dr. Kuyper onlangs aanbond tegen het Kabinet en den heer De Waal Malefijt, het blad eigenlijk zelf niet begreep, waarom het ging; toch maakt het er anderen een grief van, dat zij wegens dien aanval op het Kabinet Dr. Kuyper aanvielen; dit wordt „schelden'' genoemd en een jongensachtig „werpen met sneeuwballen''.

Het geldt hier n.b. de verdediging van het Kabinet, en men zou zoo denken, dat hoe hoog een leider ook staat, men toch vorderen mag, dat deze zijn aanval op bevriende ministers motiveert in de Vergadering des lands, waar de aanval gedaan wordt en waar tot tegenspraak gelegenheid is. Maar neen: elke tegenspraak is uit den booze!

Dit schijnt ons bedenkelijk. Laat ieder op zijn leider vertrouwen zooveel hij wil; maar indien hij zoover gaat, dat elke bestrijding van de meeningen des leiders hem toeschijnt aan verkeerde motieven, aan kortzichtigheid, neuswijsheid, e.d. toe te schrijven te zijn, terwijl hij zich niet in staat gevoelt, den tegenstander met argumenten te verslaan, dan kan hij er zeker van zijn, zich op den verkeerden weg te bevinden, en in zijn blind vertrouwen, hoe achtenswaardig op zichzelf, „te ver'' te zijn gegaan.

20 Januari 1912.

DE DRIE VRAGEN.

In ons No. van 9 Aug. plaatsten wij hetgeen de *Rotterdammer* aan ons adres schreef over de Vrije Universiteit en beloofden op de zaak te zullen terugkomen; zij is daarvoor belangrijk genoeg.

Wij beginnen met een misverstand uit den weg te ruimen, n.l. dat wij van de *Rotterdammer* het antwoord zouden hebben verlangd op *de drie vragen:* welke de beginselen der Vrije Universiteit zijn (juister welke de Gereformeerde beginselen zijn waarop alle, meer speciaal het rechtsgeleerd hooger onderwijs moet rusten);

hoe die te vinden zijn; wie de autoriteit is om uit te maken of ze in werkelijkheid gevonden zijn. Natuurlijk kan een blad op zulke vragen niet antwoorden, weshalve wij ook onzerzijds niet ingaan op hetgeen Mr. Anema indertijd geschreven heeft over de „historische school'', te minder omdat dit ons, *Christelijk*-Historischen, waartoe ook Mr. Groen van Prinsterer behoorde, niet raakt, vermits de bijvoeging „Christelijk'' juist de bezwaren, welke die schrijver, thans hoogleeraar, tegen de historische school aanvoerde, opheft.

Onze vragen waren — zie ons blad van 12 Juli — gericht *tot ieder die in staat is ze te beantwoorden.*

Als de *N. Prov. Gron. Ct.* op het hooren van die vraag zenuwachtig uitroept: nog een paar zulke artikelen en alle man schaart zich weer onder het vaandel, dan herinnert ons dit slechts aan het „groot is de Diana der Efezeren'', en als de *Rotterdammer*, ook een politiek blad, na den bitteren uitval van Dr. Kuyper, zich haast de loftrompet te steken ter verheerlijking van den stichter der Vrije Universiteit, die zoo ver in de toekomst wist te zien, dan herhalen wij, dat dit wel aangenaam klinkt in de ooren van hen, die in Dr. Kuyper een soort Godsprofeet zien, maar dit niets beteekent voor de beantwoording van onze vragen.

Wij komen niet, zooals sommige bladen, terug op het bekende ontslag van twee hoogleeraren in 1895: dàt is eene afgedane zaak, die thans alleen nog historische beteekenis heeft.

Doch wij hebben te doen met eene bestaande inrichting; waarvan de voorstanders zich zelven in bijzondere mate de kennis van de waarheid toekennen, [1]) en welke zij zelfs op staatskosten willen in stand houden. Die inrichting berust op een onveranderlijken grondslag, doch naar *onze* meening kan *die* grondslag, opgevat in den zin als dit in 1895/1896 is geschied, niet dienen voor het rechtsgeleerd onderwijs.

Natuurlijk heeft ieder het recht het tegendeel aan te toonen. Wij hebben dan ook van het oogenblik van het ontstaan van ons

---

1) Nog onlangs schreef de *N. Prov. Gron. Ct.* „aan ons Calvinisten is het groote voorrecht geschonken, de meest met Gods Woord overeenkomende levens- en wereldbeschouwing te hebben: wat legt dat niet een dure verplichting op ons". Het is merkwaardig dat Calvijn zelf alleen Gods Woord als fundament aanvaardde, maar de Calvinisten daarnaast ook nog eene „levens- en wereldbeschouwing van Calvijn". Of staat in Gods Woord dat Calvijn het bij 't rechte eind had?

blad tot nu toe geduldig daarop gewacht. Wel heeft men in 1895 gehandeld alsof ieder het antwoord wist en, alsof reeds *vaststond* dat die beginselen er waren, hoe ze aan het licht waren te brengen en hoe ooit kon worden vastgesteld, dat de echte beginselen waren gevonden, maar geen man van wetenschap kon aan moties, uitgebracht door contribuanten van allerlei personen in eene halfpolitieke vergadering, eenige wezenlijke waarde toekennen.

Nu eindelijk de stichter der Vrije Universiteit zelf op meer licht aandringt, doen wij hetzelfde, en het is daarom van antirevolutionaire bladen niet voorzichtig, deswege ons aan te vallen, want dan raken zij tevens hun Leider, hetgeen, blijkens de ervaring, deze allicht hoogst ongepast zou kunnen achten.

Niet alleen hebben de hoogleeraren tot dusver de quaestie, die van de stichting der Vrije Universiteit af aan de orde is gesteld, niet beantwoord, maar ook de praktijk bleef daarna in gebreke.

Wel heeft de hoogleeraar Fabius op meestal voortreffelijke wijze de antirevolutionaire beginselen en hunne toepassing in de praktijk in tal van leerzame geschriften uiteengezet en verdedigd, maar ook hij heeft nimmer aangetoond, dat die beginselen juist aan Calvijn zijn ontleend en op „Gereformeerden grondslag'' berusten. Veeleer verwijst hij evenals Groen van Prinsterer, naar *Christelijke* schrijvers in het algemeen, waaronder, behalve Groen van Prinsterer, inzonderheid Lutherschen, Roomsch-Katholieken en Anglicaanschen op den voorgrond treden.

En nu gaat ook deze hoogleeraar juist voortdurend vlak in tegen hetgeen de stichter der Vrije Universiteit als staatsman heeft verdedigd en in practijk brengt of tracht te brengen. Zoodat wij, voor de beantwoording der drie gestelde vragen, niet wijzer worden, ook niet na kennisneming van de geschriften van den hoogleeraar, die van hare stichting af de Vrije Universiteit met al zijne krachten gediend heeft.

Doch er is meer. Indien er zulke beginselen zijn, waarop de rechtswetenschap kan worden gebouwd, waarom heeft dan Dr. Kuyper zelf, bijvoorbeeld toen hij de Drankwet verdedigde of de sociale wetten voorstelde, niet doen gevoelen, dat die wetsvoorstellen, die zoo diep ook in het rechtsleven ingrijpen, op eene speciale levensbeschouwing, en wel op de Calvinistische, berustten? Hij had dat te eer kunnen doen, toen hij in beide Kamers de meerderheid aan zijn zijde had. Hij heeft echter nooit iets anders gedaan, dan wat wij Christelijk-Historischen, en zelfs de meest Linker-

Kamerleden doen; hij heeft namelijk gepoogd een goed doel te bereiken, door het stellen van regelen, waarbij telkens getracht werd de billijkheid te betrachten, en tevens zich aan te sluiten aan den *bestaanden rechtstoestand,* zonder daarbij de eischen uit het oog te verliezen, die niet het Calvinisme of de Gereformeerde beginselen, doch eenvoudig Gods Woord ons stelt. Zóó weinig specifiek Calvinistisch waren de beginselen, waarvan hij uitging, dat hij zelf zich, wat de Drankwet aangaat, voornamelijk aansloot aan wat reeds door Mr. Goeman Borgesius was voorbereid, en dat, wat de sociale wetgeving aangaat, zijn opvolger, de vrijzinnig-democraat Mr. Veegens, Dr. Kuyper's Memorie van Toelichting woordelijk overnam. Zelfs hebben diens opvolger, Ds. Talma en de naast dezen staande Minister van Justitie geen kans gezien die beginselen te handhaven tegenover de critiek, daarop van christelijk-historische zijde uitgeoefend, en gepoogd ze door andere, door meer overtuigende, te vervangen, maar ook toen hebben wij nog niets van eene specifiek Calvinistische levensbeschouwing of grondbeginselen vernomen. Wij, Christelijk-Historischen, vinden dat heel natuurlijk. Maar de Antirevolutionairen achten zich van ons door een „klove'' gescheiden. En nu is het toch niet ongepast eindelijk eens te vragen: eilieve, hoe komen wij nu verder met *uwe* formuleering van *den grondslag* van alle onderwijs, ook die in de rechtswetenschap en dus ook in de practische politiek?

Nog zonderlinger wellicht is, indien wij letten op de practijk, hetgeen ten aanzien van de eedsquaestie is voorgevallen — de politieke zijde van het voorgevallene laten wij hier natuurlijk rusten. Onder leiding van van-huis-uit gereformeerde hoogleeraren, promoveert aan de Vrije Universiteit een eveneens van-huis-uit gereformeerd student op eene dissertatie, waarin de facultatiefstelling van den eed wordt verdedigd. Hetzelfde standpunt nemen de hoogleeraren der Vrije Universiteit zelf in. Ook de leden van een rechtsch Kabinet. Voorts is de getuigeneed een instituut dat geenszins op Gods Woord steunt en veeleer op rationalistische en vrij „wereldsche'' overleggingen berust. De leider der antirevolutionaire partij, hoe schrander ook, is het nog niet met zich zelven eens over de oplossing van het „vraagstuk'', ofschoon hij reeds in 1879 eene oplossing aan de hand deed die echter moeilijk houdbaar blijkt, terwijl de eedsquaestie al dien tijd door steeds aan de orde is geweest. Ondanks dat alles is die quaestie verheven tot eene uit Calvinistisch oogpunt van zóó groot principieel ge-

wicht, dat men liever de rechtszekerheid er aan opgeofferd heeft, dan zich neer te leggen bij eene oplossing, die ook van Links werd goedgekeurd. De Calvinistische levens- en wereldbeschouwing echter liet ons ook hier weer in den steek. En zoo gaat het telkens.

Ons dunkt derhalve dat, als een „Calvinistische levens- en wereldbeschouwing'' grondslag zijn kan en moet van ons rechtswezen, het wel tijd wordt ons eens precies te zeggen wat daarmee bedoeld wordt.

Wij noemden de gestelde vragen van het hoogste belang, inzonderheid de laatstgenoemde; welke autoriteit de echtheid der „Calvinistische wereld- en levensbeschouwing'' zal vaststellen.

In de eerste plaats belangrijk met het oog op de hoogleeraren zelven. De *N. Prov. Gron. Ct.* (18 Aug.) acht een autoriteit tot toetsing onnoodig. Ook al rijst, schrijft zij, verschil tusschen hen „die op den bodem der Calvinistische levensbeschouwing staan'', dan blijft toch „de waarde dier beginselen als grondslag voor het Universitair onderwijs'', en „de eenheid zal telkens herwonnen worden''. Het blad vergeet, dat de Curatoren voortdurend hebben „toe te zien'' of het onderwijs wel beantwoordt aan de bij art. 2 gestelde eischen, en dat, bij afwijking, ja zelfs reeds als gevaar dreigt voor afwijking, de hoogleeraren moeten worden afgezet. Boven deze hangt dus steeds een Damocleszwaard; is het dan niet van belang dat *vaststaat,* door wien en wanneer dat zwaard moet worden gehanteerd? Bij eene kiesvereeniging komt het op voortdurende toetsing niet zoo aan, maar bij de Vrije Universiteit wel.

Dat de Kerk, — iets geheel anders dan een wetenschappelijk instituut — eene zekere belijdenis bezit, waaraan haar dienaren gebonden zijn, is verstaanbaar; maar 1e. is die belijdenis precies geformuleerd; 2e. is de „toetsing'' aan die belijdenis opgedragen niet aan willekeurige zich bijeenvoegende contribuanten van *f* 25, maar aan organen uit en door de Kerk zelve ontstaan, zoodat er waarborg is dat bij de toetsing waarlijk deskundigen oordeelen en beslissen. Maar dat alles ontbreekt aan de Vrije Universiteit.

In de tweede plaats belangrijk met het oog op de Vrije Universiteit zelve. Die instelling werd in het leven geroepen door velen, die onder de formule van art. 2 iets geheel anders verstonden dan „Calvinistische wereld- en levensbeschouwing'', en die meenden dat de hoogleeraren slechts gebonden waren aan de Heilige Schrift, verstaan zooals de Gereformeerde Kerken die verstaan. Men heeft

iets anders daarvoor in de plaats geschoven. Het zij zoo: mits men dan ten minste precies wete wàt dat andere is, 't welk als grondslag dienen *kan*. Doet men dat niet, dan blijven velen verwijderd van eene instelling, die anders hen allicht zou hebben aangetrokken, en blijven zij zich erover ergeren, dat men hun bijdragen bezigt en gebezigd heeft voor iets dat geen doel kan treffen.

In de derde en voornaamste plaats belangrijk, omdat, zoolang de bedoelde vragen niet zijn beantwoord, eene politieke partij zich vormt op eene onwezenlijke onderscheiding, mitsdien op een valschen grondslag. Men schaart zich als partij om een vaandel met een opschrift, dat men niet begrijpt, en om een leider op wiens persoonlijk oordeel men moet afgaan, en wel blindelings, omdat men den toetssteen mist waaraan men diens handelingen en zienswijze kan toetsen. Men kan eene Christelijke levensbeschouwing naar de Schriften toetsen aan die Schriften: eveneens een Roomsch-Katholieke levensbeschouwing aan de Schrifturen, die bij de Roomsch-Katholieken afdoend gezag hebben; maar eene Calvinistische aan niets anders dan aan wat zekere groep menschen goedvinden zelve aldus te betitelen of als „belijdenisschriften'' te aanvaarden; zooals nog onlangs de *Zeeuw* deed, die „de toelichting van Ons Program'' als partijgrondslag aanvaardde, niettegenstaande de ontwerper ervan bij de stichting der partij zoo beslist mogelijk dàt gebruik van zijn werk afwees.

Reeds lang zou het deel van ons Christelijk volk, dat thans zweert bij „zijn Calvinistische levensbeschouwing'' bemerkt hebben dat het bouwt op een zandgrond, indien het niet onbewust die uitdrukking voortdurend had vereenzelvigd met „de Gereformeerde beginselen eener Kerkformatie''. *Die* beginselen bestaan; maar zij zijn niet geschikt en ook niet bestemd tot vorming van een politieke partij, tenzij men de kerk zelve in de politiek wil betrekken, en de scheidslijnen op politiek gebied wil doen samenvallen met die op kerkelijk gebied. Dit laatste geschiedt feitelijk maar al te dikwijls, doch dit is dan ook de oorzaak waarom onze partijvorming en partijverhoudingen op ongezonde basis berusten.

Eerst als dit wordt ingezien, zal er meer waarheid in staatsbeleid kunnen komen. Maar voorshands is daarop niet veel vooruitzicht.

Zoo althans zien wij den toestand in. Vergissen wij ons, dan lichte men ons in. Doch dan niet met hoogdravende en schoonklinkende zinnetjes, maar zóó, dat een ieder het kan inzien en begrijpen.

15 September 1916.

V.

Mr. GROEN VAN PRINSTERER.

Mr. GROEN VAN PRINSTERER EN Dr. KUYPER.

In ons nummer van 12 Maart j.l. deelden wij de „Toelichting'' mede, door Dr. Kuyper in de *Standaard* gegeven, van het bekende citaat uit de *Ned. Gedachten,* waarin de heer Groen van Prinsterer het verschil tusschen hem zelf en Dr. Kuyper aanwijst.

Onze lezers herinneren zich uit deze Toelichting, dat een incident over een op te richten standbeeld voor Oldenbarnevelt en Jan de Witt tot het schrijven van Groen had aanleiding gegeven.

In een paar vervolgartikelen komt Dr. Kuyper nu van dit op zich zelf minder beduidend incident tot „de kern van het geschil''. Zonder aarzeling geeft hij toe, dat Groen van Prinsterer zich in gemeld citaat metterdaad tegen zijn „toeleg keerde, om het antirevolutionair staatsrecht, voor onzen koning, almeer op te trekken *op den grondslag der Gereformeerde beginselen''.* Groen was zoon van het Réveil, en wel had hij den bezielenden adem van het Réveil te Brussel onder Merle d'Aubigné ingedronken, en daardoor van meet af voorkeur aan het Calvinistische boven het Luthersche type gegeven, maar toch de aansluiting aan het Gereformeerde volk hier te lande ontbrak vooralsnog.

Eerst later, onder den invloed van Wormser en vooral door zijn historische studie in het huisarchief der Oranjes en door de daarbij ontkiemde geestessympathie met den Frieschen stadhouder, werd Groen de man, die ongemerkt en van lieverlede, de actie van het Réveil in de Calvinistische bedding leidde. Vandaar dan ook de steeds warmer liefde, die het Calvinistische volk hem toedroeg''.

Men wist zeer wel, dat Groen man van het *Réveil* was en bleef. Men verheelde het elkander niet, dat hij op de vergadering op het Rusland te Amsterdam, in 1848, de Dordtsche leerregelen had prijsgegeven. Zijn reserves op het stuk der praedestinatie waren bekend. Maar desniettemin begroette men in Groen den man, die zijn Calvinistisch verleden lief had, die meer dan hij zelf wist, gereformeerd van natuur en inborst was; die kloek en moedig het voor het Gereformeerde volk in zijn verdrukking opnam; en die, door deze veelzijdige impulsen gedreven, als de van God bestelde tolk verscheen, die de periode van het *Réveil* afsloot, om een nieuw, meer Calvinistisch, tijdperk te ontsluiten.

Wie de vrucht van Groen's veelzijdigen arbeid zielkundig naspeurt, kan dan ook tot geen andere slotsom komen, dan dat, meer dan iemand, deze scherpzinnige denker de ongenoegzaamheid, den

onhistorischen zin en de wortelloosheid van het *Réveil* heeft doen uitkomen; en aan het geslacht, dat na hem kwam, geen andere keuze heeft gelaten, dan om òf met de ethische en irenische richting den strijd voor ons nationaal karakter op te geven, òf met klimmende beslistheid heil te zoeken in het leven uit die Gereformeerde beginselen, waaraan onze vaderen hun veerkracht en ons vaderland zijn glorie eenmaal dank wist.

Is Groen alzoo onder de historische inspiratie van den Frieschen stadhouder, en onder de actueele inspiratie van Wormser, steeds meer het Gereformeerde standpunt genaderd, „toch is hij in dit beloofde land eerst enkele dagen vóór zijn sterven ingegaan''.

„Wijl het een publiek geheim is, mag het hier herinnerd, hoe Groen van Prinsterer vooral de laatste maanden zijns levens leed onder gemis van verzekerdheid over zijn eigen staat. Donkere, bange uren heeft dit over hem doen komen, toen zijn einde nabij was, en de doodsstrijd begon. Maar, Gode zij lof, die donkere schaduw bleef niet op hem rusten. Een tweetal dagen, vóór hij heenging, brak het licht ook voor hem door de wolken heen; en toen is het, dat deze stervende held de vrijmachtige uitverkiezing Gods, die steeds voor hem door een nevel omfloersd was, klaar doorschouwd, en beleden heeft met een verruiming des harten, die hem juichend de eeuwigheid deed ingaan. Zelf was ik hier geen getuige van, maar hoorde er het hartverheffend verhaal van, toen ik in Maart 1877, na mijn terugkeer uit Nice, zijn echtgenoote bezocht''.

Juist in die dagen kwam Dr. Kuyper in de afzondering, waartoe een ongesteldheid hem noodzaakte, tot de vaste overtuiging, „dat we voortaan met beide voeten ons *op den grondslag der Gereformeerde beginselen* hadden te plaatsen''. Het uur van beslissing was voor ons volk geslagen. De overgang uit vroegere zwevendheid tot de vastheid der Gereformeerde beginselen werd een voldongen feit.

„Natuurlijk keerden wie Groen hadden tegengestaan, zich toen met verdubbelde verbolgenheid tegen mij. De breuke met Groen's bedillers werd volkomen. Maar hier stond tegenover het heuglijk feit, dat schier alle man, omhoog en omlaag, die onder ons voor de leiding des volks meetelde, met mij de noodzakelijkheid van de te nemen beslissing inzag, en in art. 1 van ons Program van Beginselen, eens voor goed, de besliste keuze deed. Niet meer het *Réveil,* welks van God gegeven bezieling een iegelijk onzer eerde, maar dat op het kweeken van principieel, historisch leven niet berekend was; doch *1572,* het jaar, waarin het Calvinisme in deze landen triomfeerde,

werd van dat oogenblik af voor de antirevolutionaire partij het beheerschend uitgangspunt. En als om elken twijfel weg te nemen, en voor de toekomst vasten waarborg te vinden, begon ik onverwijld daarna het denkbeeld van de oprichting der Vrije Universiteit aan te bevelen, en zulks wel onder beding en voorwaarde, dat ook bij deze stichting alle onzekerheid zou wegvallen, en *alle onderwijs* aan deze stichting „geheel en uitsluitend rusten zou op den grondslag *der Gereformeerde beginselen*''.

En vond dit denkbeeld nu verzet? Pleitte men er tegen met een beroep op een algemeen Evangelie of op het *Réveil?*

„O, gewisselijk, zoo deden Dr. Bronsveld, zoo deden de Irenischen, zoo deden schier al Groen's heimelijke of openlijke tegenstanders. Maar zoo deden niet Elout van Soeterwoude, niet Keuchenius, niet de Geer van Jutphaas, niet Rutgers, niet Van der Hoop van Slochteren, niet De Savornin Lohman, niet Van Alphen, niet Hovy, niet al de mannen, tot wie ons volk destijds als tot zijn getuigen en tolken opzag. Integendeel, deze allen begroetten mijn voorslag met hartelijke ingenomenheid. En alzoo was het dat in 1880, door de stichting der Vrije Universiteit, de overgang van onze groep in de beslist Calvinistische periode voor altoos bezegeld werd''.

En vraagt men nu, hoe Groen's toenemend Calvinisme in zijn latere periode te rijmen valt met zijn schrijven van Maart 1874, dan antwoordt Dr. Kuyper, dat hij in zijn *allerlaatste* periode, onder den indruk van de souvenirs zijner jeugd, naar zijn vroeger standpunt is teruggekeerd. Groen was genoodzaakt zich uit de actueele politiek terug te trekken in een herdenking *van zijn rijk verleden.* In die eenzaamheid nu herleefde de liefde voor oude idealen.

„Nog vermoedde destijds geen onzer, dat Groen's einde zóó nabij was. Maar Groen zelf leefde wel in het voorgevoel, dat zijn loopbaan hier beneden ten einde liep. En is het dan zoo onverklaarbaar, dat ook bij hem plaats greep, wat bij mannen van beteekenis als de zijne, zoo telkens is gezien, dat hun *allerlaatste* periode een terugkeer tot hun uitgangspunt, een weerinleven in hun eersten gedachtenkring, wat men wel eens genoemd heeft, een *retour à leur jeunesse* was? Iets waarin dan natuurlijk de school, de kring, de partij, die ze vormden, *niet* met hen meêging, en, juist uit liefde voor hun ideale beteekenis, niet meegaan mocht''.

Vandaar dat Groen in 1874 zijn eisch tot herziening van art. 194 der Grondwet een *vernageld kanon* noemde: zijn wachtwoord „de vrije school regel, de staatsschool aanvulling'', inruilde voor zijn

ouden lievelingswensch van vóór 1857: *de facultatief gesplitste* staatsschool; en eindelijk zijn strijd op *kerkelijk* gebied liet varen. Is het dan zoo raadselachtig, zoo onverklaarbaar, vraagt Dr. Kuyper, dat in die *allerlaatste* periode ook de gloed voor het Calvinisme weer een oogenblik in hem ging tanen? Het eens zoo fiere: „Von Stahl is Lutheraan, ik ben *Calvinist"*, bleef van nu af achterwege. De heel onze toekomst beheerschende uitroep: *Nous sommes issus de Calvin* verstomde. Het *staatsrechtelijk* axioma, dat in het Calvinisme de *oorsprong* en de *waarborg* onzer constitutioneele vrijheden ligt, werd verzwakt door een citaat uit 1865, waarin het *geloofsvertrouwen van Calvijn* het één en al heet.

Groen's trouwste vrienden zijn hem in dezen terugstap niet gevolgd. Zij hebben niet zonder aandoening zijn woorden gelezen en herlezen, maar inmiddels zijn ze in de kracht Gods en met beslistheid, als Groen's trouwe volgelingen, op het Calvinistisch spoor doorgegaan. Juist daarom hebben zij zich zoo verheugd, toen zij vernamen van zijn vierde periode:

„Wat ik in mijn vorig artikel van Groen's sterfbed herinnerde, bleef juist daarom bij hen in zoo heerlijke gedachtenis. De belijdenis van Gods vrijmachtige genade in het stuk der Uitverkiezing, was voor Groen van Prinsterer, evenals voor de besten onder zijn tijdgenooten, schier levenslang beneveld gebleven. In 1848 liet hij op het Rusland de Canones van Dordrecht los. Bij de oprichting van *Christelijk Nationaal* verkreeg het leerstuk, dat voor onze vaderen het *cor ecclesiae* was geweest, geen plaats onder de *„hoofdwaarheden der Hervorming"*. Nog in 1860 kwam hij op tegen de „Canones van Dordrecht, leerregelen zoo weinig bekend, en die heftige tegenspraak ontmoeten bij de meest eerwaardige Christenen. Formules, die destijds een leugenachtige eenheid hadden beoogd, en nu aan wezenlijke verbroedering in den weg zouden staan". De praedestinatie behoorde z.i. niet tot de „vérités essentielles", d.i. tot de essentieele waarheden. Niet dat hij „ze wilde loochenen of ze uitlichten uit onze belijdenis". Edoch, hoezeer destijds ook haar verdediging onmisbaar was, ze nu aldus vast te houden zou „une fidélité excessive et inopportune", een „buiten het spoor gaande en hinderlijke getrouwheid" zijn. Natuurlijk konden noch mochten de *issus de Calvin* dit beamen, en juist daarom was het hun zulk een zielsverrukking, ja, een zielsverkwikking, waarvoor ze hun God gedankt hebben, toen in stil en zacht gefluister van Groen's sterfbed het heerlijke geruisch uitging, dat in dien bangsten strijd, waarin al het bijkomstige

wegvalt, ook hun Groen van Prinsterer juist in die heerlijke belijdenis der Uitverkiezing de rust zijner ziele hervonden had''.

16 Maart 1895.

Tot aanvulling van hetgeen onlangs over Mr. Groen van Prinsterer in ons blad geschreven werd, verdient ook het volgende stukje, dat wij in de *Bazuin* vonden, vermelding:

OVER DE LAATSTE DAGEN VAN Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER.

In de *Sandaard* van 23 Maart j.l. lezende, dat professor A. F. de Savornin Lohman meent, dat aan Groen's terugkeer naar „facultatieve splitsing der staatsschool'' niet die gewichtige beteekenis moet gehecht worden, als door professor Kuyper in de *Standaard* no. 7060 daaraan gehecht is — dacht ik aan het schrijven, waarmede de heer Groen mij ook in zijne laatste dagen nog vereerde.

In de *Bazuin* van 21 April 1875 had ik het weder opwarmen van het voorstel tot facultatieve splitsing van Mr. Farncombe Sanders ietwat ironisch gelijk gesteld met in een cirkel rond te draaien enz. Hierop ontving ik van Mr. Groen van Prinsterer het volgende briefje.

's-Hage, 22 April '76.

Lieve vriend!

Ik schrik van uw artikel over het *uitnemend* boekje van Farncombe Sanders. Hoe is het mogelijk, dat gij mij zoo weinig begrijpt. Ik kan het niet onopgemerkt laten, maar zal de *Bazuin* niet noemen. Dan kunt gij zwijgen en naderhand, zoo ik hoop, weder mijn bondgenoot zijn. Van harte

Uw 74-jarige Vr.

Gr. v. Pr.

P.S. Lees, bid ik u, het artikel van Van Otterloo in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede* van April.

N.B. Zeer licht kan men zich, bij den spoed eener redactie, aldus vergissen. Van lieverlede kan men daarop terugkomen. Maar wikkel u niet verder door overhaasting in groote moeilijkheid.

Ik ben niet gewoon mij voor de pers te overhaasten, maar in de critiek over zulk een voorstel zeker niet, — en schreef Z.Ed. terstond mijne bezwaren. Waarop ik dit briefje ontving:

's-Hage, 24 April 1876.

Uw bezwaar, Waarde Vriend! zal *zeer ernstig* en zoo ik geloof, *met goede uitkomst,* worden overwogen. Maar, om het groot belang der zaak, laat u *in het publiek* nog niet uit.

Laat mij op 74 jaar, in mijne, als het ware *testamentaire dispositie,* toch eenigen tijd. En zeg dit ook aan Vader Brummelkamp.

Uw br.

Groen v. Pr.

Toen ik hierop de *Ned. Gedachten* van 29 April ontving en de werkelijkheid las, schrikte ik op mijn beurt, en mijn eerste gedachte was: een veeg teeken! Een streep gehaald door al dien — noem het „tactischen'' — arbeid van al die jaren? Alleen ik, afgescheidene, zag er ook in, dat de heer Groen „semper idem'', steeds dezelfde was, d.i. altijd nog niet los van de Hervormde Staatskerk, en in zoover ook niet van een Christelijke Staatsschool. En al kon en kan ik de zwenking niet rijmen, zoo behield ik toch mijn diepen eerbied voor den grooten man, van wien vooral ik „beginselen'' geleerd had, mijn tijd had leeren begrijpen. Verder op de bedoeling van dit schrijven in te gaan behoefde niet, — nu helaas! de dood kwam.

Ook over de twee andere punten zou mijne correspondentie wellicht een weinig kunnen toelichten; doch dit is mijn doel niet. Alleen de citaten van Jhr. Lohman brengen ook mij onwillekeurig tot het gebruik ervan. De cursiveeringen zijn van het origineel. Mij dunkt, dit schrijven bewijst, dat het wel ernst was met die programwijziging bij den heer Groen.

Nu de *Tijd* zoo over 's heeren Groen's sterven schreef, ook een paar citaten slechts uit het schrijven van mevrouw Groen van Prinsterer. Aan professor Brummelkamp schreef zij:

's-Hage, 4 Mei '76.

Geliefde Br. B.! Mijn *dierbare* reisgenoot is zeer krank en zwak. 't Schijnt de Heer hem wil oproepen. Hij geeft hem bij een diep gevoel van zonde de zekerheid van zijne genade. Ik wenschte, gij hadt hem den 130sten Psalm hooren zeggen, eenige oogenblikken geleden. Gij denkt aan hem en aan mij, die zonder dezen man nauwelijks 't leven denken kan. Groet aan Mulder.

B. Groen v. Pr.

Is dat een sterfbed zonder hemelschen troost? Geen enkel bericht of schrijven van H.Ed. was zonder troost. Aan mij, na over andere zaken geschreven te hebben, schreef mevrouw Groen eenige maanden later:

's-Hage, 23 Nov. 1876.

Waarde Heer M.!

Het sterfbed laat de heerlijkste herinnering van de genade Gods. Ik kan 't nog niet laten drukken en in de dagbladen lezen, wat hij in gedurige aanbidding uitsprak, — „Ziende den Onzienlijke'', toen hij ons niet meer herkende. — Hij zelf had met een dikke potloodstreep Gal. VI : 14 aangehaald in den Bijbel op zijn tafel, — en nog op zijn ziekbed als met een stervende hand Openb. VII : 9-17, dat ik op den grafsteen liet schrijven.

De herinnering aan zijn leven en sterven is zoo groote dankstof, dat ik nooit zou kunnen klagen, noch vragen.

Met hartelijke groet aan Prof. Br. en zegenbede,

B. Gr. v. P.

Wie zou niet zoo willen sterven? Zoo getroost in het aangezicht des doods?

Schenke de Heere ons eenmaal dezelfde genade.

C. Mulder.

Kampen, 25 Maart 1895.

(5 April 1895.)

EENE HISTORISCHE BIJDRAGE.

De heer De Savornin Lohman heeft aan Dr. Kuyper, naar aanleiding van diens belangrijke Toelichting *(Standaard* 7056, 7058, en 7060), waarin het een en ander wordt meegedeeld over zwenkingen van Mr. Groen van Prinsterer en diens terugkeer tot een vroeger, reeds verlaten standpunt, het volgende schrijven gericht:

Onlangs is door U eene historische bijdrage geleverd voor de beoordeeling van de houding van Mr. Groen op staatkundig gebied. Uit drie door u genoemde feiten leidt gij af, dat de heer Groen op het eind van zijn leven eenigermate tot zijn allereerste periode zou zijn teruggekeerd.

Het is niet mijne bedoeling thans te onderzoeken, of de *beide eerst*genoemde feiten in werkelijkheid iets anders zijn dan *taktische bewegingen,* noodig geacht ter bescherming van den destijds nog onoverklimbaren muur: de neutrale staatsschool, dan wel uitingen van *verschillende beginselen.*

Maar ten aanzien van het *derde* feit, „de aan de orde stelling van de facultatieve splitsing der staatsschool'', die de verwondering en teleurstelling van menigeen heeft opgewekt, meen ik het een en ander te kunnen meedeelen, dat tot recht verstand daarvan iets kan bijdragen.

Zooals gij u herinnert, waren wij in 1875 met de professoren Lintelo de Geer en Gratama en met Dr. Vos, door Chr. N. S. O. benoemd tot eene commissie van schoolwetherziening.

In November van dat jaar besloot die commissie het door professor Gratama ontworpen restitutiestelsel nader uit te werken. Dit geschiedde. Doch op het einde des jaars ontstond, vooral bij mij, een gewichtige bedenking tegen de uitvoerbaarheid van dat stelsel; eene bedenking, welke eerst na het overlijden van Mr. Groen van Prinsterer is opgeheven.

Gedurende de eerste maanden van 1876 heb ik — gij waart destijds om gezondheidsredenen uitlandig — gedurig met den heer Groen van Prinsterer over de schoolquaestie gesproken en gecorrespondeerd. Vóór dien tijd had ik mij met politiek niet of weinig ingelaten, doch nu werd ten gevolge van evengemelde omstandigheden, het overleg met den heer Groen over de schoolquaestie voornamelijk door mij gevoerd. Natuurlijk deelde ik hem het bezwaar mee. Maar de heer Groen, al zijn brieven getuigen het, gevoelde zich te afgeleefd om advies te geven. Hij was moedeloos. Eén advies evenwel herhaalde hij telkens. Blijkbaar overtuigd, dat het restitutiestelsel onuitvoerbaar was, en daarin vooral versterkt door het bekende geschrift van Mr. Farncombe Sanders, drong hij er sterk op aan, zich over den *modus quo* niet uit te laten.

Ik veroorloof mij eenige uittreksels mee te deelen uit zijne briefjes, destijds tot mij gericht.

5 Februari. „Doedes weggerukt... Kuyper weggereisd; juist nu, op een zoo gewichtig oogenblik''!

18 Februari. „Misschien is het goed dat er tot *bedaarde* overweging van de onderwijsquaestie nu althans ruimte van tijd zijn zal. Ik geloof dat wij zooveel doenlijk de *modus quo* nog onbeslist moeten laten. In zijne zeer merkwaardige bijdrage tot schoolwetherziening schrijft Farncombe Sanders, dat het *restitutiestelsel* bij de stembus veroordeeld is. Ik geloof het niet. Ik meen dat Kuyper op mijn zeer geprononceerd verzoek het niet tot *shibbôleth* gesteld heeft''.

21 Februari. „Een enkel woord om u, in verband met de m.i. zeer merkwaardige brochure van Farncombe Sanders en de *Ned. Gedach-*

ten p. 26 al. 4 (waarbij ik het *vooralsnog* accentueer) in bedenking te geven, om de modus quo der schoolwetherziening nog steeds als een *open quaestie* te beschouwen. Er is na het vertrek van Kuyper geen *periculum in mora*. Al komt hij morgen terug, er is in deze zitting... niet op doeltreffende of eenigszins indrukmakende behandeling van een voorstel over het Lager Onderwijs eenig uitzicht''.

15 Maart. „Bepaal u thans'' (in mijne artikelen in de *Standaard*) „zooveel doenlijk tot historische opgaaf en kritiek. Zonder uw eigen denkbeeld omtrent de *modus quo* van wetsherziening te doen uitkomen. Blijf te dien opzichte vrij''.

16 Maart. „Over het heden in de *modus quo* der toepassing raad te geven, is mij ondoenlijk''. Het mij toegezonden voorstel, al zou het m.i. onverbeterlijk zijn, mag, naar mij nu voorkomt, vooralsnog het licht niet zien. Geen grooter dienst voor den vijand dan U uit te laten over de *modus quo*. De *onverdragelijkheid* van den toestand, de *wederrechtelijkheid* van den *consciëntiedwang* ten behoeve der *staatsreligie van den Godloochenaar* is thans van dien aard dat, wanneer daarop telkens de slapenden wakker worden geschud, ook de tegenpartij naar concessiën zal uitzien en *U een weg banen;* doch zoodra gij iets voorstelt, wat dan ook, zal men U telkens bewijzen, dat gij, hoe jammer! juist datgene begeert wat onuitvoerlijk, ongerijmd, landbedervend is''.

24 Maart. „Mag ik uwe stukken over de aanstaande wet nog wat houden? Mij dunkt, dat wij ons over de *modus quo* wel zouden kunnen verstaan''. (Zelf heb ik intusschen nimmer gesplitste gezindheidsscholen voorgestaan.) „Weldra hebben wij ook een *coup d'oeil* van Van Otterloo te wachten''.

6 April. „Hebt gij het artikel van *Van Otterloo* reeds gelezen in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede''?*

19 April. „U althans en vriend Pierson mag ik niet verhelen, dat ik wensch de *Ned. Gedachten* te hervatten en daarvoor reeds eenige copie ter drukkerij zond''.

In al deze brieven geen enkel woord over de beginsel-quaestie; alleen vrees voor te voorbarig optreden. Voorts blijkbaar zekere moedeloosheid; wantrouwen in hetgeen voorgesteld zou worden; vandaar de vrees voor publicatie van het voorstel.

En nu volgt in het laatste nummer der *Ned. Gedachten* (29 April): „In de *onderwijsquaestie* stel ik de *facultatieve splitsing der staatsschool,* na de deerlijk mislukte proefneming van *eerlijke concurrentie,* weder aan de orde van den dag. Menigeen is verbaasd, dat ik tot

het shibbôleth, waaraan ik steeds de voorkeur gaf, terugkeer. Lees hierover het artikel van mijn trouwen bondgenoot M. D. van Otterloo over de belangrijke brochure van Mr. Farncombe Sanders, in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede* van April''.

Beschouwt men dit in verband met hetgeen in de zoo even aangehaalde brieven voorkomt, dan moet, dunkt mij, aan dit *revivement* niet die gewichtige beteekenis worden gehecht als door u — gedurende de daaraan voorafgaande maanden buiten omgang met den schrijver — is geschied.

Geen wonder dan ook, dat, zoodra de Commissie het weer eens was geworden — en dit geschiedde enkele dagen na Groen's overlijden — zij ondanks den ontvangen raad op den ingeslagen weg is voortgegaan en onmiddellijk haar rapport over het restitutiestelsel heeft uitgebracht.

Vergun mij hieraan nog een woord toe te voegen. *De Tijd* is een oogenblik van haren hoogen zetel afgedaald, om, naar aanleiding van uwe artikelen over Mr. Groen van Prinsterer, haren lezers voor een enkele maal eens een kijkje te geven in het antirevolutionaire kamp. Zij eindigt hare beschouwingen met deze woorden: „Diep treurig achten wij de hier gegeven schildering van Groen's laatste levensmaanden. En of het „hartverheffend verhaal'', uit den mond van Groen's echtgenoote vernomen omtrent de laatste oogenblikken, van welke hijzelf „geen getuige was'', bij Dr. Kuyper dien indruk ten eenenmale mag hebben uitgewischt? Wij wagen het niet een antwoord daarop te geven. Maar wel vervult het onze ziel met deernis, waar wij aan het eind van een leven, zoo vol ijver en toewijding als dat van Groen ongetwijfeld geweest is, naast zoo averechtsche waardeering van zijn arbeid door hen, die zijn taak heeten af te werken, zoo weinig bespeuren van den hemelschen troost, dien het besef van een voor God welbesteed leven geeft''.

Het komt mij voor, dat die beschouwing van de *Tijd*, meer bepaaldelijk over het sterfbed van onzen Groen van Prinsterer, geen steun vindt in de feiten. Wat de heer Groen op zijn sterfbed gesproken heeft, is, van uur tot uur, nauwkeurig opgeteekend door zijne echtgenoote; die aanteekeningen, slechts voor een klein deel gepubliceerd, zijn nog aanwezig. *)

Het is waar, dat daarin „weinig'', ja zelfs niets, „te bespeuren''

*) Het gecopiëerde exemplaar dezer aanteekeningen van mevrouw Groen van Prinsterer werd destijds door den heer De Savornin Lohman aan mij afgestaan, en is in mijn bezit. v. M.

valt „van den hemelschen troost, dien het besef van een voor God welbesteed leven geeft''. Wel daarentegen van de tollenaarsbede: o God! wees mij zondaar genadig. Wel van de diepe verzuchting des apostels: Ik ellendig mensch! Wie zal mij verlossen uit het lichaam dezes doods. Maar tevens ontbrak niet de juichtoon: Ik dank God door Jezus Christus onzen Heer! En in dit alles zijn wij meer dan overwinnaars door Hem, die ons heeft liefgehad. Dood, waar is uw prikkel; hel, waar is uw overwinning! — Wat zeg ik: ontbreken! Van het begin tot aan het einde stijgt te midden van worsteling en aanvallen van den Booze, uit den mond van den stervende, slechts één juichtoon op tot verheerlijking van zijnen Verlosser!

Hier meer over te zeggen acht ik niet gepast; wat in de binnenkamer geschiedt, behoort niet op de publieke markt te worden gebracht. Dit is ook de reden, waarom ik indertijd aan Mevrouw de Weduwe ontraadde die aanteekeningen te publiceeren. Maar ook uit piëteit voor den man, dien ik heb liefgehad, wenschte ik het uit te spreken, dat de deernis van de *Tijd*, hoe goed bedoeld, mij hier misplaatst schijnt.

Met plaatsing van dit schrijven in uw blad zult Gij mij verplichten. Gaarne betuig ik daarvoor mijnen dank.

Op dit schrijven teekent de Redactie van de *Standaard* het volgende aan.

„We zijn den heer Lohman zeer dankbaar voor zijne mededeelingen, die opnieuw toonen, wat zware taak op hem zal rusten, die de biographie van Mr. Groen van Prinsterer schrijven gaat. Ook bevestigen deze mededeelingen geheel onze voorstelling, dat metterdaad het laatste levensjaar van dezen staatsman, zich als gevolg van lichamelijke inzinking, door een geestelijke moedeloosheid gekenmerkt heeft, waarover hij eerst in zijn sterven triomfeerde.

„Met name blijkt, hoe het denkbeeld van „facultatieve splitsing'' ten leste uiting vond, niet als gevolg van wat in onzen kring omging, maar in strijd hiermede en hoe onze kring *niet* op dit denkbeeld is ingegaan.

„Met wat de heer Lohman tegenover *De Tijd* opmerkt, vereenigen we ons geheel. Dat wij er zelven niet op antwoordden, was alleen, omdat het onderscheid tusschen een Gereformeerd en een Roomsch sterfbed van zoo teederen aard is, dat wij ons door de onkieschheden van *De Tijd* niet tot betaling met gelijke munt wilden laten verlokken''.

25 Maart 1895.

VóóR EN NA 1878.

Het is niet enkel van historisch, het is ook van politiek belang zich zoo goed mogelijk rekenschap te geven van het standpunt, ingenomen door den man, die in ons land de stichter mag worden genoemd van de antirevolutionaire partij. Immers zijn er velen, die met de tegenwoordige antirevolutionaire partij niet mee willen gaan, omdat, naar zij meenen, deze *iets anders* bedoelt dan wijlen de heer Groen van Prinsterer; anderen beweren juist *het tegendeel;* terwijl nog weer anderen, om de eenheid tusschen het nu en voorheen te kunnen handhaven, zich genoodzaakt zien *verschillende perioden* aan te nemen in het leven van dien man, die, nog twee jaren voor zijn overlijden, durfde schrijven: „van 1831 tot 1874 heb ik hetzelfde beginsel en dezelfde gedragslijn gevolgd''.

Bij zooveel verschil van gevoelen kan het ons niet verwonderen, dat sommigen, die niet altijd bij machte zijn deze dingen rustig te onderzoeken, ongeduldig uitroepen: wat gaat ons eigenlijk dat gevoelen van wijlen den heer Groen aan? Hij leeft niet meer in onzen tijd en wij hebben toch ook niet te zweren bij een mensch, hoe voortreffelijk deze ook moge geweest zijn.

Deze uitroep is verklaar- en verdedigbaar. Ook wij hebben een afkeer tegen het zweren bij een meester, hij moge Calvijn heeten, of Groen, of hoe dan ook. Want één is onze Meester, en één Woord slechts is er waaraan wij bindende kracht toekennen. Maar God heeft van tijd tot tijd mannen op onzen weg geplaatst, die ons tot bakens verstrekken; en als wij nu koers willen houden, dienen wij die bakens niet uit het oog te verliezen, of, omdat de golven der meeningen rondom ons ze aan ons oog soms onttrekken, ons inbeelden dat wij die bakens wel kunnen missen. Evenals in den enkelen mensch, moet er ook in eene partij, in een volk zekere continuïteit, zekere samenhang zijn, wil men niet als zand her- en derwaarts gedreven worden.

Wij wezen onlangs, ten einde onzen voormaligen leider beter te doen verstaan, op de omstandigheid dat de heer Groen niet is geweest theoloog, maar staatsman en historicus. De juistheid dezer tegenstelling vervalt niet door de opmerking, dat de heer Groen zelf zich steeds in de *eerste* plaats „een Evangeliebelijder'' noemde, omdat dit natuurlijk iets geheel anders is dan theoloog. Thans willen wij nog op iets anders de aandacht vestigen; op iets, dat, naar ons voorkomt, het verschil tusschen het heden en het verleden kan verklaren. Want dat er verschil is, kan moeilijk worden betwist; de vraag is maar,

waarin dat bestaat, en welken invloed dat verschil moet hebben op den te volgen koers.

Groen was een *aristocraat;* niet in den zin alsof hij zich op uiterlijke voorrechten liet voorstaan, in welk geval wij hem liever den onvertaalbaren Engelschen titel van *Snob* zouden willen geven; maar in dien zin, waarin ook de geringste naar de wereld dien eeretitel kan verwerven. Hij was een *verheven geest;* niet iemand, die zich zelven verheft, maar een die de waarheid lief heeft; er voor durft staan; zijn tegenstander nimmer ontziet, en dezen nochtans altijd recht doet wedervaren. Hij leefde en arbeidde *in de hoogste kringen;* niet dit bedoelen wij, dat hij zijn dagelijkschen omgang zocht bij de grooten dezer aarde; in Amsterdam at hij vaak bij zijn vriend, den deurwaarder Wormser. Maar het waren bij voorkeur de grootste staatslieden van Europa, van vroeger en later tijd, waarmee hij *in gedachte* leefde en waartegen hij vaak polemiseerde; voor de fijnste geesten onder zijn tijdgenooten behoefde hij niet onder te doen.

Zijn strijdperk was *de Tweede Kamer.* Altijd strijdende voor de rechten en vrijheden des volks, was hij de man die, door meesterlijke taktiek, altijd weer op de een of andere wijze de groote vraag aan de orde wist te stellen, welke zijn bekwame tegenstander Thorbecke met zijne vrienden liefst voor afgedaan of uitgemaakt hield. Dán was het eene motie, dán eene interpellatie; dán weer een partijkenmerkend amendement of zelfs een persoonlijk feit; — maar altijd was het de eenzame doch onvermoeide strijder, van wien men kon zeggen, dat hij alleen een leger waard was. En was er, zooals na de aanneming der schoolwet in 1857, voorloopig aan ernstigen strijd *in de Kamer* niet meer te denken, dan legde hij zijn mandaat neer.

Vandaar ook zijne groote *voorzichtigheid;* die slag-om-den-arm-politiek, waarvan hem wel eens een verwijt is gemaakt; die zelfbeperking, zoodat hij nooit iets verlangde, dat niet bij goeden wille terstond verkrijgbaar was; dat gezond conservatisme, waardoor hij het aanknoopingspunt met het bestaande steeds in het oog hield; die veranderlijkheid in de middelen van aanval, zoodat de buitenstaander wel eens de kluts kwijt raakte en zich afvroeg, of het geschut nu eigenlijk vernageld was, dan wel juist dubbel geladen werd?

Lees zijne geschriften. Niet slechts zijn zij wegens den vorm alleen *voor de uitgelezenen geschikt,* zij het ook voor de uitgelezenen uit alle standen, en uit alle kringen, in de eerste plaats

uit den kring der Christenen. Maar ook in die geschriften is het strijdvoeren *in de Kamer* schering en inslag, zoodat, wie niet geheel op de hoogte is van den staatkundigen toestand, vele zijner opmerkingen en raadgevingen moeilijk verstaat.

Groen was een man van *zijn* tijd, en in zijn tijd leefden de staatslieden bijna uitsluitend in het Parlement. Hij zou er nooit aan gedacht hebben, de kiezers naar de oogen te zien. Niet wat de kiezers verlangden, maar wat hij verlangde voor kiezers en volk, — dat was het waar het op aankwam.

Toch was alle hooghartigheid, alsof hij *boven* het volk stond, hem vreemd. Niet slechts was hij gemaklijk toegankelijk voor een ieder; maar juist hij heeft— destijds vlak tegen den stroom in — het „niet zonder eenigen band met de kiezers'' tot zijn recht doen komen, en den nadruk er op gelegd, dat ook de Kamer er is om het volk; dat er ten onzent niet enkel is een kiezersvolk, maar ook een volk achter de kiezers, waarop *evenzeer* acht moet worden geslagen; ja, „dat ook op het *oordeel* van den geringste naar de wereld moet worden gelet omtrent vragen welke met hart en geweten, met geloof en christelijke plichtsbetrachting in verband staan''.

Zoo werd door hem het recht des volks in eigen kring erkend; neen, niet erkend slechts, maar tot aan zijn dood zonder ophouden verdedigd. Toch zag hij nimmer over het hoofd, — hoe zou dit iemand die op zulk eene hoogte stond ook mogelijk zijn, — dat het volk zich niet zelf regeeren kan, dat er een krachtig gouvernement moet zijn, en dat versterking van volksinvloed niet in uitbreiding van individueel kiesrecht, doch slechts in betere volksorganisatie moet worden gezocht. Vandaar dat hij al spoedig erkende de weddingschap, steeds een gulden beneden Thorbecke te zullen blijven, te hebben verloren, al gaf hij nimmer den strijd tegen de geheel willekeurige indeeling in „le pays légal'' en „het Volk achter de Kiezers'' op.

Zoo is dan in ons land niet slechts onder, maar ook door, en bijkans alleen door dezen uitnemenden staatsman gedurende een halve eeuw de strijd tegen de Revolutie gevoerd; maar gevoerd hoofdzakelijk *in het Parlement*. Aan den *politieken* strijd nam het volk in zijn breedere kringen nog bijna geen deel; slechts zoo veel als noodig was, om van tijd tot tijd hem en enkele andere mannen in de Kamer te brengen, ten einde daar den strijd te kunnen voeren. Zijn de tijden veranderd en is daaraan wellicht het verschil van voorheen en thans toe te schrijven?

Zijn na Groen's dood de tijden veranderd? Zonder eenigen twijfel. De liberale partij, vastgeklonken aan haar schooldogma, had nimmer willen luisteren naar — nimmer ook maar het geringste willen toegeven aan de wenschen van het volk, dat zij, in staatsrechtelijken zin, wel vertegenwoordigde, maar dat zij meende *naar hare inzichten* te mogen fatsoeneeren. Die niet hooren wil, moet voelen. Toen in 1878 de mate der aanmatiging overliep, kwam *het volk zèlf* voor zijn recht op. In het groote volkspetitionnement, gelijk sinds de reformatie er geen geweest is, vroeg de overgroote meerderheid der bevolking aan den Koning de wet van Kappeyne en zijne vrienden niet te bekrachtigen. Van dat oogenblik af werd de strijd over de school uit het Parlement overgebracht op het volk zelf. Volksmeetings begon men te houden; voorts ontstond er voortdurende aanraking van Kamerleden met kiezers en niet-kiezers; partijorganisatie over geheel het land; geregelde en weloverlegde samenwerking met andere partijen. Niet meer de strijd in het Parlement voor het volk, maar tegen het Parlement door het volk. De hoofdkracht werd niet meer gezocht in fijne schermutseling; in taktische bewegingen; in parlementaire taktiek; dingen, waarin het volk op den duur weinig belang stelt, omdat het de beteekenis ervan niet altijd begrijpt. De tijd was aangebroken om in populaire geschriften èn de quaestie èn hare oplossing te brengen onder de oogen des volks. En die nieuwe beweging, waaraan den stoot te hebben gegeven aan Dr. Kuyper in de eerste plaats de onvergankelijke eer toekomt, heeft het gewenschte gevolg gehad. De veste, die nog in 1878 onneembaar scheen, is reeds in 1886 ondermijnd en werd in 1889 overgegeven.

Dat deze nieuwe beweging meer Calvinistisch van aard was dan de vroegere, kan niemand, dunkt ons, ontkennen. Gedurende het leven van Groen zou zij even onmogelijk geweest zijn, als b.v. een opstand tegen Spanje onder Karel V. Aan den veeljarigen strijd moest een veeljarig lijden voorafgaan. Het volk moest worden wakker geschud, alvorens het optoog ten strijde. En toen het eindelijk zijn kracht deed voelen, heeft het nimmer ongeoorloofde, gewelddadige maatregelen gebezigd of verdedigd. Zonder schaamte kan het op dezen strijd terugzien. Het heeft datgene verkregen, waarvoor het vaak geleden en veel geofferd had.

Maar het volk, eenmaal opgeroepen tot den politieken strijd, gaat niet zoo licht weer naar zijne tenten terug. Ook andere vraagstukken hebben zich op den voorgrond gedrongen, waarin het

belang stelt, en die het tot oplossing wil helpen brengen. Dwaas zou het zijn, indien de antirevolutionairen, die het vroeger tijdperk gekend hebben, in dit nieuwe tijdperk zouden willen handelen alsof alles bij het oude gebleven ware. Dat kan niet. Het volk, in zijne breedere kringen, wil nu eenmaal, en met recht, in eigen kring zijn eigen zaken bestieren, en men moet het daarin niet hinderen. Dit zal leiden tot goede uitkomsten, mits het volk niet uit het oog verlieze, dat de leiding van krachtige en deskundige mannen onmisbaar is.

Nu men zoo gaarne zich op Calvijn beroept, zij een korte historische herinnering geoorloofd. Gelijk alle Zwitsersche kantons, was ook Genève, toen Calvijn daar aan het bewind kwam, eene republiek. Maar eene republiek, waarin op verre na niet alle inwoners gelijke rechten hadden. Welke was nu de eerste zorg van Calvijn, toen hij de constitutie wilde verbeteren?

Deze, dat het gouvernement, dat gansch de regeeringsmacht zoo goed als geheel in handen kwam van een zeer klein college, bestaande uit 24 personen, waarvan niet meer dan 4 bij algemeene keuze van de eigenlijke burgerij — niet van alle inwoners — werden aangewezen. Al de anderen werden gekozen *uit een voordracht* van dat kleine college zelf; en die keuze geschiedde niet eens door de burgerij zelve, maar door *andere colleges, die zelve door dien kleinen raad waren gekozen*!

Men klaagde dan ook dat Calvijn aan de ingezetenen hun oude vrijheid had ontnomen. Maar daaraan stoorde deze zoo krachtige man zich weinig. En wanneer wij nu zien, dat die kleine republiek te midden van gevaarlijke buren gedurende geruimen tijd hare onafhankelijkheid met eere gehandhaafd heeft en in vele opzichten eene model-republiek mag genoemd worden, dan is dit voor een groot deel alleen te danken aan de staatsinrichting, die men onzenthalve democratisch mag noemen, mits *naar de eigenaardige opvatting van Calvijn*.

Keeren wij nu tot ons onderwerp terug.

Ongetwijfeld was het geoorloofd, dat nu eindelijk ons volk langs wettigen weg er op aandrong ten aanzien van de opvoeding van zijn kinderen *zijn eigen meester* te zijn. Maar — ook in dit opzicht moeten wij de hardleerschheid der liberalen betreuren — in ons land heeft men, ondanks er vaak van onze zijde op aangedrongen is, bijkans geen enkelen schakel gelegd tusschen volk en overheid. Er bestaat, als waarborg voor den goeden gang der zaken, in ons land eigenlijk

geen andere organisatie, dan die van de Staten-Generaal en de Provinciale Staten, beide gekozen bij directe keuze. Tegenover eerstgenoemd college is het koninklijk gezag zoo goed als verlamd.

Zoo komt nu ons volk in zijn breedere kringen, zonder in het bezit te zijn van eenige op de wet gevestigde organisatie, plotseling de plaats innemen van het vroegere beperkte kiezersvolk. Het tegenwicht, waar een man als Calvijn wel degelijk voor gezorgd zou hebben, ontbreekt.

Aldus ontstaat het gevaar, dat het volk, ook „ons volk'', al gaat het uit van dezelfde beginselen als Groen, nochtans het inzicht en de noodige, vaste leiding mist om de vele tegenstrijdige maatschappelijke belangen in evenwicht te houden, terwijl toch de gang, die de zaken zullen nemen, voor een groot deel van zijne stemming afhangt. In plaats van op betere harmonie is er kans op krasser klassenstrijd.

In de schoolquaestie had het volk zijn wenschen, maar het had ook leiders, waarop het vertrouwen kon stellen en stelde. Zal dit laatste zoo blijven? Ook dan, wanneer de geestelijke leiders in de gemeenten voorgaan en voortgaan met allerlei verwachtingen op te wekken, waaraan zij zelven niet voldoen kunnen, en waaraan niemand voldoen kan zonder opoffering van goederen, wier waarde eerst erkend zal worden, als men het gemis ervan ervaart? Ook dan, wanneer zij, die leiding trachten te geven, zonder iemand te ontzien hun meening durven uitspreken en dan deswegens door oppervlakkige of kwaadwillige lieden worden verdacht gemaakt?

De tijd zal het leeren.

Maar dit staat o.i. vast, dat sinds 1878 ook voor ons antirevolutionairen de tijden veranderd zijn, en dat daarom *een taktiek,* als vroeger veelal door den heer Groen gevolgd is, niet meer de onze kan zijn. De *beginselen,* steeds door hem beleden, zijn en blijven de onze, en wij voor ons — met allen eerbied voor de *Standaard* — zijn nog niet overtuigd, dat Groen op het laatst van zijn leven in eene periode van zwakheid vervallen is. Zijn laatste heerlijke „Nederlandsche Gedachten'' geven ons daarvan niet den indruk.

Doch wij erkennen, dat wij met andere toestanden te rekenen hebben dan die voortreffelijke Christen-staatsman. Wij zullen den weg daarin niet vinden door òf te zoeken naar andere beginselen, òf anderen en ons zelven diets te maken, dat Groen eigenlijk niet zoo goed „in de leer'' was als wij of aan inzinkingen leed. Beter of consekwenter antirevolutionair dan hij, begeeren wij voor ons althans niet te zijn.

Mogen de leiders — niet alleen de groote, maar ook, ja vooral de kleine leiders — bedenken, dat, na 1878, de moeilijkheden, waarvoor ook ons Christenvolk wordt geplaatst, niet verminderd, maar *vertiendubbeld* zijn; dat in al die quaestiën de moeilijkheid niet ligt in het aanwijzen van gebreken of in het uitspreken van wenschen, maar in het *vinden van eene goede oplossing;* dat in den strijd tegen een wereld van ongeloof het handjevol Christenen beter doet met bijeen te blijven, dan elkander te verzwakken; dat, hoe voortreffelijk het Calvinisme ook zij, het reeds in 1625 op politiek gebied in kracht te kort schoot; dat wij aan het Réveil iets te danken hebben 't welk het Calvinisme ons niet geschonken heeft, zoodat wellicht beide *van elkander* zouden kunnen leeren; en eindelijk dat, evenals in 1878, *drijven* eerst dan geoorloofd is, indien de leiders gereed zijn en zich bekwaam gevoelen *desgeroepen de oplossing te geven.*

26—28 Maart 1895.

CHRISTELIJK-HISTORISCH STAATSRECHT.

ER STAAT GESCHREVEN.

„Tegen alle wijsheid des menschen, bij het gevoel van zijn zwakheid, heb ik, als onderpand der zege, twee woorden ten leus: *er staat geschreven!* en *er is geschied!* een fundament tegen elk schutgevaarte, een wortel tegen iederen wervelwind van filosofisch ongeloof bestand. De Historie, die ook het vlammend Schrift van den Heiligen God is; de Heilige Schrift, die, in de onafscheidelijkheid van gebeurtenis en leer, ook de historische Schrift is. De Historie, gelijk zij, niet enkel door de ontplooiïng der begrippen gevormd wordt; gelijk zij, door de feiten der Openbaring, haar aanvang en beteekenis en richting en eenheid ontvangt". Aldus schreef Mr. Groen van Prinsterer in de Voorrede van zijn „Ongeloof en Revolutie".

Tusschen de antirevolutionairen bestaat geen verschil over de beteekenis van de Heilige Schrift, ook voor het staatsrecht. Dat alles, zedelijkheid en recht, gezag en vrijheid, derhalve ook de instellingen welke dienen om die te handhaven en te bevorderen, hun grondslag vinden in eene ordening Gods; dat deze ons is geopenbaard in de Heilige Schrift, en dat die ordening dus ook op staatkundig gebied richtsnoer en toetssteen in alles moet wezen — welke antirevolutionair betwist dat?

Van conservatieve zijde is dit steeds tegengesproken. Zoo ook nu

door het *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage,* dat ons tegemoet voert, dat ook anderen dan Christenen zedelijk kunnen leven; dat ook vóór Christus' geboorte recht bestaan heeft, en nog ander recht dan het Mozaïsche; dat het Romeinsche recht in Japan zijn waarde heeft; dat er ook ander gezag geweest is dan dat op den Bijbel(?) gegrond, en dat ook elders dan in eene christelijke omgeving vrijheid kan heerschen. Alleen misverstand van onze beginselen maakt het mogelijk in die opmerkingen eene wederlegging van die beginselen te zien. Vooreerst bevat art. 1 niet eene historische mededeeling, maar een belijdenis van beginselen. Als het zegt: „gezag, vrijheid enz. berust'', dan kan dit geen anderen zin hebben dan: moet, naar de beginselen van Christelijk-Historischen of vrij-antirevolutionairen, berusten op. Deze opmerking geldt voor alle artikelen van het Program, en behoorde voor eene redactie als die van het *Dagblad* niet noodig te zijn.

Maar ten anderen beweert een antirevolutionair niet, dat „de ordening Gods'', waarvan hij spreekt, eerst ontstaan is tegelijk met de Bijbelboeken. Hij gelooft, dat die ordening reeds van de Schepping af heeft bestaan, maar dat de mensch, van God afgevallen zijnde, die ordening heeft miskend, al heeft hij ook daaronder geleefd, en dat de volken, die den eenigen, waren God hebben verlaten „zoodat hun onverstandig hart verduisterd is geworden'', niettemin een geweten hebben, dat voor of tegen handelingen in strijd met Gods Wet ondernomen, getuigt (Rom. I). Overgelaten aan zichzelven moeten die volken steeds verder afdwalen; toch hebben zij nimmer als volk het bestaan van God ontkend, of geloochend dat het staatsrecht met Gods wil overeenstemmen moest. Eerst in onzen tijd wordt de band tusschen den wil Gods en het recht doorgesneden. Art. 1 van ons Program ontkent dus niet, dat van den beginne af de ordening Gods bestaan heeft, maar beweert dat die ons is geopenbaard in de Heilige Schrift, zoodat wij nu niet meer alleen met ons verduisterd verstand behoeven te rade te gaan, maar onze rede kunnen toetsen aan die openbaring. Als wij dat doen, dan ontwaren wij al spoedig dat èn gezag èn vrijheid geen vasten steun hebben buiten den wil Gods. Wel schijnt vaak het tegendeel het geval; vermits ook zij, die dien wil loochenen, gezag erkennen en vaak de vrijheid handhaven; maar als men dieper op de zaak ingaat, dan ontwaart men dat dit gezag los van hoogeren wil, niets anders is dan de overmacht van den eenen mensch over den anderen; eene macht die zich handhaaft zoolang als, maar ook niet langer dan de machthebber daartoe

kans ziet. Evenzeer wordt het duidelijk, het is vaak genoeg aangetoond, dat alleen de geloovige Christen in waarheid de vrijheid aandurft, en dat van nature de mensch, ook de Christen, steeds tot onderdrukking van anderen geneigd is. De ware vrijheid houdt met de uitbreiding van het Evangelie gelijken tred.

En als nu van andere, van liberale zijde ons wordt tegengeworpen, dat een beroep op de Heilige Schrift niets beduidt, omdat de uitleggers dier Schriften verschillen, en dat het Program, zij het ook ingewikkeld, de heerschappij van de Kerk over den Staat aanvaardt, — dan antwoorden wij op deze wel wat afgezaagde opmerking van dat blad eenvoudig het volgende:

De Heilige Schrift is niet een geschreven wetboek, dat eenvoudig in onze wetboeken moet worden overgeschreven, maar bevat de beginselen, waarop alle menschelijke wetgeving moet berusten. Indien er tusschen hen, die dit erkennen, verschil van gevoelen bestaat, dan moet dit op dezelfde manier als elke andere quaestie worden beslist; het is dan duidelijk, dat God dit aan 's menschen oordeel heeft willen overlaten. Maar als er geen verschil van gevoelen bestaan kan of bestaat, en dit is zeer vaak het geval, dan heeft de antirevolutionair zich bij de in de Heilige Schrift geopenbaarde ordening eenvoudig neer te leggen.

Een paar voorbeelden. Wie met Gods ordening niet rekent, kan heel fraaie redeneeringen aanvoeren tot verdediging van het vrije huwelijk. Wie daar wel mee rekent, noemt dat ding eenvoudig bij zijn waren naam, en laat in zijn binnenste zelfs geene discussie over de onverbreekbaarheid van het huwelijk toe. Dat hij, met de verwerpers van het gezag der Schrift in aanraking komende, zich tegenover dezen niet op het gezag der Schrift kan beroepen, spreekt vanzelf. Gelijk wij vroeger aantoonden, kan de wet Gods niet als uitwendige wet worden opgelegd, zoolang zij niet in een staatswet, eene menschelijke wet is omgezet. Maar ook tegenover dezulken is het geloof in Gods ordening heilzaam. Want Gods wet is, de ondervinding leert het dagelijks, de meest redelijke, en wie ze eerbiedigt vindt vanzelf hetgeen noodig is om de onredelijkheid van elke andere wet aan te toonen.

Een ander voorbeeld. Wij zien op dit oogenblik in het Oostenrijksche parlement een deel der volksvertegenwoordiging alle staatswetten opzijde stellen. Dit wordt vergoelijkt door Duitsche „liberalen", die anders den mond vol hebben van constitutioneelen zin, en staatswil en staatsorganen. Nu deze dingen niet best in hun

kraam te pas komen, wordt er op de schandelijkste manier de spot mede gedreven; de „rechtstaat'' is op den loop en de staatsorganen ranselen elkander flink. Geen antirevolutionair zou zulke wandaden kunnen verdedigen, omdat hij, behalve aan de menschelijke, ook aan de goddelijke inzettingen gebonden is. De Heilige Schrift laat op dit punt geen twijfel. Het is waarschijnlijk, dat zoowel Roomsch-Katholieken als Protestanten zich aan bedoelde onrechtmatige daden schuldig maken; maar zeer zeker geen Roomsch-Katholiek of Protestant, die ook individueel buigt voor het gezag van Gods Wet. Niet de kerk, maar de Wet Gods staat boven een ieder onzer.

Als wij beweren, dat *eigen* geloofsopvatting richtsnoer en toetssteen moet wezen voor het staatsbeleid, dan is dit evenmin onzinnig, als wanneer de liberaal beweert, dat het staatsbeleid aan de liberale, d. w. z. aan *zijne* beginselen moet worden getoetst. Een liberaal, die dit laatste beweert, heeft daarbij natuurlijk zijn eigen geestverwanten op het oog, en gaat uit van de stelling dat, indien het goed ware, alle menschen liberaal behoorden te zijn. Precies op dezelfde wijze zeggen ook wij: onze geestverwanten toetsen het Staatsbeleid aan de Heilige Schrift; over de wetten, daarin neergelegd, kan verschil van uitlegging bestaan; ieder is daarbij aan zijn eigen uitlegging gebonden, zooals ieder liberaal aan zijn eigen opvatting van de liberale beginselen gebonden is. Maar waar de Heilige Schrift duidelijk spreekt, daar heeft de antirevolutionair zich bij die uitspraak eerbiedig neer te leggen, ook al zou hij het wellicht anders hebben gewild.

ER IS GESCHIED.

Ook op: *er is geschied!* heeft de antirevolutionair te letten. Daarom luidt het 2e artikel van het Concept-Program aldus: „De bestaande maatschappij heeft zich ontwikkeld overeenkomstig de door God geschapen, maar door de zonde misvormde menschelijke natuur: de gang dier ontwikkeling mag derhalve niet naar willekeur verwrongen, doch moet bij het licht van Gods Woord verder geleid worden opdat èn de maatschappelijke toestanden èn de daarop passende rechtsregelen voldoen aan hetgeen God gebied''.

Er zijn vele Schriftgeloovigen die de waarheid in dit artikel

vervat, geheel over het hoofd zien. Hun staatsrechtelijke begrippen maken zij niet los van Gods Woord, maar wel van de historie, en denken dan allerlei willekeurige systemen of staatsinrichtingen uit, waarnaar de Staat huns inziens moet worden gefatsoeneerd. Dit heeft men o.a. ondervonden in Cromwells tijd, toen de Independenten en vooral de Levellers, met verkrachting van Engelands eeuwenoude staatsinstellingen, een nieuwe constitutie wilden invoeren, die beter voldeed aan hun inzichten, welke zij meenden uit Gods Woord te mogen afleiden. Zij, die aan het onfeilbaar Woord van God gelooven, houden vaak ook zichzelven voor onfeilbaar! Maar, hoeveel goeds Cromwell ook voor zijn land hebbe gedaan, zijn telkens vernieuwde constituties hebben het niet langer kunnen uithouden dan de telkens hernieuwde uitgaven van de Fransche constitutie op de beginselen van 1789.

Wereldhervormers, hoe machtig schijnbaar, doen niet veel meer dan den natuurlijken gang der dingen bespoedigen en eenigszins leiden. Zij, die de Fransche revolutie hebben bestudeerd, zijn van lieverlede tot het inzicht gekomen, dat het meeste van wat nu in Frankrijk nog bestaat, reeds eeuwen tevoren was voorbereid, en dat de Fransche hervormers, met al hun lawaai, niet veel meer hebben gedaan dan de stellaadjes omverwerpen, waarachter het nieuwe gebouw was opgetrokken. Het meeste van wat zij meenden *op te bouwen,* is, òf in rook vervlogen òf staat zeer wankel. Ook in onze kringen lijdt men onder den waan, dat wereldhervormers machtig genoeg zijn om nieuwe staatsregelingen in te voeren, die op door hen zelven vastgestelde grondslagen berusten.

Niet weinig hebben daartoe de bespiegelingen van „Ons Program'' bijgedragen. Gelijk men weet, is in „Ons Program'' een nieuwe staatsregeling ontworpen. Evenals in de vorige eeuw denkt ook nu menig antirevolutionair, dat ons staatsrecht naar zeker ideaal zou behooren te worden vervormd. Wie daartoe niet krachtig meewerkt is geen echt antirevolutionair. Wij denken daar juist andersom over. De bespiegelingen in Ons Program zijn voortreffelijk als illustratie van des schrijvers denkbeelden. Dat een staat, zóó ingericht als daar wordt omschreven, er goed zou uitzien, kan worden toegegeven, al is ook dit voor ernstige betwisting vatbaar.

Maar verkeerd is het zich zulk een staatsregeling als ideaal voor oogen te stellen. Wie zulks doet, misleidt zichzelven en anderen, en komt geen stap verder dan de idealisten van de vorige eeuw met hun fraaie plannen kwamen.

Een goed Christen streeft niet naar een fraai ideaal, maar gaat uit van een goed beginsel. Zichzelf niet plaatsende op de plaats van den Schepper en Regeerder der wereld, speurt hij Gods gangen met de menschheid na; erkent hij, al is hij nog zoo'n groote geest, zijn volslagen onmacht om de wereld te beheerschen, en tracht hij slechts op staatsgebied de beginselen van het Evangelie te doen zegevieren, opdat de historische instellingen door een nieuwen geest worden bezield. Want hij weet, dat, als Jezus Christus in waarheid regeert, het ware ideaal zal zijn bereikt, al weet hij niet hoe de wereld er dan zal uitzien. Maar hij behoeft dat ook niet te weten, want het zijn niet idealen, die hij najaagt, maar het is de liefde voor recht en waarheid, die hem beweegt.

Idealisten, d.w.z. menschen die de wereld naar eigen gemaakte plannen willen vervormen, brengen gemeenlijk niets anders dan ontevredenheid teweeg. Zij maken bij de ontevredenen veel opgang en worden door dezen in de lucht gestoken, maar bereiken weinig.

Wie de ellende dezer wereld doorziet en waarlijk iets goeds wil bereiken, slaat een anderen, schijnbaar meer conservatieven weg in. Hij neemt de wereld zooals zij is; hij erkent dat deze een product is van omstandigheden, die voor een goed deel van het goedvinden der menschen onafhankelijk zijn; maar hij weet ook, dat de booze geest telkens verderft wat goed had kunnen zijn. Daarom tracht hij èn dien geest te bestrijden èn op te ruimen wat aan de ontwikkeling van den beteren geest in den weg staat. Dat is een stille arbeid; maar hij is heilzamer dan de arbeid van hen die, zich zelven overschattende, de wereld naar vooraf ontworpen plannen of wel uitgedachte dogma's meenen te moeten en te kunnen hervormen.

Dat vooral op dit punt de vrij-antirevolutionairen principieel verschillen van de volgelingen van Dr. Kuyper is, voor wie de geschiedenis der antirevolutionaire partij in de laatste jaren gevolgd heeft, geen geheim. Daarom heeft de bewering van den kundigen hoofdredacteur van het *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage,* dat bovenstaand artikel 2, 't welk in korte bewoordingen bovenstaande beschouwingen tracht uit te drukken, niet antirevolutionair is, ons zeer verbaasd.

Heeft dan die redactie nimmer iets gelezen van de werken van Mr. Groen van Prinsterer? Of is zij vergeten hoe het juist de heer Groen was, die de historische school, vertegenwoordigd door mannen als Stahl en Von Savigny, meer dan iemand anders in ons land heeft gehuldigd? Meer nog; geheel de strijd van Groen tegen de

revolutie liep voor een groot deel over het verzaken der historie, en het verwringen der historie naar vooraf vastgestelde dogma's. Het recht der burgers maakte hij niet los van den tijd en de plaats waarin deze leefden. Artikelen zouden wij kunnen vullen met aanhalingen uit zijne werken, ten bewijze, dat hij, meer dan iemand anders in ons land, de beteekenis van de geschiedenis voor ons staatsrecht begreep en wars was van voorstellen, die niet aan de historie des lands zich aansloten.

Het is waar, dat thans Von Savigny en Stahl bij een deel der antirevolutionairen in vergetelheid, ja in discrediet zijn geraakt, en dat zelfs een hoogleeraar de Vrije Universiteit heeft moeten verlaten, omdat hij weigerde te erkennen, dat het recht op dogmatischen grondslag berust. Ook is het waar, dat thans velen de aanhangers van de historische school voor conservatief houden of zelfs hen pantheïsten schelden. Maar dezulken vereenzelvigen de mannen der christelijk-historische richting met hen, die de historie tot *grondslag* van het recht verheffen, en meenen, dat iets goed is, *omdat* het op historischen bodem staat.

Met deze laatsten echter gaan wij niet mee. Evangelie en historie scheiden wij niet. Zonder het Evangelie geeft de historie ons niets. Want, om dit punt met eene aanhaling uit Groen's „Studiën en Schetsen ter Schoolwetherziening'' (bl. 51) te besluiten: „Het historische in de maatschappij komt eerst tot zijn recht door de herstelling van het Evangelie''.

9 December 1897.

THORBECKE EN GROEN.

De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* tracht aan te toonen, „hoe Dr. Kuyper met de historie omspringt''.

> „Men staat verbaasd, hoe Dr. Kuyper, sprekende als bewindsman en staande tegenover de leden der Eerste Kamer, van welke zoo velen doorkneed zijn in onze politieke en parlementaire geschiedenis, den moed had om zulke dingen — aan een *blunder* is niet te denken — te verkondigen!
>
> „Waarom wij deze dingen releveeren?
>
> „Een volk in een constitutioneelen staat, dat dus invloed heeft op de leiding van 's lands zaken, heeft politieke opvoeding

noodig, en tot die opvoeding behoort in de eerste plaats, dat het zijne historie kenne. Tegen elke poging om het volk van zijne historie te vervreemden, het valsche denkbeelden bij te brengen omtrent het verband tusschen het heden en het verleden, moet worden gewaakt''.

Wij staan onzerzijds verbaasd over dezen uitval.

Hoe? Een minister waagt zich, naar het blad meent, aan openlijke, tastbare historievervalsching in tegenwoordigheid van tal van staatslieden, doorkneed in onze politieke en parlementaire geschiedenis! En toch zwijgen al die mannen. Zij hadden, nu zij toch den politieken dood meenden tegemoet te gaan, zoo schoone gelegenheid gehad hun politieken tegenstander wegens historievervalsching nog eens aan de kaak te stellen en politiek, in de oogen van alle weldenkende politici, te gronde te richten! Maar... zij zwijgen. Alleen leest één lid een vooraf gereed gemaakte verklaring, dat *hij niets meer* te zeggen heeft.

Indien de minister zóó 'n blunder begaan heeft, wat dan te zeggen van al die voortreffelijke en geleerde staatslieden, die dat maar lieten voorbijgaan.

Dit is te meer jammer, omdat daar ter plaatse het hoor en wederhoor mogelijk was. De minister gaf zich bloot; zijne tegensprekers zouden het eveneens hebben gedaan. Zij waagden zich echter niet aan het debat. Maar — nu de minister zich niet meer verdedigen kan, nu het debat, zonder tegenspraak, is afgeloopen, komt de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* even den genoemden bewindsman op vrij grove wijze van blunders en van blijkbare historie-vervalsching beschuldigen!

Nu! het recht daartoe heeft het blad natuurlijk; maar, zoo haar bewering juist is, stelt het o.i. meer de zwijgende Eerste Kamerleden dan den minister in een treurig daglicht.

Maar *is* haar bewering juist?

Leest men haar betoog, dan blijft er van die samenkoppeling van Thorbecke en Groen van Prinsterer, waarvan de minister gewaagde, inderdaad niets over. Integendeel; dan krijgt men den indruk, dat eigenlijk Mr. Thorbecke en hij alleen met zijn partijgenooten, de staatkundige ontwikkeling van ons land sinds 1848 heeft bewerkt, terwijl Mr. Groen van Prinsterer niets anders geweest is dan een conservatief, die alle staatkundige ontwikkeling op jammerlijke wijze heeft tegengewerkt.

Van een liberaal blad, dat eigenlijk nooit iets gevoeld heeft dan voor „het denkend deel der natie'', en nimmer heeft begrepen, wat Groen met „het Volk achter de Kiezers'' bedoelde, is geen andere beschouwing te wachten. Datgene, wat de toenmalige liberale partij beoogde, is inderdaad alleen door haar — inclusief natuurlijk de conservatieven — tot stand gebracht. Tegenover haar stond Groen als een rots te midden der baren.

Maar dáárvan sprak minister Kuyper niet. Hij sprak van „bezieling van nieuwe ideeën, ten einde de natie uit hare inzinking op te heffen'', hij gewaagde van „de twee staatslieden, die er in geslaagd zijn die inzinking een einde te doen nemen''.

Welnu, wie iets beseft van de historie van zijn eigen volk, zal dit ten volle toegeven. Het geldt hier niet de vraag, hoe, in het politieke strijdperk, deze mannen tegenover elkaar stonden. Gold het die vraag, voorzeker, dan kan Groen gerust als een quantité négligeable worden voorgesteld; dan was hij, gelijk Thorbecke hem noemde, een veldheer zonder leger. Dan was hij niets dan een lastige opponent, die, omdat er niemand was die hem wilde of kon beantwoorden, meestal sprak in het luchtledige.

Maar zoo was het in werkelijkheid niet. De toenmalige Staten-Generaal representeerden niet in werkelijkheid het Nederlandsche volk. Wel goed hadden de toenmalige liberale partijen gezorgd, dat alleen of zoo goed als alleen in de Staten-Generaal werd toegelaten, wie tot het zoogenaamde „denkend deel'' behoorde.

Wat was nu de taak van Groen? Deze, dat hij onze staatkundige ontwikkeling, welker noodzakelijkheid hij erkende, in verband bracht met onze nationale beginselen. Groen was evenzeer, ja vaak veel meer voor vrijheid en vooruitgang dan Thorbecke, hoewel hij zich niet onthield van, tegenover doctrinaire theorieën, te rekenen met de werkelijkheid en historische toestanden, zoodat hij vaak in conservatieven zin heeft gestemd.

Maar Groen was dezelfde richting toegedaan als Thorbecke, waar het gold een einde te maken aan het conservatieve bewind, en aan de regeerbeginselen van 1848. Men behoeft maar te letten op zijn houding in zake de vrijheid van godsdienstoefening — waarin langen tijd Thorbecke principiëel tegen hem over stond, — inzake de vrijheid van drukpers, van vergadering en vereeniging, van de verplichting van den wetgever om, „waar het vragen geldt welke met hart en geweten, met christelijke plichtsbetrachting in verband staan, ook op *het oordeel* van den geringste naar de wereld te

letten'', — om diep overtuigd te worden, dat in al deze dingen beide mannen wel geen tegenstanders waren, maar dat Groen toch zijn natie beter kende, en deze gebracht heeft tot een ontwikkeling, waartoe het liberalisme van 1848 haar nooit zou hebben gebracht. Onze vrijheden op het gebied van het lager onderwijs hebben wij in de eerste plaats te danken aan Groen, en die vrijheid is het die, meer dan iets anders, ons volk voor inzinking heeft behoed. De daardoor ontstane krachtsinspanning heeft bij ons volk het besef levendig gehouden, dat er ideëele goederen zijn, veel hooger dan alle andere, waarvoor een volk heeft te strijden. Ook op kerkelijk gebied heeft Groen, meer dan één der liberale staatslieden van weleer, gestreden voor de ontworsteling der kerk aan de banden der overheid. Zoo ook is het Groen geweest, die, door zijn uitnemenden historischen arbeid, het eerst weer onze ware nationale beteekenis tot bewustzijn gebracht heeft; die gezorgd heeft, dat niet alleen De Witt en Van Oldenbarneveldt en de regenten, maar evenzeer, en veel meer nog de mannen, die tegen hen over hebben gestaan, tot hun recht kwamen. Hij was het, die, in strijd met de neigingen van den toenmaligen Koning, door zijn publicatie van de Archieven van het Huis van Oranje de ware geschiedenis van ons land in het licht heeft gesteld.

Als de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* durft beweren, dat de „vrijheid van onderwijs'' eerst tot stand kwam door de krachtige impulsie van de liberale partij, en dat voor Groen de grondwetsherziening uit den booze was, — dan gevoelen wij, dat debat met haar onmogelijk is. Want die vrijheid van onderwijs — van het lager onderwijs althans — kwam eerst in 1889 en is vóór dien tijd met behulp van de publieke kas door de liberale partij op allerlei wijze onderdrukt.

En wat die Grondwetsherziening aangaat, voorzeker, zij was, zooals zij door de liberale partij *bedoeld* werd, uit den booze. De tijd moet nog leeren of *de praktijk* der liberalen voor de ware en krachtige ontwikkeling van ons volk heilzaam geweest is; of de totale wegcijfering van den invloed van de Kroon, zonder tevens eenig tegenwicht te stellen tegenover de overmacht van het kiezersvolk, niet een der redenen is, waarom aan ons volk niet in die ruime mate de deelneming aan de politieke zaak kan worden toegekend, als anders allicht het geval had kunnen zijn.

Maar wie Groen kent op staatkundig gebied; wie kennis nam van zijn voorstel tot grondwetsherziening; wie weet hoe hij, nog in

persoonlijken dienst des Konings, toch zijn conservatieve staatkunde durfde bestrijden; wie de redenen begrijpt, waarom hij de *doctrines* van 1848 meende te moeten verwerpen, — zal geen oogenblik kunnen volhouden, dat Groen een vooruitstrevende Grondwetsherziening uit den booze oordeelde. Hij zal kunnen begrijpen hoe Groen reeds in 1852 kon schrijven: „wanneer men in het oog houdt, dat niet de natuur der Grondwet (van 1848) revolutionair is, maar dat de Grondwet door revolutionaire begrippen *gedenatureerd* wordt, zal men inzien, dat wie antirevolutionair blijft, niet anti-*constitutioneel* wordt".

Wij hebben geen reden de groote verdiensten van Mr. Thorbecke voor ons land te verkleinen. Maar zoo Groen niet tevens gezorgd had, dat de ware en gezonde beginselen, die aan elke constitutie ten grondslag behooren te liggen, gehandhaafd bleven, zou Thorbecke, ondanks zijn staatkundige bekwaamheid, ons volk niet voor inzinking hebben kunnen behoeden.

Daarin had Dr. Kuyper ten volle gelijk.

28 Juli 1904.

GROEN EN VON SAVIGNY.

In *Onze Eeuw* (Maartnummer) treffen wij eenige bladzijden aan, voorkomende in eene verhandeling van Mr. R. A. Fockema, waarop wij de aandacht vestigen van onze lezers en waaraan wij dan een paar aanteekeningen willen toevoegen.

Von Savigny was, gelijk de meesten onzer lezers weten, een der stichters van de „historische school". Hij was, zoo deelt de schrijver ons mee, een geloovig Protestant, die „van zijn vroegste jeugd vertrouwd met den Bijbel en ingeleid tot de in Frankfort in verdrukking levende Calvinistische kerk", [1]) het leven zoo ernstig opnam, dat hij stil leefde, („als zeer godsdienstig man — zich door overpeinzingen en lectuur voorbereidende, — zooals hij het zeide — voor de groote reis". [1])

Wie met aandacht Mr. Fockema's betoog gelezen heeft, zal gezien hebben dat, volgens dien schrijver, Von Savigny, hoewel een geloovig Christen, en „bij uitstek godsdienstig man", geen christelijke staatspartij heeft willen vormen, omdat hij wel den indirecten, doch niet den directen invloed van den godsdienst op het terrein van den staat erkent; de godsdienst moet niet rechtstreeks in het debat worden betrokken. Groen van Prinsterer heeft wellicht de treurige

---

[1]) O. E. bl. 361, 362.

gevolgen van dat rechtstreeks betrekken van den godsdienst in het staatkundig leven niet zoo doorzien, niet ingezien, hoe eene christelijke staatspartij de natie demoraliseert. Maar *wij* zien dat heden ten dage maar al te goed. Tegenover Groen had Von Savigny gelijk. En men gevoelt bij het lezen van het stuk de onuitgesproken strekking, dat thans de liberalen met Von Savigny den indirecten invloed van den godsdienst op het staatsleven erkennen; in tegenstelling met de rechtsche groepen, die met Groen van Prinsterer het wenschelijk achten, „den godsdienst rechtstreeks in de debatten te betrekken''. Evenals ook de heer Drion, de heraut van de „concentratie-politiek'', onlangs te Leeuwarden de „herleving van de godsdienstige gevoelens'' bij het „verjongd liberalisme'' aankondigde; welke herleving „op zich zelve reeds leidt tot een nieuwen bloei van het liberalisme, want het diepere religieuze leven voert tot versterking der persoonlijkheid en dus van de liberale geestesstrooming''. [1])

Vóórdat wij het verschil tusschen Von Savigny en Groen van Prinsterer behandelen, moeten wij een woord schrijven over Groen, die, volgens Mr. Fockema, „te vurig partijman was, om het vermogen te bezitten tot het begrijpen van het standpunt der wederpartij''. Die kortzichtigheid is den man te vergeven. Immers „Groen was een hoog ontwikkeld en uitnemend man, maar te eenzijdig levende in den kring van eigen gedachten en gevoelens en met weinig aanraking met het maatschappelijk leven, noodzakelijk verstoken van velerlei indrukken, welke bij anderen den blik verhelderen en verruimen''.

Dit is het oordeel ook van Mr. De Beaufort, het bekende Kamerlid en historicus.

Zou dit oordeel juist zijn? Laat ons zien.

Groen kwam weinig in hofkringen en bezocht weinig plaatsen als b.v. de Witte Societeit. Wel kon men hem in de „Club'', waar vele diplomaten bijeenkomen, indertijd dagelijks de aldaar liggende buitenlandsche bladen zien lezen. „Congressen'' echter met de daarbij behoorende, „recepties'', feestmaaltijden en verdere programwerkzaamheden, zal hij wel zelden bezocht, en allicht daardoor die vele „indrukken'' gemist hebben, die tegenwoordig zoo vele geleerden zich weten te verschaffen. Dat is zoo.

Daarentegen vertoefde hij — in gedachten — jaren lang bij de groote mannen, die de Republiek der Vereenigde Provinciën zoo

---

[1]) Verslag in de *Nieuwe Courant*, 26 Maart, ochtendblad.

beroemd hebben gemaakt; met dezen onderhield hij zich zóó intiem, dat hij in zijn Handboek het karakter dier mannen zóó precies wist te beschrijven, dat ook nu nog hoogst zelden iemand hem van onjuiste beschrijving beticht. Hoewel vurig Protestant, heeft hij toch het eerst in ons land ook aan de motieven en aan het karakter der Spaansche en Roomsch-Katholieke staatslieden ten tijde der Hervorming recht doen wedervaren, evenzeer als aan hen, die in politieken zin zijn tegenvoeters waren, n.l. Van Oldenbarneveldt en de De Witten, voor wie hij, evengoed als voor Willem III, Koning van Engeland, standbeelden wenschte op te richten. Zóó goed doorzag hij de eigenlijke beweegredenen van onzen politieken strijd tijdens de Republiek, dat het beroemde boek van Motley, die daarin geen voldoend inzicht had, voor de voorstelling van Groen de vlag heeft moeten strijken. Is dat „isolement''? Is dat „leven in eigen gedachten'', dan wel, verkeeren te midden van een fel bewogen leven? Of is zijn „Handboek'', dat ons dat leven beschrijft, fantasie, geen werkelijkheid?

Maar dat was, zal Mr. Fockema zeggen, een leven in voorbijgegane tijdperken, al zij toegegeven, dat juist in dit tijdperk wellicht meer nog dan in eenig ander, de groote wereldbewegende vraagstukken ook op het gebied der politiek aan de orde zijn geweest. Leefde Groen onder zijne tijdgenooten in isolement?

Dat Groen een uitgebreiden vriendenkring had niet alleen, maar ook „vogels van zeer diverse pluimaadje'' met hem in voortdurend mondeling of schriftelijk verkeer waren, is bekend aan ieder, die iets van Groen's leven weet. En heeft Mr. Fockema wel eens kennis genomen van de correspondenties, thans, in het Rijksarchief, ter inzage van een ieder gesteld; eene correspondentie, gevoerd met tal der voortreffelijksten over geheel de wereld? Het was toen de tijd van briefschrijven; lange brieven, beschouwingen behelzende over wat, in den veelbewogen tijd vooral van 1830 tot 1848, in aller harten en hoofden leefde. En ook over de latere evenementen, zoowel de binnenlandsche als de buitenlandsche politiek betreffende, was hij in voortdurende correspondentie. Men denke o.a. aan zijn oppositie tegen Von Bismarck, en zijn bestrijding van zijn „amis de Berlin''. En was hij niet herhaaldelijk lid der Tweede Kamer? Was dat een leven „in isolement''? Groen niet in aanraking met de maatschappij. Een veldheer zonder leger! Inderdaad, zóó stelden destijds de liberalen, ja geheel „het intellect der natie'', zich Groen voor. Maar is dat waar, hoe wonderlijk is het dan dat, zoodra ook

buiten de toenmalige honderdtwintigduizend kiezers de natie haar stem kon doen hooren, al dadelijk *de meerderheid* dier natie aan Groen's zijde bleek te staan.

En toen in 1878 het groote volkspetitionnement plaats had, 304.000 protestantsche petitionarissen plus 164.000 Roomsch-Katholieken, (welke laatsten het twee-vijfde deel der natie representeerden), heeft toen niet de groote staatsman Kappeyne, gezeten in Groen's studeerkamer [1]), aan een zijner vrienden verklaard, dat hij een zóódanige volksuiting in de 19e eeuw niet meer mogelijk had geacht, en heeft hij toen niet in zijn binnenste moeten erkennen, dat zijne bekende woorden: „dan moeten de *minderheden* maar onderdrukt worden'' het politieke doodvonnis inhielden over hem zelven en heel zijne partij? Is toen niet gebleken, dat „de gemengde school'', waartegen Groen zich altijd, als zijnde die school antinationaal, verzet had, niet was „de school, waaraan de natie gehecht'', maar waaráán ze, door wet en overmacht „vastgehecht'' was?

Of waren die volksmassa's wellicht de speelbal van die „bedriegers'', waarvan Mr. Fockema (in een ander verband) spreekt, die, dadelijk klaar zijn eene belijdenis te onderschrijven, geloofsfeiten te accepteeren, wanneer voor een en ander van de zijde van eene politieke partij een prijs wordt beloofd? Waren de deelnemers aan dat petitionnement misschien lieden, die men, gelijk heden ten dage nog geschiedt, opwindt door het vooruitzicht, dat als men hun gehoor geeft, hooger loon, staatspensioen, ja goederenverdeeling daarvan het gevolg zullen zijn? Niets van dat alles. 't Waren menschen, die millioenen hebben opgeofferd en nog offeren, alleenlijk met het doel om hun kinderen te kunnen opvoeden naar de inspraak van hun geweten; die behoorlijk tractement en pensioen geweigerd hebben, enkel om de hun toevertrouwde kinderen des volks, overeenkomstig hun christelijke belijdenis, voor de maatschappij te kunnen opleiden.

Dát waren de mannen, die stonden achter den „veldheer zonder leger''.

Toch nog steeds stelt een liberaal schrijver zich voor, dat Groen leefde buiten het volk, „weinig in aanraking met het maatschappelijk leven''!

Maar die man was, in elk geval, „te vurig partijman, om het

---

[1]) Destijds bij het Departement van Justitie in gebruik.

vermogen te bezitten tot het begrijpen van het standpunt der wederpartij".

Zie, dat Groen steeds geklaagd heeft dat men hem niet begreep (of niet begrijpen wilde); dat o.a. Mr. Koorders in een fulminant geschrift de hoogleeraren, onder wie hij gestudeerd had, beschuldigt steeds een geheel verkeerde voorstelling der antirevolutionaire staatsleer te hebben gegeven, dát wisten wij. Maar nooit vernamen wij, dat Groen zijn wederpartij niet begrepen heeft. Zijn gansche leven was hij bezig haar zoowel den aard als de gevolgen van haar eigen beginsel te *ontdekken;* haar aan te toonen haar verwantschap met de beginselen der Fransche Revolutie, en hoe de toepassing dier beginselen op sociaal gebied niet kon uitblijven en *moest* leiden tot datgene, wat nu in het Marxisme is belichaamd. Hoe juist hij dat alles inzag en doorzag, op een tijdstip toen het liberalisme nog niets van het gewicht der sociale vraagstukken, elders reeds aan de orde, besefte, brandende als het was van verliefdheid op de „neutrale school, waarnan de natie gehecht was", dàt leert ons het heden, nu het liberalisme dreigt omstrengeld en doodgedrukt te worden door de S. D. A. P.; neen, de eenige groepen, die daartegen weerstand weten te bieden, zich geestverwanten noemen van den man, die te vurig partijman was om het standpunt der wederpartij te begrijpen!

Groen, dit is zoo, was aan kerkelijke belijdenis zeer gehecht. Niettemin zóó weinig bekrompen, dat, gelijk wij reeds opmerkten, hij, naar getuigenis van vriend en vijand, het karakter ook van hen, die de Reformatie te vuur en te zwaard hebben bestreden, in eere hersteld heeft, en voor mannen, die in beginsel het verst van hem afstonden, een standbeeld begeerde. Op politiek gebied deed hij voortdurend uitkomen, dat hij niet voor eenige kerk of eenig kerkgenootschap opkwam, maar alleen voor het Evangelie, grondslag van elke, den Christus niet verwerpende kerk. In de kerk, waartoe hij zelf behoorde, begeerde hij de handhaving der Belijdenis, die immers nog altijd de officieele belijdenis dier kerk is; maar ook daarbij stond hij een ruime opvatting voor. En in het laatst van zijn leven kerkte hij nog bij Dr. Gunning, op kerkrechtelijk gebied zoo langen tijd zijn tegenstander.

Iedereen, ook den meest principiëelen tegenstander, wist hij te waardeeren, men denke slechts, om van anderen te zwijgen, aan Thorbecke. En lang voordat de rechtsgelijkheid op kerkelijk gebied hier te lande erkend, althans openlijk afgekondigd werd, wilde hij,

destijds nog voorstander van *voorrang* voor de Hervormde Kerk, in Roomsch-Katholieke provinciën denzelfden voorrang toegekend zien aan Roomsch-Katholieken.

Zoo'n man zou het standpunt der wederpartij niet weten te begrijpen!

Het ware toch wel wenschelijk, dat de liberalen nu eindelijk eens, alvorens, zij het ook in gemoedelijke, vriendelijke bewoordingen, een der eerste coryphеeën van Nederland van bekrompenheid te beschuldigen, bij zichzelven meer het vermogen ontwikkelden tot het begrijpen van het standpunt der wederpartij, en zich wat meer verdiepten in datgene, wat een man als Groen gedaan heeft en geweest is. De heer Fockema beroept zich tot staving zijner meening op Mr. De Beaufort, die zeker onder de verdienstelijke historieschrijvers mag worden genoemd. Maar iemand, die, hoewel meelevende met wat op geestelijk gebied hier te lande voorvalt, nog niet eens bemerkt heeft, [1]) *dat het onderscheid tusschen de Christelijk-Historische Unie en de antirevolutionaire partij o.a. hierin ligt, dat de eerste groep de historische school is toegedaan, terwijl de andere juist het recht meent te kunnen optrekken op doctrinairen grondslag,* [2]) mag toch zeker *op dit gebied* niet als autoriteit worden aanvaard.

Laat ons hopen, dat, als Mr. Fockema of een ander liberaal wederom een karakterbeschrijving geeft van Mr. Groen van Prinsterer, wij verschoond mogen blijven van zóó met de feiten strijdige opmerkingen en beschouwingen, als wij gemeend hebben te moeten overleggen. Het wordt nu toch eindelijk wel eens tijd, ook van liberale zijde aan iemand als Groen van Prinsterer recht te doen wedervaren; in te zien, dat hij, die onder de mannen van het „intellect der natie" vóóraan stond, dieper dan de meesten, dieper ook dan zijn zoo hoogstaande tegenstander Thorbecke, ingedrongen is in den geest der natie; ja, in haar ziel, en dat hij met zijn ruimen blik niet enkel één groep, maar alle groepen, de meest- zoowel als de minst-ontwikkelden, doorzag en begreep, en *tot een geheel wenschte te brengen.*

Groen van Prinsterer behoorde tot de historische school en zou zonder twijfel veel beaamd hebben van hetgeen Mr. Fockema in *Onze*

---

[1]) Hand. Tweede Kamer 14 Dec. bl. 1360.

[2]) Zie o.a. de programma's der partijen. Voorts: „De aanval op Seinpost enz." van Mr. De Savornin Lohman 1895, bl. 49, 52, 54 enz.

Eeuw schreef over den *indirecten* invloed van het Christendom op de vorming van recht en staat.

Nochtans heeft Mr. Groen van Prinsterer wèl, doch Von Savigny niet meegewerkt tot het vormen van eene Christelijke Staatspartij. Waarom deed Von Savigny dit niet?

Wij kunnen ons zeer goed voorstellen, dat zij, die de revolutionaire beginselen zooals die door Stahl, Von Savigny, Groen werden verstaan, tegen het vormen der hedendaagsche staatspartijen groote bedenking hebben. Want deze partijvorming past eigenlijk alleen in het revolutionaire staatsrecht, en wij kunnen ons niet ontveinzen, dat ook in de Christelijk-Historische Unie, evenals in de Roomsch-Katholieke en Antirevolutionaire partijen, de revolutionaire gedachte steeds dieper doordringt, dat de meerderheid der enkelingen der Regeering haar wil oplegt, en dat de Regeering niet veel meer heeft te doen, dan aan dien wil uitvoering te geven. Ongetwijfeld is ook dit een „historisch verschijnsel''; maar daarmee is de zaak nog niet goedgepraat; want zij, die tot de historische school behooren, ontkennen niet, dat waar de historische ontwikkeling indruischt tegen de onmiskenbare ordinantiën Gods, men tegen die — vaak door zonde, door eigenbelang beheerschte — „historische ontwikkeling'' moet ingaan. Het is dus mogelijk dat Von Savigny, niet tot ontwikkeling van de revolutionaire beginselen willende meewerken, reeds alleen om die reden — eene reden die stellig door de vrij-liberalen niet, maar langen tijd geleden ook hier te lande door sommige antirevolutionairen gedeeld werd, — van partijvorming in den hedendaagschen zin een afkeer had. Wij zouden in dat geval van harte met hem hebben gesympathiseerd, en zijn ook thans nog van meening dat voor de doorwerking der christelijke beginselen, *op zich zelve beschouwd,* nu evenmin als in vroegere eeuwen een *Staatspartij* vereischt wordt.

Er kunnen echter omstandigheden zijn, die zulk eene partijvorming rechtvaardigen, n.l. wanneer rechten in gevaar gebracht worden, die voor de regelmatige doorwerking van het Christendom onmisbaar zijn. Zoo b.v. ten tijde der Reformatie, toen den Christenen belet werd God te dienen naar Zijn Woord, zooals zij dat verstonden. Zoo ook thans, nu nog steeds een deel des volks aan een ander deel eene volksopvoeding wil opdringen, die indruischt tegen het geweten van dat volksdeel.

Staan ten aanzien van *die* quaestie, Duitschland en Nederland op éene lijn?

In Duitschland zijn evenmin als in Engeland de beginselen der Fransche Revolutie zóó doorgedrongen, als bij ons. Nimmer is daar principiëel 't verband tusschen Christendom en Staat ter zijde gesteld. Daar acht men het niet ongepast, dat het hoofd van den Staat ten aanhoore van leger en volk op dat innig verband den nadruk legt; van formeele scheiding van Kerk en Staat weet men daar niets; daar wordt in alle scholen, niet enkel in de lagere, godsdienstonderwijs gegeven, en nergens wordt daar de Bijbel geweerd, terwijl, vooral ten tijde van Von Savigny, maar ook later, ook de leeraars der kerk met schooltoezicht werden belast; daar wordt dus het volk opgeleid in de kennis van datgene, wat voor de vorming eener christelijke natie onmisbaar is; daar kan dan ook in Leger en Vloot, zonder iemand aanstoot te geven, de eeredienst hoog worden gehouden, en verwondert niemand zich, wanneer, zooals vóór den slag van Sédan plaats had, de soldaten door psalmgezang zich vóórbereiden voor den dood, dien velen hunner uit liefde voor vaderland en vorst tegemoet gaan. Wel heeft ook daar eene partij door den strijd voor de Simultanschule (de gemengde school) en door den Kulturkampf gepoogd het nationale leven een anderen kant uit te drijven; doch vruchteloos.

En hoe nu bij ons?

Ook wij hadden vroeger, in 1806, godsdienstige openbare scholen, maar „de gemengdheid'' dreef, omdat men het uiteengaan der richtingen niet wilde, langzamerhand Bijbel en Christendom uit de volksschool, totdat men aanlandde bij de „absolute neutraliteit''. Wel bleef het „opleiden tot christelijke en maatschappelijke deugden'' behouden, „mis'', zooals de Jood Mr. Godefroi het uitdrukte, „hierin niet ligt opgesloten de beteekenis van christelijken *zin,* christelijke *beginselen,* christelijk *element,* christelijken *geest,* of christelijk *onderwijs'';* zoodat dan ook o.a. de liberale *Arnhemsche Courant* in 1857 openlijk verklaarde, dat het hier niets beteekenende woord „christelijk'' alleen in de wet stond om de goê gemeente te *verschalken!* Het volk zou voortaan worden opgevoed naar beginselen aan de philosofie ontleend, wel in staat misschien om het te ontwikkelen, in den geest der vroegere Romeinen en Grieken, of der hedendaagsche Buddhisten en Muzelmannen, maar niet in den geest van het christelijk voorgeslacht; vermits de feiten, waarop de christelijke belijdenis berust, als onbewezen of verzonnen den volke niet meer werden meegedeeld. De Bijbel, volgens Goethe, „niet alleen een volksboek, maar het boek der volken, omdat het de

lotgevallen van een volk tot symbool van alle andere neemt", waarvan de lectuur bij de lagere standen dezelfde *verstands*-ontwikkeling te weeg brengt, als bij de hoogere de studie der oude en nieuwe klassieken, dat Boek der boeken werd in de openbare volksschool contrabande!

In 1848 hadden, na harden strijd, eindelijk Groen van Prinsterer en zijn vrienden voor de „sectarische" school het recht van bestaan zonder voorafgaand verlof der overheid veroverd. Maar tegelijkertijd werd hun toegevoegd: sticht gij *uwe* scholen; maar *ons* gaan die niet aan; *wij* geven u er geen halve cent voor; met *uw* onderwijs bemoeien wij ons niet; alleen zullen *wij* uwe onderwijzers en uwe schoolgebouwen keuren; ge kunt bijbellezen en psalmen zingen zooveel als ge wilt, en verder opgroeien in domheid; wat gaat het ons aan. Niettemin zult gij bijdragen, evengoed als *wij,* voor onze *nationale* school.

Dat heette recht! Van 1845 af tot 1889 toe!

Wat ieder voorzien kon, is geschied. Buiten die bevolking, die in bijzondere scholen haar heil gezocht heeft, is een groot deel des volks aan den Bijbel en aan het Christelijk geloof „ontgroeid". Zelfs voorstanders der openbare school ergeren zich, dat tal van zoogenaamd „ontwikkelden" absoluut niets meer weten van de groote feiten, waarop het Christendom berust, noch zelfs de namen kennen van Mozes, van de Apostelen en Bijbelschrijvers, ja zelfs van Jezus. In de volkskringen dringt steeds meer de leer door, die ook onder de hoogverlichte voorgangers in de Universiteiten en elders vernomen wordt, dat recht gelijk macht is wat de meerderheid wil, en dat ten slotte bij die wilsbepaling alleen het welbegrepen eigenbelang richtsnoer is.

Toen Groen van Prinsterer een staatspartij begon te vormen, was steeds de school het shibbôleth; niet de vraag in het algemeen, hoe denkt gij over de christelijke politiek of de antirevolutionaire beginselen; maar, hoe denkt gij over de school? Eene vraag dus van *praktisch staatsbeleid.* Eene vraag, die ten slotte zich moest oplossen in een, wat men smalend noemt, „centenquaestie", omdat juist „de centen" het middel waren, waarmee de tegenstanders van de Christelijke volksschool de voorstanders daarvan trachtten te onderdrukken; niet hun centen, maar de „centen, die zij bij millioenen uit de publieke, dus ook door hun tegenstanders gevulde, kassen haalden.

En nu vragen wij Mr. Fockema in gemoede of, indien Von Savigny in Duitschland voor hetzelfde vraagstuk van praktisch staatsbeleid

had gestaan, als Groen hier te lande, ook hij niet de noodzakelijkheid zou hebben ingezien van de vorming eener Staatspartij, *ter verdediging van het recht der consciëntie; tot handhaving van het gelijk recht voor allen; tot bewaring van de kennis der feiten en der bronnen, die den grondslag vormen van het Christendom.* Dit laatste schijnt Mr. Fockema te betwisten. Immers, terwijl hij van Groen van Prinsterer zegt: „Godsdienst zonder belijdenis, godsdienst zonder „feiten" is aan Groen een gruwel", zegt hij van Von Savigny: volgens Von Savigny is „God de bekwame Meester, die zijne kinderen kent, en die weet, dat bij hen de waarheid langs verschillende wegen tot een vruchtbaar leven moet worden gewekt".

Hoewel wij niet in de gelegenheid zijn de persoonlijke belijdenis van Von Savigny te onderzoeken, schijnt het ons toch ondenkbaar, dat Von Savigny ooit een Christendom kan bedoeld hebben, los van de feiten, waarop het berust. Die ernstige Protestanten, die — het was nog vóór 1870 — evenals Von Savigny droomden van een toenadering tusschen katholieken en protestanten, hebben daarbij nimmer aan een godsdienst gedacht, waaraan de groote feiten, waarop de heilswaarheden zijn gegrond, waren ontfutseld.

In een werkje: la nature et non l'Eglise notre commune mère, leest men[1]: „indien in de plaats van de begrippen van den catechismus en andere bovennatuurlijke ijdelheden (inanités) de schoolmeester de moraal onderwees, zooals dit nu op vele plaatsen in Zwitserland geschiedt, en indien de geestelijkheid zich daarmee niet inliet, dan zouden de massa's niets meer *te vergeten,* niets meer af te leeren hebben, en een eenvoudiger onderwijs zou aan alle levensbehoeften voldoen. Door van de school elk onderwijs in het bovennatuurlijke (instruction sur le surnaturel) te bannen, zou men eene natuurlijke, redelijke ontwikkeling van lichaam en geest verkrijgen. Tegenwoordig wordt eerst een zekere hoeveelheid vergif in circulatie gebracht, waardoor een evenredige hoeveelheid tegengif noodig is om het eerste te neutraliseeren. Veel eenvoudiger dus om, door zwijgen over het bovennatuurlijke, het zich verspreiden van het vergif tegen te gaan".

Dat recept is op groote schaal hier te lande toegepast. Zou ook Von Savigny daarmee genoegen hebben genomen? De vraag te stellen is haar beantwoorden.

Ook wij zien, gelijk wij boven schreven, in het vormen van eene

---

[1]) Geciteerd in de *Vrije School* van Mr. A. F. de Savornin Lohman bl. 40.

Christelijke Staatspartij als zoodanig veel bezwaren. Ons program van beginselen oppert dan ook vrij duidelijk dezelfde bezwaren als door Mr. Fockema worden aangeduid.

Welnu, hij en zijne staatkundige vrienden kunnen er veel, ja alles toe bijdragen, niet om de christelijke beginselen, maar om die staatspartij, waartegen hij bezwaar heeft, te doen verdwijnen; n.l. door dapper mee te werken om het „vraagstuk van practisch Staatsbeleid'', boven door ons aangeduid, tot goede oplossing te brengen. Wij verlangen niets meer dan: „verdediging van het recht der consciëntie''; „handhaving van het gelijk recht voor allen''; „bewaring onder ons volk van de kennis der feiten en bronnen'', die den grondslag vormen van het Christendom, dat ook volgens Mr. Fockema geheel ons volksleven heeft doordrongen en gevormd en moet blijven doordringen.

Indien deze desiderata verkregen zijn, dan zullen ook wij, Christelijk-Historischen, die *op politiek gebied,* „geen groepeering des volks in twee deelen naar godsdienstige onderscheiding'' wenschen, het zwaard in de schede kunnen steken.

Maar eer niet!

31 Maart—2 April 1913.

FABIANA.

I.

Professor Fabius, die sinds vele jaren als de meest consequente discipel van Groen van Prinsterer poseert, en van uit dat standpunt de handelingen van ieder, die zich een volgeling noemt van den stichter der anti-revolutionaire of, liever gezegd, van de christelijkhistorische richting, be- en veelal veroordeelt, noodigt, naar aanleiding van het feit, dat sinds het overlijden van Mr. Groen van Prinsterer 40 jaren zijn verloopen, de antirevolutionaire partij uit tot zelfonderzoek. Hij stelt haar de volgende vragen:

> Is er geweest een ingaan op, een zich toeëigenen en gebruiken van de schatten, door Groen van Prinsterer in een ruim veertigjarig lijdensleven voor de antirevolutionaire partij opgedolven en verzameld?
>
> Is de antirevolutionaire partij toegenomen in vastheid en verheldering van beginsel? In het naspeuren en bloot leggen van den aard en de werking van de beginselen der tegenpartij?

Wordt in wijden kring gevoeld, dat, tegenover de uitersten van radicalisme en socialisme, van antirevolutionairen kant in zake de beginselen sterke tegenweer geboden wordt, waardoor ook het binnendringen van verkeerde leering in eigen kring wordt voorkomen? Weet ieder, hoe, bij het steeds meer uitgroeien van den modern-antieken Staat met zijn staatsalvermogen, de antirevolutionaire partij is de geduchte kampioen, die het opneemt voor de vrijheid? Vindt het moderne strafrecht op hare baan de antirevolutionaire partij steeds in wakker verzet?

Of is er veeleer verdonkering, verdoezeling van beginselen op menig gebied; innerlijke ontbinding; een meer en meer vervagen van de grenslijnen? Schier aarzeling en vrees om mannelijk tegen radicalisme en socialisme in te gaan? In voortdurende beduchtheid voor den naam van conservatief, zonder eigen leven, zonder wezenlijke zelfstandigheid, een steeds meer overhellen en afglijden naar de uitersten van revolutionaire ontwikkeling? Een meêdoen daaraan, doch, ter bemanteling van het kwaad, alleen een tikje anders, of wat christelijk vernis, of een andere aanloop?

Noemde Groen van Prinsterer in 1871 het herkiezen van de antirevolutionaire Kamerleden, een nauwen aanverwant incluis, *misdrijf,* wegens gemis aan zelfstandigheid tegenover de conservatieven, — was er in de laatstverloopen veertig jaar nimmer reden voor hetzelfde, nu wellicht om het wegzinken naar de andere schakeering der vrijzinnigheid?

Kon men niet nog kort geleden van vooraanstaande mannen de klacht beluisteren, dat zij buiten de schoolkwestie eigenlijk niet wisten, waar de antirevolutionaire lijnen loopen?

Is er niet grond voor de stelling, dat trots vermeerderde macht in het cijfer, althans het laatstverloopen vijfentwintigjarig tijdvak, in hoofdzaak onafgebroken toepassing was van vrijzinnig regeeringsbeleid, met verschil slechts nu en dan in den naam der firma?

Zulk een zelfonderzoek is nuttig en kan vruchtdragend zijn.

Ware de heer Fabius onze biechtvader, dan zouden we, na het aanhooren dezer ernstige vragen, eerbiedig er het zwijgen toe doen. Nu hij echter is als onzer één, wagen wij het, met alle bescheidenheid, ook hem tot zelfonderzoek uit te noodigen. Wij zouden hem de volgende vragen willen voorleggen:

Is het mogelijk, dat gij zelf niet altijd genoeg in den geest van onzen voorganger zijt doorgedrongen, door te weinig te letten op het historisch verloop, op de gestadige ontwikkeling der maatschappelijke verhoudingen, die voortdurend wijziging in de toepassing, ook van vaststaande beginselen, meebrengt? Is niet Groen zelf gedurende zijn staatkundige loopbaan meermalen op hoofdpunten van gedragslijn veranderd, b.v. toen hij aanvankelijk de getrapte verkiezing verlangde; bij uitbreiding van kiesrecht eerst verder wilde gaan dan Thorbecke, later meende dat deze te ver ging, en nog later zich niet tegen het algemeen huismanskiesrecht van Dr. Kuyper verzette; of toen hij eerst openbare gezindheidsscholen verdedigde; vervolgens „de bijzondere school regel, de openbare aanvulling", en ten slotte weer naar de openbare gezindheidsschool terug ging?

Is het niet in strijd met de christelijk-*historische* richting geen rekening te houden met de historie, alsof die ooit stilstond, en de toepassing te vorderen van zeker stelsel, dat door den loop der tijden onmogelijk is geworden, in plaats van te zoeken naar eene toepassing van hetzelfde stelsel, mits zich aansluitende aan nieuw gevormde toestanden?

Is het voor een staatsman zoo afkeurenswaardig te wijzen op het feit, dat Groen reeds zoo lang geleden gestorven is, indien daarmee bedoeld wordt: leefde Groen nog, dan zou ook hijzelf erkennen moeten, dat wat hij destijds begeerde, thans in den vorm van toen niet meer mogelijk is?

Mag, al heeft men ook den grootsten eerbied voor Mr. Groen van Prinsterer, niet worden erkend, dat ook deze feilbare mensch niet van alles op de hoogte was; dat hij b.v. niet wist wat lang nà hem ten opzichte van wantoestanden in het maatschappelijk, bepaaldelijk in het arbeidersleven is openbaar geworden, en zou het niet mogelijk zijn dat Groen, die zelf zoo dikwijls ons gewezen heeft op het individualisme der Revolutie en op het „sociale" in de maatschappij, ook zelf, langs den weg van zijn eigen grondbeginselen, tot de overtuiging ware gekomen, dat, in plaats van den op revolutionair stelsel gegronden Staats*dwang*, de op Christelijken grondslag berustende Staats*hulp* noodig is geworden, ten einde de onsamenhangende arbeiders in zeker verband te brengen, en alzoo hen in staat te stellen zich tegenover de hardheid en ongevoeligheid van den werkgever een vrijer en dragelijker bestaan te verzekeren; dat het b.v. niet aangaat een verzekering tegen de gevolgen van in-

validiteit, *geheel bekostigd door hen, die in de industrie werkzaam zijn,* op dezelfde lijn te plaatsen met een Rijksonderstand voor menschen, die voor den Staat geen arbeid hebben verricht?

Zou Groen niet hebben bemerkt, dat, door te sterk de individueele vrijheid op den vóórgrond te stellen, men ten slotte in de armen valt der vrij- of oud-liberalen, een groep, te slap om weerstand te bieden aan de socialisten, die wèl de nooden des volks kennen, maar daaraan meenen tegemoet te kunnen komen met, ja *door,* terzijdestelling der christelijke beginselen onzer samenleving? Zou hij niet hebben voorzien hoe Engeland, door, mede uit vrees voor Duitsche staatsvergoding, het individualisme te sterk op den voorgrond te stellen, toch niet de overmacht der arbeidersbevolking op staatkundig gebied heeft weten af te weren, en tevens zóó in de minderheid gekomen is tegenover Duitschland, dat het mede deswege, zich genoopt gevoeld heeft oorlog te voeren om de economische ontwikkeling van dat Rijk te fnuiken, terwijl het zal moeten eindigen met van dat land juist datgene over te nemen, waartegen het zich zoo fel gekant heeft?

En ten slotte — hoewel wij nog meer vragen kunnen stellen — indien het waar is, dat „het laatstverloopen 25-jarig tijdperk in hoofdzaak onafgebroken toepassing was van vrijzinnig regeeringsbeleid, met verschil slechts nu en dan in naam der firma'' hoe komt het dan, dat, wat nog nimmer te voren geschied en met de wet zelve in strijd is, geheel de Concentratie, onder leiding der sociaaldemocraten, een „op den volkswil'' zich beroepend Kabinet noopt, door *rechts* tot stand gebrachte wetten eenvoudig niet uit te voeren, en als één man al wat rechts is zoo fel mogelijk bestrijdt? Zou Groen niet den hoogleeraar meer dan eens hebben toegevoegd: — *duo cum idem faciunt non est idem?* [1])

17 Juni 1916.

II.

Professor Fabius' Maandrapport betreffende het gedrag der antirevolutionaire en christelijk-historische Kamerleden is begin dezer maand verschenen.

Dat het ditmaal „uiterst onvoldoende'' zou luiden, was te verwachten. Wij hopen gelegenheid te vinden er later op terug te komen, daar wij, hoe gaarne buigende voor het hooge gezag, dat professor Fabius zichzelven ten opzichte van de kennis van Groen's

---

[1]) Als twee hetzelfde doen, is het nog niet hetzelfde.

staatkunde blijkbaar toeschrijft, wij ons toch de vrijheid, om van hem in gevoelen te verschillen, blijven voorbehouden.

Voor het oogenblik bepalen wij ons tot een paar niet-principiëele opmerkingen.

Op blz. 206 vertelt de hoogleeraar, dat na een rede van den heer Nierstrasz in de Kamer „getier'' is ontstaan. „De heer de Savornin Lohman zou zijn uitgebarsten met de woorden „eene in-gemeene rede''. De heer Duys „zou als tenor, de heer Duymaer van Twist als bas het lawaai hebben verhoogd'', enz. De bedoeling schijnt te doen uitkomen, dat de heer De Savornin Lohman, die onlangs gewezen had op het „getier'' van buitenstaanders, nu zelf daaraan heeft deelgenomen in koor met de heeren Duys en Duymaer van Twist.

Heeft deelgenomen? Neen „zou hebben deelgenomen''. Als 't niet waar is, — nu, zal de professor zeggen, ik schreef „zou''; ik houd mij als man van wetenschap op de vlakte.

Op die wijze kan men zooveel beleedigen als men wil. U „zou'' uw buurman bestolen hebben: of u „zou'' dit of u „zou'' dat: maar ik zeg het niet; *alleen spreek ik het niet tegen!*

Past die strijdwijze in een anders hoogstaand polemisch maandblad?

De waarheid is, dat de heer De Savornin Lohman den heer Nierstrasz in 't particulier eenige woorden, waaronder niet het door professor Fabius aangevoerde, heeft toegevoegd, welke woorden kunnen zijn verstaan door anderen, hoewel ons dit tot dusver niet gebleken is, — woorden, die de heer Lohman echter, nu de heer Nierstrasz de zijne heeft ingetrokken, niet zal herhalen, tenzij dit door den heer Nierstrasz zelven of namens hem verlangd wordt. Met het „getier'' heeft de heer Lohman niet uitstaande gehad, veeleer, dit, — hoe begrijpelijk het op zich zelve moge geweest zijn, — met tal van andere Kamerleden zeer betreurd, en zich zoo ver van het gejoel verwijderd, dat bladen, hoewel ten onrechte, gemeend hebben dat hij de zaal had verlaten.

Op een ander punt valt de hoogleeraar ons blad aan wegens onze weinig degelijke kennis van het antirevolutionaire verleden, waarmee geen ernst gemaakt wordt. In ons artikel „Zelfonderzoek'' [1]) (van 17 Juni l.l.) hadden wij het gewaagd den professor, die voortdurend oud en jong zijne ietwat meesterachtige terechtwijzingen toedient, en

[1]) Hierboven opgenomen onder „Fabiana" I.

geheel de antirevolutionaire en christelijk-historische partij tot zelfonderzoek had opgevorderd, bescheidenlijk gevraagd of het ook mogelijk was, dat hij zelf niet altijd genoeg *in den geest* van onzen voorganger was doorgedrongen, door te weinig te letten op de gestadige ontwikkeling der maatschappelijke verhoudingen, die voortdurend wijziging in de toepassing ook van vaststaande beginselen meebrengt? Is niet — zoo vroegen wij —:

> is niet Groen zelf gedurende zijn staatkundige loopbaan meermalen op hoofdpunten van gedragslijn veranderd, b.v. toen hij aanvankelijk de getrapte verkiezing verlangde; bij uitbreiding van kiesrecht eerst verder wilde gaan dan Thorbecke, later meende dat deze te ver ging, en nog later zich niet tegen het algemeen huismanskiesrecht van Dr. Kuyper verzette; of toen hij eerst openbare gezindheidsscholen verdedigde; vervolgens „de bijzondere school regel, de openbare aanvulling", en ten slotte weer naar de openbare gezindheidsschool terugging?

Op deze o.i. belangrijke vragen kregen wij tot dusver geen antwoord. Maar de hoogleeraar pikte twee zinnetjes uit onze opmerking, om daaruit weer onze onwetendheid in het licht te stellen.

In het Septembernummer van *Studiën en Schetsen*, blz. 144, schrijft hij:

„Als bewijs, dat ook Groen op „hoofdpunten" veranderd is, wordt daar gezegd, dat hij bij uitbreiding van het kiesrecht eerst verder wilde gaan dan Thorbecke, later meende, dat deze te ver ging, enz." Waarna professor Fabius dan zegt, dat het geval, waarop hier gedoeld wordt, heel anders is, *niets* te maken heeft met verandering van inzicht.

Daar wij deze, o.i. trouwens onjuiste opmerking, in verband met de door ons gestelde vragen van luttel belang achtten, en de tegenpartij debat op de hoofdzaak ontwijkt, zwegen wij. Dat stilzwijgen haalt ons nu weer het volgende op den hals, te vinden in het Decembernummer. Daar schrijft de professor, dat wij beweerd hebben, dat Groen op hoofdpunten van „meening" veranderd is; dat hij (professor Fabius) reeds 3 maanden geleden „de volkomen onjuistheid dier voorstelling meent te hebben aangetoond", om dan te eindigen met deze woorden: „Doet het opstuiven van dit blad tegen de *Standaard* soms meenen, dat het veel meer dan laatstgenoemd orgaan op waarheid prijs stelt, bij nader inzien valt dit toch niet mee".

Fatsoenshalve kunnen wij hierop niet geheel zwijgen.

Wij beginnen met op te merken, dat wij niet beweerd hebben, dat Groen „op hoofdpunten veranderd is"; ook niet, dat bij hem was „verandering van inzicht", of „van standpunt", of wel van „meening", maar: dat „op hoofdpunten Groen herhaaldelijk van gedragslijn is veranderd", ten bewijze waarvan wij aan verschillende feiten herinnerden, die — behalve nog één, waarover straks — de hoogleeraar kalm voorbijgaat. De, anders in aanhalingen soms peuterig-nauwkeurige, professor laat ons driemaal achtereen iets anders zeggen dan wij deden, doch spreekt van „gedragslijn" niet. [1]) De strekking van ons betoog was juist, niet om veranderlijkheid van zienswijze te verdedigen, maar om aan te toonen dat een staatsman, — d. i. iemand die mee den staat leidt — „voortdurend wijziging moet brengen in de toepassing ook van vaststaande beginselen".

In het hier behandelde geval meenen wij, dat Groen *liefst* indirect kiesrecht gewild heeft; dat hij, toen dit mislukte, daarop niet terug is gekomen; dat hij was tegen een als aan alle burgers van nature toekomend „algemeen kiesrecht", maar niet tegen eene voor dien tijd vrij vèr gaande censusverlaging, verdergaand dan hij van een liberaal staatsman verwachtte; dat hij echter later bemerkte, dat Thorbecke nòg verder gaan wilde dan hij kon goedkeuren. Uit dit alles trokken wij de slotsom dat de regeling van het directe kiesrecht bij Groen, evenals bij ons zelven, meer eene quaestie was van utiliteit dan van beginsel. En wij treffen niets aan in het overigens bij ieder welbekend verhaal over „de weddingschap", dat ons zou hopen tot wijziging van hetgeen wij schreven.

Op een ander punt evenwel moeten wij den hoogleeraar gelijk geven. Wij hadden geschreven, dat Groen zich niet tegen het algemeen huismanskiesrecht van Dr. Kuyper verzet had. Terecht merkt Mr. Fabius op, dat het „huismanskiesrecht" van Dr. Kuyper dagteekent van 1878, en Groen van Prinsterer twee jaren vroeger overleed.

Onze dwaling is ontstaan uit de meening dat, daar Dr. Kuyper in de *Standaard*-artikelen gedurende het leven van Groen verschenen, dat kiesrecht verdedigd had, dus ook Groen, die in hem zijn opvolger zag, dit stelsel kende. Na de terechtwijzing van Mr. Fabius hebben wij de Toelichting van „Ons Program" erop nageslagen en inderdaad

---

[1]) Zelf schreef hij niettemin, bl. 140: Ook dient toch onderscheid gemaakt te worden tusschen verwisselen van beginselen en het wijzigen van gedragslijn.

geene tijdens Groen's leven geschreven artikelen aangetroffen, die daarvan gewag maken.

Onze dwaling ontspruit dus niet uit onvoldoende kennis van de geschriften van Groen, doch van die van Dr. Kuyper, en wij verheugen ons dat op dit punt Mr. Fabius ons de oogen geopend heeft, omdat daarmee de eenige twijfel of ons verzet tegen „algemeen huismanskiesrecht als beginsel van antirevolutionair staatsrecht'' wel gegrond was, is weggenomen.

Dat kiesrecht is intusschen thans als zoodanig neergeschreven in het Beginselprogram van de partij, waartoe Mr. Fabius zelf behoort; wij hopen dus dat hij, alvorens de stoep van de Christelijk-Historischen te reinigen, een aanvang zal maken met reiniging van zijn eigene.

16 December 1916.

III.

Als „minderwaardige strijdmotieven'' qualificeert professor Fabius de opmerking door den heer De Savornin Lohman en van tijd tot tijd ook door de *Nederlander* gemaakt, dat de uiterst felle kritiek, maandelijks door dien hoogleeraar uitgeoefend op den chef van zijn eigen partij en op de Christelijk-Historischen in en buiten de Kamer, wellicht verklaarbaar is door des schrijvers betrekking als hoogleeraar, die allicht meebrengt, elke van de zijne afwijkende meening als principiëel onverdedigbaar te beschouwen, en weinig notitie te nemen van de gronden, waarop die afwijkende meening berust.

Is 's heeren Fabius' qualificatie juist?

Wat is het geval?

Onophoudelijk geeft de hoogleeraar de punten aan waarin de bovengenoemde mannen, die zeggen de antirevolutionaire beginselen te zijn toegedaan, verschillen van wat hij zegt en van wat de antirevolutionairen in vroeger dagen hebben beleden. Zijn eigen standpunt verdedigt hij voornamelijk met beroep op staatslieden en schrijvers uit vroegere dagen; hij ergert zich dood als iemand op dat verschijnsel durft te wijzen; geeft nu en dan ook de — trouwens welbekende — argumenten ter ondersteuning van eigen gevoelen, maar bestrijdt uiterst zelden de argumenten, van andere zijde tot verdediging van hare meening aangevoerd.

Daarbij komt iets, dat voor de groepen, welke hij op die wijze bestrijdt, nog ondragelijker is. Onophoudelijk stelt hij het voor, alsof die groepen uit lafheid, om succes te behalen, uit gebrek aan studie,

uit ontzag voor tegenstanders, zelfs voor Troelstra, den rug buigen. Als men den professor gelooven moest, zouden de bedoelde groepen uit niet anders bestaan dan beginselverzakers, karakterlooze lieden, succesjagers, en wat dies meer zij.

Hoe de hoogleeraar verkiest te oordeelen over de partij, waartoe hij nog altijd, ondanks haar afval van de goede beginselen, en vooral ondanks den politieken chef zijner partij, behoort, gaat ons niet aan. Die partij heeft hare eigene bladen.

Maar ons gaat het wel aan, dat hij ook op onze partij het stempel van minderwaardigheid tracht te drukken. Wij zijn ons bewust nog steeds de beginselen te zijn toegedaan, door de bekwaamste antirevolutionairen verdedigd, maar wij zijn ook overtuigd dat de mannen van vroegeren tijd niet zóó stonden voor de maatschappelijke problemen als het thans levende geslacht, en dat om die problemen op te lossen, — 't geen toch de taak is van den staatsman en van de politieke partijen — men tot verdere ontwikkeling dier beginselen moet komen, waarbij men dan wel van tijd tot tijd bemerkt, dat de conclusies, die men vroeger voor juist hield, niet genoeg rekening hebben gehouden met nieuwe, althans, vroeger niet genoegzaam opgemerkte feiten. Eerlijk hebben de Christelijk-Historischen nu en dan erkend, bij de bestudeering dier feiten en de daarop passende conclusies te hebben gewankeld, alvorens tot een besluit te komen, maar zij hebben tevens duidelijk en beslist opgegeven, waarom thans hunne conclusies van de vroegere verschilden. Zij kunnen daarin hebben gedwaald, maar zekerlijk niet tengevolge van al die karakterhoedanigheden, die professor Fabius ze toedicht. Zij zijn van meening, dat zij zelf meermalen *beter* dan professor Fabius de antirevolutionaire beginselen hoog houden, en zouden niets liever begeeren dan professor Fabius in de Tweede Kamer te ontmoeten, om daar met hem over die quaesties te debatteeren. Zij meenen, de meesten hunner althans, dat zij geenszins verplicht zijn te erkennen, dat zij minder dan de hoogleeraar in Groen's gedachten zijn doorgedrongen. Zij veroorloven zich zelfs te meenen, dat zij enkele malen beter inzicht daarin hebben dan hij, zooals de hoogleeraar misschien zal erkennen, als hij zich het debat herinnert over het „enfant du Réveil'', een uitdrukking die volgens hem Groen niet *kon* hebben gebezigd, doch die niettemin van Groen zelven afkomstig was. [1])

Het is onze vaste overtuiging dat, zullen de antirevolutionaire

---

[1]) Te verg. „Calvijn en Rome" door Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman, Kemink & Zoon, 1927, blz. 60 e. v.

beginselen ook op den duur hun invloed doen gelden, op meer dan één punt met vroegere tradities moet worden gebroken, zonder dat die beginselen zelve ter zijde worden gesteld. De antirevolutionaire partij heeft dat met alle partijen gemeen.

Professor Fabius denkt daar misschien anders over. Dit is voor ons geen reden om bij hem te onderstellen vasthoudendheid, kleinzieligheid, bekrompenheid van geest of eenige andere min aanlokkelijke geestes- of gemoedsgesteldheid.

Beweerden wij zulks, dan zouden wij dit rangschikken onder de minderwaardige strijdmanieren en eenigszins tegenover hem de houding aannemen, die de hoogleeraar zich tegenover de Christelijk-Historischen veroorlooft. Wij bepalen ons tot de opmerking, die wij in den aanvang van dit artikel herhaalden. Daarin steekt niets onteerends of kwetsends. Het is een geheel gewoon verschijnsel, dat iemand, die minder dan anderen met het leven in aanraking komt, zich van hen, die met hem in gevoelen verschillen, eene onjuiste voorstelling maakt. Dit is het eenige wat wij, mogelijk ten onrechte, beweren en wat wij ons de vrijheid voorbehouden te zeggen, wanneer wij op onrechtvaardige wijze worden bestookt. In ons oog zijn dit geen „minderwaardige strijdmanieren'', maar is dit niets anders dan eene zeer gematigde zelfverdediging.

4 Januari 1917.